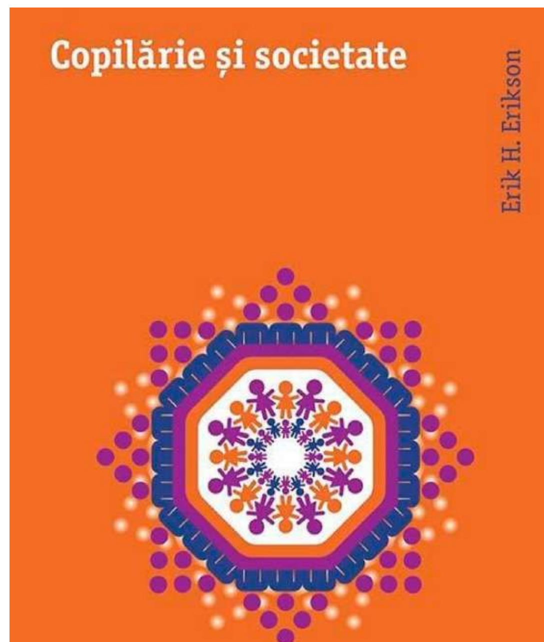

CU
P^
H

PSI [I OLOG I E
P S I H O T E R A P I E

Gânduri târzii din 1985

Am fost rugat să scriu o prefaţă pentru această primă carte a mea, pentru a comemora cel deal 35-lea an al existenţei sale active. Dar apoi am realizat că această carte conţine deja două prefeţe, una pentru prima ediţie, din 1950, şi alta, pentru cea de-a doua, din 1963; şi, mai mult decât atât, fiecare parte are o introducere proprie. Ei bine, aceasta înseamnă că acum cel puţin 35 de ani îmi plăcea să-mi pregătesc cititorii pentru ceea ce aveau să citească; în timp ce acum, la vârsta mea, celebrez trecutul rezumând ceea ce *a fost* făcut. Şi ultima mea carte (1982) poartă un titlu oarecum cu pretenţii de exhaustivitate, *The Life Cycle Completed (Ciclul vieţii întregit),* ceea ce confirmă faptul că o persoană la vârsta de 80 de ani (şi anii din viaţa mea coincid în mare cu cei ai secolului nostru) preferă să privească înapoi şi să vadă per ansamblu ce

pretenţii, speranţe şi temeri au ieşit în evidenţă în cursul vârstei de mijloc. La vârste înaintate căpătăm un fel de identitate istorică, vie, reflectând anumite momente şi locuri împărtăşite cu personalităţi contemporane, în timp ce încă se dezvoltă — câteodată cu disperare — nevoia de a experimenta ceva dintr-o identitate existenţială care cuprinde unicitatea propriei vieţi.

Ceea ce intenţionam să fac în jurul vârstei de patruzeci de ani rezumând observaţiile mele clinice şi antropologice despre copilărie, aşa cum este ea trăită în diverse culturi, am numit apoi un *itinerar* — „o înregistrare a locurilor şi a distanţelor", după cum îl defineşte Dicţionarul March.

Astăzi, trebuie să mărturisesc, „itinerar" evocă amintirea felului în care, în tinereţe, m-am supus la ceea ce era pe atunci o ritualizare culturală germană, numită *Wanderschaft,* o peregrinare mai mult sau mai puţin artistică şi reflexivă, prin care urmăream unele întâlniri cu culturile Europei de Sud — şi cu marii scriitori de limbă germană (ca de pildă Freud...).

Itinerarul observaţiilor clinice şi antropologice se opreşte, graţie prietenilor şi profesorilor generoşi, mai întâi la marea experienţă de a afla, în *„ancestrala" Vienă freudiană,* despre recent descoperita universalitate a copilăriei, după cum am avut ocazia să observ lucrând într-o şcoală specială şi după cum apare ea reconstruită din amintirile şi poveştile de viaţă ale adulţilor care urmează o cură psihanalitică, precum şi din însăşi practica analizei copilului, dezvoltată la vremea respectivă de către Anna Freud.

în prefaţa la prima ediţie, care evoca modul în care am învăţat mai apoi să conceptualizez şi să scriu despre copilărie, mai întâi la Viena şi apoi în această ţară, există o propoziţie care merită dezvoltată într-un paragraf: „Această carte a fost editată de soţia mea, Joan Erikson". La aceasta trebuie să adaug acum: „Ca de altfel toate celelalte cărţi ale mele". De asemenea, ea a predat în mica noastră şcoală din Viena şi auzise oricum despre psihanaliză. Apoi, când ne-am confruntat cu apropierea catastrofei hitleriste şi am venit în SUA (ea este născută în Canada), eu am început cu greu să vorbesc engleza, iar ea a trebuit să mă asiste în privinţa modului
meu de exprimare. Acest lucru se pare că m-a ajutat enorm să înţeleg şi să exprim unele dintre noţiunile senzoriale şi conceptuale esenţiale în observaţiile mele care ulterior au contribuit la încercarea de a pune în legătură *expresiile deschise* şi multiplele *teme ascunse* din comportamentul ludic al copiilor aparţinând unor medii sociale şi culturale foarte variate — inclusiv ale indienilor din America. Dar aceasta ne-a ajutat, de asemenea, să lucrăm împreună la schiţa unei teorii despre stadiile psihosociale ale vieţii, care, sub titlul de „Creşterea şi momentele de criză ale personalităţii sănătoase", a fost prezentată la Conferinţa Jumătăţii de secol de la Casa Albă, conferinţă dedicată acestei teme cuprinzătoare. În privinţa configuraţiilor şi a semnificaţiilor, am admirat întotdeauna ceea ce spunea Blake: „Jucăriile şi raţiunea sunt fructele celor două anotimpuri ale omului"; astfel, sintagma Jucăriile şi raţiunea" a inspirat un titlu foarte potrivit nu numai pentru un capitol din această carte, ci, până la urmă, pentru o carte întreagă, constând din Seminariile „Godkin" ţinute de mine la Harvard.

Copilărie şi societate a fost încă de la început destul de citită şi tradusă în numeroase limbi „străine" — printre care germana, limba în care am studiat la şcoală, şi daneza, limba mea maternă. De fapt, chiar acum am în faţă o ediţie daneză a cărţii *Ciclul vieţii întregit — Livsringen Slutted: En Studiebog.*

La indicele tematic al versiunii din 1963 a cărţii *Copilărie şi societate,* unii termeni sunt listaţi la „conflicte nucleare". Cum astăzi suntem în căutare de referinţe pentru problema nucleară, am fost surprins să găsesc sub această denumire teme

precum „încredere vs neîncredere", desemnată astfel drept o problemă fundamentală a vieţii. Deci permiteţi-mi acum, din nou, să reflectez asupra unuia dintre „conflictele nucleare" cu adevărat primordiale în viaţa omului, şi anume rolul *maternităţii* şi al *paternităţii,* şi să-l pun în legătură cu ceea ce pentru noi a devenit pericolul mondial al înarmării nucleare universale.
Subiectul esenţialmente ambivalent al parentalităţii a fost desigur unul central în gândirea psihanalitică încă de pe vremea când Freud a descoperit complexul Oedip — şi alte *conflicte de bază.*
Referinţele noastre psihanalitice la conflictul a două tipuri parentale specifice pentru două naţiuni moderne dominante ne-au dileme materne a unei „mame americane"
(American „Mom") foarte autoritare si a unui **u d** oatcrn. din când în când istoric distructiv,
al „tatălui neamţ" („German fathei M______1 dominatoare" se pare că reprezintă o
imagine compozită de trăsături cai :zcntc simultan la o femeie reală"
(p. 289), dar, pentru a evoca o gen M d enit «Mom», adică dominatoare, atunci când tatăl a devenit «Pop», adica «t^ori " , sub impactul aceloraşi discontinuităţi istorice. Căci, în esenţă, do ă este doar un paternalism deplasat. Mamele din America au preluat roiui de bunic De măsură ce taţii au renunţat la locul lor dominant în familie, în domeniul eaucapei şi ai vieţii culturale" (p. 295). Dar aici ar fi fost poate interesant de discutat pentru fiecare caz în ce fel tipurile speciale de maternitate şi paternitate au fost şi sunt trăite unele în relaţie cu altele.
M-am referit şi la experienţa paternităţii severe în evoluţia mişcărilor militante şi acum mă gândesc la aceste teme cuprinzătoare pentru a sugera posibilele lor semnificaţii în acest moment al istoriei când cele mai avansate realizări tehnologice expun întregul glob pericolului nuclear total. Probabil că acum doar o *maturizare* echilibrată, *bine polarizată* a GRIJII materne *şi* paterne a întregii omeniri ne poate salva.
Desigur că mamele au dominat anii de început ai vieţii oricărui copil şi au fost cât se poate de active în cadrul instituţiilor şi al ritualizărilor legate de educaţie, fundamentale în orice societate, cum ar fi familia şi şcoala, în timp ce pot lăsa bărbaţilor, alături de ritualizările
economice şi politice, cultivarea militantă a spiritului războiului — şi aceasta mai ales în teritoriile delimitate de frontiere aşa-zise „sfinte". *Evoluţia politică* a diferitelor „tipuri" culturale reprezintă întotdeauna un pericol de ură extremă şi le permite respectivelor grupuri să se perceapă pe sine şi reciproc nu numai ca tipuri umane diferite, ci până la urmă ca *specii* evoluând diferit sau ca nişte „pseudospecii", aşa cum le-am numit. Cel mai rău exemplu al unei astfel de gândiri în termeni de *pseudospecii,* vagă, dar totuşi puternică, la o naţiune foarte modernă şi bine educată a istoriei moderne, l-am regăsit în nazism. într-o discuţie generală pe această temă ar trebui să arătăm că, psihanalitic vorbind, militantismul ideologic corespunde, din punctul de vedere al dezvoltării, *Supraeului patern* predominant, care reprezintă conştiinţa punitivă şi militantă, la început considerată de către Freud necesară şi totuşi potenţial distructivă, mai exact
autodistructivă. Această conştiinţă militantă codefineşte libertatea, ca şi limitele toleranţei de sine a umanităţii şi poate deveni total intolerantă în cazul în care conştiinţa morală generală nu este de asemenea codeterminată de o *conştiinţă generativă a grijii faţă de celălalt* — născută şi alimentată de modelul maternităţii.

Acum putem recunoaşte o astfel de dublă parentalitate generală la oricine, femeie sau bărbat, căci orice om a avut o mamă şi a fost parte din ea şi a fost al ei până la sfârşitul fazei de dezvoltare precoce. La fel, *aproape* oricine, bărbat sau femeie, a fost „luat în grijă" de mama sa ori de altă femeie care — mai mult sau mai puţin — a ştiut cum s-o facă. Dar aceasta înseamnă şi că orice bărbat a experimentat maternitatea şi că undeva în profunzime se identifică cu o imagine maternă. Putem spune că orice bărbat are o mamă înăuntru. Din aceeaşi perspectivă, orice femeie a avut la un moment dat în copilărie un tată sau măcar au existat nişte bărbaţi cu rol moralizator, într-un mod mai sever sau mai tolerant. Aceasta înseamnă că ambele sexe au experimentat măcar o dată atât expresia senzorială de madonă a chipului matern, cât şi o figură paternă încruntată, exprimând o siguranţă de sine foarte conştientă, specifică unui „tip superior" gata să facă uz de orice fel de putere sau forţă considerate morale la un moment dat — personal sau istoric.

în acest context, incidental, o parte importantă a itinerarului nostru iniţial a constituit-o observarea utilizării diferenţiate a spaţiului „intern" şi „extern" în jocul fetelor şi al băieţilor, ca şi în atitudinile spaţiale generale şi de orientare a adulţilor. Un astfel de context universal, precum cel de *mântuire* în diferite perioade ale

istoriei, poate fi întâlnit în opera mea mai târzie: de la *Tânărul Luther* la lucrarea de maturitate *Adevărul lui Gandhi* şi în final la „Cuvântările din Galileea şi simţul eului", lucrare apărută în *Yale Review.*

Am încheiat cu câteva generalităţi pentru a marca direcţia în care ne poate încă duce itinerarul început în *Copilărie şi societate.* Mă refer la perspectiva unui spaţiu universal uman, intern şi extern, codeterminat de o tehnologie cu conştiinţă istorică şi fortificată politic. Dar pentru aceasta este nevoie ca o viitoare implicare în maternitate şi paternitate să se bazeze pe polaritatea unificatoare a unui spaţiu terestru matern împărtăşit şi un simţ patern de conservare a legăturii şi de apărare a unui astfel de spaţiu.

Erik H. Erikson

Prefaţă la cea de-a doua ediţie

Recitind prefaţa la ediţia întâi, mi-a reţinut atenţia expresia „itinerar conceptual" — şi am subliniat-o deoarece eram în căutarea unei formule care să explice soarta acestei cărţi. Scrisă iniţial pentru a completa educaţia psihiatrică a medicilor, a psihologilor şi a asistenţilor sociali din America, ea şi-a urmat propriul drum, în colegii şi universităţi dintr-o varietate de domenii, aici şi în numeroase ţări străine. O a doua ediţie, şi odată cu aceasta ideea unei revizuiri, a devenit o problemă de necesitate practică.

M-a nemulţumit uneori gândul că această carte este citită la scară largă de oameni mai tineri şi mai în vârstă care nu o pot judeca pe baza unei experienţe clinice. înainte de a începe revizuirea, am abordat această problemă la seminariile pentru studenţii din anul I (1961— 1962) de la Harvard şi am aflat că unitatea personală care caracterizează mai mult sau mai puţin un itinerar i-ar putea ajuta pe tinerii studenţi să capete o primă privire de ansamblu asistată asupra unui domeniu care le acaparează interesul şi vocabularul din atât de multe şi de diverse surse. Studenţii mei au decis aproape în unanimitate că nu trebuie să fac modificări majore — ca şi cum modificarea unui itinerar scris în anii tinereţii nu ar fi fost unul dintre prerogativele unui om în vârstă. Mulţumirile mele pentru strădania şi bunăvoinţa lor.

Dar cartea a fost utilizată şi pentru formarea profesioniştilor interesaţi de psihanaliză. O dată în plus, am ajuns la concluzia că imperfecţiunile cărţii sunt inseparabile de caracterul ei de înregistrare a primei faze a itinerarului unui profesionist şi, ca toate călătoriile iniţiale, ea oferă impresii ce se dovedesc a fi rezistente la ştergere sau rescriere. Prin urmare, am făcut o revizuire doar

pentru a-mi clarifica intenţiile iniţiale şi am adăugat doar materiale din aceeaşi perioadă a activităţii mele.

Astfel, în cadrul reviziei pe care am făcut-o, am corectat în primul rând acele pasaje pe care, recitindu-le, nu le-am prea înţeles eu însumi. în al doilea rând, am dezvoltat sau corectat unele descrieri şi explicaţii care adesea au fost greşit înţelese sau aduse în discuţie în mod repetat de către studenţi din diverse domenii. Adăugiri ample pot fi găsite în principal la sfârşitul părţii întâi şi pe parcursul părţii a treia. În fine, am adăugat unele note de subsol care prezintă reflecţii critice asupra a ceea ce am scris cu o decadă şi jumătate în urmă şi care fac trimitere la operele mele ulterioare pe aceleaşi teme.

Menţiunile din prefaţa la prima ediţie nu conţin numele regretatului David Rapaport. El a citit manuscrisul, dar nu am apucat să primesc sugestiile sale (extrem de detaliate, nu mai este nevoie s-o spun pentru cei care l-au cunoscut) până la tipărirea cărţii. În anii care au urmat am lucrat împreună; iar el, mai mult decât oricine altcineva (şi aici mă includ şi pe mine), a clarificat implicaţiile teoretice ale operei mele şi relaţia ei cu operele altor psihanalişti şi psihologi. Nu pot să nu mă raportez cu recunoştinţă la unele dintre lucrările sale care conţin bibliografii exhaustive.

Adăugirile mai ample la cea de-a doua ediţie se bazează pe lucrările „Sex Differences în the Play Construction of Pre-Adolescents", *Journal of Orthopsychiatry*, XXI, 4, 1951, şi „Growth and Crises of the «Healthy Personality»", în *Symposium on the Healthy Personality* (1950), voi. coord. de M.J.E. Senn, New York, Josiah Macy, Jr. Foundation.

Erik Homburger Erikson

Centrul de Studii Avansate în Ştiinţele Comportamentului Stanford, California

Martie 1963

Prefaţă la ediţia întâi

O prefaţă îi dă autorului posibilitatea de a-şi expune la început gândurile de pe urmă. Privind la ceea ce a scris, el încearcă să-l pună pe cititor în temă cu ceea ce urmează.

În primul rând: această carte s-a născut din practica psihanalitică. Principalele sale capitole se bazează pe situaţii specifice care au avut nevoie să fie interpretate şi corectate: anxietatea la copiii mici, apatia în rândul amerindienilor, confuzia veteranilor de război, aroganţa tinerilor nazişti. în aceste situaţii, ca şi în celelalte, metoda psihanalitică detectează conflicte; căci această metodă s-a concentrat la început pe tulburarea mentală. în opera lui Freud, conflictul nevrotic a devenit aspectul cel mai riguros studiat al comportamentului uman. în orice caz, această carte evită concluzia pripită că relativ avansata noastră cunoaştere a nevrozelor ne permite să vedem fenomenele de masă — cultură, religie, revoluţie — ca analogii ale nevrozelor, cu scopul de a le ajusta conceptelor noastre. Vom urma o altă cale.

Psihanaliza de astăzi implementează studiul Eului, un concept care denotă capacitatea omului de a-şi unifica experienţa şi acţiunile într-un mod adaptativ. Se schimbă accentul de la studiul concentrat al condiţiilor care afectează şi distorsionează Eul individual la studiul originării Eului în organizarea socială. încercăm să înţelegem aceste lucruri nu pentru a oferi o vindecare rapidă unei societăţi diagnosticate în grabă, ci în primul rând pentru a completa schiţa teoriei noastre. în acest sens, cartea este una psihanalitică, pe tema relaţiei dintre Eu şi societate.

Aceasta este o carte despre copilărie. Putem cerceta fiecare lucrare de istorie, despre societate şi moralitate, şi vom găsi puţine referiri la faptul că toţi

oamenii sunt la început copii şi că toate popoarele îşi încep existenţa în creşe. Este uman a avea o copilărie lungă; este civilizat a avea o copilărie şi mai lungă. Copilăria îndelungată face din om un virtuoz tehnic şi mental, dar în acelaşi timp lasă în el urme ale maturităţii afective pentru tot restul vieţii. în timp ce triburile şi naţiunile, în multe moduri intuitive, folosesc educaţia copiilor pentru a le conferi forma lor proprie de identitate umană matură, versiunea lor unică a integrităţii, ele sunt şi rămân ameninţate de frici iraţionale care provin din copilăria pe care tot ei au exploatat-o în felul lor specific.

Ce poate şti un clinician despre toate acestea? Cred că metoda psihanalitică este esenţialmente o metodă istorică. Chiar şi atunci când se concentrează pe date medicale, le interpretează ca funcţie a experienţei trecute. A spune că psihanaliza studiază conflictul dintre matur şi infantil, dintre straturile actuale şi cele arhaice ale minţii, înseamnă că psihanaliza studiază evoluţia psihologică prin analiza individului. în acelaşi timp, ea aruncă o lumină asupra faptului că istoria umanităţii reprezintă un metabolism gigantic al ciclurilor de viaţă individuale.

Astfel, aş vrea să spun că aceasta este o carte despre procesele istorice. Iar psihanalistul este un tip ciudat de istoric, poate unul nou: dedicat să influenţeze ceea ce observă, el devine parte a procesului istoric pe care îl studiază. Ca terapeut,
el trebuie să fie conştient de propria reacţie la ceea ce observă: „ecuaţia" sa personală ca observator devine chiar instrument de observaţie. Astfel, nici alinierea terminologică la ştiinţele mai obiective, nici detaşarea demnă de vacarmul zilei nu pot şi nu trebuie să împiedice metoda psihanalitică să fie, cum o numea H.S. Sullivan, „participantă", şi asta în mod sistematic.

Astfel, această carte este şi trebuie să fie una subiectivă, un *itinerar conceptual*. Nu îşi propune să fie reprezentativă prin citate sau sistematică în referinţe. în general, nu prea foloseşte la nimic efortul de a clarifica semnificaţiile până acum vagi prin citarea aparent scrupuloasă a unor semnificaţii vag similare, aparţinând altor contexte.

Această abordare personală necesită o scurtă prezentare a formării mele şi a influenţelor intelectuale generale.

Am început să studiez psihologia venind din domeniul artistic, ceea ce poate explica, dacă nu chiar justifica, faptul că uneori cititorul mă va surprinde zugrăvind contexte şi fundaluri acolo unde s-ar fi aşteptat să descriu fapte şi concepte. A trebuit să fac o virtute dintr-o necesitate constituţională, bazându-mă în transmiterea ideilor mele pe descrieri reprezentative mai degrabă decât pe argumente teoretice.

Primele experienţe de lucru cu copiii le-am avut într-o mică şcoală americană din Viena, condusă de Dorothy Burlingham şi de Eva Rosenfeld şi al cărei director era Peter Blos. Mi- am început cariera clinică în calitate de psihanalist de copii. Am
fost supervizat de Anna Freud şi de August Aichhorn. Am absolvit Institutul Psihanalitic din Viena.

Henry A. Murray şi colaboratorii săi de la Clinica Psihologică de la Harvard mi-au oferit primul adăpost intelectual din această ţară. Pe parcursul mai multor ani am avut privilegiul de a purta lungi discuţii cu mai mulţi antropologi, în primul rând Gregory Bateson, Ruth Benedict, Martin Loeb şi Margaret Mead. Scudder Mekeel şi Alfred Kroeber m-au introdus în „domeniu". Voi vorbi în detaliu despre influenţa lor specială în partea a doua. Ar fi imposibil să trec în revistă tot ceea ce îi datorez lui Margaret Mead.

Concepţiile mele comparative despre copilărie s-au dezvoltat prin intermediul cercetării, pentru care am fost la început încurajat de Lawrence K. Frank. O

bursă de la Fundaţia Josiah Macy, Jr. mi-a dat ocazia să particip la un studiu despre debutul nevrozelor infantile, la Yale
(Departamentul de Psihiatrie, Facultatea de Medicină şi Institutul de Relaţii Umane); şi o bursă din partea Asociaţiei pentru Educaţie Generală mi-a permis un timp să particip la studiul longitudinal al lui Jean Walker Macfarlane despre caracteristicile copiiilor din California (Institutul pentru Sănătatea Copilului, Universitatea din California, Berkeley).
Această carte a fost redactată de soţia mea, Joan Erikson.
Pentru completarea manuscrisului am fost îndrumat de Helen Meiklejohn, dar şi de Gregory Bateson, Wilma Lloyd, Gardner şi Lois Murphy, Laurence Sears şi Don MacKinnon. Le sunt recunoscător.
în text apar o serie de nume fictive: Sam, Ann şi Peter; Marine, Jim Sioux şi Fanny Şamanul; Jean şi mama ei, Mary şi alţii. Ei au fost pacienţii şi subiecţii care, fără să ştie, miau furnizat „modele" de comportament explicit, care de-a lungul anilor mi-au rămas în minte şi au luat amploare ca scop şi semnificaţie. Sper ca referirile la ei să transmită aprecierea pe care le-o port pentru participarea la această muncă de clarificare.
Datorez anumite informaţii prezentate în această carte activităţii mele alături de următoarele echipe şi persoane: Facultatea de Medicină a Universităţii Harvard, Departamentul de Neuropsihiatrie — dr. Frank Fremont-Smith; Facultatea de Medicină a Universităţii Yale, Departamentul de Psihiatrie — dr. Felice Begg-Emery, dr. Marian Putnam şi Ruth Washburn; Fundaţia Menninger, Southard School — dr. Mary Leitch; Spitalul de Copii din East Bay, Centrul pentru Dezvoltarea Copilului — Wilma Lloyd; Spitalul Mount Zion, Clinica de Reabilitare pentru Veterani — dr. Emanuel Windholz; Clinica de Asistenţă a Copilului, San Francisco Public Schools.
Unele fragmente din carte se bazează pe studii publicate anterior, cum ar fi „Configurations în Play: Clinical Observations", în *Psychoanalytic Quarterly,* „Problems of Infancy and Early Childhood", în *Cyclopaedia of Medicine,* etc., ed. a doua revizuită, Davis and Company; *Studies în the Interpretation of Play: I. Clinical Observation of Play Disruption în Young Children,* apărută în Genetic Psychology
Monographs; „Observations on Sioux Education", *Journal of Psychology;* „Hitler's Imagery and German Youth", *Psychiatry; Observations on the Yurok: Childhood and World Image,* în periodicul University of California Publications în American Archaeology and Ethnology; „Childhood and Tradition în Two American Indian Tribes", în *The Psychoanalytic Study of the Child,* I, International Universities Press (revăzut şi republicat în vol. *Personality,* coord, de Clyde Kluckhohn şi Henry A. Murray, Alfred A. Knopf); „Ego Development and Historical Change", în *The Psychoanalytic Study of the Child,* II, International Universities Press.
Erik Homburger Erikson
Orinda, California

Partea întâi

Copilărie şi modalităţi ale vieţii sociale

CAPITOLUL 1

Relevanţă şi relativitate în istoricul de caz

În orice domeniu există câteva întrebări simple, foarte incomode prin faptul că dezbaterile care se iscă în permanenţă în jurul lor duc la eşecuri repetate şi îl fac să pară nepriceput pe cel mai mare expert. în psihopatologie astfel de probleme au fost întotdeauna legate de localizarea şi cauzele tulburării nevrotice. Are aceasta un debut vizibil? Rezidă ea în corp sau în minte, în individ sau societate?

Timp de secole această dilemă s-a centrat în jurul argumentului ecleziastic despre originea nebuniei: să fie un diavol care se insinuează sau o inflamaţie

acută a creierului? Această simplă dilemă pare de mult depăşită. în ultimul timp am ajuns la concluzia că o nevroză este psiho- *şi* somatică, psiho- *şi* socială şi /'«ferpersonală.
Oricum, cel mai adesea discuţia va scoate la iveală faptul că şi aceste noi definiţii nu sunt decât moduri diferite de a combina concepte atât de separate ca *psyche* şi *soma*, individ şi grup. Acum spunem „şi" în loc de „sau", dar reţinem cel puţin presupunerea implicită că mintea este „ceva" diferit de corp, iar societatea, „ceva" diferit de individ.
Psihopatologia descinde din medicină, care îşi are ilustrele origini în cercetarea localizării şi a cauzalităţii bolilor. Instituţiile noastre de formare sunt dedicate acestei căutări, care oferă celor ce suferă, ca şi celor care îi tratează, o reasigurare
magică emanând din tradiţia şi prestigiul ştiinţifice. Pare mai sigur faptul de a concepe nevroza ca boală, pentru că astfel ea pare a fi o suferinţă. De fapt, chiar este adesea însoţită de suferinţe somatice circumscrise, iar pentru boli avem abordări bine definite, atât la nivel individual, cât şi epidemiologie. Aceste abordări au dus la un declin abrupt în cazul multor boli şi la scăderea mortalităţii, în cazul altora.
Totuşi se întâmplă ceva ciudat. Atunci când gândim nevroza în termeni de boală, ajungem treptat să reconsiderăm întreaga problemă a bolii. în loc să ajungem la o mai bună definire a nevrozei, găsim că unele boli foarte răspândite, cum ar fi durerile de inimă sau de stomac, capătă o nouă semnificaţie, fiind considerate echivalente cu simptomele nevrotice sau în orice caz cu simptome ale unei tulburări centrale, mai degrabă decât un fenomen periferic în zone afectate izolate.
Aici, sensul cel mai nou al abordării „clinice" devine în mod curios similar cu înţelesul său cel mai vechi. Astfel, pe vremuri, „botezul clinic" desemna funcţia unui preot aflat la patul bolnavului, când lupta somatică părea că se apropie de sfârşit, iar sufletul avea nevoie de asistenţă pentru întâlnirea faţă-în-faţă cu Creatorul. A existat o vreme în istoria medievală când medicul era obligat să cheme un preot dacă nu reuşea să-şi vindece pacientul timp de mai multe zile. în astfel de cazuri se presupunea că boala era ceea ce am putea numi astăzi spiritual-somatică. Termenul „clinic" şi-a lepădat de mult straiele preoţeşti. Dar ceva din vechea sa conotaţie se păstrează, căci ştim că o persoană nevrotică, indiferent unde, cum şi de ce are o suferinţă, este afectată în nucleul ei, oricum am numi acest nucleu
organizat sau organizator. Poate că respectiva persoană nu va fi expusă singurătăţii finale a morţii, dar trăieşte acea singurătate tăcută, acea izolare şi dezorganizare a experienţei, pe care o numim angoasă (anxietatea) nevrotică. Oricât de mult ar căuta un psihoterapeut prestigiul, soliditatea şi confortul în analogii biologice şi fizice, el are de-a face, înainte de orice, cu anxietatea *umană.* Despre aceasta poate spune puţine lucruri, nicidecum totul. De aceea, înainte de a se extinde în aplicaţii mai ample, el poate afirma în mod deschis unde se poziţionează în formarea sa clinică.
Astfel, această carte începe cu un exemplu de patologie — şi anume izbucnirea neaşteptată a unei tulburări somatice violente în copilărie. Farul nostru călăuzitor nu caută să izoleze şi să menţină în atenţie vreun aspect sau mecanism anume al acestui caz, ci el trece în mod deliberat aleatoriu peste multiplii factori implicaţi, pentru a vedea dacă putem circumscrie aria tulburării.

1. O criză neurologică la un copil mic: Sam

într-o dimineaţă devreme, într-un oraş din nordul Californiei, mama unui copil de trei ani a fost trezită de zgomote ciudate venind din camera lui. A alergat la patul copilului şi l-a găsit într-o stare îngrozitoare de criză. Pentru ea arăta exact ca un atac de cord, de care murise bunica lui în urmă cu cinci zile. A

chemat un medic, care a spus că atacul lui Sam era epileptic. Medicul a administrat sedative şi a pus să fie transportat băiatul la un spital dintr- un oraş apropiat. Personalul spitalului nu a dorit să înainteze un diagnostic din cauza vârstei pacientului şi a faptului că se afla sub influenţa unor medicamente când a fost adus. Externat după câteva zile, băiatul părea să fie perfect sănătos; reflexele lui neurologice erau toate în ordine.
O lună mai târziu, micuţul Sam a găsit o cârtiţă moartă în curtea din spate şi a început să se agite morbid în jurul ei. Mama lui a încercat să răspundă la întrebările lui foarte pătrunzătoare despre moarte. El a mers apoi cu greu la culcare declarând că, după toate aparenţele, nici mama nu ştia răspunsurile. Noaptea a plâns, a vomitat şi a început să-şi mişte ochii şi gura în mod necontrolat. De data aceasta, medicul a ajuns destul de devreme pentru a observa simptomele care au culminat cu o convulsie severă pe toată partea dreaptă a corpului. Spitalul a diagnosticat tulburarea tot ca epilepsie, din cauza, probabil, a unei leziuni a creierului în emisfera stângă.
Două luni mai târziu, când a apărut al treilea atac după ce băiatul a strivit accidental un fluture în mână, spitalul a adăugat la diagnosticul lui: „factor declanşator: stimularea psihică". Altfel spus, din cauza unei patologii cerebrale, acest băiat a avut probabil un prag mai scăzut pentru declanşarea convulsiilor; iar un stimul psihic, ideea de moarte, l-a făcut să depăşească pragul. Altfel, nici naşterea, nici mica lui copilărie, nici condiţia sa neurologică dintre atacuri nu au prezentat o patologie specifică. Starea lui generală de sănătate era excelentă. Era bine hrănit, iar undele cerebrale de la momentul respectiv indicau doar faptul că epilepsia „nu putea fi exclusă".
Care a fost „stimulul psihic?" în mod evident avea de-a face cu moartea: cârtiţa moartă, fluturele mort — apoi să nu uităm remarca mamei că, la primul atac, copilul arăta exact ca bunica muribundă.
Iată împrejurările morţii bunicii:
în urmă cu câteva luni, mama tatălui a făcut prima vizită în casa cea nouă a familiei, din oraşul X. A existat o stare de tensiune ascunsă care a tulburat-o pe mamă mai mult decât a realizat atunci. Vizita a avut pentru ea conotaţia unui examen: s-a descurcat bine cu soţul şi copilul ei? De asemenea, exista o stare de anxietate şi în legătură cu sănătatea bunicii. Băieţelul, căruia în acea perioadă îi făcea plăcere să îi tachineze pe ceilalţi, fusese avertizat că inima bunicii nu era prea puternică. El a promis să o cruţe şi pentru început totul a decurs bine. Mai departe, mama i-a lăsat din când în când pe nepot şi pe bunică împreună, mai ales că
micuţului energic nu părea să-i priască faptul că era şi aşa ţinut foarte din scurt. El părea, gândea ea, tot mai palid şi mai tensionat. într-o zi, când mama a lipsit puţin de acasă, lăsându-şi copilul în grija soacrei, la întoarcere a găsit-o pe bătrână jos, pe podea, pradă unui atac de cord. După cum povesteşte bunica mai târziu, copilul se urcase pe un scaun şi căzuse. Avem toate motivele să presupunem că el a tachinat-o şi a făcut intenţionat ceva ce ea îi interzisese. Bunica a fost bolnavă timp de mai multe luni, nu şi-a mai revenit şi până la urmă a murit cu câteva zile înainte de prima criză a copilului.
Concluzia este clară: ceea ce medicii au numit „stimulare psihică" în acest caz avea legătură cu moartea bunicii. Ulterior mama şi-a amintit ceea ce la momentul respectiv nu i s-a părut important — şi anume că Sam, mergând la culcare în noaptea de dinaintea atacului, şi-a netezit perna aşa cum făcuse bunica lui, pentru a evita congestia, şi că se culcase aproape în poziţia şezut, cum făcuse şi bunica.
în mod ciudat, mama insistase ca băiatul să nu afle de moartea bunicii. în dimineaţa în care a murit bunica, mama îi spusese băieţelului că aceasta a plecat într-o lungă călătorie la nord de Seattle. El plânsese şi strigase: „De ce nu mi-a spus la revedere?" I s-a spus că nu avusese timp. Apoi, când o cutie

misterioasă, mare fusese cărată afară din casă, mama îi spusese că era plină cu cărţile bunicii. Dar Sam nu o văzuse pe bunica nici să fi adus, nici să fi citit atâtea cărţi şi nici nu putea să vadă rostul atâtor lacrimi vărsate deasupra unei cutii cu cărţi de rudele care se adunaseră rapid. Mă îndoiesc, desigur, că băiatul chiar a crezut povestea; şi
într-adevăr, mama a pus cap la cap o serie de remarci făcute de micuţul căruia îi plăcea să tachineze. Odată, când ea voi ca el să găsească ceva ce el nu dorea să caute, el spuse în glumă: „A plecat într-o lu-ungă călătorie, tocmai la Sea-attle". în grupul de joacă la care a participat mai târziu, ca parte a planului de tratament, băiatul altminteri energic construia, într-o stare de maximă concentrare, ca prin vis, nenumărate variante de cutii alungite ale căror deschideri le astupa cu grijă. întrebările lui din acea perioadă justificau suspiciunea că era preocupat de ideea de a fi închis într-o cutie alungită. Dar refuza să asculte explicaţia întârziată a mamei sale, oferită acum prea explicit, că bunica de fapt murise. „Minţi", spunea el. „E în Seattle. O voi revedea."
Din puţinul care s-a spus până acum despre băiat, trebuie să fie clar că era un copil ambiţios, viguros şi precoce, deloc uşor de păcălit. Părinţii lui, ambiţioşi, aveau planuri mari pentru singurul lor fiu: cu mintea lui ar fi putut merge în est, la colegiu şi la Facultatea de Medicină sau poate la drept. Vedeau în el expresia vie a precocităţii şi a curiozităţii. El fusese dintotdeauna încăpăţânat şi încă de la început incapabil să accepte un „nu" sau un „poate"
drept răspuns. De îndată ce a putut, a început să lovească — tendinţă care nu a fost considerată anormală în cartierul unde s-a născut şi a crescut: un cartier cu populaţie eterogenă, unde trebuie să fi căpătat de la o vârstă fragedă impresia că este bine să înveţi să loveşti primul, pentru orice eventualitate. Numai că acum locuiau, singura familie de evrei, într-un oraş mic, dar prosper. A fost nevoie să i se spună băieţelului să nu lovească copiii,
să nu mai pună doamnelor atâtea întrebări şi — pentru numele lui Dumnezeu şi spre binele afacerii — să se poarte frumos cu ceilalţi. În mediul lui de viaţă anterior, imaginea ideală prescrisă pentru un băiat fusese aceea a unui tip dur (pe stradă) şi a băiatului isteţ (acasă). Problema acum era ca el să devină rapid ceea ce clasa de mijloc a populaţiei neevreieşti numea „un băieţel bine-crescut, în ciuda faptului că era evreu". Sam făcuse o treabă remarcabil de inteligentă ajustându-şi agresivitatea şi devenind un micuţ sâcâitor şi şmecheraş.
În acest context, „stimularea psihică" devine foarte importantă. În primul rând este vorba despre un copil care a fost dintotdeauna iritabil şi agresiv. Orice încercare din partea celorlalţi de a-l stăpâni îl înfuria; propriile sale încercări de autocontrol duceau la stări de tensiune insuportabilă. Putem să numim aceasta *intoleranţă constitutivă,* „constitutiv" însemnând doar că nu o putem pune în legătură cu ceva anterior trăit; el a fost astfel dintotdeauna. Trebuie să adaug totuşi că supărarea lui nu dura niciodată prea mult şi că era nu numai un copil foarte afectuos, ci şi deosebit de expresiv şi exuberant, trăsături care l-au ajutat să adopte rolul cuiva care născoceşte şotii amuzante. La momentul sosirii bunicii, este clar acum, ceva l-a lipsit de umorul lui. Lovise foarte tare un copil. Cursese puţin sânge şi acum îl ameninţa excluderea. El, un extravert plin de energie, fusese forţat să stea acasă cu bunica, pe care nu avea voie să o necăjească.
Făcea parte agresivitatea lui dintr-o constituţie epileptică? Nu ştiu. Vigoarea lui nu avea nicio legătură cu o stare febrilă sau anxioasă. Este adevărat că primele trei atacuri majore au avut legătură cu ideea de moarte, iar următoarele două, cu despărţirea de primul, respectiv de al doilea terapeut. Este de asemenea adevărat că atacurile minore, mult mai frecvente — constând în privire fixă, spasme de regurgitare şi leşin, din care îşi revenea la auzul cuvintelor pline de îngrijorare „Ce s-a întâmplat?" —, apăreau adesea imediat după

comportamentele sau cuvintele sale agresive neaşteptate. Putea să arunce cu o piatră în cineva străin sau putea să spună: „Dumnezeu e un sconcs" sau: „Lumea e plină de sconcşi" sau (către mama lui): „Eşti o mamă vitregă". Să fi fost acestea izbucniri de agresivitate primitivă pentru care a fost apoi forţat să plătească printr-o criză? Sau erau încercări disperate de a descărca prin acte violente presentimentul unei crize iminente?
Acestea au fost impresiile culese de mine din anamneza medicului şi din relatările mamei când am preluat tratamentul băiatului, la aproximativ doi ani de la debutul bolii. Şi curând aveam să asist la una dintre crizele sale minore. Ne-am jucat domino şi, pentru a-i testa limitele, am făcut în aşa fel încât să piardă în mod constant, ceea ce nu a fost deloc uşor. A devenit foarte palid şi toată strălucirea i-a pierit. S-a ridicat brusc, a luat o păpuşă de cauciuc şi m-a lovit cu putere în faţă. Apoi, privirea i-a devenit fixă, a început să icnească de parcă urma să vomite şi treptat şi-a pierdut cunoştinţa. Revenindu-şi, a spus cu o voce răguşită şi precipitată: „Să continuăm" şi şi-a adunat piesele de domino care se împrăştiaseră. Copiii au
capacitatea de a exprima prin configuraţii spaţiale ceea ce nu pot sau nu îndrăznesc să spună. Rearanjându-le rapid, a construit o figură alungită, rectangulară: o variantă miniaturală a marilor cutii pe care i-ar fi plăcut să le construiască înainte, la grădiniţă. Toate piesele de domino erau aşezate cu faţa spre interior. Pe deplin conştient acum, a înţeles ce construise şi a zâmbit uşor. Am simţit că era pregătit să i se spună ceea ce înţelesesem. Am spus:
— Pentru a vedea punctele marcate pe piesele tale, ar trebui să fii înăuntrul cutiei, ca un mort în coşciug.

— Da, a şoptit el.

— Asta ar însemna că te temi că vei muri din cauză că m-ai lovit. Cu sufletul la

gură:

— Dar chiar voi muri?

— Bineînţeles că nu. Dar când au dus-o pe bunica ta în coşciug probabil te-ai gândit că tu i- ai provocat moartea şi prin urmare trebuie să mori şi tu. De aceea ai construit acele cutii mari la şcoală, aşa cum ai construit-o şi pe aceasta micuţă de astăzi. De fapt, probabil te-ai gândit că vei muri ori de câte ori ai avut unul din atacurile acelea.
— Da, a spus oarecum jenat, fiindcă de fapt nu recunoscuse niciodată în faţa mea că ar fi văzut sicriul bunicii şi ştia de moartea ei.
În acest punct s-ar putea crede că am încheiat povestea. Dar între timp am lucrat şi cu mama şi am înţeles care a fost rolul ei în acest caz — ea având o pondere importantă în ansamblul poveştii. Căci putem fi siguri că, oricare ar fi „stimulul psihic" profund din viaţa unui copil mic, el este identic cu cel mai nevrotic conflict
al mamei sale. într-adevăr, mama a reuşit acum să-şi amintească, depăşind serioase rezistenţe emoţionale, un incident în care, fiind foarte prinsă cu pregătirile pentru sosirea soacrei sale, Sam îi aruncase o păpuşă în faţă. „Intenţionat" sau nu, ţintise prea bine; îi făcuse unul dintre dinţii din faţă să se mişte. Un dinte din faţă este ceva preţios în multe feluri. Mama l-a lovit atunci mai tare şi cu mai multă furie ca niciodată. Nu intenţionase o pedeapsă dinte pentru dinte, dar arătase o furie pe care nici ea şi nici el nu o bănuiseră până atunci.
Sau el o ştiuse înainte de a fi pedepsit? Acesta este un element esenţial. Fiindcă eu cred că toleranţa scăzută a acestui băiat faţă de agresivitate a fost şi mai mult diminuată de conotaţia generală acordată violenţei în familia sa. Mai

presus şi dincolo de conflictul individual, întregul mediu de viaţă al copiilor foştilor refugiaţi ai ghetourilor şi ai pogromurilor este impregnat de problema destinului special al evreilor în faţa furiei şi a violenţei. Totul a început într-un mod extrem de semnificativ cu un Dumnezeu puternic, furios şi răzbunător, dar şi mânios, atitudini preluate de patriarhii care s-au succedat de la Moise până la străbunicii acestui băiat. Şi s-a încheiat cu neajutorarea poporului evreu neînarmat, popor
ales, dar dispersat, în faţa celorlalte popoare întotdeauna potenţial violente. Această familie îndrăznise să înfrunte destinul evreilor izolându-se într-un oraş cu populaţie neevreiască; dar îşi ducea soarta ca pe o realitate internă, în mijlocul acestor creştini care nu le negau în mod activ noua şi probabil precara securitate.
Aici este important să adăugăm faptul că pacientul nostru a fost prins în conflictul părinţilor săi cu predecesorii lor, pe de-o parte, şi cu vecinii lor, pe de alta, în cel mai nepotrivit moment al vieţii sale. Pentru că el se afla într-o etapă de dezvoltare caracterizată prin intoleranţă faţă de constrângere. Mă refer la creşterea rapidă a capacităţii locomotorii, a curiozităţii şi a unui tip sadic de masculinitate infantilă care de regulă apare la vârsta de trei sau patru ani, manifestându-se conform particularităţilor tradiţiei sau temperamentului individual. Nu există niciun dubiu că pacientul nostru fusese precoce în această privinţă ca şi în altele. La această vârstă, orice copil poate manifesta o intoleranţă crescută la faptul de a nu i se permite mişcarea liberă şi întrebările insistente. O intensificare considerabilă a iniţiativei atât în ceea ce priveşte faptele, cât şi fanteziile îl face pe copilul aflat în acest stadiu de creştere deosebit de vulnerabil la principiul talionului — iar el s-a apropiat periculos de mult de o pedeapsă dinte pentru dinte. În această perioadă, unui băiat îi place să pretindă că este uriaş pentru că se teme de uriaşi, picioarele lui fiind mult prea mici pentru cizmele pe care le poartă în fanteziile sale. în plus, precocitatea presupune întotdeauna o relativă izolare şi un dezechilibru neliniştitor. Astfel, toleranţa lui pentru anxietăţile părinţilor era deosebit de scăzută la momentul la care apariţia bunicii a adăugat conflictele ancestrale latente la problemele economice şi sociale cotidiene.
Acesta este deci primul nostru „exemplu" de criză umană. Dar, înainte de a-l analiza în continuare, aş dori să spun câteva cuvinte despre procedura terapeutică. S-a încercat sincronizarea muncii pediatrice cu cea psihanalitică. Dozele de sedativ
au fost treptat scăzute, pe măsură ce observaţia psihanalitică a început să discearnă, iar *insight-u*l să repereze punctele slabe ale pragurilor emoţionale ale copilului. Stimulii specifici acestor zone vulnerabile au fost discutaţi nu numai cu copilul, ci şi cu părinţii, ca ei să poată reface mental contribuţia lor la tulburarea copilului şi să capete o anumită înţelegere înainte ca fiul lor precoce să-i poată depăşi prin înţelegerea sa asupra propriei persoane şi a lor.
într-o după-amiază, la scurt timp după episodul în care am fost lovit în faţă, micul nostru pacient a găsit-o pe mama lui odihnindu-se întinsă pe canapea. El i-a pus mâna pe piept şi a spus: „Doar un băiat foarte rău ar vrea să sară pe mama lui şi să o calce în picioare; numai un băiat foarte rău ar vrea să facă aşa ceva. Nu-i aşa, mami?" Mama a râs şi a spus: „Pun pariu că ţi-ar plăcea s-o faci chiar acum. Cred că un băieţel cuminte s-ar gândi că ar fi vrut să facă asta, dar ar şti că nu vrea cu adevărat să o facă" — sau ceva de genul acesta. Astfel de lucruri sunt greu de spus, iar cuvintele nu sunt atât de importante. Ceea ce contează este spiritul lor şi implicaţia că există două moduri diferite de a vrea un lucru, care pot fi diferenţiate prin autoobservaţie şi comunicate celorlalţi.
„Da", a spus el, „dar nu o voi face". Apoi a adăugat: „Dl E. mă întreabă mereu de ce arunc cu lucruri. El mă lasă să fac ce vreau". Apoi a adăugat repede: „în seara asta nu va fi nicio scenă, mami".

Astfel, băiatul a învăţat să împărtăşească autoobservaţia exact cu mama asupra căreia se îndrepta furia lui şi să facă din ea un aliat al *insight-vlui* său. Achiziţia acestei capacităţi a fost de maximă importanţă, deoarece a făcut posibil pentru copil să-şi avertizeze mama şi pe sine când simţea apropierea acelei ciudate furii cosmice sau când percepea semnele somatice (deseori foarte discrete) ale unui atac. Ea lua imediat legătura cu pediatrul, care era complet informat şi foarte cooperant. El prescria unele măsuri preventive. În felul acesta, atacurile minore au fost reduse la apariţii rare şi trecătoare pe care treptat băiatul a învăţat să le controleze cu un minimum de tulburare. Crizele majore nu au mai apărut.
în acest punct, cititorul ar putea argumenta pe bună dreptate că atacurile la un copil atât de mic s-ar fi putut opri de la sine şi fără astfel de proceduri complicate. Posibil. Nu pretindem că acesta este un exemplu de tratare a epilepsiei prin psihanaliză. Pretindem mai puţin — şi, într-un fel, aspirăm la mai mult.
Am investigat „stimulul psihic" care, într-o anumită perioadă din viaţa pacientului, a contribuit la manifestarea unei potenţialităţi latente pentru atacurile epileptice. Forma noastră de investigare aduce un plus de cunoaştere oferindu-i pacientului un *insight,* care îl influenţează pe măsură ce devine parte din viaţa sa. Indiferent de vârstă, ne adaptăm la capacitatea sa de a se autoexamina, pentru a înţelege şi pentru a planifica. Făcând aceasta, noi efectuăm o cură sau poate accelerăm una spontană — nu e puţin lucru, dacă ne gândim la leziunile produse de caracterul frecvent şi de repetitivitatea unor atât de severe furtuni neurologice. Dar, pretinzând mai puţin decât tratarea epilepsiei, ne-ar plăcea în principiu să credem că, prin investigaţii terapeutice într-un segment al vieţii unui copil, ajutăm toată familia să accepte în cadrul ei o criză ca aparţinând istoricului familiei. Deoarece o criză psihosomatică este o criză emoţională până într-acolo încât individul bolnav răspunde în mod specific crizelor latente resimţite la persoanele importante din jurul său.
Aceasta cu siguranţă nu are nicio legătură cu faptul de a da sau a accepta *vina* pentru tulburarea copilului. De fapt, autoblamarea intensă a mamei, pentru faptul că ar fi putut afecta creierul copilului prin acea lovitură puternică, a constituit o mare parte din „stimulul psihic" căutat de noi: pentru că ea a intensificat şi a dat forţă acelei frici generale de violenţă care caracterizează istoricul familial. înainte de toate, frica mamei de a-l fi rănit reprezintă un complement şi, astfel, o consolidare emoţională a ceea ce până la urmă am concluzionat a fi realmente „stimulul psihic" patogen dominant, ceea ce medicii lui Sam au vrut ca noi să găsim — şi anume teama băiatului *că şi mama lui ar putea muri* din cauza atacului asupra dintelui ei şi a celorlalte fapte şi dorinţe ale lui, în general sadice.
Nu, vinovăţia nu ajută cu nimic. Dacă există culpă resimţită, există şi încercări iraţionale de reparaţie pentru paguba produsă — şi o asemenea reparaţie vinovată de regulă nu duce decât la pagube şi mai mari. Ceea ce sperăm ca pacientul şi familia să obţină în urma investigaţiei noastre asupra istoriei lor este o profundă smerenie în faţa proceselor care ne guvernează şi capacitatea de a le trăi cu mai multă simplitate şi modestie. Dar care sunt acestea?
Natura cazului nostru ne determină să începem cu procesele *inerente organismului.* în paginile următoare ne vom referi la organism ca la un proces, şi nu ca la un lucru, pentru că suntem interesaţi de calitatea homeostatică a organismului viu, şi nu de elemente patologice vizibile prin secţiune sau disecţie. Pacientul nostru a suferit o tulburare somatică de un tip şi o intensitate care sugerează posibilitatea unei iritaţii somatice a creierului, de origine anatomică, toxică sau de altă origine. O astfel de leziune nu a putut fi demonstrată, dar trebuie să ne întrebăm ce povară a pus prezenţa ei asupra

vieţii acestui copil. Chiar dacă leziunea ar fi putut fi demonstrată, ea ar fi constituit desigur doar o condiţie potenţială, de altfel necesară, pentru apariţia convulsiilor. Ea nu ar putea fi considerată drept cauză a convulsiilor, căci trebuie să presupunem că un număr însemnat de persoane trăiesc cu o patologie cerebrală similară, fără a face vreodată convulsii. Leziunea cerebrală, în acest caz, doar ar facilita descărcarea tensiunii provenite dintr-o sursă sau alta, sub formă de atacuri convulsive. în acelaşi timp, ea ar atenţiona în permanenţă asupra unui punct intern periculos, asupra unei toleranţe scăzute la tensiune. Un astfel de pericol intern este susceptibil să scadă pragul copilului faţă de pericole externe, mai ales cele percepute în iritabilitatea şi angoasele părinţilor, de a căror protecţie are atâta nevoie, tocmai din cauza pericolului intern. Dacă leziunea cerebrală face ca firea băiatului să fie mai nerăbdătoare şi mai iritabilă sau dacă iritabilitatea lui (pe care o au şi cei din familia lui şi la care a fost expus prin cei apropiaţi) face leziunea cerebrală mai semnificativă decât ar fi fost la un altfel de băiat înconjurat de altfel de persoane — aceasta este una dintre multele şi foarte bunele
întrebări pentru care nu avem răspuns.

Astfel, tot ceea ce putem spune este că, la momentul crizei, „constituţia" lui Sam, ca şi temperamentul şi stadiul de dezvoltare au avut anumite tendinţe comune; toate au tins spre intoleranţa la restricţionarea libertăţii de mişcare şi la o exprimare agresivă.

Deci nevoia lui Sam de activitate musculară şi mentală nu era doar de natură fiziologică. Ea constituia o parte importantă din dezvoltarea personalităţii sale şi prin aceasta aparţinea echipamentului său defensiv. în situaţiile periculoase, Sam utiliza ceea ce numim mecanism defensiv „contrafobic": fiind speriat, ataca, iar când era confruntat cu informaţii pe care ceilalţi ar prefera să le evite ca supărătoare, el punea întrebări cu o insistenţă anxioasă. Aceste apărări, în schimb, erau foarte potrivite cu cerinţele mediului său de viaţă timpuriu, care îl considera simpatic atunci când era cel mai dur şi mai isteţ. Astfel, schimbând perspectiva, multe dintre elementele considerate iniţial drept părţi ale constituţiei sale fiziologice şi mentale se dovedesc a aparţine unui proces secundar de organizare, pe care îl vom numi *organizarea experienţei în cadrul Eului individual*. După cum vom vedea când va fi discutat în detaliu, acest proces central asigură coerenţa şi individualitatea experienţei, echipându-l pe individ împotriva şocurilor ce ameninţă sub formă de discontinuităţi imprevizibile de la nivelul organismului şi al mediului, făcându-l capabil să anticipeze pericolele interne şi externe şi integrând abilităţi şi oportunităţi sociale. Astfel, el asigură individului un sentiment de individuare şi identitate coerentă: de a fi el însuşi, de a fi bine şi de a fi pe cale să devină ceea ce îl consideră ceilalţi, în cel mai bun caz. Este clar că băieţelul nostru a încercat să devină un individ inteligent care tachinează şi pune întrebări, un rol care la început i s-a părut a fi de succes în faţa pericolului şi care acum pare că îl stimulează. Am descris în ce fel acest rol (care l-a pregătit bine pentru rolul de adult al unui intelectual evreu) a devenit temporar devalorizat în contextul schimbărilor din cartier şi din familie. O astfel de devalorizare paralizează sistemul defensiv: când „contrafobicul" nu poate să atace, se simte expus în faţa atacului şi chiar îl provoacă. în cazul lui Sam, „atacul" a venit dintr-o sursă somatică.

în orice caz, „rolurile" provin din cel de-al treilea principiu de organizare, cel *social*. Fiinţa umană întotdeauna, de la prima lovitură *în utero* până la ultima suflare, este organizată în colectivităţi coerente din punct de vedere geografic şi istoric: familie, clasă, comunitate, naţiune. Aşadar, omul este în acelaşi timp un organism, un Eu şi un membru al societăţii, implicat în toate cele trei procese de organizare. Organismul său este expus la durere şi tensiune; Eul

său, la anxietate; iar ca membru al societăţii, el este expus panicii care emană din grupul său.
Aici ajungem la primele noastre postulate clinice. Că nu există anxietate fără tensiune somatică este evident de la prima vedere; dar trebuie să ştim şi că nu există anxietate la nivel de individ care să nu reflecte o anxietate latentă comună grupului apropiat şi extins. Un individ se simte izolat şi privat de sursele de putere colectivă atunci când (chiar dacă în secret) îşi asumă un rol considerat deosebit de
rău, fie că este cel al unui beţiv sau criminal, fătălău, pămpălău sau orice altă desemnare colocvială a inferiorităţii uzitată în grupul său. în cazul lui Sam, moartea bunicii nu a făcut decât să confirme ceea ce copiii neevrei (sau mai degrabă părinţii lor) sugeraseră, şi anume faptul că el era un băiat extraordinar de rău. Mai mult de atât, fireşte, era şi faptul de a fi diferit, de a fi evreu, chestiune adusă în atenţia sa mai puţin de către vecini, cât de către părinţii lui care afirmaseră în mod repetat că un băieţel evreu trebuia să fie deosebit de bun pentru a nu fi deosebit de rău. în acest punct, investigaţia noastră, pentru a ţine cont de toate faptele relevante, ar trebui să se întoarcă la istorie în sensul larg; ar fi de dorit să urmărească destinul acestei familii de la locuinţa de pe strada principală până într-un ghetou dintr-o provincie a estului îndepărtat al Rusiei, trecând prin toate evenimentele brutale ale marii Diaspore.
Discutăm despre trei tipuri de procese: procesele somatice, procesele Eului şi procesele sociale. în istoria ştiinţei, aceste trei tipuri de procese ţin de trei discipline ştiinţifice diferite — biologie, psihologie şi ştiinţe sociale — fiecare dintre ele studiind ceea ce putea izola, măsura şi diseca: organisme individuale, mintea individului şi grupuri sociale. Cunoaşterea astfel dobândită este o cunoaştere legată de fapte şi cifre, localizare şi cauzalitate; ea a dat naştere la conflicte cu privire la apartenenţa unui element la un tip de procese sau la altul. Gândirea noastră este dominată de această trihotomie fiindcă doar prin intermediul metodologiilor inventive ale acestor discipline putem cunoaşte ceva. Din păcate, această cunoaştere
este tributară condiţiilor în care s-a construit: organismul supus disecţiei sau examinării; mintea supusă experimentului sau interogaţiei; grupurile sociale aliniate în tabele statistice. Astfel, în toate aceste cazuri, o disciplină ştiinţifică a prejudiciat materialul pus sub observaţie dizolvând în mod activ situaţia sa integrală de viaţă, cu scopul de a putea face o secţiune izolată abordabilă cu un set de instrumente sau concepte.
Problema noastră clinică şi perspectiva noastră sunt diferite. Studiem crizele individului uman fiind implicaţi în mod terapeutic. Astfel, observăm că cele trei tipuri de procese menţionate reprezintă trei aspecte ale unui singur proces — de pildă, viaţa omului, ambele
cuvinte accentuate în mod egal. În acest caz, tensiunea somatică, anxietatea individuală şi panica de grup sunt doar moduri diferite în care anxietatea umană se prezintă diferitelor metode de investigaţie. Formarea clinică ar trebui să includă toate cele trei metodologii, ideal căruia îi sunt dedicate cu modestie studiile din această carte. Atunci când trecem în revistă fiecare element semnificativ dintr-un caz dat, nu putem face abstracţie de convingerea că semnificaţia unui element care poate fi „localizat" într-unui din cele trei procese este co-determinată de semnificaţia sa din celelalte două. Un element aparţinând unui tip de procese capătă relevanţă dând şi primind un sens de la elementele celorlalte două. Treptat sper că vom găsi cuvinte mai potrivite pentru această *relativitate a existenţei umane.*
Aşadar, nu cunoaştem „o cauză" a catastrofei descrise în prima secţiune. în schimb, găsim o convergenţă, în toate cele trei tipuri de procese, a unor tipuri de intoleranţă specifice care fac catastrofa retrospectiv inteligibilă, retrospectiv probabilă. Plauzibilitatea astfel dobândită nu ne permite să mergem în trecut şi

să împiedicăm cauzele. Ne permite doar să înţelegem un *continuum*, pe care catastrofa a marcat un eveniment decisiv, eveniment care acum îşi aruncă înapoi umbra chiar asupra elementelor care par să-l fi cauzat. Catastrofa s-a produs, iar noi trebuie să ne insinuăm acum ca agent terapeutic în situaţia post-catastrofică. Nu vom şti niciodată cum ar fi fost această viaţă înainte de a fi zdruncinată şi de fapt nu vom şti niciodată cum era această viaţă înainte ca noi să ne implicăm. Acestea sunt condiţiile în care ne desfăşurăm investigaţia terapeutică.

Pentru comparaţie şi confirmare ne îndreptăm acum atenţia spre o altă criză, de data aceasta la un adult. Simptomul prezentat este din nou somatic; el constă dintr-o durere de cap cronică şi severă al cărei factor declanşator este reprezentat de una din exigenţele vieţii sociale adulte, confruntarea războinică.

2. O criză de război la un soldat al marinei

Un tânăr profesor care depăşise cu puţin vârsta de 30 de ani a fost lăsat la vatră ca o „victimă a psihonevrozei". Simptomele sale, în primul rând o durere de cap invalidantă, au continuat şi pe parcursul primului său post civil. într-o clinică pentru veterani a fost întrebat cum a început totul. El a povestit:

Un grup de puşcaşi marini stăteau întinşi pe ţărm într-un întuneric de smoală, pe un cap de pod din Pacific, în bătaia tirurilor de artilerie duşmană. Cândva fuseseră — şi încă se purtau ca şi cum ar fi fost în continuare — un grup de bărbaţi duri şi feroce, siguri că „nimic nu le stă în cale". Ei au simţit dintotdeauna că puteau conta pe „comandament" că, după asaltul iniţial, îi va degreva pentru a lăsa doar în grija infanteriei menţinerea poziţiilor cucerite. Cumva, faptul de fi nevoiţi „să lupte stând întinşi" contrazisese dintotdeauna spiritul esenţial al diviziei lor. Totuşi în anul respectiv aşa se întâmplase. Şi când s-a întâmplat, nu numai că au fost expuşi focurilor îngrozitoare de armă venite de nicăieri, ci şi unui amestec ciudat de dezgust, furie şi frică — până în stomac.

Iată-i deci în această situaţie. Focul „întăritor" din partea marinei nu fusese de prea mare ajutor. Ceva nu părea să fie în ordine din nou. Dacă într-adevăr „comandamentul" îi considera acum dispensabili?

Printre aceşti bărbaţi se afla şi pacientul nostru. Ultimul gând care i-ar fi trecut prin minte la momentul acela era că ar putea ajunge vreodată el însuşi pacient. Era, de fapt, un soldat sanitar. Fiind neînarmat, conform convenţiilor, părea neafectat de valul de panică şi furie care creştea încetul cu încetul în rândul soldaţilor. Era ca şi cum nimic din acestea nu ar fi putut să ajungă la el. într-un fel se simţea la locul potrivit ca soldat din divizia medicală. Lamentările soldaţilor doar îi dădeau impresia că sunt ca nişte copii. Dintotdeauna îi plăcuse să lucreze cu copiii şi mereu fusese considerat foarte bun în lucrul cu copii agresivi. Dar el însuşi nu fusese un copil agresiv. De fapt, la începutul războiului, el alesese divizia medicală pentru că nu putea ţine o armă în mână. Nu simţea niciun fel de ură, pentru nimeni. (Reamintindu-şi acum de acest sentiment exaltat, a devenit clar că trebuie să fi fost prea bun pentru a fi adevărat, cel puţin pentru marină, având în vedere că nu a băut şi nu a fumat niciodată — şi nici nu a înjurat!) Trebuie să arătăm în acest punct că el putea face faţă acestei situaţii şi, chiar mai mult, că îi putea ajuta şi pe colegii lui să suporte şi le putea fi de ajutor când misiunea lor agresivă se va fi terminat. El stătea pe lângă comandantul său medical, un om care îi semăna, pe care îl respecta şi admira.

Soldatul nostru nu şi-a amintit niciodată de fapt ce s-a întâmplat în restul nopţii. Avea doar amintiri izolate, mai mult ca nişte vise decât ca întâmplări reale. El spune că soldaţilor sanitari li s-a ordonat să descarce muniţia în loc să instaleze un spital de campanie; că ofiţerul medical a devenit cumva foarte nervos şi abuziv; şi că, din când în când pe parcursul nopţii, cineva îi punea în braţe câte o mitralieră. Aici memoria lui devine un spaţiu gol.

în dimineaţa următoare, pacientul (căci de acum era pacient) s-a trezit în spitalul de campanie care până la urmă fusese instalat. Peste noapte dezvoltase o febră tifoidă severă. Ziua şi-a petrecut-o sub efectul sedativelor. La căderea nopţii, inamicul a atacat din aer. Toţi bărbaţii în putere şi-au găsit adăpost sau i-au ajutat pe cei bolnavi să se adăpostească. El era imobilizat, incapabil să se mişte şi, cu atât mai rău, incapabil să ofere ajutor. Acum, pentru prima oară, a simţit frică, aşa cum atâţia bărbaţi curajoşi au simţit în momentul când s-au trezit întinşi pe spate, imobilizaţi.

A doua zi a fost evacuat. Atunci când nu se afla în bătaia gloanţelor se simţea mai calm — sau cel puţin aşa credea, până când se servea următoarea masă. Zgomotul metalic al tacâmurilor circula în capul său ca o salvă de focuri. Era ca şi cum nu ar fi avut niciun fel de apărare împotriva acestor zgomote, care erau atât de insuportabile, că îl făceau să se ascundă sub pătură cât timp ceilalţi mâncau.

Din acea zi, viaţa lui a devenit greu de suportat din cauza durerilor de cap atroce. în scurtele perioade în care nu îl durea capul, era nervos, anxios cu privire la posibilele zgomote metalice şi furios atunci când apăreau. Febra sa (sau orice ar fi provocat-o) se vindecase; dar durerile de cap şi nervozitatea au determinat reîntoarcerea lui în Statele Unite şi trecerea sa în rezervă.

Care este baza nevrozei lui? Căci despre o „nevroză de război" ar fi vorba, dacă acceptăm diagnosticul medicului. Din punct de vedere fiziologic, febra şi starea sa toxică ar fi justificat prima durere de cap, dar numai pe prima.

În acest punct trebuie să ne punem o problemă care aparent nu are nicio legătură cu durerile de cap: de ce era el un om atât de bun? Căci şi acum, deşi înconjurat practic de circumstanţe neplăcute după război, părea incapabil să verbalizeze şi să-şi exprime furia. De fapt, el credea că înjurăturile de furie din acea noapte ale superiorului său, deziluzionându-l, îl expuseseră la anxietate. De ce era el atât de bun şi de şocat în faţa furiei?

I-am cerut să încerce să-şi depăşească aversiunea pentru furie şi să-mi enumere lucrurile care l-au iritat, oricât de puţin, în zilele de dinaintea interviului. A amintit de vibraţia autobuzelor; de vocile ascuţite, ca acelea ale copiilor la activităţi; de scârţâitul pneurilor; de amintirea tranşeelor pline de furnici şi şopârle; de mâncarea proastă din armată; de ultima bombă explodată destul de aproape; de oamenii nedemni de încredere; de hoţi; de snobii şi aroganţii de „orice rasă, culoare sau religie"; amintirea mamei sale. Asociaţiile pacientului au condus de la zgomotele metalice şi de la alte amintiri din război, ca hoţia şi lipsa de încredere, până la mama sa.

Se pare că nu-şi mai văzuse mama de la paisprezece ani. Familia sa era la acea vreme într- un declin economic şi moral. El plecase de acasă pe neaşteptate atunci când mama sa, furioasă şi aflată sub influenţa alcoolului, îl ameninţase cu un pistol. El îi luase arma, o distrusese şi o aruncase pe geam. Apoi plecase pentru totdeauna. Ţinuse acest secret datorită unui bărbat cu rol patern — de fapt, directorul şcolii sale. în schimbul protecţiei şi al îndrumării, el promisese să nu bea

niciodată, să nu înjure şi să nu se dedea plăcerilor sexuale — şi apoi, niciodată să nu pună mâna pe o armă. El devenise un bun student şi apoi profesor şi un om extraordinar de calm, cel puţin la suprafaţă, până în acea noapte de pe acel cap de pod din Pacific când, în mijlocul furiei şi panicii crescânde ale soldaţilor, superiorul său cu rol patern a cedat prin câteva înjurături violente şi imediat după aceasta soldatul nostru s-a trezit cu o mitralieră în braţe. Au existat multe astfel de nevroze. Victimele lor erau într-o stare permanentă de panică potenţială. Se simţeau atacaţi sau puşi în pericol de zgomote neaşteptate sau puternice, ca şi de unele simptome care le străbăteau corpul: palpitaţii, valuri de febră, dureri de cap. La fel de neajutoraţi erau şi în faţa propriilor emoţii:

supărări copilăreşti şi anxietăţi fără motiv erau provocate de orice lucru prea brusc sau prea intens, de o percepţie sau de un sentiment, de un gând sau o amintire. Problema acestor oameni era sistemul de filtrare, acea capacitate de a nu acorda atenţie la o mie de stimuli percepuţi în orice moment, pe care îi putem ignora în favoarea lucrurilor asupra cărora ne concentrăm. Mai rău, aceşti oameni nu puteau avea un somn profund şi nici vise frumoase. Nopţi întregi stăteau suspendaţi între Scylla zgomotelor enervante şi Caribda viselor angoasante care i-ar fi făcut să tresară din momentele de somn profund, dacă ar fi ajuns până acolo. în timpul zilei se aflau în incapacitatea de a-şi aminti anumite lucruri; se pierdeau prin propriul cartier sau realizau brusc, în timpul unei conversaţii, că, fără să-şi dea seama, şi-au făcut o reprezentare greşită asupra unor lucruri. Ei nu se puteau baza pe procesele caracteristice funcţionării Eului,
de organizare a timpului şi a spaţiului şi de testare a realităţii.

Ce se întâmplase? Erau acestea simptomele unor nervi zdruncinaţi fizic sau afectaţi din punct de vedere somatic? într-unele cazuri desigur că boala a debutat printr-o astfel de afectare sau cel puţin printr-o traumatizare de moment. însă adesea mai mulţi factori s-au combinat pentru a determina o criză reală şi a o face să dureze. Cazul prezentat include toţi
aceşti factori: scăderea moralului şi creşterea treptată, abia resimţită, a panicii de grup din cauza neîncrederii în conducere; imobilizarea în bătaia focului inamic care nu putea fi localizat şi împotriva căruia nu se putea riposta; tendinţa de „a se abandona" pe un pat de spital; şi, în fine, imediata evacuare şi un permanent conflict între două voci interioare, dintre care una spunea: „Lasă-i să te ducă acasă, nu fi fraier", iar cealaltă: „Nu-i lăsa pe ceilalţi la nevoie; dacă ei fac faţă, şi tu poţi".

Ceea ce m-a impresionat cel mai mult a fost pierderea de către aceşti oameni a simţului identităţii. Ştiau cine sunt; aveau o identitate personală. Dar era ca şi cum, în plan subiectiv, viaţa lor nu mai era un tot unitar — şi nici nu a mai fost de atunci. Este vorba despre o perturbare centrală a ceea ce am numit de atunci identitate a Eului. în acest punct este suficient să spunem că simţul identităţii ne oferă posibilitatea de a ne trăi şinele ca pe ceva continuu şi asemănător şi de a acţiona ca atare. în multe cazuri a existat, într-un moment crucial din istoricul tulburării, un element aparent anodin, ca de pildă o armă în mâinile ezitante ale soldatului nostru: un simbol al răului, care pune în pericol principiile cu ajutorul cărora individul
s-a străduit să-şi protejeze integritatea personală şi statutul social în viaţa sa civilă. De asemenea, angoasa s-a declanşat adesea la gândul subit că: acum ar trebui să fiu acasă, vopsind acoperişul, plătind facturile, întâlnindu-mă cu şeful meu sau făcând o vizită unei fete; şi sentimentul lipsit de speranţă că toate aceste lucruri care ar fi trebuit să se întâmple nu se vor întâmpla niciodată. Apoi, toate acestea par a fi întreţesute cu un aspect al vieţii americane ce va fi amplu discutat mai târziu — şi anume faptul că mulţi dintre tinerii noştri îşi construiesc planurile de viaţă şi identitatea pe baza principiului sugerat de începuturile istoriei americane — că un bărbat trebuie să aibă, să păstreze şi să apere libertatea pasului următor, ca şi dreptul de a face alegeri şi a valorifica oportunităţile. Bineînţeles că şi americanii se pot aşeza şi pot fi de fapt foarte statornici. Dar hotărârea de a rămâne într-un loc presupune şi asigurarea că ar putea pleca dacă ar alege să facă o schimbare din punct de vedere geografic, social sau ambele. Ceea ce contează este libera alegere şi convingerea că nimeni nu te poate „îngrădi" şi nu-ţi poate „porunci". Astfel de simboluri opuse devin esenţiale, simboluri de posesiune, statut, identitate şi simboluri de alegere, schimbare şi provocare. în funcţie de situaţie, aceste simboluri pot deveni bune sau rele. în cazul soldatului nostru din marina militară, arma

devenise simbolul declinului familiei sale şi reprezenta toate lucrurile supărătoare şi urâte pe care el alesese să *nu* le facă.

Aşadar, trei procese simultane, în loc să se susţină unele pe altele, par să-şi fi potenţat reciproc pericolele corespunzătoare: (1) Grupul. Aceşti bărbaţi voiau să controleze situaţia ca grup cu o identitate definită în rândul forţelor armate ale acestei ţări. în schimb, neîncrederea faţă de comandament a generat murmure de panică. Omul nostru a înfruntat această panică, pe care nu putea să o ignore, de pe poziţia defensivă atât de des adoptată în viaţa sa, că el era liderul temperat şi tolerant al copiilor. (2) Organismul pacientului se lupta să-şi păstreze homeostazia sub impactul atât al panicii (subliminale), cât şi al simptomelor unei infecţii acute, dar era sabotat de o febră severă. Acesteia pacientul i-a ţinut piept până la punctul critic datorită celeilalte „convingeri", că el putea „suporta orice". (3) Eul pacientului. Copleşit deja de panica grupului şi de febra care creştea, în faţa cărora nu voise să cedeze la început, echilibrul pacientului a fost mai apoi zdruncinat de piederea unui suport extern pentru idealul intern: chiar superiorii în care avusese încredere i-au ordonat (sau aşa a crezut el) să rupă un jurământ simbolic pe care se construise atât de precar autostima sa. Fără îndoială că aceste circumstanţe au rupt digul tendinţelor infantile pe care le ţinuse suspendate în mod atât de rigid. Căci în toată rigiditatea sa, doar o parte a personalităţii se maturizase cu adevărat, în timp ce o altă parte fusese susţinută chiar de proptelele care căzuseră. în astfel de condiţii el era incapabil să suporte pasivitatea sub bombardamentul aerian şi ceva din interiorul său a cedat prea uşor ofertei de evacuare. Aici situaţia s-a schimbat, introducând noi complicaţii. Pentru că, odată evacuaţi, mulţi s-au simţit cumva obligaţi inconştient să continue să sufere şi să sufere somatic, pentru a justifica evacuarea, ca să nu mai vorbim de lăsarea ulterioară la vatră, pe care unii dintre ei nu ar fi putut să şi-o ierte niciodată pe fondul unei „simple nevroze". După Primul Război Mondial s-a făcut mare caz de nevroza de compensare — nevroze prelungite în mod inconştient pentru a asigura continuitatea ajutorului financiar. Experienţa celui de-al Doilea Război Mondial ne-a oferit o înţelegere a ceea ce ar putea fi numită nevroză de SHpracompensare — cum ar fi nevoia inconştientă de a continua să suferi pentru a supracompensa psihologic slăbiciunea de a-i fi lăsat pe ceilalţi la greu; căci mulţi dintre aceşti visători erau mult mai loiali decât credeau. La fel, omul nostru atât de conştiincios simţea în mod repetat o durere insuportabilă ca „un glonţ în cap" ori de câte ori părea să se simtă mai bine sau când realiza că de ceva vreme se simte mai bine, fără să-şi fi dat seama.

Am putea spune cu oarecare certitudine că acest om nu s-ar fi prăbuşit astfel dacă nu ar fi existat condiţiile de război şi luptă — după cum cei mai mulţi medici ar fi destul de siguri că micul Sam nu ar fi avut convulsii atât de severe fără un fel de „predispoziţie somatică". în ambele cazuri, problema psihologică şi terapeutică este de a înţelege în ce fel factorii circumstanţiali asociaţi au slăbit o apărare centrală şi ce semnificaţie specifică are decompensarea care a urmat.

Factorii circumstanţiali asociaţi pe care îi putem repera sunt acumularea unor schimbări simultane în organism (epuizare şi febră), la nivelul Eului (prăbuşirea identităţii Eului) şi în mediul social imediat (panica de grup). Aceste schimbări se agravează reciproc dacă surpriza traumatică dintr-un set de schimbări suprasolicită capacitatea reglatorie a celorlalte două sau atunci când convergenţa unor teme principale oferă tuturor schimbărilor o mare specificitate reciprocă. Am văzut o astfel de convergenţă în cazul lui Sam, unde problema ostilităţii a ajuns într-un

punct critic concomitent în mediul său, în stadiul de dezvoltare, în condiţia somatică şi în defensele Eului său. Atât cazul lui Sam, cât şi al soldatului în marină au prezentat o altă tendinţă periculoasă — mai exact omniprezenţa schimbării, o condiţie care apare atunci când sunt ameninţate prea multe proptele în toate cele trei sfere în acelaşi timp.

Am prezentat două tipuri de criză umană cu scopul de a ilustra o perspectivă clinică de ansamblu. Legile şi mecanismele implicate vor fi discutate în cea mai mare parte a acestei cărţi. Cazurile prezentate aici nu sunt tipice: în rutina zilnică a practicii clinice puţine cazuri prezintă un „debut" atât de dramatic şi de distinct. Oricum, acest debut nu a marcat decisiv declanşarea tulburării ce i-a copleşit până la urmă pe pacienţi. El a marcat doar momente de viaţă concentrate şi reprezentative. Dar nu ne-am îndepărtat prea mult de practica clinică şi desigur istorică alegând, în scop de demonstraţie, cazuri care ilustrează într-un mod deosebit de dramatic principiile ce guvernează normalul. Aceste principii pot fi exprimate printr-o formulă didactică. Importanţa unui factor în istoricul unui caz este dată de importanţa celorlalţi factori pe care acesta îi face mai relevanţi şi din care, prin însăşi această contribuţie, rezultă un plus de semnificaţie. Pentru a înţelege un caz de psihopatologie, începem prin a studia acel set de schimbări observabile care ne par a fi cele mai accesibile, fie pentru că
domină simptomul prezentat, fie pentru că am învăţat o abordare metodologică a acestui set particular de elemente, indiferent că este vorba de schimbări de ordin somatic, transformări la nivelul personalităţii sau perturbări ale mediului social. De oriunde ai începe, trebuie să o iei de la capăt încă o dată. Dacă porneşti de la organism, va trebui să vezi ce semnificaţie au aceste schimbări asupra celorlalte procese şi cât de agravante sunt, la rândul lor, aceste semnificaţii, asupra încercării organismului de restabilire. Pentru a înţelege cu adevărat acest lucru, va trebui, fără teama de a ne repeta, să examinăm din nou datele şi să începem, de pildă, cu variaţiile în procesul Eului, punând fiecare element în relaţie cu stadiul de dezvoltare, cu starea organismului şi cu istoricul legăturilor sociale ale pacientului. Acest lucru necesită o a treia formă de reconstrucţie — mai exact aceea a istoricului familial al pacientului şi al acelor schimbări din viaţa sa socială care capătă sens şi conferă sens modificărilor corporale şi dezvoltării Eului său. Cu alte cuvinte, neputând ajunge la o formulă simplă sau la un lanţ cauzal cu o localizare clară şi un debut circumscris, doar o triplă contabilizare (sau, dacă doriţi, o învârtire sistematică în cerc) poate clarifica treptat relevanţa şi relaţiile tuturor datelor cunoscute. Faptul că aceasta s-ar putea să nu conducă spre un debut clar şi nici să nu se încheie cu o reconstrucţie patogenică clară sau cu un prognostic bine fundamentat este neplăcut din punctul de vedere al acurateţei care se aşteaptă de la fişele noastre de observaţie, dar poate fi astfel şi pentru demersul nostru terapeutic; căci trebuie să fim pregătiţi nu numai să înţelegem, ci şi să influenţăm toate cele trei procese în
acelaşi timp. Aceasta înseamnă că în cea mai bună practică clinică sau în cele mai reuşite momente ale practicii noastre noi nu ne gândim activ la toate legăturile implicate, atât de explicit cum am putut să o facem în întâlnirile de echipă şi în prezentările de caz; trebuie să acţionăm asupra lor pe măsură ce le întâlnim.

Nu este scopul acestei cărţi să demonstreze aspectul terapeutic al muncii noastre. Doar la concluzii ne vom întoarce la problema psihoterapiei ca relaţie specifică. Formula noastră de gândire clinică a fost prezentată aici în primul rând ca principiu de organizare a acestei cărţi.

în continuarea primei părţi vom discuta despre baza *biologică* a teoriei psihanalitice, stadial izarca *dezvoltării libidoului* la Freud şi vom pune toate

acestea în legătură cu ceea ce ştim acum despre Eu şi începem să înţelegem despre societate. Partea a doua se ocupă de o dilemă *socială* — şi anume educaţia copiilor amerindieni din zilele noastre comparativ cu educaţia din vremea triburilor şi semnificaţia acestei dileme pentru adaptarea culturală. Partea a treia se ocupă cu legile *Eului* aşa cum ni se dezvăluie în patologia Eului şi în jocul copiilor. Vom prezenta un grafic al achiziţiilor psihosociale care reprezintă rezultatul medierii reuşite de către Eu a stadiilor de dezvoltare biologică şi a instituţiilor sociale.

în lumina unor astfel de descoperiri, vom relua în partea a patra unele aspecte ale sfârşitului copilăriei şi ale intrării în viaţa adultă, în condiţiile actuale ale industrializării din această ţară (SUA), din Germania şi Rusia. Aceasta va oferi o bază
istorică pentru studiul nostru, căci în zilele noastre omul trebuie să decidă dacă îşi mai poate permite să continue să se folosească de copilărie ca de un arsenal de frici iraţionale sau dacă relaţia dintre adult şi copil, ca şi alte inegalităţi, se poate ridica la o poziţie de parteneriat într-o ordine a lucrurilor mult mai rezonabilă.

CAPITOLUL 2

Teoria sexualităţii infantile

1. Două episoade clinice

Ca introducere la expunerea teoriilor freudiene despre organismul infantil generator de energii sexuale şi agresive, voi prezenta unele observaţii asupra a doi copii care păreau în mod ciudat blocaţi în lupta cu propriile intestine. Pentru a încerca să înţelegem implicaţiile sociale ale orificiilor cu rol de eliminare şi ale altor orificii ale corpului, va trebui să renunţăm la judecăţile noastre cu privire la cazurile studiate şi la simptomele observate. Simptomele par ciudate; copiii însă nu sunt. Din motive fiziologice lesne de înţeles, intestinele sunt foarte departe de zona care reprezintă primul nostru mediator interpersonal, faţa. Adulţii bine educaţi uită de intestine, dacă acestea funcţionează normal, ca de o parte ascunsă, nonsocială a lucrurilor. Tocmai din acest motiv, disfuncţia intestinelor se asociază cu o reflecţie confuză şi cu răspunsuri secrete. La adult, această problemă se ascunde sub forma plângerilor somatice; la copil apare doar sub forma unor obiceiuri îndărătnice.

Ann, o fetiţă de patru ani, intră în cabinet, pe jumătate adusă cu blândeţe, pe jumătate împinsă ferm de o mamă îngrijorată. Deşi nu se împotriveşte şi nu obiectează, fetiţa este palidă şi tristă, are o privire inexpresivă şi orientată spre interior şi-şi suge degetul cu putere.

Am fost informat cu privire la problema lui Ann. Pare că îşi pierde rezilienţa sa obişnuită; pe de-o parte este prea copilăroasă, pe de alta, prea serioasă, ca un adult. Când este exuberantă, o face într-un mod exploziv, care curând trece în prosteală. Dar cel mai deranjant obicei al ei este acela de a-şi inhiba mişcările intestinelor atunci când i se cere să le evacueze şi apoi să murdărească patul în timpul nopţii sau mai degrabă dimineaţa devreme, cu puţin înainte ca mama ei, abia trezită din somn, să o surprindă. Reproşurile sunt suportate în tăcere şi reverie, dincolo de care zace disperarea evidentă. Această disperare pare să fi luat amploare recent, în urma unui accident în care fetiţa a fost lovită de o maşină. Nu a fost rănită decât superficial, dar s-a retras şi mai mult în ceea ce priveşte comunicarea şi controlul parental.

Odată intrată în cabinet, fetiţa îşi retrage mâna dintr-a mamei şi păşeşte cu supunerea automată a unui prizonier care nu mai are voinţă proprie. în camera de joacă stă într-un colţ, sugându-şi cu putere degetul şi acordându-mi doar o atenţie rezervată.

în capitolul 6 voi aborda dinamica unei astfel de întâlniri între copil şi terapeut şi voi arăta în detaliu ce cred că se petrece în mintea copilului şi ce ştiu că se

petrece în mintea mea în timpul primelor momente de tatonare reciprocă. Tot atunci voi vorbi despre rolul pe care îl
are în munca noastră observaţia în timpul jocului. În acest moment sunt interesat doar să redau un „exemplu" clinic, ca rampă de lansare pentru discuţia teoretică.
Fetiţa îmi dă de înţeles că nu voi scoate nimic de la ea. Spre marea ei surpriză şi uşurare, nu îi adresez nicio întrebare; nici nu îi spun că sunt prietenul ei şi că poate avea încredere în mine. în loc de aceasta, încep să construiesc o casă pe podea. Avem o sufragerie, o bucătărie, un dormitor cu o fetiţă întinsă pe pat şi o femeie stând în picioare alături, o baie cu uşa deschisă şi un garaj în care un bărbat stă lângă o maşină. Acest aranjament sugerează, desigur, o dimineaţă obişnuită în care mama încearcă să o trezească pe fetiţă „la timp", pe când tatăl se pregăteşte să plece la serviciu.
Pacienta noastră, din ce în ce mai fascinată de această formulare a problemei fără cuvinte, intră deodată în acţiune. Scoate degetul din gură pentru a face loc unui zâmbet larg, cu toţi dinţii. Faţa ei prinde culoare şi o zbugheşte spre locul de joacă. Cu o lovitură puternică doboară păpuşa-femeie; trînteşte uşa de la baie închizând-o; se repede la raftul de jucării pentru a lua trei maşinuţe strălucitoare pe care le aşază în garaj lângă bărbat. Ea a răspuns la „întrebarea" mea: nu doreşte ca păpuşa-fetiţă să îi dea mamei ce este al mamei şi este nerăbdătoare să îi dea tatălui mai mult decât el ar putea cere.
în timp ce eu încă mă gândesc la intensitatea exuberanţei ei agresive, ea pare deodată copleşită de un set de emoţii cu totul diferite. Izbucneşte în lacrimi şi în suspine disperate:
— Unde e mama?
Cu o grabă panicată se repede să ia o mână de creioane de pe biroul meu şi fuge afară, în sala de aşteptare. Se aşază lângă mamă îndesând creioanele în mâna ei. Bagă din nou degetul în gură, figura îi devine necomunicativă şi îmi dau seama că jocul s-a sfârşit. Mama vrea să îmi înapoieze creioanele, dar îi spun că nu am
nevoie de ele astăzi. Mama şi copilul pleacă.
Peste o jumătate de oră sună telefonul. De-abia au ajuns acasă când fetiţa a întrebat-o pe mamă dacă mă poate revedea în aceeaşi zi. A doua zi e prea târziu. Ea insistă, dând semne de disperare, ca mama să mă contacteze imediat pentru o programare în aceeaşi zi, pentru a- mi putea returna creioanele. Mă văd nevoit să o asigur la telefon că apreciez intenţiile sale, dar că poate să păstreze creioanele până a doua zi fără probleme.
A doua zi, la ora potrivită, Ann stă lângă mama ei în sala de aşteptare. într-o mână ţine creioanele, dar nu se îndură să mi le dea înapoi. în cealaltă mână ascunde un mic obiect. Nu dă semne că ar vrea să mă urmeze. Deodată devine evident că a făcut pe ea. Când este luată pentru a merge la toaletă, creioanele cad pe jos şi odată cu ele şi obiectul din cealaltă mână. Este o jucărie mică reprezentând un câine cu un picior rupt.
Aici trebuie să adaug că, la momentul respectiv, câinele unui vecin juca un rol semnificativ în viaţa copilului. Şi câinele face pe el; dar el este bătut pentru asta, în timp ce ea, nu. Şi câinele a fost lovit de o maşină recent; dar el şi-a pierdut un picior. Astfel, prietenul ei din lumea animală este asemănător, dar într-un grad mai mare; el este într-o situaţie mai gravă. Se aşteaptă ea oare (sau poate chiar îşi doreşte) să fie pedepsită într-un mod similar?
Am descris circumstanţele unui episod de joc şi ale unui simptom infantil. Nu voi insista aici asupra relativităţii şi asupra relevanţei care au condus la situaţia descrisă; nici nu voi relata în ce fel a fost înlăturat până la urmă blocajul, prin lucrul cu părinţii şi copilul. înţeleg şi împărtăşesc regretul atâtor cititori de a nu putea să urmărim aici demersul terapeutic şi, de fapt, depăşirea acestei crize

infantile. în schimb, rog cititorul să considere această relatare ca pe un „specimen" şi să o analizeze împreună cu mine.
Fetiţa nu a venit la cabinet din voinţa ei proprie. S-a lăsat cu greu adusă de aceeaşi mamă împotriva căreia, după cum indică totul, era îndreptată supărarea ei. Aflată în camera de joacă, jocul meu tăcut a făcut-o aparent pentru moment să uite că mama ei era afară. Ceea ce nu ar fi putut spune în cuvinte timp de mai multe ore bune a putut exprima în câteva minute de comunicare nonverbală: o „ura" pe mama ei şi îl „iubea" pe tată. Exprimând totuşi aceste lucruri, probabil că a simţit ceea ce a simţit Adam când a auzit vocea lui Dumnezeu: „Adam, unde eşti?" Ea a trebuit să plătească pentru fapta sa, pentru că îşi iubea şi mama şi avea nevoie de ea. în panica ei extraordinară, a făcut în mod compulsiv ceea ce fac întotdeauna oamenii ambivalenţi: pentru a împăca o persoană, „din greşeală" o prejudiciază pe alta. Deci ea mi-a luat creioanele pentru a o împăca pe mamă, apoi i-a cerut mamei să o ajute să mă înduplece pe mine.
A doua zi, nerăbdarea ei de a mă împăca este paralizată. Cred că între timp am devenit cineva care îi face pe copii să spună, într-un moment vulnerabil, ceea ce nimeni nu ar trebui să ştie sau să spună. Copiii au adesea astfel de reacţii după o recunoaştere iniţială a unor gânduri secrete. Dacă îi spuneam mamei? Dacă mama ar fi refuzat să o mai aducă la mine astfel încât ea nu şi-ar mai putea modifica şi repara faptele necugetate? Aşa că a refuzat să acţioneze în vreun fel, lăsând simptomul să vorbească.
Incontinenţa reprezintă un conflict sfincterian, o problemă anală sau uretrală. Acest aspect al problemei îl vom numi zonal, deoarece se referă la o *zonă a corpului.* La o privire mai atentă, devine clar că respectivul comportament al copilului, chiar şi atunci când nu este „anal" în sensul legat strict de respectiva zonă a corpului, tot are calitatea unei probleme sfincteriene. Aproape că s-ar putea spune că fetiţa în ansamblu se comportă ca un sfincter multiplu. în expresia ei mimică, la fel ca în comunicarea emoţională, ea se închide în majoritatea timpului, pentru a se deschide rar şi spasmodic. Oferindu-i o situaţie dejoacă, astfel încât să se poată dezvălui şi transpune în „irealitatea" acesteia, ea face două lucruri: trânteşte, cu mare sfidare, uşa de la baia din căsuţa de jucărie şi oferă, cu o satisfacţie exagerată, trei maşinuţe sclipitoare păpuşii-tată. Din ce în ce mai prinsă în opoziţia modalităţilor simple de a lua şi a da, ea îi oferă mamei ceea ce a luat de la mine şi apoi vrea cu disperare să-mi înapoieze ceea ce îi dăduse mamei. A doua zi, mânuţele ei încordate ţin strâns creioanele şi jucăria, dar le dau drumul brusc exact în timp ce sfincterele însele îşi golesc conţinutul.
Astfel, devine evident că această fetiţă, neputând să gestioneze posibilitatea de a oferi ceva fără a lua (cum ar fi de pildă să-l iubească pe tată fără a o prejudicia pe mamă), recade într-o alternanţă automată de retenţie şi eliminare. Această
alternanţă între a ţine şi a da drumul, a păstra şi a dărui, a se deschide şi a se închide, o vom numi aspectul *modal* al problemei. Sfincterele anal şi uretral reprezintă modelele anatomice ale modurilor de *retenţie* şi *eliminare,* care pot caracteriza o mare varietate de comportamente, toate fiind denumite „anale", în virtutea unei uzanţe larg răspândite astăzi în domeniul clinic (uzanţă greşită, după părerea mea).
O relaţie similară între o zonă şi un mod poate fi observată în momentele mai regresive ale acestui copil. Ea devine numai gură şi deget, ca şi cum un lapte consolator ar curge prin acest contact dintre părţile propriului corp. Acum ea este „orală". Dar recuperându-se din retragerea în sine, fetiţa poate deveni destul de energică, lovind păpuşa şi înşfăcând maşinuţele, îmbujorată la faţă şi râzând gutural. Astfel, de pe poziţia de retenţie-eliminare, un curent regresiv

pare să conducă spre interior (izolare) şi înapoi (regresie), în timp ce un curent progresiv şi agresiv duce în afară şi înainte, către o iniţiativă care, în orice caz, provoacă imediat sentimente de culpabilitate. Toate acestea circumscriu genul de criză agravată în care copilul şi familia pot necesita ajutor.
Căile unor astfel de regresii şi progresii reprezintă subiectul central al acestui capitol. Pentru a demonstra mai departe relaţia sistematică dintre zone şi moduri, voi descrie un al doilea episod, având ca protagonist un băieţel.
Am fost informat că Peter îşi reţinuse excrementele, mai întâi pe perioade de câteva zile, iar mai recent, până la o săptămână. Am fost constrâns să mă grăbesc
atunci când, pe lângă cantitatea de fecale acumulate într-o săptămână, Peter a încorporat şi a reţinut foarte mult lichid pentru clismăîn trupul lui micuţ, de copil de patru ani. Părea foarte nefericit şi, când se credea neobservat, se sprijinea de perete cu abdomenul său balonat.
Pediatrul ajunsese la concluzia că o asemenea bravură nu ar fi fost posibilă fără contribuţia energică a laturii emoţionale, deşi suspiciona ceea ce avea să se descopere la radiografie, şi anume că băiatul suferea într-adevăr de colon mărit. Cu toate că o tendinţă spre mărirea colonului ar fi putut contribui iniţial la crearea simptomului, copilul era acum fără îndoială paralizat de un conflict pe care nu îl putea verbaliza. Problema fiziologică locală avea să fie tratată mai târziu prin dietă şi exerciţii. Pentru început era necesar să înţeleg conflictul şi să stabilesc comunicarea cu băiatul cât mai repede posibil, pentru a-i putea obţine cooperarea.
înainte de a lua în îngrijire problema unei familii, obişnuiam să iau o dată masa cu ei, în casa lor. I-am fost prezentat viitorului meu pacient ca o cunoştinţă a părinţilor care a dorit să vină să cunoască toată familia. Băieţelul era unul dintre acei copii care mă fac să pun la îndoială raţiunea oricărui efort de deghizare.
— Nu-i aşa că visele sunt fascinante? a spus el pe un ton intenţionat artificial, pe când ne aşezam la masă.
în timp ce fraţii mai mari au mâncat repede şi cu poftă, după care s-au dus în păduricea din spatele casei, el a improvizat, într-o stare aproape febrilă, o serie de enunţuri haioase care, aşa cum va ieşi la iveală în curând, au scos la lumină fantasma sa dominantă şi tulburătoare. Este caracteristic aspectului ambivalent al problemelor sfincteriene ca pacienţii să dezvăluie aproape obsesiv chiar secretul care este reţinut cu atâta efort în intestinele lor. Voi enumera aici câteva dintre afirmaţiile ca prin vis ale lui Peter şi reflecţiile mele interioare asupra lor.
— Mi-aş dori să am un elefănţel chiar aici, în casă. Dar el ar creşte şi ar creşte până când casa ar exploda. „Băiatul mănâncă în acest moment. Burta lui se măreşte până când va exploda."
— Ia te uită la albina aceea — vrea să ajungă la zahărul din stomacul meu. „«Zahăr» sună eufemistic, dar transmite ideea că el are ceva valoros în stomac şi cineva vrea să i-l ia."
— Am avut un vis urât. Câteva maimuţe s-au căţărat pe casă în sus şi în jos şi încercau să ajungă la mine în casă. „Albinele au vrut să ajungă la zahărul din stomacul lui; acum maimuţele vor să ajungă la el în casă. Mâncarea care creşte în stomacul lui — puiul de elefant care creşte în casă — albinele aflate în căutarea zahărului din stomacul lui — maimuţele care încearcă să vină după el în casă."
După masă s-a servit cafeaua în grădină. Peter s-a aşezat sub o masă de grădină, a tras scaunele înăuntru, spre el, ca şi cum s-ar fi baricadat, şi a spus:
— Acum sunt în cortul meu şi albinele nu mai pot ajunge la mine. „Din nou el este înăuntrul unei învelitori, ameninţat de animale intruzive."

Apoi a ieşit şi mi-a arătat camera lui. I-am admirat cărţile şi am spus:
— Arată-mi imaginea care îţi place cel mai mult din cartea ta preferată.
Fără să ezite, mi-a indicat un desen reprezentând un omuleţ din turtă dulce plutind pe apă spre gura deschisă a unui lup care înoată. Spune el excitat:
— Lupul îl va mânca pe omuleţul din turtă dulce, dar nu îi va face niciun rău pentru că [strigând] *nu este viu* şi mâncarea nu simte când o mănânci!
Am fost întru totul de acord, gândindu-mă între timp că afirmaţiile amuzante ale băiatului duceau la ideea că ceea ce acumulase în stomac era viu şi exista pericolul fie de a-l face pe el să „explodeze", fie ca acel lucru să fie vătămat. L-am rugat să-mi arate următorul desen care îi place cel mai mult, aflat în oricare din celelalte cărţi. Imediat s-a dus să caute o carte cu titlul „The Little Engine That Could" („Motoraşul cel puternic") şi a răsfoit-o până la pagina pe care era desenat un tren scoţând fum şi intrând într-un tunel, ieşind din tunel pe cealaltă pagină — cu coşul *nemaifumegând.*
— Vezi, a zis el, trenul a intrat în tunelul întunecat şi *a muriţi* „Ceva viu a intrat într-un pasaj întunecat şi a ieşit fără viaţă." Nu am mai avut nicio îndoială că acest băieţel avea fantasma că ar fi plin cu ceva preţios şi viu; că, dacă ar fi păstrat acel lucru, l-ar fi făcut să explodeze, iar dacă i-ar fi dat drumul, lucrul respectiv ar fi putut ieşi vătămat sau mort. Cu alte cuvinte, era însărcinat.
Pacientul avea nevoie urgentă de ajutor, prin interpretare. Vreau să fie clar că nu susţin faptul de a impune o interpretare cu conţinut sexual copiilor nepregătiţi, înainte de a se fi stabilit o relaţie bazată pe încredere. Totuşi, în acest caz am simţit că se cerea o operaţie „chirurgicală". M-am întors la dragostea lui pentru puii de
elefant şi i-am propus să desenăm elefanţi. După ce am atins o anumită măiestrie în redarea înzestrărilor fizice şi a anexelor unei femele de elefant şi ale unei perechi de pui, l-am întrebat dacă ştie de unde vin puii de elefant. Mi-a răspuns încordat că nu ştie, deşi am avut impresia că de fapt voia să aprofundăm. Aşa că am desenat cât de bine am putut o secţiune transversală a elefantului-femelă şi a compartimentelor ei interne, arătând clar că existau doar două ieşiri, una pentru fecale, iar cealaltă, pentru bebeluşi.
— Pe asta, am spus eu, unii copii nu o ştiu. Ei cred că fecalele şi bebeluşii ies prin aceeaşi deschizătură la animalele-femele şi la femei.
înainte de a apuca să menţionez pericolele pe care cineva le-ar putea presupune din astfel de condiţii greşit înţelese, el a început să-mi povestească foarte excitat cum mama sa, fiind însărcinată cu el, a trebuit să poarte o centură care să-l ţină să nu cadă când ea stătea pe toaletă; şi că el se dovedise prea mare pentru deschizătura ei, astfel că mamei trebuise să i se facă o tăietură în abdomen pentru a-l scoate. Eu nu ştiam că el se născuse prin cezariană, dar i-am desenat o diagramă a unei femei, corectându-l cu privire la ceea ce îşi amintea din explicaţiile mamei. Am mai spus că aveam impresia că îşi imaginase că şi el ar putea avea copii şi, deşi acest lucru era imposibil în realitate, era important să înţeleg motivul acestei fantasme; că, aşa cum probabil a auzit, mă ocup cu înţelegerea gândurilor copiilor şi, dacă ar vrea, m-aş întoarce a doua zi pentru a continua conversaţia. A fost de acord; iar după ce am plecat, a eliberat o cantitate incredibilă de fecale.
Fără îndoială că, umflându-i-se abdomenul prin reţinerea materiilor fecale, acest băiat s-a gândit că ar putea fi însărcinat şi se temea să le dea drumul pentru a nu se răni pe sine sau pentru a nu vătăma „bebeluşul". Dar ce l-a determinat la început să-şi reţină fecalele? Ce a provocat în el un conflict emoţional la momentul respectiv, care şi-a găsit exprimarea în retenţia intestinală şi într-o fantasmă de sarcină?

Tatăl băiatului mi-a dat un indiciu pentru o „cauză" imediată a blocajului.

— Ştiţi, a spus el, băiatul începe să arate exact ca Myrtle.

— Cine este Myrtle?

— A fost dădaca lui timp de doi ani; a plecat acum trei luni.

— Cu puţin înainte ca simptomele lui să se agraveze atât de mult?

— Da.

Atunci, Peter a pierdut o persoană importantă din viaţa sa: bona. O asiatică blândă şi cu o voce caldă, ea fUsese principala sursă de confort timp de ani de zile, pentru că părinţii erau adesea plecaţi, fiecare urmându-şi cariera profesională. în ultimele luni prinsese obiceiul de a o ataca dur pe bonă, iar fata părea să accepte şi să se amuze în sinea sa de abordarea lui hotărât „masculină". în ţara ei de provenienţă, un astfel de comportament nu numai că nu este neobişnuit, dar reprezintă chiar regula. Dar acolo el are sens, ca parte a întregii culturi.

Mama lui Peter, după cum a afirmat, nu şi-a putut reprima sentimentul că era ceva esenţialmente rău în legătură cu masculinitatea subită a băiatului şi cu felul în care i se permitea să se manifeste; şi într-adevăr, această manifestare nu se încadra în cultura *ei*. A devenit neliniştită în privinţa faptului că fiul său era crescut de o persoană de altă naţionalitate, astfel că s-a hotărât să preia ea această sarcină.

Astfel, bona a plecat într-o perioadă în care masculinitatea acestui băiat tocmai fusese trezită, provocată şi dezaprobată. Dacă a plecat sau a fost concediată conta prea puţin pentru copil. Ceea ce conta era faptul că el făcea parte dintr-o clasă socială care îşi permitea bone aparţinând altei rase sau clase. Din punctul de vedere al copilului, acest lucru ridică o serie de probleme. Dacă îţi place bona ta, mama va pleca mai des şi fără mustrări de conştiinţă. Dacă îţi displace uşor, mama va pleca cu un uşor regret. Dacă îţi displace foarte mult şi provoci incidente grăitoare în acest sens, mama ta o va concedia — doar pentru a angaja pe altcineva la fel sau mai rău. Iar dacă se întâmplă să o placi foarte mult pe bonă în felul tău propriu sau în felul ei, mama ta sigur o va concedia mai devreme sau mai târziu.

În cazul lui Peter, situaţia a fost agravată de o scrisoare din partea bonei, care aflase despre problema lui şi acum se străduia să îi explice de ce plecase. Iniţial îi spusese că pleacă pentru a se căsători şi că va avea un copil al ei. Acest lucru îl rănise destul de mult pe băiat. Acum îl informa că de fapt lucra pentru altă familie. „Vezi tu", îi explica ea, „întotdeauna plec la o altă familie când copilul de care am grijă se face prea mare. Cel mai mult îmi place să îngrijesc bebeluşi". În acel moment s-a întâmplat ceva cu băiatul. El încercase să fie băiat mare. Tatăl nu-i fusese de prea mare ajutor pentru că adesea lipsea de acasă, ocupat cu o afacere prea complicată pentru a-i fi explicată copilului. Mama îi dăduse de înţeles că un comportament masculin în forma provocată sau tolerată de către bonă era inacceptabil. Bonei îi plăceau mai mult bebeluşii.

Astfel că el a „regresat". A devenit infantil şi dependent şi din disperare, ca să nu mai piardă nimic, a început *să se ţină*. Făcuse aceasta şi înainte. Demult, pe când era bebeluş, îşi dovedise pentru prima dată încăpăţânarea ţinând mâncarea în gură. Mai târziu, pus pe toaletă cu interdicţia de a se ridica înainte de a fi terminat, nu termina şi nu se ridica până când mama nu ceda. Acum devenise retentiv la nivelul intestinelor — şi nu numai, pentru că în ultimul timp era tăcut, lipsit de expresie şi rigid. Toate acestea reprezentau un singur simptom cu o varietate de semnificaţii corelate. Cea mai simplă semnificaţie

era: voi ţine de ceea ce am şi nu am de gând să mă mişc nici înainte, nici înapoi. Dar, după cum a reieşit din jocul lui, obiectul acestei reţineri ar putea fi interpretat într-o mulţime de feluri. Se pare că, la început, crezând că bona este însărcinată, el a încercat să o reţină devenind chiar bona şi pretinzând că şi el este însărcinat. în acelaşi timp, regresia sa generală demonstra că şi el era un bebeluş şi deci la fel de mic ca oricare copil la care bona s-ar fi putut duce. Freud a numit acest fenomen *suprade terminare a* sensului unui simptom. Aspectele supradeterminate sunt întotdeauna corelate sistematic: copilul se identifică cu *ambii parteneri ai unei relaţii pierdute*; el este şi bona care acum are un alt copil, dar şi bebeluşul pe care ea vrea să-l îngrijească. Astfel sunt identificările rezultând din pierderi. în doliu devenim persoana pierdută *şi* redevenim persoana care am fost atunci când relaţia era la început. Aceasta determină o simptomatologie aparent contradictorie.

În fine, observăm că aici *retenţia* reprezintă modul, iar tractul excretor, zona-tip utilizată pentru a pune în scenă menţinerea în trecut, ţinerea pe loc şi reţinerea înăuntru. Dar, din momentul în care părea şi se simţea ca şi cum ar fi avut într-adevăr echivalentul unui bebeluş înăuntru, el şi-a amintit ce-i spusese mama sa despre naştere şi despre pericolul naşterii pentru mamă şi copil. Nu putuse să uite.

Interpretarea acestei frici oferită copilului a avut drept rezultat o ameliorare semnificativă, care a înlăturat disconfortul şi pericolul imediat şi a eliberat autonomia ini b b 1 .ii şi iniţiativa sa specific masculină. Dar numai o combinaţie de regim diete i şi o serie de consultaţii terapeutice mamă-copil au putut până la urmă surmonia un număr de recidive mai uşoare.

2. Libido şi agresivitate

Am prezentat două episoade patologice, unul din viaţa unei fetiţe şi celălalt din viaţa unui băiat. Aceste incidente au fost alese datorită structurilor lor clare şi observabile. Dar ce fel de legi explică astfel de situaţii?

Freud şi primii psihanalişti au identificat pentru prima dată regiunile nemarcate psihic ale orificiilor corpului ca zone de importanţă vitală pentru sănătatea şi boala afective. Desigur, teoriile lor erau bazate pe observarea pacienţilor adulţi şi merită să arătăm pe scurt în ce măsură un pacient adult observat în psihanaliză poate oferi o analogie cu ceea ce am văzut la pacienţii noştri copii. „Analitatea" nevrotică a unui adult, de pildă, se poate exprima prin grija exagerată şi ritualică pentru funcţiile intestinale, sub aparenţa unei igiene meticuloase sau printr-o nevoie generală de ordine, curăţenie şi punctualitate absolute. Cu alte cuvinte, el pare mai degrabă antianal decât anal. îi repugnă atât retenţia prelungită, cât şi eliminarea neglijentă. Dar manifestările sale evitante, prin ele însele, fac ca, până la urmă, el să se gândească mai mult şi să consume mai multă energie cu problemele anale decât, să spunem, o persoană obişnuită, cu o tendinţă medie spre savurarea sau repudierea satisfacţiilor oferite de intestine. Un astfel de conflict al pacientului cu privire la modurile de retenţie şi eliminare s- ar putea exprima printr-o super-reţinere generalizată, acum ferm întipărită în caracterul său. El este incapabil să-şi dea drumul: îşi va aloca timpul, banii şi afecţiunea (nu neapărat în
această ordine) doar în condiţii cu grijă ritualizate şi în momente prestabilite. în orice caz, psihanaliza va descoperi că, mai mult sau mai puţin conştient, el nutreşte în mod bizar fantasme de murdărire şi dorinţe violente de eliminare totală îndreptate împotriva anumitor persoane, mai ales persoane apropiate care, prin forţa împrejurărilor, îi solicită resursele interioare. Cu alte cuvinte, el se va dovedi puternic ambivalentîn relaţiile sale de dragoste şi adesea nu va realiza faptul că mare parte din judecăţile sale arbitrare privind ce e bine şi ce e rău, care îi limitează iniţiativele personale, constituie în acelaşi timp încercări tiranice de a-i controla pe ceilalţi. în timp ce tendinţele sale către o agresivitate

pasivă şi retentivă îi rămân adesea necunoscute lui şi potenţialelor victime, el se va simţi tot timpul constrâns să anuleze, să repare, să plătească pentru ceva petrecut în realitate sau în fantasmă. Dar, ca şi micuţa noastră pacientă după ce a încercat să echilibreze ceea ce a luat cu ceea ce a dat, el se va afla mereu în conflicte tot mai mari. Şi tot asemenea ei, adultul compulsiv va avea, profund ascunsă, o nevoie persistentă de pedeapsă, căci pentru conştiinţa sa — şi are o conştiinţă deosebit de severă — se pare că este mai uşor să suporte pedeapsa decât să adăpostească o ură secretă şi să scape nepedepsit. Pare mai uşor pentru că ura sa egocentrică l-a făcut să nu mai aibă încredere în caracterul salvator al reciprocităţii. Astfel, ceea ce la copil este încă liber să se manifeste în moduri variate şi să se amelioreze, la adult a devenit caracter stabil.

În reconstrucţia istoricului timpuriu al unor astfel de cazuri, Freud a întâlnit frecvent crize de tipul celor manifestate *în stătu nascendi* de micii noştri pacienţi. Lui îi datorăm prima teorie coerentă care a ţinut seama în mod sistematic de tragediile şi comediile din jurul orificiilor corpului. El a creat această teorie învingând ipocrizia şi uitarea artificială din epoca sa, care considera toate funcţiile „inferioare" ale omului de domeniul ruşinii, al inteligenţei îndoielnice şi al imaginaţiei morbide. El a trebuit să conchidă că natura acestor tragedii şi comedii era una sexuală şi s-a hotărât să le descrie în consecinţă. Căci el a observat că nevroticii şi perverşii nu sunt numai infantili prin atitudinile lor faţă de ceilalţi, ci de regulă sunt afectaţi şi în sexualitatea lor genitală şi înclinaţi, mai pe faţă sau mai în ascuns, spre satisfacţii şi plăceri provenind din alte zone ale corpului decât cele genitale. în plus, atât maturitatea lor sexuală, cât şi infantilismul social sunt raportate sistematic la copilăria timpurie şi mai ales la opoziţia dintre impulsurile organismului lor infantil şi metodele rigide de educaţie ale părinţilor lor. El a tras concluzia că, pe parcursul stadiilor succesive ale copilăriei, zonele generatoare de satisfacţii deosebite sunt investite cu *libido,* energie orientată spre căutarea plăcerii care înainte de Freud fusese recunoscută oficial şi ştiinţific ca sexuală doar în momentul când devenea *genitală,* la sfârşitul copilăriei. Sexualitatea genitală matură, a conchis el, reprezintă rezultatul final al unei dezvoltări sexuale infantile, numită de el în consecinţă*pregenitalitate.* Astfel, tipul de nevrotic compulsiv pe care tocmai l-am descris era pentru Freud un individ care, deşi aparent antianal, era *fixat* în mod inconştient sau parţial *regresat* la un stadiu al sexualităţii infantile numit stadiu *sadic-anal*

în mod similar, şi alte suferinţe emoţionale se dovedesc a fi fixaţii sau regresii la alte zone şi stadii infantile.

Persoanele cu tulburări de adicţie, de pildă, depind, precum bebeluşul în trecut, de încorporarea prin gură sau piele a unor substanţe care să îi facă să se simtă satisfăcuţi fizic şi alinaţi emoţional. Dar ei nu sunt conştienţi de faptul că tânjesc să fie bebeluşi din nou. Doar când se vaită pentru a fi luaţi în seamă, doar atunci îşi trădează ei sufletul dezamăgit şi infantil.

Pacienţii maniaco-depresivi, pe de altă parte, se simt goi şi deznădăjduiţi, lipsiţi de substanţă; sau plini de ceva rău şi ostil care trebuie distrus; ori cuprinşi deodată de o asemenea bunătate încât forţa şi exuberanţa lor nu cunosc nicio limită şi nimic nu le poate sta în cale. Totuşi, ei nu cunosc nici sursa, nici natura acestor stări de bine sau de rău.

Femeile isterice se comportă ca şi cum ar fi în mod bizar victimizate, atacate şi revoltate de unele lucruri care în acelaşi timp le şi fascinează: deşi frigide din punct de vedere genital,

femeile isterice sunt preocupate de lucruri care, în analiză, pun în scenă rolul reproducător al femeii. Inconştient, ele sunt obsedate de rolul lor sexual, cu toate că (sau tocmai pentru că) acesta a devenit inacceptabil cândva în copilăria lor îndepărtată.

Astfel, toţi aceşti indivizi suferinzi, fie că sunt dependenţi, deprimaţi sau inhibaţi, cumva nu au reuşit să integreze unul sau altul dintre stadiile infantile şi se apără împotriva acestor modele comportamentale infantile — cu obstinaţie, cu
mare consum de energie şi fără rezultat.

Pe de altă parte, pentru fiecare omitere prin refulare există o comitere prin perversiune. Este vorba despre acei adulţi care, departe de a înţelege tiparul comportamental originar infantil, obţin cea mai mare gratificare sexuală posibilă prin stimularea primită sau oferită la nivelul gurii. Mai sunt şi aceia care preferă anusul celorlalte orificii, pentru actul sexual. Şi mai sunt şi perverşii care, mai mult decât orice, vor să privească organele genitale sau să şi le expună pe ale lor; şi aceia care vor să le folosească, impulsiv şi promiscuu, exclusiv pentru a-l „cuceri" pe celălalt în mod sadic.

înţelegând până la urmă relaţia sistematică dintre actele sexuale dorite inconştient de nevrotici şi realizate în mod deschis de către perverşi, Freud a început să-şi construiască teoria despre libido. Astfel, *libidoul* este acea energie sexuală cu care sunt înzestrate zonele corpului în copilărie, altele decât cele genitale şi care potenţează, prin plăceri specifice, funcţii vitale precum ingerarea de hrană, reglarea tranzitului intestinal şi mişcarea membrelor. Numai după parcurgerea cu succes a unei anumite perioade de astfel de utilizări pregenitale ale libidoului, sexualitatea copilului avansează către o genitalitate infantilă de scurtă durată, care curând trebuie să devină mai mult sau mai puţin „latentă", transformată şi deturnată de la scopul ei iniţial. Aceasta, pentru că aparatul genital este încă imatur; iar primele obiecte ale dorinţei sexuale infantile sunt întotdeauna interzise de tabuul universal al incestului.

Cât despre relicvele dorinţelor pregenitale, toate culturile permit într-un anumit grad unele tipuri de preludiu sexual nongenital care ar putea fi numit perversiune numai dacă ar tinde să înlocuiască şi să înlăture dominaţia genitalităţii propriu-zise. O cantitate semnificativă din libidoul pregenital este *sublimată* — adică deturnată de la scopuri sexuale la scopuri nonsexuale. Astfel, o bună parte din curiozitatea copilului cu privire la „fenomenele" din corpul mamei ar putea contribui la nevoia omului de a înţelege funcţionarea mecanismelor mecanice şi chimice; sau poate el va absorbi cu nesaţ „laptele cunoaşterii" acolo unde altădată dorea fluide mai tangibile din recipiente mai senzuale; sau va colecţiona tot felul de lucruri în tot felul de cutiuţe în loc să-şi supraîncarce colonul. Freud a văzut cea mai importantă sursă de tensiune nevrotică în pulsiunile pregenitale care sunt *refulate,* în loc să fie depăşite, sublimate sau incluse în preludiul sexual.

Cele mai reuşite sublimări sunt, desigur, parte esenţială din curentele culturale şi sunt de nerecunoscut ca derivate sexuale. Doar atunci când o preocupare ajunge să fie prea stăruitoare, prea bizară, prea fixă, poate fi recunoscută originea ei „sexuală" la adulţi; dar în acel punct sublimarea este pe cale să se destrame — şi probabil că a fost şubredă de la început. în această privinţă, Freud, ca medic, a devenit critic la adresa epocii victoriene. Societatea, a concluzionat el, este prea tiranică pretinzând imposibile acte de sublimare de la copiii ei. într-adevăr, o anumită parte a energiei sexuale poate şi trebuie să fie sublimată; societatea depinde de acest lucru. Prin urmare, să dăm societăţii ceea ce îi aparţine; dar mai întâi să-i
dăm copilului acea forţă libidinală care face posibile sublimările valoroase.

Doar cei care se specializează în complexitatea extremă a tulburărilor mentale şi a idiosincrasiilor comune pot aprecia cu adevărat ce lumină clară şi unificatoare a fost aruncată asupra acestor locuri tenebroase prin teoria libidoului, o energie sexuală mobilă care contribuie la cele mai „înalte", dar şi la

cele mai Joase" forme de activitate umană — şi adesea la ambele în acelaşi timp.
în fine, problemele teoretice şi terminologice cu bătaie lungă rămân de rezolvat. Decis să se concentreze asupra problemelor cu adevărat relevante din psihologie, Freud a înţeles că redescoperirea sexualităţii reprezenta aspectul cel mai important. Aici, o prăpastie istorică a trebuit traversată printr-o terminologie care reunea înţelepciunea antică şi gândirea modernă. Să luăm termenul „hysteria". Grecii spuneau (sau cel puţin şi-au exprimat presupunerile într- o formă care părea să afirme) că isteria la femei este cauzată de o dislocare a uterului: el se plimbă prin corp, provocând presiuni şi blocaje. Desigur, pentru Freud o idee genitală — şi nu un organ genital — a ajuns să fie disociată faţă de scopul său, cauzând un blocaj al investirii libidinale a organelor genitale (frigiditate). Energia libidinală corespunzătoare a fost transformată şi deplasată prin intermediul asocierii simbolice cu unele zone şi moduri infantile. Astfel, senzaţia de vomă poate exprima la nivelul gâtului o repulsie defensivă care ascunde o dorinţă sexuală refulată, la nivel genital. Pentru a exprima faptul că investiţia libidinală retrasă de la nivel genital se manifestă astfel în altă parte, Freud s-a folosit de terminologia termodinamică a timpului său, privitoare la conservarea şi transformarea energiei. Rezultatul a fost pe măsura unei ipoteze de lucru ce părea să revendice fenomene concrete pe care nici observaţia, nici experimentul nu le-ar fi putut demonstra.
Marii inventatori întotdeauna vorbesc în analogii şi parabole ale timpului lor. Freud de asemenea a trebuit să aibă curajul să accepte şi să lucreze cu ceea ce el numea „mitologia" sa. O intuiţie adevărată supravieţuieşte primei sale formulări.
Mi se pare că Freud a procedat cu libidoul precum George Stewart cu furtuna. în cartea sa *Storm (Furtuna),* Stewart face dintr-un cataclism natural personajul principal al poveştii sale.îEl descrie ciclul de viaţă şi individualitatea unui fenomen natural. Este ca şi cum lumea şi oamenii ar exista doar pentru măreţia acelei furtuni — ceea ce se dovedeşte o modalitate eficientă de a ne îmbogăţi perspectiva asupra evenimentelor supradimensionate din jurul nostru şi din interior. Psihanaliza timpurie descrie în mod similar motivaţia umană ca şi cum libidoul ar reprezenta substanţa primordială, iar Eurile individuale ar fi doar nişte mediatori defensivi şi avocaţi vulnerabili între această substanţă şi o vagă „lume exterioară" alcătuită din convenţii sociale arbitrare şi ostile.
Dar în acest caz medicul îl devansează pe teoretician. Medicul învaţă să investigheze şi să gestioneze clinic furtunile pe care mai întâi le-a identificat şi le-a definit. Descriind existenţa libidoului, Freud a sporit înţelegerea noastră teoretică şi eficienţa terapeutică asupra tuturor
acelor tulburări ale vieţii individuale şi de grup care provin dintr-o gestionare oarbă a sexualităţii. Pentru el era clar, iar pentru noi
— care ne ocupăm de noi zone ale minţii (Eul), de diferite tipuri de pacienţi (copii, psihotici), de noi domenii aplicative ale psihanalizei (societatea) — devine şi mai clar că trebuie să căutăm locul potrivit al teoriei libidoului în totalitatea vieţii umane. Cu toate că vom continua să studiem vieţile oamenilor descriind posibilele destine ale libidoului, trebuie să fim atenţi la pericolul de a forţa nişte fiinţe umane să intre în rolul de marionete ale unui Eros mitic — fără niciun câştig, nici pentru terapie, nici pentru teorie.
în schimb, Freud cercetătorul l-a depăşit pe Freud medicul. El a făcut mai mult decât să explice şi să trateze patologia. De formaţie specialist în fiziologia dezvoltării, Freud a arătat că sexualitatea se dezvoltă în stadii, creştere pe care a pus-o categoric în legătură cu întreaga dezvoltare epigenetică.
Căci, studiind pentru prima oară problema sexualităţii, Freud a aflat că sexologia, atât cea populară, cât şi cea ştiinţifică, părea să considere

sexualitatea o entitate nouă, care ia naştere la pubertate, ca rezultat al proaspetelor transformări fiziologice. în acea vreme, sexologia se afla acolo unde se afla embriologia în Evul Mediu, când era general acceptată ideea unui homunculus, un om preformat, minuscul, dar complet, aşteptând în sperma bărbatului să fie introdus în uterul unei femei, unde să crească şi de unde să fie adus pe lume. în prezent, embriologia înţelege dezvoltarea *epigenetică,* creşterea în etape a organelor fetale. Cred că legile freudiene ale dezvoltării psihosexuale în copilărie pot fi cel mai bine înţelese prin analogie cu dezvoltarea fiziologică *în utero.*

în această stadialitate a creşterii, fiecare organ îşi are timpul său de început. Acest factor temporal este la fel de important ca şi locul de origine. De pildă, dacă ochiul nu apare la momentul potrivit, „nu va putea niciodată să se exprime pe deplin, pentru că va fi sosit momentul pentru creşterea rapidă a unei alte părţi şi aceasta va tinde să domine regiunea mai puţin activă şi să suprime tendinţa întârziată de dezvoltare a ochiului".î

După ce organul a început să crească la momentul oportun, un alt factor temporal determină etapa cea mai critică a dezvoltării sale: „Un anumit organ va fi complet suprimat sau profund alterat doar dacă îi va fi blocată dezvoltarea chiar din stadiul ei incipient. ... După ce un organ a traversat cu bine stadiul iniţial, de dezvoltare «(primordiu)», el poate fi afectat într-un fel sau altul, dar natura şi existenţa sa nu mai pot fi anulate prin întreruperea dezvoltării ".1

Organul care ratează momentul iniţial de creştere nu numai că este lezat ca entitate, dar în acelaşi timp pune în pericol întreaga ierarhie a organelor. „Oprirea ascensiunii timpurii rapide a unui organ nu numai că tinde să-i suprime temporar dezvoltarea, dar pierderea prematură a dominanţei faţă de un alt organ face imposibilă revenirea la această dominanţă, apărând astfel o modificare permanentă... "IRezultatul dezvoltării normale constă într-un raport adecvat între dimensiunile şi funcţiile organelor corpului: ficatul potrivit ca mărime în relaţie cu stomacul şi cu intestinele, inima şi plămânii echilibrate ca dimensiuni, iar capacitatea sistemului vascular corect proporţionat faţă de întregul organism. Prin oprirea dezvoltării, unul sau mai multe organe pot deveni disproporţionat de mici: acest fapt afectează armonia funcţională şi dă naştere unui individ cu deficienţe.

Dacă „ritmul adecvat" şi „succesiunea normală" sunt perturbate, rezultatul poate fi un *monstrum în excessu* sau un *monstrum în defectiv.* „Faptul că individul normal se situează între aceste două categorii de perturbări aflate sub semnul arbitrariului nu înseamnă altceva decât că variaţiile anormale sunt simple modificări ale condiţiilor normale, cauzate de reduceri accidentale ale ritmului de dezvoltare în anumite etape decisive".f

Perioada cea mai critică în ceea ce priveşte eventualele tare organice o reprezintă lunile de dinaintea naşterii. Odată născut, organismul a „ieşit cu bine din primordiul său" sau, dacă nu, va fi diagnosticat curând ca fiind deficient în relaţie cu maturarea integrată. Fiind încă doar o structură „precerebrată" adaptabilă numai la o uşoară creştere a unor tipuri şi intensităţi ale stimulării limitate, nou-născutul a părăsit de acum schimburile chimice specifice vieţii intrauterine în favoarea îngrijirii materne din cadrul sistemului cultural al societăţii căreia îi aparţine. Modul în care organismul aflat în creştere îşi continuă procesul nu prin dezvoltarea unor noi organe, ci printr-o succesiune prestabilită de capacităţi locomotorii, senzoriale şi sociale este descris în literatura ştiinţifică specifică dezvoltării copilului. La aceasta, psihanaliza a adăugat o înţelegere a experienţelor şi a conflictelor idiosincrasice prin care un individ devine o persoană unică. Fie că este vorba de comportamente învăţate pentru care au fost inventate teste deoarece ele reprezintă etape evidente

spre anumite abilităţi, fie că este vorba despre felul său particular de a fi, care devine plăcerea manifestă sau îngrijorarea secretă a mamelor, înainte de toate este important să înţelegem că, pe parcursul experienţelor semnificative, copilul sănătos, dacă este suficient şi în mod adecvat ajutat, pur şi simplu se va supune legilor interne de dezvoltare, aceloraşi legi care în perioada prenatală au asigurat formarea organelor unul după altul şi care acum creează o succesiune de potenţialităţi pentru interacţiunea semnificativă cu cei din jur. În vreme ce o astfel de interacţiune prezintă variaţii mari de la o cultură la alta, în modalităţi ce vor fi descrise în curând, ritmul şi ordinea potrivite rămân factorii esenţiali care orientează şi limitează o variabilitate atât de mare.

Din punctul de vedere al „economiei libidinale" a copilului, putem spune că la cei doi pacienţi ai noştri ritmul şi secvenţialitatea impulsurilor au fost perturbate: s-au blocat la tema retenţie-eliminare anală ca un disc de fonograf zgâriat. Ei au regresat în mod repetat la teme infantile şi au eşuat în mod repetat în încercările lor de a avansa către tema următoare, mai exact către gestionarea sentimentelor de dragoste faţă de persoanele semnificative de sex opus. Dragostea lui Ann pentru tatăl ei este sugerată de marea descărcare de bucurie maniacală dăruind cele trei maşinuţe strălucitoare păpuşii-tată; în cazul lui Peter, comportamentul său falie faţă de bonă a precedat îndeaproape evenimentele patologice. Teoria libidoului sugerează că expulzia rectală într-un caz şi acumularea la nivelul colonului, în
celălalt, le-a oferit la un moment dat acestor copii plăcerea sexuală pe care acum încercau să o regăsească — numai că având deja sistemul de frânare defectat, aceasta i-a făcut să regreseze mai mult şi mai repede decât s-ar fi putut anticipa. Totuşi, nemaifiind nişte bebeluşi inocenţi care se bucură de funcţiile intestinale încă needucate, aceşti copii s-au
complăcut în mod evident în fantasme de expulzare a persoanelor pe care le urau (să ne amintim cum a lovit Ann păpuşa-mamă) şi de reţinere a celor iubite, în timp ce efectul a ceea ce au făcut, cu toate consecinţele sale alarmante, reprezintă un triumf sadic asupra părintelui care încerca să îi controleze. Nu există niciun dubiu că alături de triumf a existat şi frică în ochii acelei fetiţe stând în propriile fecale dimineaţa devreme, uitându-se la mama ei cum se apropie; şi pe faţa absentă a băiatului exista o satisfacţie ascunsă chiar şi atunci când era balonat şi în mod evident nu se simţea bine. Dar bietele mame au aflat printr-un experiment scurt şi foarte dureros că a reacţiona la tirania copilului cu metode dure nu făcea decât să înrăutăţească lucrurile. Pentru că, orice s-ar spune, aceşti copii îşi iubeau părinţii şi doreau să fie iubiţi la rândul lor şi ar fi preferat fără îndoială să trăiască bucuria împlinirii în locul sentimentului că au parte de un eşec detestabil. Să nu confundăm copilul cu simptomul.

Aici unii ar spune că, atunci când trec prin astfel de experienţe, copiii sunt la mila celei de-a doua forţe primordiale care a urmat conceptului de libido în cadrul sistemului teoretic psihanalitic — şi anume pulsiunea distructivă, pulsiunea de moarte. Nu voi putea discuta aici această problemă deoarece este esenţialmente o
problemă filosofică, bazată pe aderarea iniţială a lui Freud la o mitologie a pulsiunilor primare. Terminologia sa şi discuţia care a urmat au împiedicat studiul clinic al unei forţe ce se va dovedi foarte prezentă în materialul nostru, şi care merită o clarificare suplimentară; mă refer la *furie*, stârnită atunci când o acţiune vitală pentru sentimentul de control al individului este împiedicată sau inhibată. Ce se întâmplă cu furia când este reprimată şi care sunt implicaţiile ei în ura iraţională a omului şi în nevoia de distrugere, aceasta este cu siguranţă o întrebare decisivă cu care se confruntă psihologia.

Pentru a determina mai concret ce tipuri de forţe acţionează într-o situaţie clinică dată, ar putea fi de folos să ne întrebăm ce anume ni se cere să facem.

Clarificând rolul nostru în situaţia respectivă, poate că vom ajunge să ne descurcăm cu forţele pe care încercăm să le înţelegem. Aş spune că este de datoria noastră să restabilim reciprocitatea funcţionării între pacientul copil şi părinţii săi astfel încât, în loc de o mulţime de încercări neproductive, dureroase şi distructive de a se controla reciproc, să stabilim o reglare reciprocă, una care să restabilească autocontrolul atât la copil, cât şi la părinte. Prescripţia trădează diagnosticul. Evoluând împreună, familiile pot să-şi piardă capacitatea de reglare reciprocă în calitate de grup. Drept consecinţă, fiecare membru al familiei îşi pierde autocontrolul corespunzător vârstei şi statutului pe care îl are în cadrul familiei. în loc de a se controla pe sine şi de a contribui la reglarea mutuală a grupului, fiecare membru a căutat şi a găsit modalităţi substitutive
de control, arii de autonomie care îi exclud pe ceilalţi: părinţii, prin activitate intensă şi viaţă socială, copiii, prin singura arie de aparent absolută autonomie care le aparţine, şi anume corpul. Autoerotismul este o armă importantă în această luptă de gherilă prin aceea că oferă copilului o independenţă aparentă faţă de reciprocitatea pe care a pierdut-o în raport cu ceilalţi. O astfel de autonomie egocentrică ascunde adevărata tulburare. Căci bucurându-se aparent de plăcerea unor zone ale corpului, copilul foloseşte modurile de organ în fantasme ostile de control asupra celorlalţi prin uzurpare totală, cu o coloratură sadică sau masochistă. Doar această distorsiune, această întoarcere împotriva propriei persoane sau a altora, face ca
organul să devină un mijloc de agresiune, de ostilitate într-un sens mai propriu. înainte de aceasta, modurile de organ sunt tipare inocente — în sensul de preostile — de îndreptare către ceva, moduri de abordare, de căutare a relaţiilor: aceasta înseamnă că ingresiunea precede agrcsiunca.I
Părinţii cu mai mulţi copii au în permanenţă de făcut faţă unei provocări. Trebuie să crească împreună cu ei. Este neconform cu realitatea a considera că părinţii „au" o anumită personalitate atunci când se naşte copilul şi această personalitate, rămânând statică, are un impact major asupra micii fiinţe neajutorate. Pentru că această micuţă fiinţă neputincioasă şi în continuă schimbare pune în mişcare întreaga familie. Copiii îşi controlează şi îşi educă familia în aceeaşi măsură în care ei sunt controlaţi de ea; de fapt, putem spune că familia îşi educă copilul fiind educată de acesta. Orice modele reacţionale ar fi date biologic şi orice algoritm al
dezvoltării ar preexista, acest proces trebuie considerat ca o serie de *potenpalităţipentru schimbarea tiparelor de reglare reciprocă.*
Poate părea că abandonez acest punct de vedere având în vedere că urmează să trec în revistă întregul domeniu a ceea ce Freud numea stadii pregenitale şi zone erogene în copilărie şi că voi încerca să pun în legătură experienţa clinică şi observaţiile despre societate. însă voi vorbi din nou despre potenţialităţile date biologic care se dezvoltă odată cu organismul copilului. Nu cred că psihanaliza poate rămâne un sistem de cercetare fiabil fără formulările sale biologice fundamentale, chiar dacă ele necesită o reconsiderare periodică. Astfel, din motive semantice şi conceptuale, următoarea secţiune va fi cea mai dificilă — pentru cititor şi pentru mine însumi. Am arătat unde ne aflăm pe această parte a ţărmului, cea clinică; acum trebuie să începem construirea unei punţi al cărei capăt de pe celălalt ţărm nu este încă vizibil pentru cititor. Pentru a-mi simplifica munca, voi reconstrui, pe măsură ce avansăm, versiunea finală a unui grafic al pregenitalităţii pe care l-am prezentat pentru prima oară acum mai bine de zece ani. Poate că astfel va fi mai uşor şi pentru cititor. Graficele, pentru a-l parafraza pe Lincoln, sunt genul de lucruri care ajută acel gen de oameni care sunt ajutaţi de felul acesta de lucruri. Pentru a-i da cititorului maxima ocazie de a fi genul de om care este, voi încerca să scriu acest capitol astfel încât ceea ce este de înţeles să poată fi priceput cu sau fără

grafice. A „înţelege" înseamnă că cititorul va putea să-şi confrunte cunoştinţele şi vocabularul cu modul
meu de a pune problema. Stă în natura problemei faptul că descrierea şi evaluarea ei diferă de la un observator la altul şi de la o perioadă la alta. Din propriile noastre observaţii vom încerca să trasăm o ordine şi o succesiune ale evenimentelor semnificative.
Ce tipuri de evenimente vrem să înregistrăm? Cât de „normale" (în sens statistic) sunt aceste evenimente, cât de sugestive şi predictive sunt graficele noastre?
Să luăm de pildă comportamentul normal al unui băieţel în faţa unei oglinzi, aşa cum a fost studiat de Gesell.iExaminatorul, pentru a studia „comportamentul perceptual, prehensiv şi
adaptativ" la vârsta de 56 de săptămâni, ridică („printr-o mişcare relativ fermă") o draperie de pe o oglindă înaltă în faţa căreia a fost aşezat copilul. Se ştie că băieţelul gol priveşte alternativ la propria imagine şi la aceea a examinatorului, în timp ce se apleacă înainte, loveşte cu palmele în oglindă, se aşază în genunchi, se apropie şi se depărtează de oglindă, „atinge oglinda cu gura", se retrage etc. Arnold Gesell mi-a arătat odată fotografiile originale şi era evident că, în cele care nu fuseseră incluse în atlas, penisul băieţelului era în erecţie. Dar această mostră de comportament sexual, fără îndoială neobişnuită, nu are legătură cu secvenţele fotografiate ca normale. Un astfel de comportament nu fusese invitat la test; într-un fel, el a dat buzna la o petrecere frumoasă, decentă. Pare deplasat din motive culturale, pentru că, până la momentul în care zoologii au abordat domeniul sexualităţii umane, aceasta nu fusese obiect al experimentului. Pare inadecvat din motive sistematice, deoarece astfel de comportamente sexuale se
întâmplă, dar nu obligatoriu. într-o anumită situaţie se poate întâmpla sau nu; nu este ceva „normativ". în fine, dacă totuşi se întâmplă şi asta într-un moment nepotrivit — de pildă, când cineva din apropiere (mama, bona) consideră că nu ar trebui să se întâmple — atunci el poate, sau nu, să provoace la acea persoană o reacţie puternică constând într-o schimbare deosebită şi zăpăcită a vocii sau într-o atitudine generală confuză. Aceasta se poate întâmpla sau nu în relaţie cu o persoană sau într-un moment al vieţii care să confere întâmplării o importanţă decisivă pentru relaţia copilului cu sine, cu sexualitatea, cu lumea. Dacă s-ar întâmpla, unui psihanalist i-ar fi necesare câteva luni de reconstrucţie în care niciun grafic normativ nu i-ar fi de folos. Aceasta, pentru că acest tip de comportament priveşte o zonă a corpului bogat înzestrată cu terminaţii nervoase şi elaborat încărcată de conotaţii provenite din reacţiile mediului. Aşadar, ceea ce trebuie să reprezentăm grafic este desfăşurarea aproximativă a stadiilor în care, conform cunoaşterii clinice şi comune, excitabilitatea nervoasă, coordonarea organelor „erogene" şi reactivitatea selectivă a persoanelor semnificative din mediu sunt susceptibile să producă experienţe noi decisive.

3. Zone, moduri şi modalităţi **A. Gura şi organele de simţ**

Prima experienţă surprinzătoare de acest tip se petrece atunci când nou-născutul, acum deprivat de simbioza cu corpul mamei, este pus la sân. Capacitatea sa înnăscută şi mai mult sau mai puţin coordonată de a încorpora prin intermediul gurii întâlneşte capacitatea mai mult sau mai puţin coordonată a sânului, a mamei şi a societăţii şi intenţia de a-l hrăni şi de a-l întâmpina cu braţele deschise. în această fază, el trăieşte şi iubeşte prin intermediul gurii, iar mama trăieşte şi iubeşte prin intermediul sânilor ei. Pentru ea, acest lucru depinde în mare măsură de dragostea pe care se poate baza din partea celorlalţi, de stima de sine care acompaniază îngrijirea şi de răspunsul nou-

născutului. Pentru el, zona orală reprezintă doar centrul unui prim şi general mod de abordare, numit *încorporare.* El este acum dependent de furnizarea a tot felul de „substanţe", direct în organele receptoare ale organismului său. Pentru cel puţin câteva săptămâni, el reacţionează doar dacă şi când materialul este adus în câmpul său. Fiind interesat şi apt să sugă anumite obiecte şi să înghită fluidele corespunzătoare emise de acestea, curând va dori şi va fi capabil să „ia înăuntru" cu ochii ceea ce intră în câmpul său vizual. (Ca şi cum ar fi pregătit şi să apuce lucrurile, el îşi
deschide şi îşi închide pumnul atunci când este stimulat corespunzător.) Şi simţul său tactil pare să ia înăuntru ceea ce este plăcut. Dar toate aceste predispoziţii sunt foarte fragile. Pentru a avea siguranţa că primele sale experienţe nu doar îl vor ţine în viaţă, ci îl vor ajuta şi să-şi coordoneze ritmurile senzoriale, respiratorii, metabolice şi circulatorii, ceea ce se oferă simţurilor sale trebuie să aibă intensitatea potrivită şi să apară la momentul potrivit; în caz contrar, deschiderea lui se transformă brusc într-o apărare difuză. Astfel, chiar dacă este destul de clar ce *trebuie* să se întâmple pentru a ţine bebeluşul în viaţă (furnizarea strictului necesar) şi ce *nu trebuie* să se întâmple ca să nu moară sau să nu fie sever afectat (frustrarea maximă tolerabilă), există o variaţie din ce în ce mai mare în privinţa a ceea ce *se poate* întâmpla; şi diferitele culturi fac uz intens de prerogativele lor pentru a decide ce consideră a fi eficient şi ce insistă să declare ca fiind necesar. Unii consideră că un bebeluş, ca să nu-şi scoată singur ochii, trebuie neapărat să fie complet înfăşat în cea mai mare parte a zilei, pe parcursul primului an de viaţă; sau că trebuie legănat sau hrănit ori de câte ori scânceşte. Alţii cred că el ar trebui să simtă libertatea de a se juca lovindu-şi mâinile şi picioarele cât mai devreme, dar trebuie, „evident", forţat să aştepte ora mesei până când efectiv se face albastru la faţă. Toate acestea depind de sistemul cultural şi de scopul său general. După cum vom vedea în capitolul următor, se pare că există o înţelepciune intrinsecă sau, în orice caz, o intenţionalitate inconştientă, în aparent arbitrara varietate a condiţionării culturale: în realitate, culturile omogene oferă anumite compensări în viaţa adultă tocmai pentru dorinţele, temerile şi furia pe care le-au provocat în copilărie. Atunci, ce este „bine pentru copil", ce i *se poate* întâmpla, depinde de ceea ce trebuie să devină şi de locul în care trăieşte.

Dar, în timp ce modul încorporării domină acest stadiu, este bine să ne familiarizăm cu faptul că funcţionarea oricărei zone-orificiu a corpului presupune prezenţa tuturor modurilor ca moduri auxiliare. Astfel, în primul stadiu al încorporării există muşcatul cu maxilarele şi gingiile (al doilea mod de încorporare); există regurgitare şi vomă (modul eliminare); şi există strângerea buzelor (modul retenţie). La bebeluşii mai viguroşi se poate observa chiar o tendinţă generală de intruziune cu întreg capul şi gâtul, o tendinţă de a se repezi la mamelon, ca şi cum ar vrea să pătrundă în sân (modul oral-intruziv). Fiecare dintre modurile auxiliare poate fi deosebit de accentuat la unii copii şi de-abia observabil la alţii; şi în plus, aceste moduri pot căpăta o dominaţie strânsă din cauza lipsei sau a pierderii controlului intern şi a lipsei sau a pierderii reglării reciproce în raport cu sursele de hrană şi de plăcere orală. Interacţiunea unei zone cu toate modurile este reprezentată printr-o diagramă pe prima linie a graficului (Figura l).!_Fiecare cerc mare reprezintă întregul organism. în cadrul acestuia diferenţiem trei zone: (a) „oral-senzorială", care include orificiile feţei şi organele superioare de nutriţie; (b) „anală", cu organele de excreţie; (c) organele genitale. (Criteriul de departajare în acest caz ţine de coordonarea neurologică, nu de vecinătatea anatomică: tractul uretral, de pildă, este parte din zona anală şi din cea genitală, în funcţie de inervaţiile mobilizate.)

Fiecare cerc mic reprezintă un mod de organ:

lonoon

1 2 3 4 5

FIGURAI

1 = încorporare 1

2 = încorporare 2

3 = retenţie

4 = eliminare

5 = intruziune

În primul stadiu, oral (I), primul mod de încorporare domină zona orală. Pentru acest stadiu preferăm denumirea de oral-respirator-senzorial deoarece primul mod de încorporare domină funcţionarea tuturor acestor zone în acelaşi timp, inclusiv întreaga suprafaţă a pielii; organele de simţ şi pielea sunt şi ele receptive şi au nevoie din ce în ce mai mult de stimulare adecvată. Această generalizare a modului de încorporare de la zona centrală orală spre toate zonele senzoriale ale suprafeţei corpului este reprezentată prin accentuarea cercului mare în secţiunea I 1.

Celelalte cercuri (2, 3, 4, 5) reprezintă modurile auxiliare: al doilea mod de încorporare orală (= muşcatul), modul oral-retentiv, oral-eliminator şi cel oral-intruziv. Aceste moduri capătă o importanţă variabilă în funcţie de temperamentul individului. Dar ele rămân subordonate primului mod de încorporare, exceptând situaţia în care reglarea reciprocă dintre zona orală şi funcţia de îngrijire maternă este perturbată fie printr-o pierdere a controlului intern la copil, fie printr-un comportament nefuncţional din partea mamei.

Un exemplu de pierdere a controlului intern ar fi spasmul piloric, care aruncă hrana afară la scurt timp după ce a fost ingerată. În astfel de cazuri, modul oral-eliminator îşi ocupă locul alături de presupus dominantul mod de încorporare: ele vor fi experimentate împreună în mod constant, ceea ce, în cazuri severe şi cu o gestionare necorespunzătoare, poate determina o orientare de bază definitivă pentru individ. Consecinţa ar putea fi o supradezvoltare prematură a modului de retenţie, o închidere orală, care să se transforme într-o neîncredere generalizată faţă de tot ceea ce vine din afară, de vreme ce nu poate fi păstrat.

Pierderea reglării reciproce din cauze care ţin de mamă este ilustrată prin retragerea uzuală a sânului pentru că a fost muşcată sau se teme că va fi. În astfel de cazuri, gura, în loc să se lanseze relaxat în activitatea de supt, ar putea dezvolta prematur un reflex de muşcare.

Materialul nostru clinic sugerează adesea că o astfel de situaţie reprezintă modelul pentru una dintre cele mai severe perturbări ale relaţiilor interpersonale. Cineva speră să primească un lucru, sursa se retrage, drept urmare cineva încearcă în mod reflex să păstreze şi să ia; însă cu cât ţine mai mult să păstreze, cu atât mai ferm se retrage sursa. Dar să ne întoarcem acum de la dimensiunea clinică la cea normativă.

Pe măsură ce câmpul de conştiinţă, coordonare şi receptivitate al copilului se extinde, el întâlneşte modelele educative ale culturii sale şi, astfel, învaţă principalele moduri de a fi ale existenţei umane, fiecare având semnificaţii

personale şi culturale. Aceste modalităţi fundamentale sunt admirabil exprimate în engleza „de bază", atât de precisă când vine vorba de definirea modelelor interpersonale. Aşadar, spre marea noastră uşurare, putem recurge în acest punct la unele dintre cele mai simple cuvinte ale limbii engleze, în loc să inventăm noi combinaţii latineşti.

A lua (*to get)* desemnează faptul de a primi, a accepta ceea ce este dat. Aceasta este prima modalitate socială învăţată în viaţă; şi pare mai simplă decât este. Pentru că organismul nesigur şi instabil al nou-născutului învaţă această modalitate doar pe măsură ce ajunge să-şi regleze sistemele organice cu modul în care mediul matern asimilează metodele de îngrijire a copilului.

Reiese clar de aici că situaţia totală optimă legată de dispoziţia copilului de a primi ceea ce i se oferă este reglarea reciprocă în raport cu o mamă care îi va permite să se dezvolte şi să-şi coordoneze mijloacele de a primi, în timp ce ea îşi dezvoltă şi îşi coordonează mijloacele de a oferi. Există un mare beneficiu de plăcere libidinală în această coordonare — o plăcere care se pare că este insuficient desemnată prin termenul de „orală". Gura şi sfârcul par să fie doar centrele unei aure generale de căldură şi reciprocitate care produce plăcere şi relaxare nu numai focalizat, la nivelul acestor organe, ci în ambele organisme ca întreg. Mutualitatea relaxării astfel obţinute este de maximă importanţă pentru prima experienţă a alterităţii prietenoase. S-ar putea spune (la modul intuitiv, desigur) că, *primind ceea ce i se oferă* şi învăţând cum *să determine pe cineva să facă* pentru el ceea ce doreşte, copilul îşi dezvoltă de asemenea şi baza necesară Eului pentru a *ajunge să fie* el însuşi o persoană care oferă. Atunci când nu funcţionează, situaţia se transformă într-o varietate de tentative de exercitare a controlului prin constrângere sau fantasmare, în loc de reciprocitate. Bebeluşul va încerca să obţină prin activitate haotică ceea ce nu primeşte prin supt; el se va epuiza sau îşi va descoperi degetul mare şi va respinge lumea. Şi mama ar putea încerca să forţeze lucrurile introducând sfârcul în gura copilului, schimbând nervoasă orele de alăptare sau formula de lapte ori fiind incapabilă să se relaxeze în timpul procedurii iniţial dureroase de alăptare.

Există desigur metode de a ameliora o astfel de situaţie, de a menţine reciprocitatea, oferindu-i copilului ceea ce poate primi, prin intermediul sfârcurilor artificiale de calitate, şi compensând ceea ce se pierde din punctul de vedere al oralităţii, prin satisfacerea altor receptori decât cei orali: plăcerea de a fi ţinut în braţe, încălzit, de a i se zâmbi, de a i se vorbi, de a fi legănat etc. Când vine vorba de reparaţie, inventivitatea noastră nu are margini.

Oricum, se pare (aici ca şi în altă parte) că, dacă am investi o fracţiune din energia noastră curativă pentru a gândi preventiv, am putea ajuta mult tratamentul şi l-am face mai uşor.

Acum vom trece la cel de-al doilea stadiu, în care sporeşte şi se perfecţionează capacitatea de a avea o abordare mai activă şi mai bine direcţionată, ca şi plăcerea derivată din ea. Dinţii cresc şi, odată cu ei, plăcerea de a *muşca* obiecte tari, de a *diseca* şi de a *îmbucătăţi* cu dinţii. Printr-un joc configuraţional putem vedea că modul muşcatului subsumează o varietate de alte activităţi (ca şi primul mod de încorporare). Ochii, parte dintr-un sistem la început destul de pasiv de receptare a impresiilor aşa cum se impun, au învăţat acum să focalizeze, să izoleze, să „prindă" obiecte din fundalul mai neclar şi să le urmărească. Organul auzului a învăţat în mod similar să discearnă sunetele semnificative, să le localizeze şi să gestioneze o schimbare adecvată a poziţiei (ridicarea şi întoarcerea capului, ridicarea şi întoarcerea părţii superioare a corpului). Braţele au învăţat să se întindă spre ceva, iar mâinile, să apuce într-un mod intenţionat.

Odată cu acestea se constituie şi o serie de modele interpersonale care gravitează în jurul modalităţii sociale de *a apuca* şi *a păstra* lucruri, mai mult

sau mai puţin oferite sau date de bunăvoie şi lucruri care au mai mult sau mai puţin tendinţa de a dispărea. Când copilul învaţă să-şi schimbe poziţia, să se rostogolească şi încetul cu încetul să se ridice în şezut, trebuie să-şi perfecţioneze mecanismele de apucare, investigare şi însuşire a tot ceea ce se află la îndemână.

Vom adăuga acum stadiul II la graficul nostru (Figura *2).™*

(!)	O	OÔ	0
©	0	00	0

1 2 3 4 5

FIGURA 2

în stadiul II, modul 2 (încorporare prin muşcat) domină tot zona orală. Astfel, evoluţia de la stadiul I la stadiul II (şi la stadiile ulterioare) este reprezentată ca o progresie pe diagonală, de jos în sus şi de la stânga spre dreapta. Evoluţia în acest punct înseamnă că libidoul copilului avansează pentru a înzestra cu forţă un al doilea mod de organ care la rândul lui va duce la integrarea unei noi modalităţi sociale: *apucarea.* Un nou stadiu nu presupune o zonă corporală nouă sau un mod nou, ci capacitatea de a le experimenta pe ambele pe deplin, de a

le controla într-un mod mai coordonat şi de a învăţa semnificaţia lor socială cu o anumită finalitate.

Dar ce se întâmplă dacă acest progres este împiedicat, accelerat sau chiar oprit? În acest caz poate fi reperată o deviaţie, fie pe orizontală, fie pe verticală. Deviaţia orizontală (I 1 spre I 2) corespunde unei treceri premature la modul următorului stadiu: gura copilului, în loc să sugă relaxat, muşcă. Deviaţia verticală (I 1 spre II 1) reprezintă adoptarea unui mod care s-a dovedit înainte satisfăcător. Deviaţia orizontală duce la o fixaţie *zonală,* adică individul se agaţă de plăcerile *orale* cu caracteristici modale diferite. Fixaţia verticală este una *modală,* adică individul poate supradezvolta modul I într- o varietate de zone: întotdeauna vrea *să primească* prin intermediul gurii, al organelor de simţ, prin alte orificii, receptori sau prin comportament. Acest tip de fixaţie va fi mai târziu transferat şi la alte zone.

în acest stadiu nici măcar cel mai suportiv mediu nu-l poate salva pe copil dacă apare o transformare traumatică — ar fi una dintre cele mai severe schimbări, pentru că bebeluşul este extrem de mic, iar dificultăţile întâlnite, extrem de difuze. Mă refer la dezvoltarea generală a impulsurilor şi a mecanismelor de prehensiune activă, la creşterea dinţilor şi la vecinătatea acestui proces cu cel al înţărcării şi separării progresive faţă de mamă, care se poate întoarce la muncă, poate rămâne din nou însărcinată sau ambele.

De altfel, acum îşi fac apariţia „binele" şi „răul" în lumea copilului, dacă nu cumva încrederea sa bazală în sine şi în ceilalţi nu a fost deja zdruncinată în primul stadiu de unele momente paroxistice de furie şi epuizare provocate sau prelungite în exces. Desigur, este imposibil de ştiut ce simte copilul în timp ce

dinţii săi îl „sfredelesc din interior" — chiar în cavitatea bucală care până atunci fusese
principalul centru al gratificării şi un sediu al plăcerii prin excelenţă; şi ce fel de dilemă masochistă rezultă din faptul că tensiunea şi durerea cauzate de dinţi, aceşti duşmani din interior, pot fi alinate doar printr-o muşcătură puternică. Acest fapt adaugă şi o dilemă socială la cea fizică. Pentru că, acolo unde alăptarea la sân se prelungeşte în stadiul muşcatului (şi, una peste alta, cam aceasta este regula), devine necesar a învăţa cum se poate continua suptul fără a muşca, astfel ca mama să nu îşi retragă sânul cu durere sau furie. Munca noastră clinică ne arată că acest moment din istoria timpurie a individului poate fi sursa unei divizări maligne, în care furia faţă de dinţii ce muşcă şi împotriva mamei care se retrage, ca şi furia împotriva propriei furii neputincioase, toate conduc la o experienţă intensă de confuzie sadică şi masochistă, lăsând impresia generală că, la un moment dat, unitatea individului cu o matrice maternă a fost distrusă. Această catastrofă precoce în relaţia individului cu sine şi cu lumea reprezintă probabil contribuţia ontogenetică la povestea biblică a paradisului, în care primii oameni de pe pământ şi-au pierdut pentru totdeauna dreptul de a culege fără efort ceea ce le fusese pus la dispoziţie; ei au muşcat din mărul interzis şi l-au înfuriat pe Dumnezeu. Trebuie să înţelegem că profunzimea şi universalitatea acestui subiect îl fac să pară cu atât mai important cu cât unitatea iniţială trebuie să fie profundă şi satisfăcătoare, iar copilul trebuie să fie expus „răului" inevitabil al naturii umane într-un mod blând, securizant şi fără complicaţii inutile.

în ceea ce priveşte primul stadiu oral, am vorbit despre o reglare reciprocă între tiparul copilului de a primi ceea ce i se oferă şi felul de a oferi al mamei (al mediului cultural). Există totuşi stadii marcate de o creştere inevitabilă a furiei şi a supărării pentru care reglarea mutuală prin comportamente complementare nu reprezintă un mod de a le face faţă. Furia creşterii dinţilor, crizele cauzate de neputinţa musculară şi anală, faptul de a cădea în mod repetat etc. — toate acestea sunt situaţii în care intensitatea impulsului duce la propriul său eşec. Părinţii şi mediul cultural folosesc şi exploatează aceste confruntări ale copilului cu duşmanii săi interiori, cu scopul consolidării exigenţelor lor exterioare. Dar părinţii şi mediul cultural trebuie, totodată, să gestioneze aceste stadii având în vedere scopul de a se pierde minimumul posibil din mutualitatea originară, odată cu trecerea dintr-o fază în alta. Astfel, înţărcarea nu ar trebui să însemne pierderea bruscă a sânului şi a prezenţei securizante a mamei, doar dacă nu cumva situaţia culturală este una omogenă, bazată pe disponibilitatea celorlalte femei din comunitate de a se comporta şi de a simţi ca o mamă. O pierdere radicală a dragostei materne obişnuite, fără o substituire adecvată, poate duce în acest moment (în condiţii de altfel agravante) la depresie infantilă acută sau la o stare mai uşoară, dar cronică, de doliu, care poate da un fond depresiv întregii vieţi.UDar chiar şi în condiţiile cele mai favorabile, acest stadiu lasă o urmă a contactului primordial cu răul şi disperarea şi o nostalgie universală faţă de paradisul pierdut.

Aşadar, stadiile orale pun la copil bazele unui *sentiment fundamental de încredere* sau ale unui *sentiment fundamental de neîncredere,* care rămân surse intrinseci de speranţă sau pesimism pe parcursul întregii vieţi. Aceste lucruri vor fi discutate mai târziu sub forma primului conflict fundamental din cadrul personalităţii aflate în dezvoltare.

B. Organele de eliminare şi musculatura

Discutând despre autoconservare, Freud sugerează că, la începutul vieţii, libidoul se asociază cu nevoia de a supravieţui prin absorbţia de lichide şi îngurgitarea a ceea ce este comestibil. Aceasta nu înseamnă că simpla ingestie de alimente ar satisface nevoia libidinală. Levy, în faimoasele sale experimente cu căţei şi pui de găină, a arătat că, în aceste grupuri, există o nevoie aparte

pentru supt şi ciugulit, care funcţionează dincolo de aportul propriu-zis de hrană. La om, care trăieşte mai mult prin educaţie şi mai puţin prin instinct, presupunem o mai mare variabilitate culturală în ceea ce priveşte cuantumul de nevoie înnăscută sau condiţionată. Ceea ce discutăm aici reprezintă nişte tipare *potenţiale* care nu pot fi ignorate sau reduse mai jos de o anumită limită, fără a risca unele deficienţe şi care, pe de altă parte, trebuie stimulate în moduri specifice, prin proceduri ale mediului, astfel încât să li se asigure dezvoltarea deplină. Totuşi, este clar că erotismul oral şi dezvoltarea modalităţilor sociale de „a lua" şi „a apuca" se construiesc pe nevoia de a respira, de a bea, de a mânca şi de a creşte asimilând.

Care ar fi funcţia de autoconservare a erotismului anal? Mai întâi, întregul procedeu al intestinelor şi al vezicii de evacuare cât mai completă posibil este plăcut datorită unei senzaţii de bine, care pare să spună: „Bine lucrat". Acest sentiment, la începutul vieţii, trebuie să compenseze disconfortul şi tensiunile destul de frecvente atât timp cât intestinele învaţă să-şi facă treaba zilnică. Două achiziţii ale

dezvoltării dau treptat dimensiunea necesară acestor experienţe anale: apariţia fecalelor solide şi dezvoltarea generală a sistemului muscular, care aduce dimensiunea evacuării voluntare, a faptului de a da drumul şi de a arunca, până la înşfăcarea cu forţă. Aceste două achiziţii împreună presupun o mai mare capacitate de a alterna reţinerea şi expulzarea după voie. În ceea ce priveşte analitatea propriu-zisă, în acest punct depinde foarte mult ce urmăreşte mediul cultural. Există culturi (după cum vom vedea) în care părinţii ignoră comportamentul anal şi îi lasă pe copiii mai mari să-i conducă pe cei mici în tufişuri, astfel încât dorinţa lor de adaptare în această privinţă treptat va coincide cu dorinţa de a-i imita pe cei mari. În fine, cultura noastră occidentală a ales să ia problema mai în serios, presiunea culturală depinzând de extinderea moravurilor clasei mijlocii şi de imaginea ideală a unui corp mecanizat. Căci se presupune că educaţia timpurie şi riguroasă nu numai că menţine atmosfera dintr-o casă mai plăcută, dar este absolut necesară pentru dezvoltarea ordinii şi a punctualităţii. Dacă este aşa sau nu, vom discuta mai târziu. Oricum, nu există niciun dubiu că nevroticii zilelor noastre includ şi tipul compulsiv, care presupune un simţ mult mai mecanic de ordine, punctualitate şi zgârcenie (şi toate acestea cu referire atât la sentimente, cât şi la fecale) decât ar avea nevoie ei înşişi sau chiar societatea. Educaţia sfincteriană a intestinelor şi a vezicii a devenit în mod evident cel mai problematic aspect al educaţiei copilului în cercurile largi ale societăţii noastre.

Ce face problema anală atât de dificilă?

Zona anală este predispusă mai mult decât oricare alta la o fixaţie rezistentă în ceea ce priveşte impulsurile contradictorii pentru că, de pildă, ea reprezintă zona a două moduri opuse de abordare, care trebuie să ajungă să alterneze, şi anume *retenţia* şi *eliminarea*. Mai mult, sfincterele sunt numai o parte din sistemul muscular, caracterizat în general de dualitatea dintre rigiditate şi relaxare, flexie şi extensie. Dezvoltarea sistemului muscular oferă copilului o mai mare putere asupra mediului în ceea ce priveşte capacitatea de a lua şi a păstra, de a arunca şi a respinge, de a pune stăpânire pe lucruri şi de a le ţine la distanţă. Astfel, întreg acest stadiu, pe care germanii l-au numit stadiul încăpăţânării, devine o luptă pentru autonomie. Pentru că, pe măsură ce devine capabil să stea mai ferm pe propriile picioare, copilul îşi defineşte lumea ca „Eu" şi „Tu", „Mine" şi „Al meu". Orice mamă ştie ce uimitor de supus poate fi un copil în acest stadiu, dar doar dacă şi numai atunci când a decis el însuşi că vrea să facă ceea ce trebuie să facă. Este totuşi greu de găsit formula potrivită pentru a-l determina să vrea exact acest lucru. Orice mamă ştie cât de dulce se cuibăreşte un copil aflat în acest stadiu şi cât de dur va încerca deodată să-l respingă pe adult. Copilul este capabil în acelaşi timp să acumuleze lucruri, dar

şi să se dispenseze de ele, să se ataşeze de ele, dar şi să le arunce pe fereastră.

Toate aceste tendinţe aparent contradictorii le vom include în categoria modurilor de retenţie-eliminare.

în ceea ce priveşte noile modalităţi sociale dezvoltate în această fază, se pune accentul pe simpla antiteză dintre *a da drumul* şi *a ţine strâns*, ale căror raport şi succesiune sunt de o importanţă decisivă atât pentru dezvoltarea personalităţii individuale, cât şi pentru cea a atitudinilor sociale.

Problema reglării reciproce se confruntă acum cu cea mai grea încercare. Dacă un control din exterior, printr-o educaţie prea rigidă sau prea timpurie, insistă să-l lipsească pe copil de încercarea sa gradată de a-şi controla intestinele şi alte funcţii ambivalenţe prin alegerea sau dorinţa sa proprii, el va fi pus din nou în faţa unei duble revolte şi a unei duble înfrângeri. Neputincios în propriul corp (şi adesea temându-se de propriile fecale ca şi cum acestea ar fi monştri ostili locuind în interior) şi neputincios în afară, el va fi din nou nevoit să-şi caute satisfacţia şi controlul fie prin regresie, fie printr-un fals progres. Cu alte cuvinte, el se va întoarce la un tip de control anterior, oral — adică sugându-şi degetul, scâncind şi devenind dependent; sau va deveni ostil şi intruziv, utilizându-şi fecalele ca armă şi pretinzând autonomie, capacitatea de a face ceva fără sprijinul altcuiva, pe care de fapt nu a căpătat-o sub nicio formă. (În ambele „exemple" clinice amintite anterior am avut de-a face cu regresii la această poziţie.)

Adăugând stadiul anal-uretral-muscular la graficul nostru, ajungem la formula indicată în Figura 3.

O	0	Q ©	0
Ó	(5	OÓ	0
©	0	O ©	0

1 2 3 4 5

FIGURA 3

În noul stadiu III, diagonala s-a extins spre constituirea modurilor de retenţie (3) şi eliminare (4) din zona anal-uretrală (partea de jos a cercurilor). Din nou, conturul îngroşat al cercului indică o generalizare a acestor moduri asupra întregului sistem muscular aflat în dezvoltare care, înainte de a servi scopuri mai complexe şi mai diferenţiate, trebuie să fi câştigat un fel de autocontrol în ceea ce priveşte expresia duală a lui a da drumul sau a ţine. în cazul în care acest control este împiedicat de tulburări ale dezvoltării în sfera anal-uretrală, apar unele intensificări de durată ale retenţiei şi/sau eliminării, care pot duce la o varietate de tulburări la nivelul zonei propriu-zise (rect sau colon spastic), al sistemului muscular (moleşeală sau rigiditate generalizată), al fantasmei obsesiónale (spaime paranoide faţă de materiile nocive aflate în corp) şi al societăţii (încercări de control asupra mediului prin sistematizare compulsivă).

În acest punct putem ilustra utilitatea clinică a graficului nostru încă incomplet. Am arătat că pacientul nostru cu fixaţie pe modul retentiv, în mica copilărie, a trecut printr-o perioadă de reţinere a hranei în gură şi de închidere generală. O astfel de dezvoltare „deviantă" care ar fi putut fireşte să treacă fără a lua turnura serioasă pe care a luat-o temporar în acest caz poate fi introdusă în grafic prin accentuarea itemului II 3. Acest băiat, renunţând la tentativa de a se agăţa de mama sa (II 2), a încercat să controleze situaţia prin retenţie, o fixaţie modală care l-a predispus la o perioadă dificilă în stadiul III, în care trebuia să înveţe „să dea drumul". În fine, adevărata criză s-a produs atunci când ar fi trebuit să abandoneze acest stadiu: a regresat şi a rămas aşa.

Pe grafic apar şi alte căi de scăpare aflate la îndemâna copiilor. Modurile III 2 şi III 1 (încorporare anal-uretrală) le sunt cunoscute la modul concret pediatrilor care trebuie să îi elibereze pe copii de obiectele pe care şi le-au introdus în anus. În varianta uretrală a acestui obicei sunt introduse în uretră paie şi beţişoare. Astfel de expresii modale există, dar sunt rare. Mai comune sunt fantasmele de un anumit fel care predispun la perversiuni ulterioare. Orice fixaţie anală la unul dintre aceste moduri este deosebit de susceptibilă să predispună la o atitudine homosexuală, cu ideea implicită de a obţine pentru totdeauna dragoste şi control prin încorporare anală. În cazul fetelor, situaţia este cu totul diferită pentru că „lăcomia" unei fete nu trebuie neapărat să rămână fixată la nivelul gurii sau să fie transpusă la nivelul anusului: se poate transfera firesc asupra vaginului şi poate să domine comportamentul genital. Ne vom întoarce asupra acestui aspect când vom discuta despre genitalitate.

Cealaltă rută „ocolitoare" posibilă este accentuarea excesivă a modului III 5, adică utilizarea fecalelor ca armă de atac asupra celorlalţi. Aceasta poate lua forma evacuării sau a reţinerii agresive a materiilor fecale. Tentaţia de a proceda astfel supravieţuieşte la adult ca tendinţă de a profera invective ce invocă la materiile fecale — un mod magic de a-ţi ataca inamicul şi încă unul uşor dacă poţi scăpa nevătămat.

Ce caracteristici permanente îşi au originea în acest stadiu muscular şi anal? Din sentimentul de bine interior emană autonomia şi mândria; din sentimentul de rău interior, îndoiala şi ruşinea. Pentru ca autonomia să se dezvolte este nevoie de o stare de încredere primordială ferm instalată şi având o continuitate acceptabilă. Copilul trebuie să ajungă să simtă că încrederea bazală în sine însuşi şi în lumea exterioară (care reprezintă comoara trainică salvată în urma conflictelor stadiului oral) nu va fi pusă în pericol de dorinţa bruscă şi violentă de a face o alegere între tiparul de a-şi însuşi în mod revendicativ şi cel de a se dispensa după bunul-plac. Fermitatea trebuie să-l protejeze de anarhia potenţială a judecăţii sale încă neantrenate, de incapacitatea sa de a păstra şi de a da drumul în mod

responsabil. Mediul său trebuie să îl susţină în dorinţa de a „sta pe propriile picioare", pentru a nu fi copleşit de sentimentul de a se fi expus prematur şi gratuit — sentiment pe care îl numim ruşine — sau de acea neîncredere secundară, acea privire înapoi pe care o numim îndoială.

în concluzie, *autonomie* versus *ruşine* şi *îndoială* este cel de-al doilea conflict fundamental a cărui rezolvare reprezintă una dintre sarcinile esenţiale ale Eului.

C. Aparatul locomotor şi organele genitale

Până acum nu am menţionat nicio vârstă. Ne apropiem de sfârşitul celui de-al treilea an, când mersul capătă lejeritate şi vigoare. Cărţile ne spun că un copil „poate merge" cu mult înainte; pentru mine însă, el nu este cu adevărat pe picioarele lui atâta timp cât el mai are nevoie de sprijin din când în când, pe scurte perioade. Eul a integrat mersul şi alergatul în sfera sa de control atunci când gravitaţia este resimţită intern, când copilul poate uita că *se află în mers* şi, în loc de aceasta, află ce poate face *cu ajutorul mersului.* Doar atunci picioarele lui au devenit parte integrantă a sa, şi nu un accesoriu locomotor.

Să începem cu începutul: prima etapă a fost poziţia relaxată culcat cu faţa în jos. încrederea bazată pe experienţa că mecanismele fundamentale ale respiraţiei, digestiei, somnului etc. au o relaţie consistentă şi familiară cu hrana şi confortul oferite impulsionează dezvoltarea capacităţii de a se ridica în şezut şi mai apoi în picioare. Cel de-al doilea moment (atins doar către sfârşitul celui de-al doilea an de viaţă) este capacitatea de a sta în şezut nu numai în deplină siguranţă, ci într-un fel fără a obosi, fapt ce permite sistemului muscular să fie treptat utilizat pentru discriminarea fină şi pentru moduri mai autonome de selecţie şi dispensare, de acumulare şi debarasare energică de lucruri.

Cea de-a treia etapă îl găseşte pe copil capabil să se mişte independent şi viguros. Nu numai că acum este pregătit să-şi manifeste rolul de gen, dar şi începe
să înţeleagă care este rolul său în economia sistemului familial sau, în orice caz, ce roluri merită să imite. Este capabil acum să se alăture celor de aceeaşi vârstă şi, cu ajutorul copiilor mai mari sau al adulţilor supraveghetori, el accede treptat la sistemul de organizare a creşei, a cartierului sau a curţii. Modul de învăţare este acum intruziv, conducându-l tot timpul la fapte şi activităţi noi; apoi devine conştient de diferenţele dintre sexe. Astfel este pregătită scena pentru genitalitatea infantilă şi pentru prima elaborare a modurilor intruziv şi inclusiv.

Desigur că genitalitatea infantilă este menită să rămână rudimentară, doar o promisiune a ceea ce va urma. Dacă nu este stimulată în mod specific pentru a da naştere unor manifestări precoce prin frustrări sau obiceiuri deosebite (ca jocurile sexuale în grup), ea poate duce la cel mult câteva experienţe fascinante, destul de înfricoşătoare şi lipsite de sens pentru a fi refulate în stadiul numit de Freud perioadă de „latenţă" — sau altfel spus, marea întârziere a maturizării sexuale fizice.

Orientarea sexuală a băiatului în acest stadiu este falică. Deşi erecţiile apar cu siguranţă mai devreme (fie în mod reflex, fie ca răspuns sexual evident la lucruri şi persoane care îl fac pe copil să simtă intens), acum se dezvoltă un interes centrat pe organele genitale ale ambelor sexe, împreună cu o vagă tendinţă de a întreţine raporturi sexuale. Observaţiile făcute asupra societăţilor primitive prezintă acte sexuale între copii de trei-patru ani — acte care, judecând după amuzamentul asistenţei, reprezintă în esenţă o imitaţie distractivă. Astfel de acţiuni transparente, ludice, încetinesc probabil o dezvoltare care este potenţial periculoasă, şi anume

direcţionarea exclusivă a impulsurilor sexuale precoce către părinţi, mai ales acolo unde există o interdicţie absolută de comunicare a unor astfel de dorinţe. Nu trebuie uitat că
stăpânirea din ce în ce mai mare a aparatului locomotor şi mândria de a fi mare acum şi *aproape* la fel de bun ca Tata sau ca Mama întâlnesc una dintre cele mai severe limitări în faptul evident că, în sfera genitală, copilul este de departe inferior; mai mult de atât, nici măcar în viitorul îndepărtat copilul nu va fi tatăl într-o relaţie sexuală cu mama sau mama într-o relaţie sexuală cu tatăl. Consecinţele foarte profunde ale acestei înţelegeri constituie ceea ce Freud a numit complexul Oedip.
Acest termen prezintă desigur anumite complicaţii prin comparaţia dintre ceea ce se presupune a se petrece în copilărie şi ceea ce se presupune că se întâmplă în povestea regelui Oedip. Astfel, termenul stabileşte o analogie între două necunoscute. Ideea este că Oedip, care şi-a ucis tatăl din greşeală şi s-a căsătorit cu propria mamă, a devenit un erou mitic, iar pe scenă este privit cu mare compasiune şi teroare deoarece a-ţi poseda mama şi a lua locul tatălui sunt dorinţe universal interzise.

Psihanaliza verifică prin practica zilnică simpla concluzie că băieţii leagă primele emoţii genitale de adulţii cu rol matern care, de altfel, le-au oferit îngrijiri corporale şi că dezvoltă primele rivalităţi sexuale împotriva persoanelor care sunt partenerii sexuali ai acelor figuri materne. A conchide, asemenea lui Diderot, că, dacă băieţelul ar avea forţa unui bărbat, el şi-ar viola mama şi şi-ar ucide tatăl, este
ceva intuitiv, dar fără sens. Pentru că, dacă ar avea atâta putere, nu ar mai fi copil şi nu ar mai dori să stea cu părinţii — caz în care ar putea prefera pur şi simplu alte obiecte sexuale. Astfel, genitalitatea infantilă se ataşează de protectorii şi de idealurile copilăriei şi suferă mari complicaţii din această cauză.

Modul intruziv ce domină mare parte din comportamentul acestui stadiu caracterizează o varietate de activităţi şi fantasme cu configuraţie „similară". Acestea includ pătrunderea în corpul altcuiva printr-un atac fizic: pătrunderea în urechile şi în mintea celorlalţi prin vorbirea agresivă; pătrunderea în spaţiu printr-un mers viguros; pătrunderea în necunoscut printr-o curiozitate puternică. În general este clar că, pentru copiii de această vârstă, actele sexuale ale adulţilor par a fi acte de agresiune reciprocă. Chiar şi când este vorba de jocuri sexuale în grup, copilul pare să interpreteze actele sexuale ale celor mai mari ca intruzive din partea masculului şi încorporante într-un mod captiv din partea femelei; şi aceasta mai ales în cazul în care viaţa sexuală a adulţilor este învăluită în mister, în care sunetele ce o acompaniază sunt interpretate ca expresii ale durerii, în care sângele menstrual este observat pe furiş şi unde o atitudine ostilă consecutivă este observată la părinţii insuficient satisfăcuţi.

Fetele trăiesc o experienţă decisivă în această etapă pentru că trebuie să înţeleagă finalitatea faptului că, deşi intruzivitatea lor locomotorie, mentală şi socială este la fel de mare şi de adecvată ca şi la băieţi, lor le lipseşte un element: penisul. În timp ce băiatul are acest organ vizibil, erectibil şi accesibil la care să ataşeze
visuri de mărire adultă, clitorisul feminin nu poate susţine visuri de egalitate sexuală. Şi fetele încă nu au sâni ca simboluri tangibile analoge, aşa cum vor avea în viitor; instinctul lor matern se rezumă la fantasmele puse în joc şi la îngrijirea bebeluşilor. Atunci când necesităţile vieţii economice şi înţelepciunea cutumei sociale fac rolul femeii, puterea şi satisfacţiile sale specifice mai comprehensibile, totul este desigur mai bine integrat şi se stabileşte solidaritatea feminină. în caz contrar, fetele sunt susceptibile să dezvolte, alături de modurile fundamentale *cile fecundităţii* feminine şi *includerii* materne, fie o atitudine sâcâitoare, revendicativă şi avidă, fie una copilărească, de o dependenţă strânsă, exagerată.

F M

0	©	0	0	o	o
			0-	:	

IV		i ţ r	0 0	o
ni	O	Q	Q Q)	0
ii			O O	0
i	0	©		0

1 2 3 4 5

FIGURA

4F M

	©	G	O'	

			G-		O
IV III II I	< 3	G	G G	N *	
	Q	Q	Q Q	Q	
		6	© e)	0	
	©		o	0	

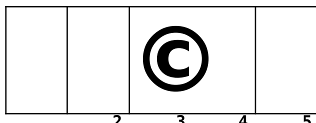

FIGURA 5

Graficul este acum aproape complet (Figurile 4 şi 5).

Atât în Figura 4 (masculin), cât şi în Figura 5 (feminin) vom adăuga linia IV, stadiul locomotor şi genital infantil, în cadrul căruia modul intruziv (5) este reprezentat printr-o exuberanţă a mersului, o atitudine agresivă, activităţi şi fantasme sexuale. Ambele sexe împărtăşesc dezvoltarea generală a modelelor locomotorii şi intruzive, cu toate că în cazul fetelor tiparele revendicatoare şi fecund-materne se dezvoltă într-o proporţie determinată de experienţa anterioară, temperament şi influenţele culturale.

Figura 5 prezintă evoluţia psihosexuală a fetei în stadiul IV ca o regresie parţială la modurile de încorporare, apărute iniţial pe liniile orală şi senzorială. Cred că acest lucru nu este rezultatul accidental al metodei noastre de reprezentare grafică. Căci dezvoltarea fetei la această vârstă compensează activitatea musculară probabil mai viguroasă a băiatului cu potenţialitatea unei discriminări senzoriale mai bogate şi cu caracteristicile perceptuale şi receptive ale maternităţii care o aşteaptă. De asemenea, ea este susceptibilă să redevină mai dependentă şi mai pretenţioasă şi de fapt i se permite acest lucru, cu excepţia cazului în care contextul cultural alege să cultive modul auxiliar de comportament intruziv şi preponderent locomotor (IV 5). Vom reveni la condiţia de a fi exploatată, care a fost soarta femeii din cauza apropierii dintre modurile genitale (fecunditate, includere) şi cele orale (încorporare).

Stadiul locomotor şi genital infantil adaugă la lista modalităţilor sociale de bază, pentru ambele sexe, pe cea de „a cuceri", în sensul de „a fi în căutarea unor noi cuceriri". Nu există niciun termen mai simplu, mai puternic, care să se potrivească mai bine modalităţilor sociale enumerate anterior. Acest termen presupune deopotrivă „a acţiona cu capul înainte", plăcerea competiţiei, perseverenţa în vederea scopului, satisfacţia de a triumfa. La băiat, accentul rămâne pe „a cuceri" în modurile falic-intruzive; la fată, mai devreme sau mai târziu se schimbă în sensul de tachinare şi provocare sau într-o formă mai moderată de „a prinde în mreje" — adică a se face atractivă şi plăcută. Copilul dezvoltă astfel condiţiile de bază pentru *iniţiativă,* altfel spus, pentru selecţia scopurilor şi perseverenţa de a le urmări.

În acelaşi timp, această dispoziţie generală pentru iniţiativă îşi găseşte principalul inamic în necesitatea de amânare şi deplasare a nucleului sexual: pentru că acesta este şi imatur din punct de vedere biologic, şi interzis din punct de vedere cultural, prin tabuul incestului. Dorinţele „oedipiene" (exprimate atât de simplu şi convingător prin siguranţa băiatului că se va căsători cu mama sa şi că o va face mândră de el şi prin aceea a fetei că se va căsători cu tatăl ei şi va avea mult mai multă grijă de el) determină fantasme vagi care se apropie de crimă şi viol. Consecinţa este un sentiment profund de vinovăţie — un sentiment ciudat, care întotdeauna implică faptul că individul a comis o crimă care, până la urmă, nu numai că nu a fost comisă, dar fizic ar fi destul de imposibil de realizat. Această culpabilitate secretă ajută la deplasarea întregii greutăţi a iniţiativei şi a curiozităţii către idealuri dezirabile şi scopuri practice imediate, către lumea cognoscibilă a faptelor şi către metode de „a cuceri" ceva, nu pe cineva.

în fine, aceasta presupune găsirea unei soluţii de durată pentru cel de-al treilea conflict nuclear, care va fi discutat în capitolul despre Eu, şi anume conflictul dintre *iniţiativă* şi *culpabilitate*.
Cu aceasta se încheie prezentarea teoriei sexualităţii infantile, care este de fapt o teorie a stadiilor pregenitale ducând la o genitalitate rudimentară. Dar trebuie să adăugăm, atât în text, cât şi pe grafic, o dezvoltare ulterioară, mai exact un mod generativ rudimentar reprezentând anticiparea vagă a faptului că genitalitatea are o funcţie de procreere. în cea de-a patra şi ultima secţiune a acestui capitol vom prezenta anumite dovezi care arată ce ştie şi cu ce lucrează un clinician, chiar dacă nu întotdeauna poate conceptualiza, şi anume faptul că băieţii şi fetele se diferenţiază nu numai din punctul de vedere al anatomiei, al capacităţilor şi al rolurilor, ci şi printr-o calitate unică a experienţei. Aceasta este rezultatul organizării în cadrul Eului a tot ceea ce avem, simţim şi anticipăm. Astfel, nu este niciodată suficient să caracterizăm cele două sexe prin modul în care ele se diferenţiază, chiar dacă aceste diferenţe sunt întărite de rolurile culturale. Dimpotrivă, fiecare sex se caracterizează printr-o unicitate care cuprinde diferenţele faţă de celălalt sex (dar nu se reduce la o însumare a lor); o unicitate care rezidă în funcţiile preformate ale viitorului inseminator şi ale viitoarei purtătoare de sarcină, în indiferent ce sistem de distribuire a muncii şi a stilului cultural ne aflăm. Aici modurile de intruziune şi includere sunt polarizate în serviciul producerii şi al procreaţiei.
Pe linia V (Figura 4 şi Figura 5) este anticipat „stadiul genital" rudimentar. Cerculeţul adăugat în interior atât la băiat, cât şi la fată desemnează două moduri noi, cel generativ
feminin (VF) şi cel generativ masculin (VM), şi sugerează faptul că incluziunea feminină, ca şi intruziunea masculină sunt orientate din ce în ce mai mult spre o potenţialitate internă abia sesizabilă, întâlnirea ovulului cu spermatozoidul în actul procreării.
Dar, în timp ce metoda noastră de dezvoltare a graficului este *cumulativă*, ca şi cum în fiecare stadiu ar apărea ceva cu totul nou, graficul în ansamblu trebuie reconsiderat acum ca reprezentând o *diferenpere succesivă* a părţilor care există toate într-o formă sau alta de la început până la sfârşit şi întotdeauna într-un întreg organic, şi anume organismul aflat în creştere. În acest sens, modurile adăugate ultimele (masculin şi feminin generativ) se presupune că au reprezentat un factor central, chiar dacă rudimentar, încă din perioada dezvoltării timpurii.^

D. Pregenitalitate şi genitalitate

Orice sistem trebuie să conţină o utopie. Pentru psihanaliză, utopia este „genitalitatea". La început, aceasta era concepută ca integrarea stadiilor pregenitale până la atingerea perfecţiunii care mai târziu (după pubertate) să asigure trei tipuri dificile de reconciliere: (1) reconcilierea orgasmului genital cu nevoile sexuale extragenitale; (2) reconcilierea dragostei şi a sexualităţii; (3) reconcilierea modelelor sexuale, procreatoare şi de muncă productivă.
Se ştie că toţi nevroticii, la o examinare atentă, dovedesc un handicap în ciclurile lor sexuale: intimitatea le este perturbată fie când se apropie de un potenţial partener, fie când iniţiază, execută sau încheie actul sexual, fie când abandonează respectivele „roluri" sau chiar partenerul. În aceste cazuri, urmele pregenitalităţii sunt mai evidente decât oriunde, deşi sunt rar conştientizate. Persoanele nevrotice, în profunzimea fiinţei lor, ar prefera să încorporeze sau să reţină, să elimine sau să pătrundă intruziv decât să se bucure de reciprocitatea modelelor genitale. Alţii ar alege să fie sau să-i facă pe ceilalţi dependenţi, să- i distrugă sau să fie distruşi, decât să iubească matur şi adesea ar proceda astfel fără să fie făţiş nevrotici într-un sens clasificabil, diagnosticabil şi curabil. Fără îndoială că un preludiu bogat în jocuri sexuale serveşte cel mai bine relicvelor

pregenitale. Dar relaţia dintre sex şi joc, joc şi muncă, muncă şi sex necesită o discuţie mai aprofundată.

Astfel, în acest punct, graficul poate fi utilizat pentru clasificarea modalităţilor în care deviaţiile pregenitale perturbă genitalitatea. În Figura 4, modul procreaţiei feminine (VF) şi modurile VI şi V2 nu trebuie luate prea literal. Rudimentele dorinţei de a da naştere sunt necesare pentru identificarea feminină şi susţinerea acestei imagini; sau sunt atrase în domeniul creativităţii. Cât despre tendinţele receptive, organul masculin nu posedă nicio asemănare morfologică cu cavitatea bucală, deşi există rudimente ale organului sexual feminin în jurul şi în spatele bazei penisului, care sunt erotizate la indivizii pasiv-receptivi. în afară de acestea, gura şi anusul trebuie să preia relicvele sexuale ale dorinţelor masculine de încorporare. Modul VI, dacă este dominant sau la fel de dominant ca V5, semnifică o accentuare a receptivităţii genitale, o dorinţă de a primi mai degrabă decât de a da. Dominanţa lui V2 ar reprezenta varianta masculină de „prostituată" — de pildă, un homosexual care caută relaţii sexuale cu alţi bărbaţi cu scopul (mai mult sau mai puţin conştient) de a le fura puterea. Modul V3 ar însemna o calitate retenţională, V4, una eliminaţi vă în cadrul comportamentului masculin genital; unele forme de ejaculare inhibată şi incompletă sau, dimpotrivă, de ejaculare precoce sau „rapidă" decurg de aici. V5 a fost descris ca o atitudine falic-agresivă. Astfel, aceste deviaţii pot fi plasate retrospectiv, de-a lungul liniilor verticale ale fixaţiilor modale la nivelul altor zone din care ele provin şi la care sunt susceptibile să regreseze. Desigur, toate aceste moduri trebuie să fie integrate în cadrul sexualităţii masculine mature si să se supună dominaţiei modului procreator masculin (VM).

Ultima linie din Figura 5 are o dublă aplicaţie: pentru viaţa sexuală şi pentru sarcină (şi îngrijirea copiilor). VF a fost formulat ca poziţia dominantă finală. VI şi V2 au fost definite drept cele mai comune deviaţii: relativă frigiditate corelată cu o pasivitate receptivă sau cu avariţie sexuală — în cel mai rău caz cu o incapacitate de a se oferi în relaţiile genitale şi astfel de a recunoaşte performanţele bărbatului care totuşi sunt căutate, tachinate sau provocate. V3 reprezintă incapacitatea femeii de a se relaxa suficient pentru a-i permite bărbatului să pătrundă, să se simtă bine-venit şi să se retragă. V4, genitalitatea eliminativă, se manifestă prin spasme orgasmice frecvente care nu echivalează cu o experienţă adecvată. V5 reprezintă poziţia falică nereconstituită, manifestată în erotismul exclusiv clitoridian sau în orice formă de constrângere intruzivă. VM la o femeie desemnează capacitatea de a împărtăşi şi de a se identifica cu rolul procreator masculin, ceea ce face dintr-o femeie un tovarăş şi un îndrumător ferm pentru fiii săi. Mai mult, creativitatea la ambele sexe presupune o anumită pondere a VM şi a VF.

Pentru ambele grafice, masculin şi feminin, regula spune că toate deviaţiile, dacă sunt subordonate modului dominant, sunt normale şi frecvente. În cazul în care înlocuiesc modul dominant normal, ele duc la dezechilibre în economia libidinală totală şi nu pot exista prea mult timp fără a afecta decisiv modalităţile sociale ale individului. Mai departe, acest lucru nu se poate întâmpla prea frecvent fără să tulbure viaţa socială a unui grup, decât dacă grupul reuşeşte pentru o perioadă să facă faţă situaţiei organizând subgrupuri pentru devianţi.

Dar pregenitalitatea există oare numai în vederea genitalităţii? Se pare că nu. De fapt, însăşi esenţa pregenitalităţii pare să fie absorbirea intereselor libidinale în întâlnirea timpurie dintre organismul în creştere şi un anumit stil de îngrijire a copilului şi în transformarea formelor sale înnăscute de abordare (agresivitate) în modalităţile sociale ale culturii.

Să începem încă o dată cu ceea ce pare a fi un factor originar biologic: când spunem că animalele au „instincte", înseamnă că măcar formele inferioare de viaţă au modalităţi de-a gata, relativ înăscute, relativ timpurii, de a interacţiona

cu un segment din natură, ele supravieţuind ca parte a acesteia. Aceste tipare diferă mult de la o specie la alta, dar intraspecific ele sunt foarte invariabile; animalele pot învăţa prea puţin. Aici ne gândim la povestea rândunelelor aduse din Anglia în Noua Zeelandă de englezii cărora le era dor de casă. Când a venit iarna, au zburat toate spre sud şi nu s-au mai întors, pentru că instinctele lor indicau sudul, nu ţările calde. Să nu uităm că animalele noastre domestice şi cele de companie pe care atât de uşor le considerăm măsura lumii animale sunt creaturi îndelung selecţionate şi combinate genetic care învaţă să servească nevoile noastre practice şi emoţionale în timp ce noi avem grijă de ele. Ceea ce învaţă de la noi nu le ajută să-şi sporească şansele de supravieţuire în niciun segment al naturii şi în nicio formă de cooperare cu cei din aceeaşi specie. în acest context, întrebarea nu este ce poate învăţa un individ animal, cât ce ar putea o specie să-şi înveţe puii din generaţie în generaţie.
La animalele superioare observăm o *diviziune a instinctelor* (termen folosit aici în analogie cu „diviziunea muncii"). Este vorba de o reglare mutuală între căutarea instinctivă a contactului la pui şi oferirea instinctivă a contactului din partea părinţilor, ceea ce asigură funcţionarea adaptativă la pui. S-a observat, de pildă, că anumite mamifere învaţă să defecheze doar dacă mama le linge anusul.
Am putea presupune că la om copilăria şi educaţia reprezintă pur şi simplu cea mai înaltă formă a acestei reciprocităţi instinctuale. În orice caz, tendinţele cu care se naşte omul nu sunt instincte; şi nici predispoziţiile materne complementare nu sunt instincte pure. Şi nici nu poartă în ele însele vreun model de maturizare, autoconservare sau interacţiune cu un segment sau altul al naturii; tradiţia şi conştiinţa morală trebuie să le organizeze.
Ca animal, omul nu este nimic. Nu are sens să vorbim despre puiul de om ca despre un animal aflat în proces de domesticire; sau despre instinctele lui ca modele prestabilite stăpânite sau modelate de mediul atotputernic. „Instinctele înnăscute" ale omului sunt tendinţe fragmentare ce trebuie asamblate, semnificate şi organizate pe parcursul unei copilării îndelungate, prin metode educaţionale şi şcolare diferite de la o cultură la alta şi determinate de tradiţie. În aceasta rezidă şansa lui ca organism, ca membru al societăţii, ca individ. Tot de aici provine şi limitarea sa. Pentru că, în timp ce animalul supravieţuieşte acolo unde segmentul său de natură rămâne destul de predictibil pentru a se potrivi cu tiparele lui înnăscute de reacţii instinctive sau unde aceste reacţii conţin elementele pentru mutaţia
necesară, omul supravieţuieşte numai dacă educaţia tradiţională îi furnizează o conştiinţă care îl va conduce fără să-l zdrobească şi care este destul de fermă şi de flexibilă pentru a face faţă vicisitudinilor epocii sale. Pentru a îndeplini acest obiectiv, educaţia copiilor foloseşte forţele vag *instinctuale* (sexuale şi agresive) care conferă energie tiparelor instinctive şi care, la om, tocmai din cauza echipamentului său *instinctual* minim, sunt extrem de mobile şi extraordinar de plastice^.
Aici ne propunem doar să ne facem o idee despre etapizarea şi relaţia sistematică a modurilor de organ ale pregenitalităţii, care stabilesc orientarea de bază pe care un organism sau părţi ale sale o pot avea faţă de alt organism sau părţi ale acestuia şi faţă de lumea înconjurătoare. O fiinţă cu organe poate lua lucruri sau o altă fiinţă înăuntrul său; le poate păstra sau se poate dispensa de ele; sau poate intra în ele. Fiinţele purtătoare de organe pot iniţia astfel de acţiuni modale şi în relaţie cu părţi ale altei fiinţe. Copilul, pe parcursul îndelungatei sale copilării, învaţă aceste moduri de apropiere fizică şi, odată cu acestea, modalităţile vieţii sociale. El învaţă să trăiască în spaţiu şi timp pe măsură ce învaţă să fie un organism în coordonatele spaţio-temporale ale mediului său cultural. Fiecare funcţie parţială astfel învăţată se bazează pe

integrarea tuturor modurilor de organ între ele şi cu imaginea despre lume a culturii lor.

Dacă luăm funcţionarea intelectuală ca exemplu de funcţie parţială, vom vedea că ea este fie integrată cu modurile de organ, fie afectată de către acestea. Să spunem că percepem un anumit item; pe măsură ce îl încorporăm, asimilăm acea
parte din el care merită asimilată; digerându-l, noi încercăm să îl înţelegem în felul nostru personal, asimilându-l cu alţi itemi informaţionali; reţinem unele părţi şi le eliminăm pe
celelalte; şi le transmitem altei persoane la care se va repeta digerarea sau inseminarea potrivită. Şi, după cum modurile genitalităţii adulte pot păstra amprenta mai mult sau mai puţin distorsionantă a experienţelor precoce ale modului de organ, tot astfel şi intelectul poate fi — mai mult sau mai puţin — caracterizat de o sub/supradezvoltare a unuia sau a altuia dintre modurile de bază. Unii înşfacă informaţiile la fel de avid precum capra acelui caricaturist care a fost întrebată de alta dacă a savurat o carte bună în ultimul timp; alţii îşi păstrează cunoştinţele într-un colţ şi le ronţăie ca pe un os; alţii se transformă în depozite de informaţii fără speranţa de a le putea digera vreodată; unii preferă să elimine şi să împrăştie informaţii nici digerate, nici digerabile, iar violatorii intelectuali insistă să-şi impună punctele de vedere luând cu asalt defensele unui public nereceptiv.

Dar acestea sunt caricaturi care arată efectiv că nu numai raporturile sexuale genitale, ci orice alt fel de raport se dezvoltă pe baza unei ponderi adecvate (sau inadecvate) a modurilor de organ pregenitale şi că fiecare formă de relaţie se poate caracteriza printr-o relativă reciprocitate a modurilor de abordare sau prin forme de agresiune unilaterale. Pentru a stabili o anumită raportare, procesele societale revendică energia sexuală precoce şi modurile timpurii de abordare. Prin educaţia consfinţită de tradiţie, ele educă pulsiunile parţiale înnăscute. Cu alte cuvinte, dacă fragmentele instinctuale la puii de mamifere sunt reunite (relativ) în mai mare
măsură, într-un timp (relativ) mai scurt şi prin grija instinctivă oferită de părinţi, tiparele mult mai fragmentare de la puiul de om depind de tradiţie, care oferă îndrumare şi dă sens reacţiilor părinţilor. Rezultatul acestei mult mai variabile integrări a tiparelor pulsionale prin intermediul tradiţiei — grandioasă cum este prin realizările ei colective, prin specializările şi rafinările ei originale — îl leagă pe individ de tradiţii pentru totdeauna şi de instituţiile mediului său din copilărie şi îl expune la o — nu întotdeauna logică sau justă — autocraţie a guvernatorului său intern, propria conştiinţă.

4. Moduri genitale şi modalităţi spaţiale

Acest capitol a început cu două episoade clinice în care s-a demonstrat că zonele şi modurile domină scena în aceeaşi măsură ca simptomele şi comportamentul celor doi mici pacienţi. II voi încheia cu observaţii făcute asupra unui mare număr de copii care nu mi-au fost pacienţi, ci subiecţi ai unui studiu asupra dezvoltării, realizat la Universitatea din California.^_Nu erau nici copii aflaţi la vârsta la care predomină jocul. Cu vârste de 10, 11 şi 12 ani, ei fuseseră deja intervievaţi şi observaţi în mod regulat timp de zece zile şi toate aspectele sesizabile legate de creşterea şi dezvoltarea organismului, minţii şi personalităţii lor fuseseră minuţios consemnate. Când m-am alăturat specialiştilor participanţi la studiu în calitate de consultant, ne-am gândit că ar putea fi interesant să testăm pe acest eşantion bogat ipotezele clinice care ghidează observarea jocului lui Ann şi Peter, în ideea că observarea jocului copiilor poate adăuga indicii semnificative la datele disponibile din alte surse. Este posibil, cu o procedură adecvată, să obţin fragmente de joc care să servească drept indicii vii pentru datele acumulate în documentarea studiului?

Ceea ce am aflat din istoriile de caz este posibil să se aplice la poveştile de viaţă care se desfăşoară în faţa ochilor noştri.
Am amenajat un loc de joacă, am făcut o selecţie aleatorie de jucării şi i-am invitat pe băieţii şi pe fetele participanţi la studiu să vină unul câte unul şi să-şi imagineze că masa de joc era un studio cinematografic, iar jucăriile, actori şi aranjamente scenice. Apoi le-am cerut „să creeze pe masa de joc o scenă interesantă extrasă dintr-un film imaginar". Aceste instrucţiuni au fost date cu scopul de a nu-i face pe copii, majoritatea având 11 ani, să se simtă inconfortabil jucându-se ca nişte copii mici; în acelaşi timp s-a considerat a fi un „stimul" destul de impersonal pentru o utilizare liberă a imaginaţiei. Dar iată o primă surpriză: cu toate că, pe parcursul unui an şi jumătate, aproximativ 150 de copii au creat înjur de 450 de scene, nu mai mult de şase dintre acestea au fost scene de film şi doar câteva păpuşi au primit numele unor actori reali. în locul scenelor de film, după un moment de gândire, copiii şi-au amenajat scenele de parcă ar fi avut deja în minte un design de interior, mi-au spus o poveste cu un conţinut mai mult sau mai puţin interesant, lăsându-mă pe mine să-mi dau seama ce „semnificaţie" aveau construcţiile respective (dacă aveau vreuna). Mi-am amintit că, în urmă cu câţiva ani, când am încercat o metodă similară într-un grup redus, alcătuit din studenţi de la Harvard şi Radcliffe, toţi fiind majori şi având engleza drept limbă maternă, cerându-le să construiască o scenă „dramatică", niciuna dintre acestea nu prezenta vreo asemănare cu drame shakespeariene sau de alt fel. Aşadar, se pare că asemenea instrucţiuni vagi determină ceea ce încurajarea de „a asocia liber" (adică a-ţi lăsa gândurile să circule liber şi cuvintele să curgă fără a le cenzura) face într-o şedinţă psihanalitică. Aşa s-a întâmplat şi cu sugestia de a se juca în şedinţele cu copiii: tind să apară la prima vedere teme arbitrare, care, la o privire mai atentă, se dovedesc intim legate de dinamica istoricului de viaţă a persoanei. în cercetarea de faţă,
ceea ce am numit „elemente unice" mi-a oferit adesea cheia pentru o astfel de semnificaţie. De pildă, unul dintre puţinii băieţi de culoare participanţi la acest studiu şi cel mai mic dintre aceştia este singurul copil care şi-a construit scena *sub* masă. Astfel, el oferă dovada vie şi tulburătoare a ceea ce semnifică surâsul său supus: el „îşi cunoaşte locul". Sau să luăm de pildă singura scenă în care scăunelul pentru pian este împins dedesubt, fiind clar astfel că nimeni nu cântă la pian. Cum fata care a construit această scenă este singurul subiect din studiu a cărui mamă este muzician, putem presupune că sensul psihodinamic al zgomotului muzical din copilăria ei (dacă este sugerat şi de alte date) merită atenţia noastră. În fine, voi menţiona una dintre principalele situaţii în care un copil dă dovadă prin jocul său că ştie ceva ce nu ar avea de unde să ştie: o fată, între timp decedată, care suferea de o boală malignă a sângelui, se presupunea a nu fi la curent cu faptul că era ţinută în viaţă doar de o invenţie medicală aflată atunci într-un stadiu experimental. Ea a construit singura ruină creată de o fată şi a aşezat în centrul acestei scene „o fată care a înviat în mod miraculos după ce fusese sacrificată zeilor". Aceste exemple nu vizează doar dificila problemă a interpretării inconştientului, ci arată şi că scenele de joc s-au dovedit destul de adesea rupte din viaţa reală. în fine, nu despre asta este vorba aici. în această secţiune intenţionez doar să examinez manifestările influenţei pe care o au modurile de organ în cadrul modalităţilor spaţiale.
Pentru a arăta măsura în care am fost surprins să reperez prezenţa modurilor de organ a ceea ce (prin contrast cu elementele *unice)* am numit elementele *comune* din construcţiile acestor copii, trebuie să afirm ceea ce probabil este greu de crezut, şi anume că nu m-am aşteptat să descopăr ceva anume, ci eram hotărât să mă bucur de prospeţimea experienţei de a lucra cu atâţia copii, şi încă unii sănătoşi. A te lăsa surprins ţine de disciplina unui clinician; fără

aceasta, „descoperirile" clinice şi-ar pierde curând calitatea instructivă de noi descoperiri (sau care confirmă realmente o ipoteză).

FIGURA 6

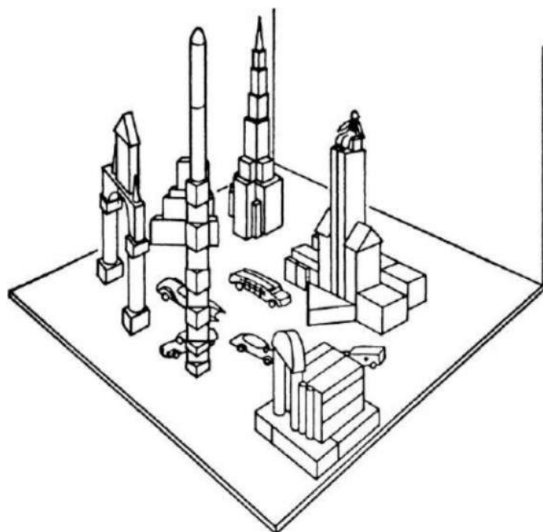
Cum toţi copiii se concentrau cu o conştiinciozitate de artizan asupra

configuraţiilor care trebuiau să fie ..în regulă" înainte de a le declara terminate, deveneam tot mai conştient de faptul că învăţasem să mă aştept la configuraţii diferite în funcţie de sexul subiectului. Ca exemplu care ne conduce imediat către modul includerii feminine (IV 1), fetele, mult mai des decât băieţii, vor configura o cameră aranjând obiectele de mobilier într-o formă circulară, fără pereţi. Uneori, o configuraţie circulară făcută din obiecte de mobilier este invadată de ceva ameninţător, deşi amuzant, ca de pildă un porc (vezi Figura 6) sau de „tatăl care se întoarce acasă călărind pe spatele unui leu". Într-o zi, un băiat a amenajat o astfel de scenă „feminină", cu

animale sălbatice pe post de invadatori, iar eu am simţit acea dificultate care presupun că adesea îi dezvăluie cercetătorului cele mai profunde aşteptări. Şi, într-adevăr, la plecare, fiind aproape de uşă, băiatul a exclamat: „Ceva nu este în regulă aici!", s-a întors şi, cu un aer de destindere, a aşezat animalele de-a lungul unei tangente la cercul format de obiectele de mobilier. Un singur băiat a construit şi a lăsat în formă definitivă o astfel de configuraţie şi încă de două ori. Băiatul avea o construcţie efeminată şi era obez. Pe măsură ce tratamentul pentru glanda tiroidă a început să-şi fac

ăefectul, a realizat o a treia construcţie (la un an şi jumătate după prima) înfăţişând cel mai înalt şi mai subţire turn — aşa cum ne-am aştepta din partea unui băiat. Faptul că turnul acestui băiat, acum că el însuşi devenise mai slab, era foarte zvelt reprezintă unul dintre acele elemente „unice" care sugerează că simţul sinelui corporal influenţează modalităţile spaţiale ale unor astfel de construcţii. De aici mai este doar un pas până la
ipoteza că modalităţile *comune* unui sex pot exprima ceva din faptul de a se simţi băiat sau fată. În acel moment am fost recunoscător pentru genul de cercetare în care mă angajasem. Căci jocurile de construcţie oferă un mijloc

nonverbal relativ uşor de evaluat, de măsurat şi de comparat în ceea ce priveşte aranjamentul spaţial. în acelaşi timp, ele par atât de geometrice şi de impersonale, încât sunt alterate la minimum de conotaţii culturale şi de semnificaţii personale. Un cub de construit nu este *aproape* nimic mai mult decât un cub. Astfel, mi s-a părut interesant (dacă nu vedem în aceasta doar o funcţie a diferenţelor de temă) că existau diferenţe între băieţi şi fete în privinţa *numărului* de cuburi şi a *structurii* construcţiilor.^
Aşa că am procedat la definirea acestor structuri prin termenii cei mai simpli, cum ar fi turnuri, clădiri, străzi, uliţe, împrejmuiri simple sau elaborate, interioare cu pereţi, interioare fără pereţi. Apoi am dat fotografiile acestor scene de joacă la doi observatori obiectivi^ pentru a vedea dacă ei au aceleaşi păreri cu privire la prezenţa sau absenţa unor astfel de structuri (şi a combinaţiilor lor). Impresiile lor au fost „semnificativ" convergente, astfel că s-a putut determina cât de des au fost identificate aceste configuraţii de către observatori (care nu erau la curent cu aşteptările mele), ca apărând în construcţiile băieţilor şi ale fetelor. Voi prezenta în continuare concluziile lor în termeni generali. Cititorul trebuie să aibă în vedere că fiecare item menţionat apare mai frecvent (şi uneori considerabil mai des) de două treimi din timp în construcţiile aparţinând sexului specificat, şi că în cealaltă treime rămasă predomină unele condiţii speciale care adesea se dovedesc excepţii care „confirmă regula".
Cea mai semnificativă diferenţă de gen a fost tendinţa băieţilor de a ridica structuri, clădiri, turnuri sau străzi (vezi Figura 7); fetele tind să folosească spaţiul de joc ca interior al unei case, cu structuri simple, mici, sau fără astfel de edificii (vezi Figura 6).

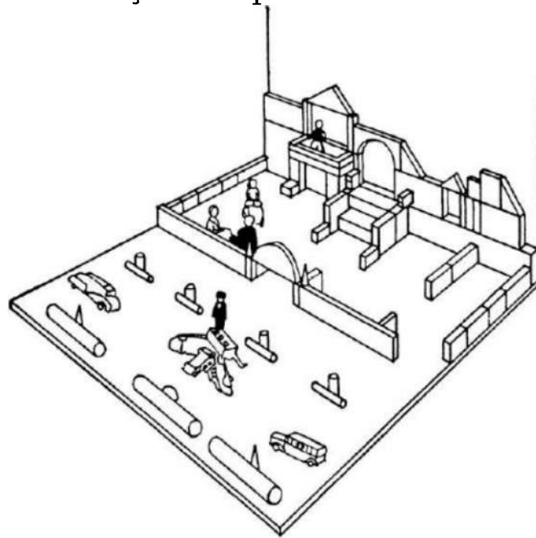

FIGURA?

Astfel, structurile înalte au fost predominante în construcţiile băieţilor. Dar şi opusul înălţării, *căderea,* este la fel de tipică pentru ei: ruine ale clădirilor prăbuşite au fost identificate exclusiv în rândul băieţilor. (Am citat deja singura excepţie.) În corelaţie cu cele mai înalte turnuri, apare în mod regulat ceva de genul unei tendinţe descendente, dar în forme atât de diverse, încât doar elementele „unice" o pot ilustra: un băiat, după multă ezitare, şi-a demolat turnul extraordinar de înalt şi de bine clădit, cu scopul de a face altă construcţie, cu o structură simplă şi joasă, fără niciun element „ieşit din comun"; un altul a făcut turnul să se balanseze periculos de mult, arătând că pericolul iminent de prăbuşire era elementul „incitant" din povestea sa, de fapt, *era* povestea sa. Un băiat care a construit un turn extraordinar de înalt a aşezat la baza lui o păpuşă-băiat şi a povestit că aceasta căzuse din vârful turnului; un altul a lăsat păpuşa-băiat să stea pe unul din cele câteva turnuri elaborat construite, dar a spus că băiatul avusese o cădere nervoasă (Figura 7). Cel mai înalt
turn a fost construit de cel mai scund băiat; şi, cum am arătat deja, un băiat de culoare şi-a construit turnul *sub* masă. Toate aceste variaţii relevă faptul că *variabila sus-jos* este una *masculină.* Studiind o parte dintre poveştile de viaţă ale acestor copii, aş adăuga următoarea ipoteză clinică: înălţimea extremă (combinată cu un element de prăbuşire sau cădere) reflectă o nevoie de a supracompensa o îndoială sau o frică faţă de propria masculinitate.

Structurile construite de băieţi includ puţini oameni şi animale în interiorul unei case. în schimb, omuleţii coordonează maşini, animale şi indieni. Şi tot ei blochează traficul: poliţisul este singura păpuşă folosită cel mai des de băieţi! (Figura 8)

Fetele construiesc arareori turnuri. Când o fac, acestea sunt amplasate pe podea sau undeva în apropiere. Cel mai înalt turn construit de o fată nu a fost aşezat pe masă, ci pe o poliţă, într-o nişă din spatele mesei

.

FIGURA 8

Dacă ..sus" şi Jos" sunt variabile masculine, „deschis" şi „închis" reprezintă modalităţi feminine. Majoritatea fetelor au construit încăperi fără pereţi. în multe cazuri, încăperile erau deosebit de liniştite. Acolo unde este vorba de o casă mai degrabă decât de o şcoală, o fetiţă adesea cântă la pian: o „incitantă scenă de film" deosebit de comună în rândul fetelor de această vârstă. în câteva cazuri însă apare şi un intrus. Un porc aruncă întreaga familie în haos şi o obligă pe fată să se ascundă sub pian; o profesoară a sărit pe o bancă pentru că un tigru a intrat în cameră. în timp ce persoanele astfel speriate sunt în majoritate femei, elementul perturbator este întotdeauna un bărbat, un băiat sau un animal. Dacă este un câine, el este în mod explicit câinele unui băiat. în mod destul de curios totuşi, această idee a unei creaturi intruzive nu duce la ridicarea defensivă a unor pereţi sau la închiderea uşilor. în schimb, majoritatea acestor invazii au un aspect umoristic şi distractiv.
împrejmuirile simple cu pereţi scunzi şi fără ornamente reprezintă configuraţia cel mai frecvent întâlnită la fete. Totuşi, frecvent, acestea au o uşă elaborată (Figura 9), singurul element pe care fetele s-au îngrijit să îl construiască şi să îl decoreze bogat. Blocarea intrării sau îngroşarea pereţilor ar putea reflecta, la un studiu mai aprofundat, o angoasă acută cu privire la rolul feminin.
Astfel, cele mai semnificative diferenţe de gen în privinţa utilizării spaţiului dejoacă sunt reprezentate de următoarele modalităţi: la băieţi, variabilele cele mai remarcabile au fost înălţimea şi prăbuşirea, ca şi mişcarea energică (indieni,
animale, maşini), fluidizarea sau reţinerea ei (poliţiştii); la fete, încăperile statice, care sunt deschise, simplu împrejmuite şi liniştite sau invadate. Băieţii şi-au ornamentat structurile înalte; fetele, poarta de intrare.
Este clar până acum că tendinţele spaţiale care determină aceste construcţii sunt influenţate de *modurile genitale* prezentate în acest capitol şi că ele de fapt urmează îndeaproape morfologia organelor sexuale: la bărbat, organele *externe, erectibile* şi *intruzive* prin natura lor, *dirijând* celulele seminale extrem de *mobile;* la femeie, organele *interne* cu *acces* vestibular ducând către ovulele *static receptive.* Să reflecte aceasta o accentuare acută şi temporară a modalităţilor organelor genitale, determinată de experienţa apropiatei maturizări sexuale? Judecata mea clinică (şi scurta cercetare asupra „producţiilor dramatice" ale studenţilor) înclină spre ideea că dominanţa modurilor genitale asupra modalităţilor organizării spaţiale reflectă o diferenţă profundă de simţ al spaţiului la cele două sexe, după cum diferenţierea sexuală conferă în mod evident cea mai decisivă diferenţă în planul de bază al corpului uman care, la rândul lui, codetermină experienţa biologică şi rolurile sociale.
FIGURA 9
Jocul de construcţie poate fi văzut şi ca expresie spaţială a unei varietăţi de conotaţii sociale. Astfel, tendinţa băieţilor de a reprezenta o mişcare spre afară şi în sus ar putea să fie doar o altă expresie a faptului de a se simţi în general obligaţi să se dovedească puternici şi agresivi, mobili şi independenţi în lume şi de a se ridica la „standardele înalte". Reprezentarea de către fete a interiorului unei case (având un antecedent clar în jocul cu păpuşile din timpul micii copilării) ar însemna atunci că ele se concentrează pe sarcina anticipată de a avea grijă de casă şi de a creşte copii.

Dar astfel de interpretări de bun simţ generează mai multe întrebări decât răspunsuri. Dacă

băieţii, în timp ce construiesc aceste scene, se gândesc în principal la rolurile lor prezente sau viitoare, de ce păpuşile-băiat nu sunt figurile cel mai frecvent utilizate de ei? Favoritul lor este poliţistul; totuşi trebuie să spunem că puţini se gândesc să devină poliţişti sau cred că noi ne aşteptăm la aceasta. De ce băieţii nu amenajează terenuri de sport în jocurile lor de construcţie? Cu o inventivitate născută dintr-o motivaţie puternică, s-ar fi putut realiza aces

tlucru, după cum am văzut, într-un caz, în construcţia unui teren de fotbal cu tribune şi tot restul. Dar acesta a fost construit de o fată care la momentul respectiv era obeză şi băieţoasă, purtându-şi „cu afectare părul tuns băieţeşte" — totul sugerând o determinare unică în cazul ei.

După cum am mai spus, în timpul primelor stadii ale cercetării a izbucnit al Doilea Război Mondial; a fi pilot de avioane a devenit una dintre cele mai intense

năzuinţe ale multor băieţi. Totuşi, rolul de aviator a prevalat doar faţă de cel de călugăr şi de bebeluş; în timp ce poliţistul apare de două ori mai frecvent decât cowboy-ul, care cu siguranţă este idealul de rol cel mai apropiat în cazul acestor băieţi din vest şi cel mai acordat cu stilul vestimentar şi cu atitudinile lor.

Dacă motivaţia principală a fetelor ar fi dragostea faţă de căminul lor prezent şi anticiparea celui viitor, până la excluderea oricăror aspiraţii pe care le-ar putea împărtăşi cu băieţii, tot nu ar fi simplu de explicat de ce fetele construiesc mai rar ziduri împrejurul caselor lor şi de ce acestea sunt mai scunde. Dragostea pentru viaţa de familie ar trebui să ducă la creşterea considerabilă a frecvenţei pereţilor înalţi şi a uşilor închise, ca garanţii ale intimităţii şi securităţii.

Majoritatea păpuşilor-fată din aceste scene paşnice de familie cântă la pian ori stau liniştite împreună cu familiile lor în camera de zi: ar putea fi această situaţie considerată drept reprezentativă pentru ceea ce vor ele să facă sau asta cred ele că ar trebui să pară că vor să facă atunci când li se cere să construiască o scenă interesantă de film?

Dacă o fetiţă care cântă la pian pare reprezentativă pentru un cămin liniştit în construcţiile fetelor, după cum este traficul oprit de poliţist pentru scenele de stradă ale băieţilor, prima poate fi înţeleasă ca reprezentând starea de *bine în interior*, cea de-a doua, *vigilenţa în exterior*. Acest accent pe armonie versus vigilenţă, ca reacţie la instrucţiunile explicite de a construi „o scenă de film interesantă", sugerează faptul că prin aceste răspunsuri se exprimă unele dimensiuni

dinamice şi conflicte acute care nu sunt explicate de o teorie a supunerii faţă de unele idealuri culturale şi conştiente.

Putem accepta atunci evidenţa modurilor de organ în aceste construcţii pentru a ne aminti că experienţa este ancorată în planul fundamental al corpului. Dincolo de modurile de organ şi de modelele lor anatomice vedem o schiţă a modului masculin, respectiv feminin de experimentare a spaţiului. Contururile ei devin mai clare dacă în locul construcţiilor ca atare luăm în considerare funcţiile specifice sugerate de modurile diferite de utilizare (sau de neutilizare) a cuburilor. Unele construcţii (străduţe, tunele, pasaje) servesc la *dirijarea* traficului. Alte structuri sunt expresia unei tendinţe de *înălţare, construire şi elaborare.* De cealaltă parte, pereţii simpli *includ* şi *închid,* în timp ce o încăpere deschisă *line în siguranţă,* fără necesitatea de a exclude exteriorul. Astfel, spaţiul structurat şi temele configurate sugerează această interpenetrare a aspectelor biologice, culturale şi psihologice, ceea ce reprezintă subiectul cărţii de faţă. Dacă psihanaliza a departajat până acum psihosexualul de psihosocial, în acest capitol am încercat să construiesc o punte de legătură între cele două.

Culturile, după cum vom încerca în continuare să demonstrăm, se construiesc pe baza datului biologic şi urmăresc împărţirea funcţiilor între sexe, ceea ce este valabil şi în cadrul schemei corporale, simbolizată la nivel de societate şi gestionată la nivel de Eu individual.!!

!_Sigmund Freud, „Trei eseuri asupra teoriei sexualităţii", în *idem. Opere esenţiale,* voi. 5, Trei, Bucureşti, 2010.

IGeorge R. Stewart, *Storm*, Random House, New York, 1941.

1C.H. Stockard, *The Pvsical Basis of Personalii,* W.W. Norton & Co, Inc., New York, 1931.

[4]_*Ibid.*

LIbid.

[6]_*Ibid.*

IJoc de cuvinte în engleză, în orig. *ad-gression — aggression* datorat etimonului latin: *gressio* (mers, pas). Am optat pentru românescul ingresiune (= „înaintare a mării în unele porţiuni mai coborâte ale continentelor, în special prin gurile fluviilor, formând adesea golfuri", cf. DEX, Ed. Academiei Române) din latinescul *ingressio* (intrare, pătrundere) pentru a reda semnificaţia urmărită de autor în acest context: înainte de a deveni agresiune, energia libidinală a copilului se îndreaptă spre stabilirea unor relaţii normale cu părinţii săi. *(N.t.)*

f_Arnold Gcscll. *An Atlas of Infant Behavior [Un atlas al comportamentidui copihdui],* Voi. 1, Yale University Press, New Haven, 1934.

^Referinţele la grafice sunt tipărite cu font mai mic, astfel încât cititorul interesat să poată citi mai întâi capitolul şi apoi să studieze graficele. (E.H.E.)

!Mn prima ediţie, graficul era reprezentat ca pentru a fi citit de sus în jos ca orice text scris, între timp am acceptat recomandarea repetată că un grafic al dezvoltării
trebuie să crească, precum ramificaţiile arborelui genealogic şi ale reprezentărilor evoluţioniste. (E.H.E.)
l!_Rene Spitz a numit aceasta „depresie anaclitică". Vezi contribuţiile lui din revista *The Psychoanalytic Stndv of the Child,* volumele I-IV, International Universities Press, New York, 1945-1949.
UGraficul este acum complet. Pentru mulţi (inclusiv pentru mine) va părea uneori o modalitate restrictivă şi stereotipă de înregistrare a fenomenelor dezvoltării. Acest caracter stereotip este într-o anumită măsură rezultatul originării schemei în observaţia clinică. Dar exact de acolo porneşte această carte; şi nu ar trebui să renunţăm prea uşor la ceea ce cândva s-a dovedit util pentru organizarea datelor observate. Dacă, de pildă, graficul reprezintă modurile *fecundităţii şi includerii* ca reeditare a celor de *încorporare,* ar fi indicat să avem
în vedere atât implicaţiile clinice, cât şi pe cele sociale. Căci se sugerează o tendinţă spre reluarea temei *dependenţei* infantile, atât în sensul unei nevoi (regresive) de dependenţă, cât şi în cel al unei schimbări (progresive) spre preocupări generative faţă de cei dependenţi. În anumite scheme culturale însă, această tendinţă poate constitui baza pentru o exploatare specifică a femeii, de la care se aşteaptă să rămână dependentă şi să se ocupe predominant de cei dependenţi; în timp ce la bărbat, o teamă corespunzătoare de dependenţă regresivă poate duce la o supracompensare prin activităţi excesiv de intruzive. Probabil că trebuie mai întâi să înţelegem ce se întâmplă cu aceste lucruri în diferenţierea inconştientă şi în identificarea mutuală
pentru ca eliberarea din faptul de a fi exploatat, ca şi din nevoia de a exploata să fie realmente posibilă. La finalul acestui capitol va reieşi cu claritate aplicabilitatea conceptului de „mod" la datele neclinice, iar aplicabilitatea lui la fenomenele culturale este sugerată în partea a doua a cărţii.
UPentru reactualizări şi clarificări ale teoriei psihanalitice a instinctelor, vezi lucrările lui H. Hartmann, E. Kris şi R. Loewenstein în revista *The Psychoanalytic Study of the Child,* voi. I-IV, International Universities Press, New York, 1945-1949).
iU.W. Macfarlane, Studies în Child Guidance, I. Methodology of Data Collection and Organization. Society for Research în Child Development *Monogrctphs,* voi. III, Nr. 6, 1938.
11M.P. Honzik, „Sex Differences în the Occurrence of Materials în the Play Constructions of Preadolescents", *Child Development,* XXII, 15-35.
lf_Frances Orr şi Alex Sherriffs.
UPentru mai multe date despre acest studiu, vezi „Sex Differences în the Play Configurations of Pre-Adolescents", *American Journal of Orthopsychiatry,* XXI, Nr. 4 (1951); revizuit în *Childhood în Contemporan> Cidtures,* coord. de Margaret Mead şi Martha Wolfenstein, University of Chicago Press, 1955; şi în *Discussions of Child Development,* Voi. III; Tavistock Publications, Londra, 1958 şi International Universities Press, New York, 1958. Destul de recent am putut să observ primele stadii ale unei cercetări asupra jocului de construcţie la preadolescenţi din India. Primele impresii sugerează faptul că trăsăturile generale ale universului jocului
diferă masiv, în acord cu diferenţele din mediul social, în timp ce diferenţele de sex se exprimă în modalităţile spaţiale descrise în acest capitol. în fine, pentru cele mai recente date despre acest subiect va trebui să urmărim investigaţiile realizate în continuare de Kamalini Sarabhai şi colaboratorii săi, în cadrul Institutului de Sănătate Mentală din Ahmodabad. (E.H.E.)
Partea a doua

Introducere la partea a doua
îndreptându-ne acum atenţia de la copii şi pacienţi spre amerindieni, urmărim cursul tradiţional al unei interogaţii moderne care caută, în arii periferice lumii noastre adulte complicate, unele ilustrări simplificate ale legilor după care trăiesc oamenii. Studiul mecanismelor disfuncţiei mentale este o asemenea arie: cristalele, spune Freud, îşi dezvăluie structura invizibilă atunci când sunt sparte. În domeniul copilăriei, căutăm să dezvăluim regularităţi prin studiul dezvoltării treptate a unui lucru din nimic, sau cel puţin a unui lucru mai diferenţiat dintr-un lucru mai simplu. în final, ne îndreptăm spre civilizaţii primitive aflate în aparenta pruncie a umanităţii, acolo unde oamenii ne par a fi la un moment dat la fel de naivi precum copiii, în altul la fel de posedaţi ca nebunii. Cercetările comparative din aceste trei arii au demonstrat multe analogii izbitoare. Dar încercarea ulterioară de a exploata un paralelism aparent dintre condiţia umană totală de a fi sălbatic şi cea de a fi copil sau adult împovărat de simptome s-a dovedit înşelătoare. Ştim acum că primitivii au propriul lor fel de normalitate adultă, că au propria lor imagine despre nevroze şi psihoze şi, cel mai important, au şi ei propriile varietăţi de copilărie.

Până în deceniile recente, educaţia copilului a fost un „no man's land" antropologic. Chiar şi antropologii care au trăit ani de zile printre triburi aborigene n-au reuşit să observe că aceste triburi îşi educă copiii într-o manieră sistematică sau alta. Mai degrabă, experţii au presupus în mod tacit, ca şi marele public, că
sălbaticii nu-şi educă copiii deloc şi că toţi primitivii cresc „ca nişte animăluţe" — o idee care în cadrul membrilor supraeducaţi ai culturii noastre provoacă fie un dispreţ mânios, fie o exaltare romantică.

Descoperirea sistemelor primitive de educare a copilului arată limpede că societăţile primitive nu sunt nici etapele infantile ale omenirii, nici abateri împietrite de la mândrele norme progresiste pe care le reprezentăm: ele sunt o formă completă de viaţă umană matură, de multe ori de o simplă omogenitate şi de o integritate pe care s-ar putea foarte bine uneori să le invidiem. Haideţi să redescoperim caracteristicile unora dintre aceste forme de viaţă prin studierea mostrelor luate din viaţa amerindienilor.

Oamenii numiţi colectiv amerindieni constituie astăzi o minoritate americană foarte diversă. Ca societăţi stabile, ele au dispărut. Este adevărat că pot fi găsite resturi din cultura lor atemporală: în relicve antice, sus pe podişuri aflate doar la câţiva kilometri de şoselele noastre aglomerate, şi în câţiva indivizi extrem de demni, dar cultural mumificaţi. Chiar şi acolo unde izolatele moduri de viaţă străvechi sunt încurajate cu toleranţă de către agenţiile guvernamentale, sau exploatate de dragul comerţului turistic, aceste feluri de viaţă nu mai fac parte dintr-o existenţă societală independentă.

S-ar putea întreba, atunci, de ce prefer să utilizez triburile amerindiene ca ilustrare pentru ceea ce am de spus; de ce să nu utilizez materialul adunat de un alt cercetător în domenii care sunt încă cu adevărat primitive? Răspunsul meu este
următorul: pentru că această carte are de-a face nu numai cu fapte, ci şi cu experienţa clinică de a explora aceste fapte, şi datorez două dintre cele mai instructive experienţe ale mele antropologilor care mi-au sugerat să-i însoţesc şi să observ triburile lor amerindiene preferate. H. Scudder Mekeel a fost cel care mi-a prezentat domeniul, luându-mă cu el într-o rezervaţie de indieni sioux din Dakota de Sud, iar Alfred Kroeber a fost cel care, ulterior, m- a ajutat să conturez valid o imagine mai bine contextualizată a tribului sioux (prea lesne consideraţi a fi „indienii adevăraţi"). El m-a dus la indienii yurok, un trib de pescari şi culegători de ghinde de pe coasta Pacificului. Această expunere la

antropologie s-a dovedit plină de satisfacţii din următoarele motive. Ghizii mei îmi puseseră la dispoziţie note personale şi alte materiale înainte de a pleca în călătoriile noastre. Triburile în cauză fiind prima şi durabila lor iubire în munca lor de teren, cei doi îmi puteau transmite spontan, prin comunicări personale, mai mult decât fusese publicat la data studiilor lor iniţialei!. Ei aveau surse de informaţie credibile şi de bună credinţă printre cei mai vechi membri ai tribului, singurii care îşi aminteau obiceiurile străvechi ale educaţiei copilului. Mai presus de toate, ambii cercetători aveau puţină pregătire psihanalitică, pe care erau dornici s-o integreze cu munca lor antropologică. Dacă eu, într-o măsură, am funcţionat ca un integrator, acest lucru s-a datorat faptului că, în calitatea mea de psihanalist de copii, ajunsesem la o concepţie foarte apropiată de formulările conturate în capitolul precedent. Simţind că împreună am putea să recuperăm unele fapte neglijate ale istoriei recente a aborigenilor americani, fiecare
dintre aceşti oameni m-a condus la cei mai bine pregătiţi şi preferaţi informatori din domeniu şi i-a îndemnat să vorbească cu mine aşa cum ar fi vorbit cu ei, dacă ar fi ştiut mai devreme ce să întrebe cu privire la o serie de elemente semnificative pentru copilărie şi societate.

iiA.L. Kroeber, „The Yurok", în *Handbook of the Indians of California*, Bureau of American Ethnology, Bulletin 78, 1925. H.S. Mekeel, *A Modern American Community în the Light oflts Past,* teză de doctorat, Yale University, 1932.

CAPITOLUL 3

Vânători în prerie

1. Contextul istoric

Pe vremea călătoriei noastre în Dakota de Sud, Scudder Mekeel era reprezentantul regional al comisarului pentru Afaceri Indiene. Investigaţia noastră a avut scopul imediat şi urgent de a încerca să aflăm sursa apatiei tragice cu care copiii indieni sioux acceptau placid şi apoi repudiau la fel de placid multe dintre valorile inculcate în experimentul educaţional federal extraordinar de bine gândit şi costisitor. Ce era în neregulă cu aceşti copii era destul de evident: existau două Drepturi pentru ei, unul alb şi unul indian. Însă numai investigând această discrepanţă am găsit rămăşiţele a ceea ce era odată drept pentru copiii din prerie.

Pentru a fi fideli naturii clinice a investigaţiilor noastre, trebuie să prezint materialul despre educaţia străveche a copilului, împreună cu multe descrieri circumstanţiale. Pentru a ajunge la luminişul unde problema copilăriei şi societăţii se poate vedea mai clar, trebuie să trec cititorul prin hăţişurile relaţiilor rasiale contemporane.

Rezervaţia de indieni Pine Ridge se află de-a lungul graniţei statului Nebraska din colţul de sud-vest al statului Dakota de Sud. Ea împărtăşeşte soarta întinselor platouri:

Vântul fierbinte şi leneş de vară şi agonia lui ori strânsoarea albidui viscol

călător, niciumd dintre ele nu poate fi oprit şi niciumd nu spune nimic altceva

decât: ,, Cu mine n-ai ce discuta. Ia lucrurile cum sunt.

Aici, 8 000 de membri ai subtribului sioux oglala sau dakota trăiesc pe un teren alocat lor de către guvern. Când indienii s-au stabilit în această rezervaţie, au încredinţat independenţa lor politică şi economică guvernului Statelor Unite ale Americii cu condiţia ca guvernul să interzică albilor să vâneze şi să se stabilească pe teritoriul lor.

Doar cei mai încăpăţânaţi romantici se vor aştepta să găsească într-o rezervaţie de astăzi ceva asemănător imaginii vechilor dakota, care au fost odată întruchiparea „indianului adevărat" — luptător şi vânător, înzestrat cu curaj,

viclenie şi cruzime. Imaginea lui împodobea până deunăzi moneda americană de cinci cenţi, un omagiu ciudat adus unei relaţii ciudate, deoarece acest predecesor învins ocupa astfel un loc rezervat monarhilor şi preşedinţilor. Dar această realitate istorică provine din trecutul îndepărtat.

Viaţa era bună pe câmpiile înalte ale Dakotei înainte de sosirea omului alb... Bizonii se mişcau în cirezi negre pe pajişti; Black Hills şi Munţii Stâncoşi erau bogaţi în căprioare, castori, urşi şi alte animale bune de vânat... Foametea se ţinea de obicei departe de corturi®.

Organizaţi cândva într-un sistem flexibil de „bande", indienii dakota urmau bizonii de-a lungul câmpiilor vaste în şiruri lungi, pe cai şi căruţe. Periodic, se adunau în tabere de corturi uşoare, bine organizate. Indiferent ce făceau împreună (campau, vânau bizoni mari ori dansau), totul era strict reglementat. Dar, constant, mici grupuri, colorate şi zgomotoase, urmau impulsul de a se desprinde de grupul principal pentru a vâna vânat mic, a fura cai şi a-şi surprinde inamicii. Cruzimea indienilor sioux era proverbială printre primii colonişti. Ea se extindea fără restricţii şi asupra lor înşişi când, într-o autotortură solitară, căutau o viziune călăuzitoare din partea Marelui Spirit.

Dar acest popor odată mândru a fost copleşit de o serie cumplită de catastrofe, ca şi cum natura şi istoria şi-au dat mâna într-un război asupra progeniturii lor prea virile. Trebuie să reţinem că, doar cu câteva secole înainte de venirea albilor, tribul Sioux venise din câmpiile înalte din susul fluviilor Missouri şi Mississippi şi-şi organizase viaţa în jurul vânării bizonului. Timpul relativ scurt ce trecuse de la această mutare poate fi foarte bine explicaţia următorului fapt exprimat de Wissler: „Când a murit bizonul, a murit şi tribul sioux, etnic şi spiritual. Corpul bizonului oferise nu numai hrană şi material pentru haine, acoperăminte şi adăpost, ci şi pentru obiecte folositoare ca tolbe şi cizme, corzi pentru arcuri, unelte de cusut, ceşti şi linguri. Din părţile lui se făceau medicamente şi ornamente; excrementele lui, uscate la soare, foloseau drept combustibil în timpul iernii. Societăţi şi anotimpuri, ceremonii şi dansuri, mitologia şi jocul copiilor îi proslăveau
numele şi imaginea"f\

Aşadar, mai întâi, bizonul era pe cale de dispariţie. Albii, dornici de rute comerciale spre câmpiile mai verzi din vest, au devastat câmpurile de vânătoare, ucigând cu voioşie, stupid, bizonii cu sutele de mii. În căutarea aurului, au năvălit în Black Hills, munţii sacri ai tribului sioux, rezervorul său de vânat şi refugiul lui de iarnă. Tribul sioux a încercat să discute această violare a tratatelor lor anterioare cu generalii Statelor Unite, ca de la războinic la războinic, dar a descoperit că frontiera nu era nici sub legea federală, nici sub cea indiană.

Sporadicul şi sălbaticul război ulterior nu s-a încheiat definitiv decât în 1890, când Cavaleria a Şaptea a răzbunat — mulţi ani mai târziu — moartea foarte exhibiţionistului lor camarad, generalul Custer. în masacrul de la Wounded Knee, sute de sioux, de patru ori mai puţini decât americanii, au fost ucişi de soldaţi bine înarmaţi, deşi majoritatea se predaseră deja. „Trupurile unora dintre femei şi copii au fost găsite la două sau trei mile depărtare, unde fuseseră urmăriţi şi ucişi"ff, povesteşte Weliman. în 1937, fotografii înfăţişând aceste cadavre erau încă expuse pe pereţii singurei farmacii şi unicului aparat de băuturi răcoritoare din Pine Ridge.

în timpul acestei perioade istorice a căutării unei noi economii, sioux au întâlnit în valuri succesive multe tipuri de noi americani care exemplificau căutarea neobosită a omului alb a spaţiului, puterii şi a unei noi identităţi etnice. Vânătorii de blană nomazi şi negustorii de blănuri le păreau suficient de acceptabili siouxilor nomazi. Ei împărtăşeau hotărârea indienilor de a păstra vânatul intact; au cumpărat

cuţite şi arme de foc, mărgele şi oale, s-au căsătorit cu femei indiene şi le-au fost soţi credincioşi. Şi unii generali americani au fost acceptabili întru totul, fiind de fapt aproape zeificaţi pentru simplul motiv că luptaseră bine. Chiar şi Regimentul 10 Cavalerie, alcătuit din negri, corespundea valorilor sioux. Datorită impresionantelor harnaşamente, au primit valorosul nume de „Bizonii negri". Liderii demni şi religioşi ai indienilor sioux au fost impresionaţi inclusiv de credinţa în om consacrată de quakeri şi misionarii timpurii. Dar în căutarea unor imagini potrivite pentru a lega trecutul de viitor, pentru indienii sioux cel mai puţin acceptabilă clasă a albilor a fost cea destinată să-i înveţe binefacerile civilizaţiei, şi anume funcţionarii guvernamentali.

Tânăra şi efervescenta democraţie americană a pierdut pacea cu indienii atunci când n-a reuşit să ajungă la un proiect limpede fie al cuceririi, fie al colonizării, convertirii ori eliberării, ci a lăsat în schimb o istorie de succesiuni arbitrare de congresmeni care aveau în minte unul sau altul din aceste obiective, demonstrând astfel o inconsecvenţă pe care indienii au interpretat-o ca pe un semn de nesiguranţă şi culpabilitate. Hârţogăria nu poate înlocui politica şi nicăieri discrepanţa dintre practică şi ideologia democratică nu este mai evidentă decât în ierarhia unei birocraţii centralizate. Indienii mai vârstnici, care fuseseră crescuţi în spiritul unei democraţii vânătoreşti, răpunând orice potenţial dictator şi orice potenţial capitalist, priveau această stare de lucruri cu mirare, dacă nu chiar cu maliţie. Este greu de imaginat rolul vulnerabil şi totuşi responsabil în care s-au aflat la

începuturi agenţii guvernului. Cu toate acestea, unii dintre ei s-au descurcat bine prin pură umanitate.

Dar apoi a urmat războiul de gherilă legat de copii, ceea ce face ca începutul educaţiei federale, aşa cum îşi aminteşte un indian sioux vârstnic, să fie oricum, numai favorabil nu. În unele locuri

... copiii erau practic răpiţi şi forţaţi să intre în şcoli guvernamentale, li se tăia părul şi li se aruncau hainele indiene. Li se interzicea să vorbească în limba lor maternă. în şcoală domnea disciplina militară, iar regulile erau consolidate prin pedepse corporale. Cei care continuau să se cramponeze de vechiul fel de a fi şi cei care fugeau şi erau prinşi erau aruncaţi în temniţă. Părinţii care se împotriveau erau şi ei întemniţaţi. Acolo unde era posibil, copiii erau ţinuţi în şcoală an după an pentru a evita influenţa familiei.fi

Această atitudine generală nu a fost complet abandonată decât în anii 1920. în tot acest timp, un singur tip de alb a tulburat imaginaţia indienilor până în punctul de a-i influenţa portul, comportamentul, obiceiurile şi jocul copiilor: cowboy-ul. Din 1900 până în 1907, triburile sioux au încercat cu hotărâre să dezvolte şi să beneficieze de o economie bazată pe creşterea vitelor. Dar Washington, conştient de importanţa mai mare atât a eroziunii solului, cât şi a intereselor Vestului Mijlociu legate de vite, a fost forţat să decreteze că indienii sioux nu pot fi văcari pe pământurile alocate. Pierderea accelerată a turmelor lor şi ulterioara creştere a

valorii terenurilor ce i-au transformat pe nepregătiţii sioux în nişte mici risipitori capitalişti au fost catastrofe moderne care, psihologic, au echivalat cu pierderea bizonului. Nu e de mirare atunci că unii misionari erau convinşi că populaţia sioux cu nas acvilin era tribul pierdut al Israelului, urmărit de blestemul etern al Domnului.

A urmat apoi cea mai recentă perioadă când indienii sioux ar fi trebuit să se transforme în fermieri pe pământul alocat, deja erodat şi pe punctul de a fi afectat de marea secetă. Chiar şi acum, doar o mică parte a lui este bun pentru culturile de grâu, porumb şi alte cereale comestibile.

Este atunci de înţeles că populaţia sioux a blamat constant şi zadarnic guvernul Statelor Unite pentru încălcarea promisiunilor şi pentru greşelile administrative

ale fostelor regimuri, în ceea ce-i priveşte pe albi, erorile şi neloialitatea nu au fost niciodată negate nici chiar de cei care le-au săvârşit fie din neştiinţă, fie din neputinţă. Există rapoarte ale generalilor americani către guvern şi ale unor comisari pe probleme indiene către Congres care vorbesc despre marea ruşine resimţită de aceşti oameni în faţa reproşurilor demne ale bătrânilor indieni. De fapt, conştiinţa poporului american a fost la răstimpuri deşteptată atât de uşor încât sentimentalii şi politicienii au putut-o exploata în scopuri aflate cu totul în detrimentul unei abordări realiste a problemelor indienilor.

Guvernul a retras armata şi a creat o organizaţie impunătoare şi umanitară pentru amerindieni. Administratorul a fost înlocuit de profesor, de medic şi de antropologul social. Dar anii plini de dezamăgire şi dependenţă i-au făcut pe indienii câmpiilor incapabili să aibă încredere, deşi nu prea îşi permiteau să o arate. în timp ce indianul fUsese odată un om nedreptăţit, el este acum comparabil cu ceea ce se numeşte în psihiatrie „nevrotic de compensare": el îşi extrage întregul sentiment de siguranţă şi

identitate din statutul cuiva căruia i se cuvine ceva. Cu toate acestea, trebuie să suspectăm că, şi dacă i-ar putea fi înapoiate milioanele de bizoni şi aurul luat din Black Hills, poporul sioux nu ar putea uita obiceiurile de dependenţă şi nici nu ar reuşi să creeze o comunitate adaptată lumii prezente care, la urma urmei, se impune atât cuceritorilor, cât şi cuceriţilor.

Nu e de mirare, atunci, că vizitatorul rezervaţiei se simte după scurt timp ca şi cum ar fi o parte a unei imagini redate cu încetinitorul, ca şi cum o povară istorică a subjugat viaţa din jurul lui. E adevărat că oraşul Pine Ridge arată mai mult ca o proprietate rurală care se poate întâlni oriunde în ariile mai sărace ale Vestului Mijlociu. Clădirile şi şcolile guvernamentale sunt curate, spaţioase şi bine dotate. Profesorii şi angajaţii, indieni şi albi, sunt îngrijiţi şi prietenoşi. Dar cu cât stai mai mult în rezervaţie, cu cât colinzi mai mult şi priveşti mai îndeaproape, cu atât devine mai limpede că indienii înşişi deţin puţine lucruri şi le întreţin prost. Aparent calmi, de obicei prietenoşi, dar în general lenţi şi apatici, indienii dau semne surprinzătoare de subnutriţie şi boală. Numai la vreun dans ritual ocazional şi la încăierările la beţie din cafenele cu băutură ieftină din rezervaţie se poate observa ceva din energia imensă ce mocneşte sub aparenta apatie. La momentul vizitei noastre la Pine Ridge, problema indienilor părea să fie prinsă undeva între

schimbarea maiestuoasă a anotimpurilor (ciclul umed-uscat), risipa fabuloasă a procesului democratic şi cruzimea veselă a sistemului liberei iniţiative: şi ştim că, pentru cei care sunt prinşi nepregătiţi în aceste roţi, morile proletarizării pisează rapid şi eficient. Aici, problema indienilor îşi pierde patina străveche şi se alătură problemelor minorităţilor de culoare, rurale şi urbane, care aşteaptă ca ocupatele procese democratice să-şi găsească timp şi pentru ele.

2. Jim

Într-o zi la târg, eu şi Mekeel l-am întâlnit pe Jim, un tânăr sioux uscăţiv şi sincer, evident unul dintre absolvenţii de liceu mai asimilaţi şi, aşadar, aşa cum ne-am învăţat să ne aşteptăm, cu o minte destul de confuză. Jim părăsise rezervaţia cu ani înainte pentru a se căsători cu o fată aparţinătoare unui alt trib strâns înrudit din prerie şi pentru a trăi alături de poporul ei. După o conversaţie în care i s-a explicat care era meseria mea, el a spus că nu era mulţumit de felul în care mergeau lucrurile în privinţa educaţiei copiilor lui şi că dorea să mergem în rezervaţia lui în loc să mergem la Pine Ridge, astfel încât el şi soţia lui să poată discuta despre unele lucruri cu mine. Am promis să facem o scurtă excursie în oraşul lui.

Când am intrat în gospodăria lor simplă şi curată, micii lui fii jucau jocul preferat al băieţeilor indieni, legarea cu sfoară a unei buturugi, în timp ce o fetiţă stătea leneş pe genunchii lui Jim, jucându-se cu palmele lui răbdătoare. Soţia lui Jim lucra în casă. Am adus nişte provizii în plus, ştiind că, la indieni,

nimic nu se poate rezolva în câteva ore; conversaţia noastră va trebui să se desfăşoare în maniera lentă, meditativă şi sfioasă a gazdelor. Soţia lui Jim rugase câteva din femeile din familie să participe la şedinţa noastră. Din timp în timp, mergea la uşă să se uite la preria care se întindea peste tot, contopindu-se la orizont cu şirurile albe ale norilor leneşi. Stând aşa, vorbind puţin, am avut răgazul să mă gândesc care era locul lui Jim în generaţiile în viaţă ale neamului său.

Puţinii bărbaţi cu părul lung dintre locuitorii prezenţi ai acestor rezervaţii îşi amintesc vremurile în care taţii lor erau stăpânii preriei, întâlnindu-se cu reprezentanţii guvernului

Statelor Unite în calitate de egali. Odată ce luptele au încetat, aceşti indieni învăţaseră să cunoască generaţia mai veche de americani al căror Dumnezeu era o rudă nu foarte îndepărtată a Marelui Spirit şi ale căror idei despre o viaţă omenească agresivă, dar demnă şi caritabilă nu erau atât de diferite de caracteristicile brave şi generoase ale „indianului bun".

Cea de-a doua generaţie de indieni cunoştea vânătoarea şi negoţul cu blănuri numai din auzite. Ei începuseră să se gândească la o viaţă parazitară bazată pe ajutoarele guvernamentale ca fiind dreptul lor inalienabil oferit prin tratat şi, astfel, un fel „natural" de a trăi.

Era evident că Jim aparţine celei de-a treia generaţii, care a beneficiat de educaţia şcolii- internat de stat şi care credea că ei, cu educaţia lor superioară, sunt mai bine pregătiţi să se descurce cu albii. Cu toate acestea, ei nu pot indica vreo competenţă elementară dincolo de o anumită adaptare superficială, deoarece majoritatea dintre ei au o idee la fel de neconturată despre viitor precum încep să o aibă despre trecut. Astfel, această cea mai tânără generaţie se plasează între demnitatea impresionantă a bunicilor lor, care refuzaseră sincer să creadă că albii vor rămâne acolo, şi însuşi omul alb, care simte că indienii se încăpăţânează să fie o relicvă mai degrabă nepractică a unui trecut mort.

După o perioadă de aşteptare gânditoare, soţia lui Jim a anunţat că urmau să sosească rudele ei de sex feminin. Cu câteva minute în urmă, am putut şi noi vedea două figuri care se apropiau undeva din depărtare.

Când au ajuns, într-un final, au urmat o serie de saluturi sfioase, dar amuzate şi ne-am aşezat în cerc în umbra crengilor de pin. Din întâmplare, stăteam pe cea mai înaltă ladă de fructe (scaunele sunt o raritate în prerie). Spunând în glumă că era inconfortabil să stau aşa sus, ca un predicator, am întors lada ca să fie mai jos. Dar era mai şubredă în această poziţie şi a trebuit să o întorc la loc. Jim şi-a întors în tăcere scaunul astfel încât să fie la aceeaşi înălţime cu mine. îmi amintesc acest lucru ca un exemplu tipic al tactului pe care sunt capabili să-l arate indienii.

în timp ce Jim era vădit îngrijorat, soţia lui avea expresia cuiva care se pregăteşte pentru o conversaţie foarte serioasă legată de un lucru în privinţa căruia se hotărâse deja.

Mekeel şi cu mine deciseserăm să nu începem conversaţia noastră direct cu dificultăţile domestice ale lui Jim, oricare ar fi fost ele, ci să cerem grupului să comenteze ceea ce auzisem la Pine Ridge despre diversele etape ale copilăriei în Marile Platouri. Aşadar, am discutat despre obiceiurile legate de naşterea şi creşterea copilului, adunând relatări fragmentare a ceea ce se făcea odată şi ale schimbărilor din prezent. Femeile au manifestat o francheţe plină de umor de-a lungul discuţiei, deşi zâmbetele lor sfioase indicau că nu ar fi îndrăznit să aducă în discuţie anumite subiecte în prezenţa bărbaţilor dacă Mekeel n-ar fi fost capabil să arunce în conversaţie detalii care le-au surprins şi care le-au pus în mişcare

amintirile şi abilităţile critice. Era evident că nu se gândiseră niciodată că asemenea detalii ar fi interesante pentru albi ori că aveau ceva de-a face cu lumea oglindită de limba engleză.
Jim nu a contribuit mult la conversaţia care a durat mai multe ore. Când s-a discutat despre mijlocul primei decade a vieţii, contrastul dintre tăcerea lui sumbră şi acceptarea amuzantă a femeilor legată de diversele feluri în care copiii anticipează activităţile adultului a devenit mai marcat.
În sfârşit, era ora prânzului şi femeile au intrat în casă pentru a pregăti mâncarea. Era acum rândul lui Jim şi el a intrat direct în problemă. Copiii lui foloseau cuvinte sexuale în jocul lor şi el nu putea tolera asta. Soţia lui râdea de acest lucru şi de el, spunând că toţi copiii folosesc aceste cuvinte şi că nu avea nicio importanţă. El era sensibil la insinuările albilor că indienii erau obsceni şi aveau obiceiuri sexuale indezirabile. Am căzut de acord că bărbaţii albi chiar acuzau în secret indienii că sunt mai permisivi din punct de vedere sexual, dar că toate popoarele îşi acuză vecinii de perversiuni de care le este cel mai mare ruşine lor înşile; de fapt, le place să dea nume străine propriilor lor perversiuni. Dar Jim nu dorea să relativizeze această chestiune. El susţinea că, în realitate, indienii sioux erau oameni „puternici", care îşi stăpâneau impulsurile sexuale, şi nu le permiteau copiilor lor să folosească un limbaj obscen şi că nu exista niciun motiv pentru care copiii lui să facă ceea ce copiii sioux nu erau lăsaţi să facă. El demonstra astfel că împărtăşise mereu credinţa că indienii sioux erau în mod esenţial „mai puternici" decât foarte
înruditul trib al soţiei lui şi că, de fapt, nutrea împotriva tribului soţiei prejudecăţi identice cu cele pe care le aveau albii faţă de propriul lui trib, sioux. O asemenea reflectare a prejudecăţilor grupului dominant în discriminarea mutuală a subgrupurilor este, desigur, universală. Astfel se întâmplă că indivizii sioux cu un amestec considerabil de sânge alb îşi numesc rudele cu sânge pur „cioroi" (*niggers*) şi sunt, la rândul lor, numiţi „ţopârlani" *(white trash).*
Aşa cum fac pacienţii în interviurile din terapie, Jim apoi s-a contrazis atât de deschis încât acest lucru echivala cu o confesiune. El a povestit că, în ultima vizită la casa copilăriei lui din Pine Ridge, fusese tulburat de limbajul pe care îl foloseau copiii rudelor lui. O asemenea stare de lucruri ar fi fost imposibilă pe vremea când era el copil, mai spuse Jim. L-am întrebat cine ar fi fost persoana care s-o reprime. „Tatăl meu", răspunse el.
întrebări suplimentare au dezvăluit că tatăl lui Jim şi-a petrecut cea mai mare parte din copilăria lui în diverse ţări din străinătate. Pe măsură ce Jim detalia, a devenit din ce în ce mai evident că influenţa străină l-a determinat pe tatăl său ca, după reîntoarcerea în mijlocul poporului lui, să impună copiilor lui standarde diferite de cele ale altor copii sioux. Procedând astfel, el construise un zid între copiii lui şi ceilalţi copii ai tribului: zidul care îl izola acum pe Jim de copiii lui şi de el însuşi. Aşa nefericit cum devenise drept consecinţă a acestui blocaj intern, Jim s-a trezit în postura teribilă de a crea conflicte în propria familie insistând ca inimoasa lui soţie să interfereze, prin utilizarea interdicţiei parentale directe, cu obiceiurile pe
care tribul sioux, ca şi tribul ei, le consideră drept o chestiune de rezolvat cel mult prin provocarea ruşinii sau, dacă e necesar, printr-o admonestare calmă din partea bunicilor.
Am încercat să-i explicăm lui Jim puterea conflictelor legate de ambivalenţă. El trebuie să se fi răzvrătit secret împotriva dorinţei tatălui său de a-l înstrăina de colegii lui de joacă. El reprimase revolta deschisă cu preţul de a le face copiilor lui ceea ce-i făcuse odată tatăl lui. Dar deoarece el nu-şi însuşise niciodată cauza străină a tatălui său, acţiunile lui nu făceau
decât s-o înfurie pe soţia lui, să le provoace nedumerire copiilor săi şi să-i inducă lui însuşi o îndoială paralizantă.

El s-a gândit la toate acestea preţ de câteva minute şi a spus: „Cred că mi-ai spus ceva important", ceea ce a reprezentat o laudă înaltă şi explicită de la un indian. Masa era gata. Soţia rebelă şi ajutoarele ei au aşteptat cuviincios afară, la uşă, până când stăpânul casei şi oaspeţii lui au terminat masa.
Aşadar, aşa se desfăşurau conversaţiile intime cu indienii trişti în casele lor din preriile înalte. Aceste conversaţii au fost una din sursele principale ale materialului nostru legat de copilăria sioux de odinioară. Este evident că în acest domeniu nu există niciun fapt care să nu aibă importante conotaţii. încercarea disperată a lui Jim de a recâştiga un dram de dreptate prin mijloace dăunătoare lui şi celor apropiaţi lui ne poate oferi o primă întrezărire a unui mecanism bizar — şi anume identificarea compulsivă a omului a cărui integritate tribală a fost distrusă chiar cu distrugătorul însuşi. Sentimentele oamenilor au fost, se pare, conştiente
întotdeauna de ceea ce am învăţat să conceptualizăm abia recent — micile diferenţe din creşterea copilului au o semnificaţie durabilă şi uneori ineluctabilă în distingerea viziunii despre lume a oamenilor, a sentimentului valorii lor şi a identităţii lor.

3. Un seminar interrasial

A doua sursă majoră de date a fost un mic seminar în care eu şi Mekeel ne-am alăturat educatorilor şi asistenţilor sociali atât albi, cât şi indieni şi în care am discutat diversele opinii enunţate de profesorii din Serviciul pentru Indieni. Aici era necesar de înţeles mai întâi faptul că aceleaşi date ale copilăriei, care în cazul conflictelor nevrotice sunt supuse refulării şi falsificării, conduc, în disputa birasială, către o poziţie reciproc defensivă aproape impenetrabilă. Fiecare grup, indiferent de natura lui, pare să le ceară copiilor lui sacrificii pe care mai târziu le pot suporta numai cu credinţa fermă sau cu o prefăcătorie hotărâtă că aceste sacrificii erau bazate pe principii absolute de conduită: a pune la îndoială unul dintre aceste principii absolute înseamnă a le pune în pericol pe toate. Astfel se întâmplă că, pentru apărarea unui mic aspect legat de educaţia copilului, vecini altfel paşnici, se vor ridica în două picioare ca urşii mânioşi care cred că puii lor sunt în pericol mortal.
La suprafaţă, nemulţumirile enunţate la seminarul nostru păreau profesioniste şi rezonabile. Chiulul era nemulţumirea principală: când aveau vreo problemă, copiii indieni pur şi simplu fugeau acasă. A doua nemulţumire era furtul sau în orice caz nepăsarea crasă faţă de drepturile de proprietate aşa cum le înţelegem noi. Urma apatia, care includea totul de la lipsa ambiţiei şi interesului la un fel de impasibilă rezistenţă pasivă în faţa unei întrebări sau solicitări. În final, exista
prea multă activitate sexuală, un termen utilizat pentru o varietate de situaţii sugestive, de la furişarea perechilor după dans prin colţuri întunecoase până la fetele din internat care se bagă în patul colegei şi o îmbrăţişează, pentru că îi e dor de casă.
Cel mai rar menţionată nemulţumire era impertinenţa şi, cu toate acestea, se putea simţi că profesorii se temeau de absenţa unei rezistenţe făţişe, ca şi cum această lipsă era arma
secretă a indienilor. Discuţia era dominată de nemulţumirea perplexă că, indiferent ce le faci acestor copii, ei nu-ţi răspund obraznic. Sunt stoici şi nu se implică. Te fac să simţi că poate înţeleg, până când îţi arată brusc că au acţionat în sensul opus. Nu poţi „să-i atingi cu nimic".
Furia profundă şi deseori inconştientă pe care a deşteptat-o acest fapt în cei mai binevoitori şi disciplinaţi educatori s-a exprimat cu adevărat numai în opinii „personale" pe care profesorii le adăugau ici-acolo opiniilor lor oficiale. Mânia unui profesor vârstnic şi experimentat a fost stârnită de aluzia discretă făcută de unii profesori de origine indiană referitoare la iubirea indienilor pentru copii.

El a exclamat că indienii nu ştiu ce înseamnă să iubeşti un copil. Provocat să-şi argumenteze afirmaţia, el şi-a bazat opinia pe observaţia faptului simplu că părinţii indieni care nu şi-au văzut copiii de mult timp, chiar de trei ani, să spunem, nici nu i-au sărutat, nici nu au plâns când aceştia au venit, într-un final, să-i viziteze. El a fost incapabil să accepte sugestia, confirmată de cei mai vârstnici observatori, că o asemenea reţinere guverna, din cele mai vechi timpuri, întâlnirea dintre rudele indiene, în special în prezenţa persoanelor străine. Pentru el, o asemenea cunoaştere livrescă era
contrazisă de două decenii de observaţii personale şi pline de indignare. Părinţii indieni, a insistat el, simţeau mai puţin pentru copiii lor decât simt animalele pentru puii lor.

De vreme ce dezintegrarea culturală şi inabilitatea de a îngriji copiii din punct de vedere economic sau spiritual ar putea aduce cu sine indiferenţa în relaţiile personale, era, desigur, îngrozitor să te confrunţi cu o asemenea fundamentală neînţelegere, ce n-ar putea în niciun caz să fie considerată o relicvă a unei perioade în care ştiam mult mai puţin despre indieni. Colonelul Wheeler, care îi cunoştea pe indienii sioux în calitate de cuceritor, nu ca educator, credea că „nu există o rasă de oameni mai iubitoare faţă de familiile lor decât indienii americani". Cine avea dreptate? Devenise generalul cuceritor prea sentimental sau epuizatul educator era prea cinic?

Câteva dintre cele mai categorice opinii au fost exprimate doar privat. „Enurezisul este cea mai mare problemă", a spus un profesor jumătate indian, adăugând: „Dar noi, indienii, nu putem discuta despre enurezis într-un grup în care sunt şi femei". El simţea că lipsa unei învăţări la oliţă adecvate era cauza celor mai multe neajunsuri din educaţia indienilor. Un angajat alb a spus că o altă problemă era cu adevărat „cea mai rea". Citând remarci confidenţiale ale autorităţilor medicale din Serviciul pentru Indieni, el a spus: „Părinţii indieni nu numai că-i lasă pe copii să se masturbeze, ei chiar îi învaţă să se masturbeze". El credea că aceasta era sursa tuturor necazurilor, dar nu era dispus să discute acest subiect în prezenţa
indienilor. Judecând după fapte, nici enurezisul, nici masturbarea nu erau mai frecvente în şcolile indienilor decât în internatele sau căminele de copii obişnuite. Masturbarea era, de fapt, doar o presupunere, deoarece nimeni nu-şi amintea decât de copii mici care-şi atingeau organele genitale. Era atunci interesant de observat că cele mai indignate şi neoficiale plângeri „reale" erau legate de domenii specifice condiţionării timpurii ce atrăseseră atenţia psihanaliştilor din cultura occidentală (şi care au fost discutate în secţiunea despre pregenitalitate).

Albii, activişti în probleme educaţionale, dovedeau că iau în considerare orice omisiune în educaţia copilului, cum ar fi lipsa totală de atenţie din partea părinţilor indieni legată de chestiunile anale, uretrale şi genitale la copiii mici, o omisiune dintre cele mai flagrante şi mai rău intenţionate. Pe de altă parte, indienii, fiind permisivi faţă de copiii mai mici şi cruzi doar verbal faţă de cei mai mari, considerau că implicarea activă a albilor în privinţa problemei îngrijirii copiilor este o încercare distructivă şi premeditată de a descuraja copiii. Albii, credeau ei, doreau să înstrăineze copiii de această lume astfel încât să-i facă să treacă spre cealaltă cu cea mai mare urgenţă. „Ei îşi învaţă copiii să plângă!", remarca indignată o femeie indiană când era confruntată cu separarea, din motive de igienă, a mamei şi copilului în spitalul federal şi, în special, cu principiul asistentelor medicale şi medicilor guvernului că era bine ca sugarii să plângă până se învineţesc. Femeile indiene mai vârstnice, care aşteptau naşterea unui nepot, plângeau ca evreii la Zidul Plângerii, lamentându-se despre distrugerea naţiunii lor. Dar chiar şi indienii

educaţi nu-şi puteau reprima sentimentul că toată îngrijirea costisitoare oferită copiilor lor era în mod esenţial un sistem diabolic de castrare naţională. Dincolo de aceasta, de partea indienilor era presupunerea bizară că albii vor să-şi distrugă inclusiv propriii copii. Din cele mai timpurii contacte între cele două rase, indienii au considerat că obiceiul cel mai respingător al albilor este cel de a plesni şi a bate copiii ca să-i asculte. Indienii doar şi-ar speria copilul spunându-i că s-ar putea să vină bufniţa să-l ia — sau omul alb. La rândul lor, indienii nu observau ce conflicte provocau şi perpetuau la copiii lor.
Aşadar, obiecţiile neoficiale presupun (luând în considerare premisele noastre teoretice cele mai avansate) că până şi chestiunile aparent arbitrare legate de educaţia copilului au o funcţie specifică, deşi această observaţie este utilizată în cea mai mare măsură ca un vehicul al prejudecăţilor reciproce şi ca un paravan al motivaţiilor individuale şi al intenţiilor inconştiente. Aici se deschide cu adevărat câmpul unei „terapii de grup" speciale, care nu ţinteşte îmbunătăţirea stării psihice a participantului individual, ci îmbunătăţirea relaţiilor culturale ale celor implicaţi.
Legat de chestiunile semnificative din prejudecăţile culturale, voi ilustra rapid trei dintre ele: respectul pentru proprietate, curăţenia şi eficienţa.
într-o zi, un învăţător a adus o listă a elevilor săi. Nu era nimic remarcabil în privinţa acestor copii, poate cu excepţia rezonanţei poetice a numelor lor (Steaua Care Răsare, Vânătoarea De Dimineaţă, Cel Care Se Teme De Cai). Erau cu toţii foarte bine-crescuţi, dând învăţătorului alb ce i se cuvenea învăţătorului şi casei
părinteşti ce i se cuvenea casei părinteşti. „Ei au două seturi de adevăruri", a explicat învăţătorul exprimându-se mai politicos decât unii dintre colegii săi care erau convinşi că indienii sunt „mincinoşi din naştere". în general, el era satisfăcut de rezultatele lor şcolare. Singura problemă pe care dorea s-o discute era una prezentată de un anumit băieţel care trăia o existenţă relativ izolată printre ceilalţi copii ca şi cum ar fi fost, cumva, un proscris.
L-am întrebat despre statutul familiei copilului printre indieni şi albi. Ambele grupuri l-au caracterizat pe tatăl copilului cu aceleaşi cinci cuvinte fatidice: „E un om cu bani". Vizitele regulate ale tatălui la banca din cel mai apropiat oraş îi dăduseră, se pare, „mirosul de străin" pe care îl dobândeşte o furnică atunci când traversează teritoriul altui „trib" astfel încât este
ucisă la întoarcere. Aici, trădătorul devenise aparent mort din punct de vedere social, după ce el şi familia lui, o dată pentru totdeauna, dobândiseră identitatea malefică a „celui care îşi ţine banii pentru sine". Acest lucru încalcă unul din cele mai vechi principii ale economiei sioux — generozitatea.
Ideea de a pune deoparte de-a lungul unei mari perioade le este străină. Dacă un om are suficient cât să tină foametea la distanţă, are suficient timp pentru meditaţie şi ceva de dat când şi când, atunci este relativ mulţumit... Când hrana unui om este puţină sau deloc, el ar putea să-şi adune familia şi să meargă în vizită. Hrana este împărţită în mod egal până când nu mai rămâne nimic. Cel mai dispreţuit om
este cel bogat care nu-şi împarte bogăţia cu cei din jurul lui. El este cel cu adevărat „sărac"
În sistemul sioux, expresia supremă a principiului distribuţiei averii este „darul", oferirea tuturor posesiunilor gazdei musafirilor săi sub forma unui ospăţ în onoarea unui prieten sau a unei rude. Pentru a înţelege, prin contrast, antiteza ideală a avarului, trebuie observat cum, chiar şi astăzi, un copil indian aflat la o ocazie festivă îşi dă cu largheţe bănuţii sau micile posesiuni pe care le-au economisit părinţii lui pentru asemenea evenimente. El transmite ceea ce va formula mai târziu ca fiind sentimentul unei identităţi ideale: „Ceea ce vezi acum este felul în care sunt cu adevărat, şi aceasta este calea străbunilor mei".

Principiul economic al darului şi al prestigiului enorm al generozităţii era, desigur, cuplat mai demult cu necesitatea. Nomazii aveau nevoie de un minimum sigur de posesiuni casnice pe care puteau să-l care cu ei. Oamenii care trăiesc din vânătoare depind de generozitatea celor mai norocoşi şi abili vânători. Dar necesităţile se schimbă mai rapid decât virtuţile autentice şi aceasta este una din cele mai paradoxale probleme ale evoluţiei umane: virtuţile ce erau iniţial menite să asigure supravieţuirea unui grup sau individ devin rigide sub presiunea fricilor anacronice de dispariţie şi astfel pot face oamenii incapabili să se adapteze la noile necesităţi. De fapt, asemenea relicve ale vechilor virtuţi devin obstacole persistente şi, totodată, insesizabile în procesul de reeducare. Deoarece, odată lipsite de
semnificaţia lor economică şi de respectarea lor universală, ele se destramă. Se combină cu alte trăsături de caracter pe care unii oameni le au mai mult, alţii, mai puţin şi se combină cu trăsături ale grupului înconjurător, cum ar fi neglijenţa şi risipa albilor săraci. La urma urmei, administratorul şi învăţătorul nu au de unde să ştie când au de-a face cu o virtute străveche ori cu un viciu nou. Gândiţi-vă la asistenţa financiară oferită de guvern şi la proviziile de hrană şi unelte date familiilor individuale pe baza vechilor tratate şi distribuite oficial în funcţie de nevoie şi merite: se poate şti întotdeauna când un om a primit asemenea „daruri" deoarece pe tot cuprinsul preriei mici căruţe poartă rudele lui, temporar mai puţin norocoase, spre o cuvenită participare la un ospăţ al comunismului primitiv. Aşadar, după zeci de ani de eforturi educaţionale îndreptate spre adaptarea indienilor la civilizaţia noastră monetară, primează diverse atitudini străvechi.
Prima observaţie apărută din discuţiile asupra acestor subiecte a fost că nimic nu este mai steril în relaţia dintre indivizi sau grupuri decât încercarea de a pune la îndoială idealurile adversarului demonstrând că, în conformitate cu propria lui conştiinţă, enunţurile sale sunt
contradictorii. Deoarece orice conştiinţă, fie individuală sau de grup, nu are doar conţinuturi specifice, ci şi propria logică particulară ce îi protejează coerenţa.
„Nu au iniţiativă", ar spune exasperaţii învăţători albi; şi, într-adevăr, dorinţa de a excela şi de a concura a unui băiat indian, în timp ce este complet dezvoltată în anumite condiţii, ar putea dispărea complet în alte condiţii. Membrii unei echipe
de atletism, de exemplu, ar putea ezita la începerea cursei. „De ce să alergăm?" spun ei. „Este deja sigur cine va câştiga cursa." Undeva, în mintea lor, ar putea exista gândul că cel care câştigă s-ar putea să nu se simtă prea bine după aceea. Deoarece povestea Băiatului-Al- Cărui-Tată-Are-Bani are similarităţi cu soarta tuturor acelor băieţi şi fete de sorginte amerindiană care dau semne că acceptă cerinţele educatorilor lor şi găsesc satisfacţie în performanţa din activităţile şcolare. Ei sunt traşi înapoi la nivelul mediu prin ridiculizarea intangibilă din partea celorlalţi copii.
Mekeel a ilustrat problemele speciale ale fetei indiene indicând un detaliu tragic. Prima impresie pe care în mod sigur o are o fetiţă indiană când intră într-o şcoală albă este că ea este „murdară". Unii învăţători mărturisesc că nu-şi pot ascunde dezgustul faţă de mirosul cu care vine de acasă un copil indian. Cortul de piele mobil, desigur, era mai predispus la acumularea mirosului decât sunt casele lor acum. În timpul petrecut la şcoală, copilul este învăţat igiena, igiena personală şi varietatea standardizată de produse cosmetice. Deşi nu a asimilat deloc alte aspecte ale libertăţii de mişcare şi ale ambiţiei femeii albe, aspecte care îi sunt prezentate cu o bruscheţe dezastruoasă din punct de vedere istoric, adolescenta se întoarce acasă îmbrăcată frumos şi curată. Dar, curând, vine vremea când este numită „fată murdară" de către mame şi bunici.

Deoarece o fată curată în sensul indian este una care a învăţat evitarea anumitor acţiuni în timpul menstruaţiei; de exemplu, ea nu are voie să atingă anumite mâncăruri despre care se spune că se
strică la atingerea ei. Cele mai multe fete sunt incapabile să accepte din nou statutul de proscrisă atunci când sunt în timpul menstruaţiei. Şi cu toate acestea, ele nu sunt în niciun caz emancipate în totalitate. Nu li se dă aproape niciodată ocazia, nici nu sunt cu adevărat pregătite sau dispuse, să trăiască viaţa unei femei americane; în schimb sunt doar rareori capabile să mai fie fericite în restricţiile spaţiale, intimităţile neigienice şi sărăcia mediului lor înconjurător.
Concepţiile înrădăcinate asupra lumii nu pot fi slăbite nici de evidenţa discrepanţelor, nici nu pot fi reconciliate prin argumente. în ciuda prăpastiei ideologice demonstrate de aceste exemple, s-a observat că mulţi părinţi indieni au făcut eforturi sincere şi încununate de succes de a-i face pe copiii lor să-l asculte pe învăţătorul alb. Cu toate acestea, copiii par să accepte această presiune ca o formă de supunere nefundamentată de un sentiment al unei obligaţii mai profunde. Faţă de acest lucru, ei reacţionează deseori cu un stoicism incredibil. Acesta ne-a părut cel mai uluitor fapt de investigat: copiii indieni pot trăi ani în şir fără să se revolte deschis ori fără să dea vreun semn al unui conflict interior între două standarde ce sunt incomparabil mai îndepărtate decât cele ale oricăror alte două generaţii sau clase din cultura noastră. Am întâlnit printre indienii sioux puţine dovezi ale conflictelor individuale, ale tensiunilor interne sau ale aşa-numitelor nevroze — acestea ne-ar fi permis să aplicăm cunoaşterea noastră asupra igienei mentale, aşa cum era ea, la soluţionarea problemei
indiene. Ceea ce am găsit însă a fost o patologie culturală, manifestată uneori sub forma unei delincvente alcoolice sau a unor
furturi minore, dar în cea mai mare parte vizibilă sub forma unei apatii generale şi a unei rezistenţe pasive impenetrabile faţă de orice altă influenţă mai constrângătoare a standardelor albilor asupra conştiinţei indiene. Doar în cazul unor „indieni ai albilor", de obicei angajaţi cu succes de către guvern, am găsit tensiuni nevrotice exprimate în compulsii, conştiinciozitate exagerată şi o rigiditate generală. Totuşi, copilul indian mediu nu pare să aibă ceea ce numim o „conştiinţă vinovată" atunci când, dintr-o sfidare pasivă faţă de învăţătorul alb, se retrage în sine însuşi; apoi, nici nu este întâmpinat cu ostilitate de către rudele lui atunci când decide să devină chiulangiu. în general, atunci, niciun conflict interior autentic nu reflectă conflictul celor două lumi între care trăieşte copilul.
Dar tonusul şi ritmul vieţii păreau să recupereze ceva din fosta vitalitate numai în acele rare, dar însufleţite momente când rudele lui mai vârstnice proslăveau vechiul stil de viaţă, când familia mai mare sau rămăşiţele vechiului clan umpleau căruţele şi plecau undeva în prerie pentru o ceremonie sau un festival, pentru a schimba daruri şi amintiri, pentru a bârfi şi cleveti, pentru a glumi şi — acum în rare ocazii — a dansa dansurile vechi. Deoarece acela era momentul în care părinţii săi şi în special bunicii se apropiau cel mai mult de un sentiment al identităţii ce îi lega iar de trecutul nelimitat în care nu existaseră decât indienii, vânatul şi inamicul. Spaţiul în care indianul se putea simţi acasă era încă fără limite şi permitea adunările voluntare şi, în acelaşi timp, o expansiune şi o dispersie bruscă. El fusese bucuros să accepte elementele centrifuge ale culturii albe cum erau calul şi pistolul
şi, mai târziu, maşinile şi visul rulotelor. Altminteri, nu putea exista decât o rezistenţă pasivă faţă de prezentul fără sens, completat de visele restauraţiei: când viitorul i-ar conduce în trecut, când timpul va deveni din nou anistoric, spaţiul nelimitat, activitatea neîngrădit centrifugă şi cantitatea de bizoni

nelimitată. Tribul sioux ca întreg aşteaptă încă momentul în care Curtea Supremă să îi restituie munţii Black Hills şi bizonul pierdut.
Pe de altă parte, educatorii lor federali continuă să predice un plan al vieţii cu obiective centripete şi localizate; o locuinţă stabilă cu şemineu, un cont în bancă — toate avându-şi un sens într-un spaţiu şi timp în care trecutul este depăşit şi în care măsura deplină a sarcinii prezente este sacrificată unui standard de trai tot mai înalt într-un viitor perpetuu îndepărtat. Drumul spre acest viitor nu este restauraţia exterioară, ci o reformă interioară şi o „îmbunătăţire" a statutului lor economic.
Aşadar, am aflat că perspectivele istorico-geografice, obiectivele şi mijloacele economice conţin tot ce a învăţat un grup din istoria lui şi caracterizează astfel concepţii legate de realitate şi idealuri de conduită ce nu pot fi contestate sau schimbate parţial fără o ameninţare la adresa vieţii înseşi. Problemele educaţiei copilului, aşa cum vom demonstra acum, sunt parte integrantă din asemenea perspective asupra realităţii. Ele se menţin, când este posibil, în forma lor originală, dar, dacă este necesar, şi în copii distorsionate, ca indicii clare că noul fel de viaţă impus de cuceritori nu a fost capabil încă să trezească imagini ale unei noi
identităţi culturale.

4. Educaţia copiilor sioux

A. Naşterea

Femeile dakota care ne-au oferit informaţii despre vechile metode de educare a copilului au fost iniţial reticente. în primul rând, erau indiene. Apoi, de asemenea, Mekeel, pe care îl cunoşteau ca antropolog şi prieten, era acum un om al guvernului. Şi, apoi, nu era tocmai cuviincios să discute cu bărbaţi lucruri legate de corpul uman. în special subiectul începutului inevitabil, şi anume sarcina, provoca întotdeauna chicoteli. Deşi se spune că vomatul şi alte tulburări fiziologice ale sarcinii sunt rarităţi în populaţia lor, femeile indiene par conştiente de o schimbare radicală de personalitate în timpul acestei perioade, schimbare care, privită retrospectiv, pare jenantă. Se spune că, numai când sunt însărcinate, femeile indiene, de obicei blânde, îşi abuzează soţii şi chiar, uneori, îşi lovesc copiii. Aşadar, sistemele culturale diferite au diverse supape pentru expresia ambivalenţei profunde ce invadează femeia care, indiferent cât de fericit ar fi întâmpinat primele semne ale sarcinii şi cât de mult ar aştepta cu bucurie bebeluşul, se trezeşte că timp de nouă luni îndelungate este locuită de o fiinţă mică şi necunoscută, dar cu totul dictatorială.
Obiceiurile legate de naştere s-au schimbat, desigur, complet. Femeile albe vorbesc deseori cu dispreţ despre obiceiul „neigienic" al bătrânelor indiene care îşi făceau un pat de nisip în casă sau aproape de casă, pat pe care stăteau întinse sau în genunchi, împingând cu picioarele în două bucăţi de lemn înfipte în pământ şi strângând cu putere alte două bucăţi de lemn. Cu toate acestea, acest pat, numit
„morman de mizerie" de către albi, pare să fi fost o trăsătură importantă a sistemul igienic specific al Marilor Platouri, conform căruia orice produs de excreţie al corpului este oferit nisipului, vântului şi soarelui. Manifestările acestui sistem au contrariat cu siguranţă oamenii albi: tampoanele menstruale şi chiar placentele erau aninate în copaci; trupurile morţilor erau plasate pe o schelă de lemn, iar defecarea avea loc în anumite locuri uscate. Pe de altă parte, este greu pentru indieni să înţeleagă superioritatea igienică a closetului din curte care, deşi este mai cuviincios, împiedică soarele şi vântul, dar nu şi muştele, să atingă dejecţiile.
Femeile albe şi indiene remarcă frecvent că nu au auzit gemetele femeilor indiene din generaţia mai veche în timpul naşterii. Există poveşti care vorbesc despre femei indiene care şi-au urmat tribul la câteva ore după ce fuseseră lăsate în urmă pentru a naşte. Se pare că vechea viaţă nomadă, care necesita

adaptare la schimbarea anotimpurilor şi la mişcările bruşte ale bizonului şi duşmanului, lăsau deseori foarte puţin timp pentru îngrijire şi recuperare postnatală. Femeile mai vârstnice văd în schimbarea adusă de igiena modernă şi spitale în obiceiurile generaţiei mai tinere legate de sarcină şi naştere nu numai un pericol la adresa tradiţionalei tării de caracter, ci şi o nedreptate la adresa bebeluşului, care învaţă astfel să „plângă ca un copil alb".

B.A lua şi a apuca

Pe măsură ce vom prezenta acum o listă de date semnificative din sistemul sioux de creştere a copilului, informaţia singulară îşi datorează semnificaţia în mare parte dorinţei femeilor de a transmite o idee dragă etosului tradiţional, şi totuşi, uneori, şi dorinţei de a confirma o idee dragă anticipărilor noastre teoretice. Deci, o asemenea listă nu poate fi nici exhaustivă, nici complet relevantă. Totuşi, credem că am descoperit o convergenţă surprinzătoare între motivul dat de indieni pentru metodele lor străvechi şi motivaţia psihanalitică prin care vom ajunge să privim aceleaşi date ca fiind relevante.

Colostrul (prima secreţie apoasă a glandelor mamare) era în mod normal considerat a fi otrăvitor pentru copil; astfel, nu îi era oferit sânul până când nu se considera că laptele este perfect. Femeile indiene susţineau că nu este drept să lase sugarul să depună tot efortul şi singura lui răsplată să fie o substanţă apoasă şi subţire. Implicaţia era limpede: cum poate el să aibă încredere într-o lume care-l întâmpină astfel? în schimb, ca semn de bun-venit din partea comunităţii, prima masă a bebeluşului era preparată de rude şi prieteni. Ei adunau cele mai bune fructe de pădure şi ierburi din prerie şi puneau sucul lor într-o vezică de bizon care era făcută să semene cu un sân. O femeie despre care toată lumea considera că este o „femeie bună" stimula gura sugarului cu un deget şi apoi îi dădea sucul. între timp, laptele apos era extras din sân şi sânul era stimulat să lucreze eficient de anumite
femei vârstnice cărora li se ceruse în visele lor să îndeplinească acest oficiu.

Odată ce sugarul indian începea să beneficieze de pieptul mamei, el era hrănit oricând ar fi scâncit, zi şi noapte, şi, de asemenea, îi era permis să se joace liber cu sânul. Un copil mic nu trebuia să plângă de frustrare neputincioasă, deşi, mai târziu, plânsul de furie putea „să-l facă puternic". în general, se presupune că mamele indiene se întorceau la vechile obiceiuri „de răsfăţ" imediat ce se asigurau că nu vor fi deranjate de autorităţile sanitare.

în vechea ordine a lucrurilor, hrănirea la sân a sugarului era atât de importantă, încât, cel puţin în principiu, nici măcar privilegiilor sexuale ale tatălui nu le era permis să interfereze cu concentrarea lil d i asupra îngrijirii copilului. Diareea sugarului era
considerată a fi re; oase a laptelui, stare pricinuită de raportul sexual cu tatăl.

Soţul era îndemnai sa nu se auro mc de soţia lui în timpul alăptării care, se spune, dura de la trei la cinci ani.

Se spune că fiul ce :at cel mai mult timp şi că perioada medie de alăptare era
de trei ani. Astăzi este muit mai mică, deşi persistă cazuri de alăptare prelungită, spre groaza celor a căror sarcii a sănătăţii şi bunelor moravuri. Un profesor ne-a spus că o
mamă indiană venise recent ia şcoală în timpul pauzelor să-şi alăpteze băiatul de opt ani care era răcit. Ea îl îngrijea cu acelaşi devotament îngrijorat cu care noi ne îndopăm cu vitamine copiii care au nasul înfundat.

La vechii sioux, nu exista o înţărcare sistematică. Desigur, unele mame trebuiau să înceteze alăptarea din motive independente de voinţa lor. Altfel, copiii îşi „înţarcă" mama prin faptul că devin treptat interesaţi de altă mâncare. Oricum, înainte de a abandona sânul cu totul, copilul mic se poate hrăni multe

luni cu o altă mâncare, permiţându-i mamei răgazul de a naşte alt copil şi a-şi reumple rezerva de lapte.
îmi amintesc o scenă amuzantă referitoare la acest lucru. Un copil indian de trei ani stătea în poala mamei, mâncând biscuiţi. Frecvent, îi era sete. Cu un gest dictatorial şi o mişcare
exersată se întindea spre bluza mamei (care, ca bluzele tradiţionale, avea deschizături de la subraţ în jos) în încercarea de a apuca un sân. Din cauza prezenţei noastre, ea îl împiedica ruşinându-se, dar în niciun caz cu indignare, ci cu mişcarea atentă a unui animal mare care dă la o parte un animal mic. Dar el indica limpede că avea obiceiul de a lua o gură de lapte din când în când în timpul mesei. Atitudinea celor doi era mai grăitoare decât datele statistice în a indica momentul când asemenea copii, odată ce se pot implica şi în alte demersuri, se opresc să mai caute sub bluza mamei ori a oricărei alte femei care are lapte. Deoarece acest lapte, acolo unde depăşeşte nevoile unui sugar, este proprietate comună.
Acest paradis al accesului practic nelimitat la sânul mamei presupune şi un fruct interzis. Pentru a-i fi permis suptul, sugarul trebuie să înveţe să nu muşte sânul. Bunicile sioux povestesc necazurile pe care le-au avut cu sugarii lor răsfăţaţi când aceştia au început să folosească mameloanele pentru prima muşcătură
viguroasă. Ele povestesc amuzate cum „abţiguiau" atunci sugarul şi cum acesta se enerva cumplit. în acest punct, mamele sioux obişnuiau să spună ce spun mamele noastre mult mai devreme în viaţa bebeluşului: lasă-l să plângă, plânsul îl va face puternic. Viitorii vânători puternici, în special, pot fi recunoscuţi după forţa furiei lor infantile.
Sugarul sioux, când era cuprins de o asemenea furie, era strâns legat în leagăn. Nu-şi putea exprima furia prin uzualele mişcări violente ale membrelor. Nu vreau să sugerez că leagănul sau hainele strâmte sunt restricţii pline de cruzime. Dimpotrivă, la început ele sunt cu siguranţă lucruri confortabil de strâmte şi asemănătoare uterului, prin care mama îl poate lega pe copil de corpul ei şi îl poate legăna în timpul muncilor. Dar vreau să sugerez că alcătuirea particulară a leagănului, locul lui obişnuit în casă şi durata utilizării sunt elemente variabile folosite de culturi diferite ca amplificatoare ale experienţelor fundamentale şi ale trăsăturilor principale pe care le dezvoltă la copiii lor mici.
Ce convergenţă putem observa între oralitatea copilului sioux şi idealurile etice ale tribului? Am menţionat generozitatea ca virtute de căpătâi cerută în viaţa sioux. O primă impresie sugerează că cerinţa culturală a generozităţii a primit fundamentul timpuriu din privilegiul de a se bucura de hrană şi de alinarea emanată din hrănitul neîngrădit la sân. Virtutea însoţitoare a generozităţii era dârzenia, o calitate deopotrivă mai feroce şi mai stoică decât simplul curaj. Ea includea o cantitate uşor de stârnit de spirit de vânătoare şi luptă, înclinaţia de a răni duşmanii cu
sadism şi abilitatea de a îndura privaţiuni şi dureri extreme sub tortură şi autotortură. A contribuit oare necesitatea suprimării dorinţelor timpurii de muşcare la ferocitatea uşor de stârnit a tribului? Dacă da, nu poate fi nesemnificativ că înseşi generoasele mame au provocat o „ferocitate a vânătorului" în sugarii lor cărora le apăreau dinţii, încurajând un eventual transfer al furiei provocate a sugarului asupra imaginilor ideale ale vânătorii, încercuirii, prinderii, uciderii şi jafului.
Nu spunem aici că tratamentul din pruncie *determină* un grup de adulţi să aibă anumite trăsături, ca şi cum ai apăsa nişte butoane în sistemul de educaţie şi aşa poţi fabrica un anumit tip de caracter etnic. De fapt, noi nu discutăm trăsăturile în sensul aspectelor ireversibile de caracter. Vorbim despre scopuri

şi valori şi despre energia pusă la dispoziţia lor de către sistemele de educaţie a copilului. Asemenea valori persistă deoarece etosul
cultural continuă să le considere „naturale" şi nu permite alternative. Ele persistă deoarece au devenit o parte esenţială a unui sentiment individual al identităţii, pe care trebuie să-l păstreze ca nucleu al sănătăţii şi eficienţei. Dar valorile nu persistă decât dacă funcţionează din punct de vedere economic, psihologic şi spiritual, şi aş susţine că în acest scop ele trebuie să continue să fie ancorate, generaţie după generaţie, în educaţia timpurie a copilului, în timp ce educaţia copilului, pentru a rămâne consecventă, trebuie să fie integrată într-un sistem coerent economic şi cultural. însăşi coerenţa sintetică ce operează în cadrul unei culturi este cea care tinde din ce în ce mai mult să provoace relaţii tematice şi amplificări reciproce între domenii cum ar fi climatul şi anatomia,
economia şi psihologia, societatea şi creşterea copilului.
Cum putem arăta acest lucru? Proba noastră trebuie să se afle în sensul coerent pe care am fi capabili să-l dăm unor date aparent ininteligibile din cadrul unei culturi şi problemelor analoge din culturi comparabile. Vom indica, aşadar, în ce fel diverse teme din materialul nostru legat de cultura sioux Dar să-şi extragă sensul din ipotezele noastre şi apoi vom purcede de b d oi spre o comparaţie cu un trib de pescari.
în timp ce-ı urmaream DC CODIM SIOUX stând în colţurile întunecate ale corturilor lor, mergând îi d n număr mare în jurul Dansului Soarelui, am observat că
îşi ţineau c o d Ei (şi unii adulţi, de obicei femeile) nu-şi sugeau degetele, ci se jucau cu dinţii, clănţănind sau lovindu-i cu ceva, mestecând gumă de mestecat sau jucându-se într-o manieră care implica dinţii şi unghiile de la o mână sau ambele. Buzele, chiar dacă mâna era afundată în gură, nu participau! întrebările pe această temă produceau răspunsul uluitor: da, desigur, au făcut întotdeauna asta, nu aşa face toată lumea? în calitate de clinicieni, n-am putut evita deducţia că acest obicei era urmaşul dorinţelor de muşcare care au fost atât de nemilos întrerupte în copilăria timpurie, aşa cum presupunem în cultura noastră că suptul degetului şi alte obiceiuri de supt ale copiilor (şi adulţilor) noştri compensează plăcerile suptului ce au fost frustrate sau făcute nesigure de o nepotrivită mânuire.
Acest lucru a condus la următoarea întrebare interesantă: de ce erau femeile mai predispuse să manifeste acest obicei decât bărbaţii, care au fost la fel de frustraţi? Am găsit un răspuns dublu: în timpurile vechi, femeile uzau şi abuzau de dinţii lor pentru a mesteca piele şi a aplatiza ghimpi de porc-spinos de care aveau nevoie pentru broderii. Ele puteau, aşadar, să-şi direcţioneze impulsurile de muşcare spre o activitate foarte practică, într-adevăr, am văzut o femeie foarte bătrână stând în cortul ei şi trecând o fâşie dintr-o rolă de film prin puţinii dinţi care-i rămăseseră, aşa cum ar fi aplatizat un ghimpe (de porc spinos) în vremuri îndepărtate. Se pare, aşadar, că obiceiurile de muşcare au persistat la femei deoarece pentru ele erau considerate „normale", chiar dacă nu mai erau în mod specific utile.
Generozitatea în viaţa ulterioară a copilului sioux a fost susţinută nu de interdicţie, ci de exemplul oferit de bătrâni în atitudinea pe care o aveau faţă de proprietate în general şi faţă de bunurile sale proprii în particular. Părinţii sioux erau oricând gata să renunţe la ustensilele şi averile lor, dacă un vizitator le admira doar, deşi existau, desigur, convenţii prin care se controla exprimarea entuziasmului de către un musafir. Era extrem de
nepoliticos să indici obiecte care constituiau în mod evident lucruri de strictă necesitate. Aşteptarea, totuşi, că un adult s-ar dispensa de surplusul lui şi ar trebui s-o facă a creat o mare consternare în primele zile, când un „indian care făcea un dar "fii-a oferit prietenului său alb nu ce avea nevoie respectivul

prieten, ci lucrurile care-i prisoseau, pentru ca mai apoi să plece cu ceea ce el a decis că îi prisosea albului. Dar toate acestea aveau legătură numai cu proprietatea părinţilor. Un părinte care pretinde că este integru şi are un caracter
bun nu s-ar atinge de posesiunile copilului, deoarece valoarea posesiunilor rezidă în dreptul proprietarului de a renunţa la ele când doreşte *el,* adică atunci când acest lucru îi adaugă prestigiu lui însuşi şi persoanei în numele căreia a decis să renunţe. Astfel, proprietatea copilului era sacrosanctă până când copilul avea suficientă voinţă proprie să decidă în funcţie de voinţa lui.

C. A ţine şi a da drumul

Este interesant să notăm că generozitatea nu a fost inculcată prin etichetarea zgârceniei ca pe un lucru rău şi a banilor ca fiind murdari, ci prin afirmarea faptului că dăruirea este bună. Proprietatea ca atare, cu excepţia mai sus-menţionatului echipament minim de vânătoare, cusut şi gătit, nu are o valoare intrinsecă. Călătorii povestesc necontenit istorisiri cu părinţi indieni care vin în oraş să cumpere provizii îndelung necesare cu bani de mult aşteptaţi, doar ca să le facă zâmbind toate mofturile copiilor, incluzând aici dorinţa acestora de a strica noile obiecte, întorcându-se astfel acasă fără provizii.
În capitolul despre pregenitalitate am elaborat impresia clinică potrivit căreia există o relaţie intrinsecă între a reţine şi a renunţa la proprietate şi raportarea infantilă la excremente ca proprietate corporală.
Şi, într-adevăr, se pare că i s-a permis copilului sioux să atingă de unul singur o obedienţă treptată faţă de regulile de bună-cuviinţă sau curăţenie, oricare ar fi acestea. Deşi vânzătorii se plâng că nici măcar copiii de cinci ani nu-şi controlează nevoile excretorii în timp ce sunt la magazin cu părinţii lor, profesorii spun că imediat ce unui copil indian foarte mic i se spune ce se aşteaptă de la el — şi, cel mai important, dacă el observă atitudine ascultătoare a copiilor mai mari — sunt extrem de rare accidentele de enurezis sau encoprezis la şcoală. Nemulţumirea că, asemeni copiilor din alte culturi, ei au enurezis în internate este o altă problemă.
Dintr-un anumit motiv, enurezisul pare să fie simptomul „normal" al dorului de casă al copilului înscris la internat. Aşadar, se poate spune că aceşti copii, departe de a nu fi învăţat controlul, par capabili să se adapteze la standarde duble fără tendinţe compulsive de retenţie sau eliminare. Reglarea intestinală apare datorită exemplelor date de copiii mai mari mai degrabă decât de capriciile relaţiei părinte-copil. Aşadar, copilul mic, imediat cum poate merge, este luat de mână de copiii mai mari şi este condus în locurile desemnate de convenţie pentru defecare. Astfel învaţă copilul mic: mai întâi prin această constrângere de a imita şi apoi prin evitarea „ruşinării" ce caracterizează atât de mult moralitatea primitivă. Şi aceasta deoarece aceşti „sălbatici lipsiţi de principii" dovedesc deseori a le fi teamă de bârfă, aceasta indicând faptul că nu au făcut ceea ce trebuie sau au făcut ceva greşit. Copilul sioux devine, fără îndoială, conştient de diferitele lungimi de undă ale bârfei didactice ale profesorilor înainte de a-i înţelege deplin detaliile de conţinut. Treptat şi inexorabil, această
bârfa îl include şi pe el, încurajându-i mândria autonomă de a deveni cineva care să fie privit cu apreciere, făcându-l să se teamă îngrozitor de expunere şi izolare şi direcţionând orice revoltă ar dospi în el prin permisiunea de a-i bârfi pe ceilalţi.
Se poate spune că atitudinea sioux faţă de educarea anală în copilărie nu o contrazice pe cea legată de proprietate. Referitor la ambele, accentul cade pe o eliberare neîngrădită mai degrabă decât pe o retenţie rigidă şi, în ambele, reglarea finală e amânată până la o stare de dezvoltare a Eului copilului în care poate ajunge

la o decizie autonomă ce-i va da un statut tangibil si imediat în comunitatea celor de-o vârstă cu el.

D. Două feluri de „cuceriri"

În copilăria sioux, primele tabuuri stricte exprimate verbal şi de neevitat printr-o reţea de bârfe ridiculizatoare nu au legătură cu corpul şi funcţiile lui, ci cu tiparele de intimitate socială. Când se atinge o anumită vârstă, şi anume la puţin timp după cinci ani, fratele şi sora trebuie să înveţe să nu se mai uite unul la altul şi să nu se mai adreseze unul celuilalt în mod direct. Fata va fi îndemnată să se rezume la jocurile de fete şi să stea aproape de mamă şi de cort, în timp ce băiatul este încurajat să stea cu băieţii mai mari, mai întâi jucându-se, apoi însoţindu-i la vânătoare.

Un cuvânt despre jocuri. Am fost extrem de curios să văd jucăriile copiilor şi să le observ jocurile. Când am intrat pentru prima oară în tabăra indienilor de lângă agenţie, mergând cu grijă şi aparent neinteresat, astfel încât măcar unii copii să nu fie tulburaţi în jocul lor, fetiţele au fugit în cort să stea lângă mamele lor, cu genunchii la gură şi cu privirea în jos. Mi-a luat ceva timp să înţeleg că nu le era cu adevărat frică, ci că se purtau „cuviincios" (dovada a fost că au fost gata să se joace imediat de-a „v-aţi ascunselea" din spatele mamelor lor). Totuşi, una dintre ele, care avea cam şase ani, stătea în spatele unui copac mare şi era, evident, mult prea concentrată asupra jocului ei solitar ca să mă observe sau să se supună regulilor pudorii feminine. în timp ce o urmăream prin prerie, am văzut-o aplecată asupra unei maşini de scris de jucărie, iar buzele şi unghiile ei erau date cu roşu.

Chiar şi cele mai mici fetiţe sunt, aşadar, influenţate în jocul lor de schimbarea radicală a surorilor lor mai mari, eleve la internat. Acest lucru a devenit evident când femeile din tabără mi-au confecţionat mici corturi, căruţe şi păpuşi ca să-mi demonstreze cu ce s-au jucat ele când erau copii. Era limpede că aceste jucării erau destinate să conducă fetiţele pe drumul maternităţii indiene. Una din fetiţe, jucându-se cu aceste demodate căruţe de jucărie, a pus totuşi fără ezitare două femei pe locurile din faţă, a aruncat bebeluşii în compartimentul din spate şi le-a pus pe femei să „meargă cu căruţa la film în Chadron". Totuşi, toate acestea reprezintă încă jocuri feminine: o fată ar fi batjocorită fără milă dacă s- ar juca un joc de băieţi sau ar îndrăzni să devină un băieţoi.

Aspiraţiile dezvoltate în joaca băieţilor şi jocurile pe care le practică s-au schimbat mai puţin decât cele ale fetelor, deşi joaca de-a cowboy-ii a înlocuit-o în mare măsură pe cea de vânător de bizoni. Astfel, în timp ce observam cum „se duc în oraş" micile păpuşi, o buturugă lângă care stăteam a fost legată cu sfoară de fratele mai mic al fetiţei, cu o satisfacţie voioasă. Psihologic, un asemenea joc este, evident, considerat încă un
antrenament serios de către copiii mai mari şi adulţi. Odată am râs (împreună cu un băieţel, şi nu de el) de faptul că ne-a spus mamei lui şi mie că poate prinde un iepure de câmp cu mâinile goale. M-a făcut să mă simt că am făcut o gafă. Asemenea reverii nu sunt „vise", ci pregătiri pentru abilităţi care, la rândul lor, asigură dezvoltarea identităţii de vânător sau văcar.

în această privinţă, este interesant un obicei foarte vechi, şi anume jocul cu „cai din oase" — oase mici pe care băieţii le adună în locurile unde au fost ucise vitele (anterior, bizonii). în funcţie de forma lor, oasele sunt numite cai, vaci sau tauri şi sunt fie frecate continuu cu degetul în buzunarele băieţilor, fie sunt folosite când se joacă împreună de-a cursele de cai sau de-a vânatul bizonilor. Aceste oase sunt pentru băieţii sioux ceea ce sunt maşinuţele pentru băieţii noştri. Forma falică a acestor oase sugerează că ele ar putea fi mijlocul care permite băieţeilor din stadiul falie şi locomotor, în timp ce ating cu degetele „caii", „bizonii", „vacile" şi „taurii" să cultive reverii agresive şi competitive, comune tuturor bărbaţilor tribului. La această vârstă, e responsabilitatea fraţilor mai mari să instruiască băieţii mai mici în privinţa etosului vânătorului

şi să facă din loialitatea fraternă liantul societăţii dakota. Datorită asocierii exclusive cu lăudăroşii băieţi mai mari, cu siguranţă că băieţii mai mici au devenit destul de devreme conştienţi de faptul că agresivitatea falică directă a rămas echivalentă cu ferocitatea vânătorului. Pentru un tânăr, se credea că e normal să violeze orice fată prinsă în afara locurilor considerate ca fiind cuviincioase pentru fete: o fată care „nu ştia unde-i e locul" era prada lui legitimă, şi se putea lăuda cu fapta lui.

Toate formulele educaţionale au fost folosite să-i dezvolte băiatului un maximum de încredere în sine, mai întâi prin generozitatea şi alinarea maternă, apoi prin antrenamentul fratern. El urma să devină un vânător al sălbăticiunilor, femeilor şi spiritelor. Emanciparea băiatului de mamă şi îndepărtarea oricărei fixaţii regresive asupra ei erau realizate printr-un accent deosebit pus pe dreptul lui la

autonomie şi pe datoria lui de a avea iniţiativă. Date fiind încrederea nemărginită şi învăţarea treptată (prin impactul ruşinii mai degrabă decât prin inhibiţie internă) de a-şi trata mama cu reticenţă şi respect extrem, aparent băiatul îşi direcţionează întregul sentiment de frustrare şi furie spre vânarea animalelor, duşmanilor şi femeilor uşoare şi spre el însuşi, în căutarea puterii spirituale. Despre asemenea fapte îi este permis să se laude deschis, tare şi public, făcându-i tatălui său plăcerea de a manifesta mândrie faţă de fiul lui superior. Este foarte evident că o asemenea impetuoasă invitaţie iniţială de a fi mascul şi stăpân ar necesita pentru fete stabilirea unor măsuri de siguranţă. în timp ce aranjamentul acestor măsuri de siguranţă e ingenios, e imposibil de evitat sentimentul că femeia a fost exploatată de dragul „spiritului" neînfrânt al vânătorului şi chiar se spune că suicidul nu este ceva neobişnuit printre femeile sioux, deşi este necunoscut în rândul bărbaţilor.

Fata sioux era educată să fie ajutorul vânătorului şi mama unui viitor vânător. Era învăţată să coasă, să gătească, să conserve hrana şi să ridice corturi. în acelaşi timp, era supusă unui antrenament riguros de a fi pudică şi de-a dreptul înfricoşată de bărbaţi. Era educată să meargă cu paşi măsuraţi, să nu treacă niciodată anumite graniţe care împrejmuiau tabăra şi — odată cu sosirea vârstei maturităţii — să doarmă cu coapsele legate pentru a preveni violul.

Ea ştia că dacă un bărbat poate clama că a atins vulva unei femei, se considera că a triumfat asupra virginităţii ei. Această victorie prin simplă atingere era analogă cu dreptul lui de a-şi „marca victoria", adică de a adăuga o nouă pană la

pălărie atunci când reuşea să rănească un inamic periculos în luptă. Cât de similare sunt aceste două victorii poate fi încă văzut în rubrica de bârfe a unui ziar al unei şcoli din Rezervaţia Indiană realizată de copii: specifica numărul de „victorii" repurtate de băieţi asupra anumitor fete, adică de câte ori le-au sărutat. Cu toate acestea, în vremurile vechi orice lăudăroşenie publică din partea băieţilor era o insultă la adresa fetei respective. Fata învăţa că ar putea fi chemată în timpul Sărbătorii Fecioarelor să-şi apere reputaţia de virgină împotriva oricăror acuzaţii. Ceremonia acestei sărbători consta în acte simbolice care aparent constrângeau la recunoaşterea adevărului. Orice bărbat care, în aceste condiţii ceremoniale, clama sau putea clama că a atins zona genitală a unei fete o putea elimina pe aceasta din grupul celor alese.

Ar fi totuşi greşit să presupunem că un asemenea război ritualic împiedica iubirea tandră dintre sexe. în realitate, rezultatul aparent paradoxal al unei asemenea educaţii era o afecţiune profundă între persoane care erau gata să-şi sacrifice prestigiul de dragul iubirii; atât în cazul băiatului, a cărui tandreţe îi domolea mândria până la a curta o fată chemând-o cu fluierul iubirii şi învelindu-se, pe el şi pe ea, în pătura de peţire ca s-o ceară în căsătorie, cât şi în cazul fetei, care-i răspundea fără să-l suspecteze de alte intenţii decât cele

onorabile şi fără să se folosească de cuţitul de vânătoare pe care îl purta mereu cu sine ca măsură de precauţie.

Fata era educată să-l slujească pe vânător şi să fie precaută faţă de el, dar şi să devină, de asemenea, o mamă care să nu distrugă în băieţii ei caracteristicile necesare unui vânător. Prin mijloacele bârfei ridiculizatoare — „cutare a făcut un lucru nemaiauzit" — ea, ca şi mama ei, îşi va deprinde treptat copiii cu ierarhia interdicţiilor şi datoriilor majore şi minore din relaţia dintre bărbaţi şi bărbaţi, femei şi femei şi, în special, din relaţia dintre bărbaţi şi femei. Fratele şi sora sau părintele şi copilul vitreg de sex opus nu aveau voie să stea unul cu celălalt sau să poarte conversaţii faţă în faţă. Un cumnat şi o cumnată şi o fată cu unchiul ei matern puteau vorbi unul cu celălalt doar într-o manieră glumeaţă.

Totuşi, aceste interdicţii şi reguli făceau parte din relaţiile dintre cei apropiaţi. Fetiţa suficient de mare să-şi evite fratele ştia că, în cele din urmă, îşi va folosi priceperea de a coase şi a broda, pe care se va concentra de acum înainte, pentru fabricarea şi ornarea unor lucruri frumoase pentru viitoarea lui soţie şi pentru copiii lui, pentru leagăne şi trusouri pentru nou-născut. „El are o soră bună" e o laudă însemnată pentru războinic şi vânător. Fratele ştia că-i va da surorii lui ce e mai bun din ceea ce vânează sau fură. Ei îi va oferi cel mai gras animal vânat pentru a-l tranşa, dar şi cadavrele duşmanilor cei mai aprigi pentru ca ea să-i mutileze. Astfel, şi ea va găsi, graţie curajului şi generozităţii fratelui ei, o ocazie de a participa activ şi agresiv cel puţin la unele momente mai importante ale vânătorii şi războiului. Mai presus de orice, în Dansul Soarelui, ea va spăla, dacă este considerată virtuoasă, rănile autoinduse ale fratelui ei, împărtăşind, aşadar, triumful spiritual al celui mai sublim masochism al acestuia. Evitarea principală şi fundamentală (cea dintre frate şi soră) a devenit, prin urmare, un model al tuturor relaţiilor bazate pe respect şi al întrajutorării şi generozităţii dintre toţi „fraţii" şi „surorile" familiei extinse, în timp ce loialitatea dintre fraţi a devenit modelul camaraderiei.

Cred că ar fi prea simplist să spunem că asemenea evitări serveau înlăturării tensiunii incestuoase „naturale". Extremele la care erau împinse asemenea evitări şi sugestiile directe că glumele dintre cumnată şi cumnat *ar trebui* să fie sexuale trimit mai degrabă la o ingenioasă provocare ca şi la o deviere a unei potenţiale tensiuni incestuoase. O asemenea tensiune era utilizată în cadrul sarcinii universale de a crea o atmosferă de respect în cadrul cercului familial (fiecăruia în funcţie de statutul său); şi de a canaliza în siguranţă spre pradă, spre inamic sau spre proscris toată nevoia de control manipulator şi agresivitatea generală provocată şi frustrată în stadiul oral. Aşadar, era un sistem înalt standardizat de relaţii „cumsecade" care asigurau bunătatea, prietenia şi respectul în familia extinsă. Sentimentul de apartenenţă depindea de abilitatea de a dobândi o reputaţie de om care merită lăudat pentru că se poartă aşa cum trebuie. Dar cel care, chiar după creşterea treptată a presiunii ruşinii, persistă să se comporte inadecvat, va deveni o victimă a unei bârfe veninoase şi lipsite de scrupule şi a unei calomnieri ucigaşe: ca şi cum, refuzând să pună umărul la deturnarea agresivităţii concertate, a devenit el însuşi un duşman.

Astăzi, băiatul sioux întrezăreşte viaţa pentru care îl pregătesc ritualurile sale ludice numai observând şi (dacă poate) alăturându-se dansurilor vârstnicilor. Aceste dansuri au fost deseori descrise de albi ca fiind „sălbatice", ei simţind evident în ele un dublu pericol generat de întărirea spiritului de grup şi de ritmul „animalic". Cu toate acestea, când noi am observat dansatori sioux mai vârstnici în una din casele de dans izolate, aceştia păreau, pe măsură ce treceau orele nopţii, să exprime prin feţele lucitoare o concentrare din ce în ce mai profundă asupra ritmului care le poseda trupurile cu o precizie din ce în ce

mai mare. Supunerea în faţa legilor ţinea pasul cu sălbăticia. Prin comparaţie, era aproape jenant să observi sosirea târzie a unui grup de tineri care era clar că învăţaseră să danseze şi jazz. Dansul lor era complet „dezarticulat", iar privirea lor rătăcea trufaşă în jur, ceea ce prin comparaţie făcea şi mai impresionantă concentrarea spirituală a vârstnicilor. La vederea acestui spectacol, indienii bătrâni încercau să-şi ascundă zâmbetele condescendente punându-şi mâna la gură.

Astfel, uneori dansurile şi ceremoniile încă proclamă existenţa omului cu „inimă puternică" ce a învăţat să utilizeze instrumentele culturii sale materiale pentru a-şi extinde puterile de vânătoare dincolo de limitările corpului său. Stăpânind calul, a obţinut o viteză de care picioarele lui erau incapabile pentru a se apropia de animal şi duşman cu o bruscheţe paralizantă. Cu arcul, săgeata şi tomahawkul, el a extins priceperea şi forţa braţului său. Fumul pipei sale sacre i-a câştigat bunăvoinţa oamenilor; sunetul fluierului iubirii, favorurile femeii. Talismanele i-au adus diverse noroace, cu o putere mai mare decât simpla respiraţie sau dorinţă. Dar a învăţat că Marele Spirit trebuie să fie abordat numai cu concentrarea sistematică a omului care gol, singur şi neînarmat merge singur în sălbăticie să postească şi să se roage.

5. Supranaturalul

A. **Dansul Soarelui**

Paradisul oralităţii şi pierderea lui în timpul furiilor din etapa de muşcare, aşa cum am sugerat în capitolul anterior, ar putea fi originea ontogenetică a acelui sentiment profund de răutate pe care religia îl transformă într-o convingere a păcatului originar la scara universului. Aşadar, rugăciunea şi ispăşirea trebuie să renunţe la dorinţa prea lacomă pentru „lume" şi trebuie să demonstreze, prin postura supusă şi reducerea la tăcere a impulsivităţii, o revenire la micimea corporală, la neajutorarea practică şi la suferinţa voluntară.

Ceremonia religioasă de cea mai mare importanţă în viaţa indienilor dakota era Dansul Soarelui, ce avea loc în timpul a două perioade de câte patru zile în timpul verii, „când bizonii erau graşi, fructele de pădure, coapte, iar iarba, înaltă şi verde". începea cu un post ritual, expresie a recunoştinţei faţă de Spiritul Bizonului, şi cu demonstraţii de camaraderie între oameni. Urmau rituri ale fertilităţii şi acte licenţioase asemănătoare ritualurilor similare din multe părţi ale lumii. Apoi erau jocuri de război şi vânătoare ce glorificau competiţia între oameni. Bărbaţii se lăudau cu isprăvile lor războinice, iar femeile şi fecioarele ieşeau în faţă pentru a-şi proclama castitatea. în final, dependenţa reciprocă a tuturor oamenilor era glorificată prin daruri şi acţiuni de fraternizare.

Punctul culminant al festivalului era atins prin însumarea autotorturilor ca îndeplinire a jurămintelor făcute în momente critice de peste an. în ultima zi, „candidaţii celui de-al patrulea dans" se implicau în cea mai înaltă formă de autotortură, trecându-şi prin muşchii pieptului şi spatelui ace care erau legate de stâlpul soarelui prin chingi lungi. Privind direct spre soare şi dansând încet înapoi, bărbaţii se eliberau din chingi sfâşiindu-şi pieptul. Astfel, ei deveneau elita spirituală a acelui an, care, prin suferinţa lor, asigura bunăvoinţa continuă a Soarelui şi a Spiritului Bizonului, furnizorii fecundităţii şi fertilităţii. Această acţiune de sfâşiere a pieptului întru gloria divinităţii constituie, desigur, doar una din variantele nenumăratelor moduri în care, de-a lungul lumii, se ispăşeşte un sentiment al comiterii de lucruri rele şi se asigură continuarea generozităţii universului, deseori după un rămas-bun aşa cum se cuvine de zgomotos faţă de carnea de orice fel („carnavalul" vine de la latinescul *carne vale*, adică „a priva de carne").

Sensul unei forme instituţionalizate de ispăşire trebuie să fie abordat atât ontogenetic, ca parte adecvată a secvenţei tipice a experienţelor majorităţii

oamenilor, cât şi filogenetic, ca parte a stilului religios. în varianta tribală pe care o discutăm aici, mi se pare sugestiv că trebuie să existe o relaţie între cea mai timpurie traumă suferită (ontogenetică, dar universala pierdere a paradisului) şi caracterul ultim al ispăşirii religioase. Ceremonia ar fi atunci apogeul vicisitudinilor acelei furii cultivate în mod conştient (deşi, desigur, de mult uitate) faţă de sânul mamei în timpul unui stadiu de muşcare ce interferează cu permisiunea suptului îndelungat. Aici, credinciosul va întoarce către ele însele dorinţele sadice deşteptate ulterior cu care mamele înzestrează ferocitatea viitorului vânător ce-şi va transforma propriul piept
în centrul autotorturii. Aşadar, ceremonia ar îndeplini vechiul principiu „ochi pentru ochi", numai că sugarul, desigur, este incapabil să îndeplinească distrugerea pe care bărbatul o ispăşeşte voluntar acum. Este greu de înţeles pentru mintea noastră raţională — în afara situaţiei în care cunoaştem căile iraţionalităţii — că dorinţele frustrate, în special cele timpurii, preverbale şi destul de vagi, pot lăsa un reziduu al păcatului ce merge mai adânc decât orice vinovăţie legată de fapte comise şi amintite. în lumea noastră, numai spusele magice ale lui Isus transmit o convingere legată de aceste chestiuni întunecate. îl credem pe cuvânt că o dorinţă nutrită în secret este la fel de bună — sau, mai degrabă, la fel de rea — ca şi o faptă, şi că indiferent ce organ ne supără cu dorinţele lui insistente, el ar trebui să fie extirpat radical. Nu este, desigur, necesar ca un întreg trib sau o întreagă congregaţie să trebuiască să respecte cu cea mai mare exactitate un asemenea precept. Mai degrabă, cultura trebuie să ofere o convenţie a unei credinţe magice şi un sistem ritual consistent care va permite câtorva indivizi excepţionali, ce au un sentiment desosebit de profund al tipului anume de damnare interioară (şi, poate, sunt suficient de histrionici pentru a dori să facă un mare spectacol din el), să dramatizeze, pentru ochii tuturor, faptul că există mântuire. (în vremurile noastre, scepticii şi necredincioşii au trebuit deseori să se prăbuşească în boală, mutilare aparent accidentală sau nefericire inevitabilă pentru a exprima ideea inconştientă că voiseră prea mult de la această lume — şi scăpaseră nepedepsiţi.)

B. Călătoria vizionară

începem, încet-încet, să înţelegem că aceste culturi omogene au un mod sistematic de a răsplăti prin moneda unei motivaţii superioare şi a unui prestigiu exaltat înseşi sacrificiile şi frustrările pe care trebuie să le îndure copilul în procesul de a deveni bun şi puternic în sensul tradiţional. Dar cum rămâne cu cei care simt că sunt „diferiţi" şi că posibilităţile de prestigiu oferite nu răspund nevoilor lor personale? Cum rămâne cu acei bărbaţi care nu doresc să fie eroi şi cu acele femei care nu se împacă uşor cu statutul de partenere şi ajutoare ale eroilor?

în cultura noastră, Freud ne-a învăţat să studiem visele nevroticilor pentru a determina ce faptă nu-şi pot permite să lase neînfăptuită, ce gând, negândit, ce amintire, neamintită în cursul adaptării lor prea rigide. Folosim această cunoaştere pentru a-l învăţa pe suferind să- şi găsească locul în mediul lui cultural sau să critice un sistem de învăţământ pentru faptul că periclitează prea multe persoane prin cerinţa unei supuneri excesive, ceea ce ar ameninţa însuşi sistemul.

Sioux, ca şi alţi primitivi, utilizau visul pentru ghidarea celor puternici, ca şi pentru prevenţia devianţei arhaice. Dar nu aşteptau ca visele adulţilor să se preocupe de dezvoltările greşite; adolescentul sioux va pleca şi va căuta vise, sau mai degrabă viziuni, în perioada când există încă timp să decidă asupra unei căi în viaţă. Neînarmat şi gol, cu excepţia unei pânze şi a mocasinilor, el va merge în prerie şi se va expune soarelui, pericolelor şi foamei şi îi va vorbi divinităţii despre
smerenia lui esenţială şi nevoia de îndrumare. Acest lucru va sosi într-a patra zi sub forma unei viziuni care, aşa cum era interpretată ulterior de un grup

special de experţi în vise, îl va încuraja să îndeplinească bine sarcini comune cum ar fi vânătoarea, războiul sau furtul cailor sau să aducă mici inovaţii în instituţiile tribului, să inventeze un cântec, un dans sau o rugăciune sau să devină ceva special cum ar fi vraci sau un preot; ori, în sfârşit, să se îndrepte spre unul din puţinele roluri disponibile pentru devianţii acceptaţi.

De exemplu, o persoană convinsă că a văzut pasărea tunetului a povestit acest lucru sfătuitorilor săi şi, de atunci înainte, a fost un *heyoka*El era obligat să se poarte cât mai
comic şi absurd până când sfătuitorii săi considerau că s-a vindecat singur de blestem. Wissler povesteşte următoarea instructivă experienţă *heyoka* a unui adolescent:

Odată, în primăvara când aveam treisprezece ani, soarele apunea şi stătea să plouă şi să tune, în timp ce camarazii mei erau într-o tabără cu patru corturi. Am visat că tatăl meu şi familia mea stăteau împreună într-un cort când fulgerul a căzut în mijlocul lor. Toţi au rămas împietriţi. Eu am fost primul care a devenit conştient. Un vecin ţipa în jurul taberei. Eram chircit când am devenit conştient prima oară. Era timpul să iau caii, aşa că i-am luat.

Pe măsură ce-mi reveneam complet în simţiri, am început să înţeleg ce se întâmplase şi că ar trebui să trec prin ceremonia *heyoka* atunci când îmi voi reveni
complet. Am auzit cum striga asta un mesager, dar nu sunt sigur că era real. Ştiam că sunt destinat să trec prin ceremonia *heyoka*. Am ţipat de unul singur. I-am spus tatălui meu că am văzut Pasărea Tunetului. „Ei bine, fiule", spuse el, „trebuie să îndeplineşti această ceremonie". Mi s-a spus că trebuie să fiu un *heyoka*. Dacă nu îndeplinesc ceremonia, voi fi ucis de fulger. După aceasta, mi-am dat seama că trebuie să spun limpede exact ceea ce am trăitf.

Aşa cum se poate observa, era important ca visătorul să reuşească să transmită ascultătorilor săi sentimentul unei experienţe care corespundea cu o formă recunoscută a visului manifest şi în care el era copleşitul destinatar, caz în care se presupunea că puterile superioare i-au dat un semn convingător că voiau ca el să-si planifice sau schimbe cursul vieţii într-un anumit fel.

Ispăşirea putea consta într-un comportament nenatural pe parcursul unei anumite perioade ori permanent, în funcţie de interpretarea sfătuitorilor. Activităţile absurde cerute visătorului ghinionist erau fie prosteşti şi absurde, fie terifiante. Uneori, el era chiar condamnat să ucidă pe cineva. Prietenii lui îl sfătuiau să se supună, deoarece apărarea de spiritele rele era mai importantă decât păstrarea vieţii individuale.

Cineva familiarizat cu metodele viclene ale Eului de a depăşi sentimentele de anxietate şi vinovăţie nu va putea să nu recunoască în comportamentele *heyoka* activităţile copiilor care se joacă de-a clovnul sau se umilesc ori se rănesc când sunt
înspăimântaţi ori bântuiţi de sentimente de vinovăţie. O metodă de a evita ofensarea zeilor este a se umili şi a se pune într-o lumină proastă în public. Deoarece toţi sunt îndemnaţi să se lase să fie păcăliţi şi să râdă, spiritele uită, iartă şi poate chiar aplaudă. Clovnul, cu proverbiala lui melancolie secretă, şi comedianul de la radio care valorifică propriile sale inferiorităţi par să fie în cultura noastră elaborări profesionale ale acestui mecanism defensiv. Şi printre sioux, mult dispreţuitul *heyoka* se poate dovedi atât de priceput în a face trăsnăi, încât poate într-un final să devină căpetenie.

Alţii ar putea visa Luna, un bizon hermafrodit sau „Femeia cu două chipuri" şi aşa află că nu trebuie să urmeze planul proiectat pentru sexul său. Astfel, o fată poate întâlni Femeia cu două chipuri care o conduce la un cort singuratic.

în timp ce femeia ajunge la uşă şi dă să intre, fata observă două femei-căprioare stând în spate. Ele o îndrumă să aleagă pe care parte să intre. Pe peretele unei părţi sunt un rând de
unelte pentru tăbăcirea pielii, pe celălalt, un rând de genţi cu ornamente capilare din piele de bizon. Dacă este aleasă prima cale de acces, ele vor spune: „Ai ales greşit, dar vei deveni foarte bogată". Dacă alege cealaltă parte, ele vor spune: „Eşti pe drumul cel bun, tot ce vei avea va fi o geantă goală"ff.
O asemenea fată va trebui să părăsească drumul tradiţional al feminităţii sioux şi să fie activă în cucerirea bărbaţilor. Ea va fi numită *witko* (nebună) şi va fi considerată o femeie uşoară. Cu toate acestea, şi ea poate câştiga faimă, ca recunoaştere a măiestriei ei, şi poate dobândi statutul unei curtezane.
Un băiat ar putea vedea:
... luna având două mâini, una ţinând un arc şi săgeţi, cealaltă, o legătură cu care-şi ţin femeile povara în spate. Luna îi spune visătorului să aleagă; când bărbatul se întinde să ia arcul, mâinile lunii se încrucişează brusc şi încearcă să forţeze băiatul să-şi pună legătura. El se luptă să se trezească înainte de a o lua, încercând, de asemenea, să îi ia arcul. Doar astfel, el va putea scăpa de pedeapsa visului. Dacă eşuează şi devine posedat de legătură, el e blestemat să fie ca o femeie®.
Dacă un asemenea băiat preferă să nu se sinucidă, el trebuie să renunţe la cariera de războinic şi vânător şi să devină bărbat-femeie (*berdache*) care se îmbracă precum o femeie şi face munci de femeie. *Berdaches* nu erau neapărat homosexuali, deşi despre unii se spune că erau căsătoriţi cu alţi bărbaţi, alţii că erau vizitaţi de războinici înaintea petrecerilor de război. Totuşi, cei mai mulţi *berdaches* erau ca eunucii, fiind consideraţi pur şi simplu nepericuloşi pentru femei şi astfel buni companioni şi chiar profesori ai acestora, deoarece excelau deseori în arta culinară şi arta broderiei.
Aşadar, o cultură omogenă precum cea sioux îşi tratează devianţii prin a le da un rol secundar de clovn, prostituată sau artist, fără totuşi a-i scuti complet de ridicolul şi oroarea ce trebuie menţinute de marea majoritate în scopul de a reprima în
ei înşişi ceea ce reprezintă persoana deviantă. Oricum, oroarea rămâne direcţionată împotriva puterii spiritelor care s-au impus viselor individului deviant. Ea nu se întoarce împotriva individului lovit. În acest fel, culturile primitive acceptă puterea inconştientului. E suficient ca deviantul să pretindă convingător că a visat; devianţa lui e considerată a fi bazată pe o vizită supranaturală mai degrabă decât pe motivaţia individuală. Ca psihopatologi, trebuie să admirăm felul în care aceste sisteme „primitive" au menţinut o adaptare suplă într-o chestiune în care sistemele mai sofisticate dau deseori greş.
6. Rezumat
Populaţia sioux a pierdut în condiţii traumatice realitatea cu care se potrivea ultima formă istorică a integrităţii sale comunitare. înainte de sosirea albilor, indianul sioux era un războinic nomad şi un vânător de bizoni. Bizonul a dispărut, măcelărit de invadatori. Siouxul a devenit atunci un războinic în defensivă şi a fost înfrânt. El a învăţat aproape bucuros să îngrijească vitele în loc să ademenească bizoni: însă vitele i-au fost luate. El a putut deveni un fermier sedentar numai cu preţul de a deveni un bolnav pe un pământ neprimitor.
Astfel, pas cu pas, populaţiei sioux i-au fost negate bazele formării unei identităţi colective şi, odată cu ea, acel rezervor al integrităţii colective din care individul trebuie să-şi obţină statutul de fiinţă socială.
Frica de foamete i-a condus pe indienii sioux să încredinţeze funcţiile comunitare cuceritorului care îi hrăneşte. Departe de a rămâne o chestiune temporară a obligaţiilor asumate în tratat, ajutorul federal a continuat să fie

necesar şi din ce în ce mai mult sub forma ajutorului de urgenţă. în acelaşi timp, guvernul nu a reuşit să reconcilieze vechile şi noile imagini, nici să aştearnă nucleul unei conştiinţe noi atât în formă, cât şi în conţinut. Susţinem că educaţia copiilor rămâne instrumentul sensibil al unei sinteze culturale până când una nouă se va dovedi convingătoare şi inevitabilă.

Problema educaţiei indienilor este, în realitate, una a contactului cultural dintre un grup de angajaţi reprezentativi pentru valorile clasei de mijloc ai sistemului liberei iniţiative pe de o parte, iar pe de altă parte, rămăşiţele unui trib care, oriunde se iveşte umbra unei susţineri din partea guvernului, ajunge să se considere pe sine însuşi printre defavorizaţii acestui sistem.

De fapt, principiile străvechi ale educaţiei copilului care încă funcţionează în rămăşiţele tribului subminează stabilirea unei conştiinţe albe. Principiul dezvoltării în acest sistem susţine că odraslei ar trebui să-i fie permis să fie individualistă încă de mică. Părinţii nu manifestă nicio ostilitate faţă de corp ca atare, nici nu condamnă autonomia, în special cea a băieţilor. Nu există nicio condamnare a obiceiurilor infantile în timp ce copilul dezvoltă acel sistem de comunicare între, pe de o parte, sine şi corp şi, pe altă parte, sine şi rude pe care se bazează Eul infantil. Numai atunci când corpul lui este puternic şi sigur pe el i se cere să se supună unei tradiţii neobosite de provocare a ruşinii din partea opiniei publice, acţiune ce se concentrează pe comportamentul lui social real mai degrabă decât pe funcţiile corporale sau pe fantasmele lui. El este inclus într-o tradiţie suplă care, într-un fel strict instituţionalizat, se îngrijeşte de nevoile sale sociale, deturnând tendinţe instinctuale periculoase spre inamicii exteriori şi permiţându-i întotdeauna să proiecteze sursa posibilei vinovăţii asupra supranaturalului. Am văzut cât de încăpăţânată a rămas această conştiinţă chiar în faţa realităţii izbitoare a schimbării istorice.

Prin contrast, clasele dominante ale civilizaţiei occidentale, reprezentate aici prin instituţiile lor birocratice, au fost ghidate de către convingerea că o reglementare sistematică a funcţiilor şi impulsurilor în copilăria cea mai timpurie este cea mai sigură măsură de protecţie pentru o funcţionare eficientă ulterioară în societate. Ei implantează metronomul niciodată tăcut al rutinei în impresionabilul sugar şi copil mic pentru a-i regla primele experienţe cu corpul său şi cu mediul său fizic imediat. Numai după o asemenea socializare mecanică este încurajat să continue să se dezvolte într-un individualist împătimit. El urmăreşte eforturi ambiţioase, dar rămâne într-un mod compulsiv în limitele unor cariere profesionale standardizate care, pe măsură ce economia devine din ce în ce mai complicată, tind să înlocuiască responsabilităţi mai generale. Specializarea

astfel dezvoltată a condus civilizaţia occidentală spre măiestria maşinăriilor, dar şi spre un curent subteran de disconfort nemărginit şi dezorientare individuală. Este firesc că beneficiile unui sistem educaţional n-au mare însemnătate pentru membrii celuilalt sistem, în timp ce costurile sunt mult prea evidente pentru ei. Impasibilul sioux nu poate înţelege cum orice în afară de *restaurare* merită vreun efort, istoria sa rasială ca şi cea individuală furnizându-i amintirea abundenţei. Conştiinţa albului, pe de altă parte, cere o *reformă* continuă a lui însuşi în urmărirea carierelor ce conduc la standarde şi mai înalte. Această reformă cere o conştiinţă din ce în ce mai internalizată, una care va funcţiona automat şi inconştient împotriva tentaţiei, chiar şi în lipsa observatorilor critici. Conştiinţa indiană, mai preocupată cu necesitatea evitării situaţiilor jenante în cadrul unui sistem de onoruri şi ruşine clar definite, este lipsită de repere în situaţiile aflate în conflict ce depind de
o „voce interioară" pentru soluţionarea lor.

Sistemul pe care se bazează educaţia sioux este unul primitiv, adică se bazează pe adaptarea unui grup etnocentric şi relativ mic de oameni, care se consideră

doar pe sine a fi omenirea relevantă, la un segment al naturii. Sistemul cultural primitiv se limitează:

•la specializarea copilului individual pentru o singură carieră principală, în cazul de faţă vânătoarea de bizoni;

•la perfecţionarea unei plaje reduse a lumii instrumentelor ce extinde posibilităţile corpului uman de a vâna cu succes prada;

•la utilizarea magiei ca singură modalitate de supunere a naturii.

O asemenea autore strângere compensează omogenitatea. Există o sinteză puternică a tiparelor geografice, economice şi anatomice care în viaţa sioux îşi găsesc numitorul comun în *centrifugalitate*, aşa cum se manifestă într-o serie de teme discutate, cum ar fi:

•organizarea socială în cete, fapt care dă seama de migraţia şi dispersia facile;

•dispersarea tensiunii din sistemul familiei extinse;

• tehnologia nomadă şi utilizarea imediată a calului şi pistolului;

•distribuirea proprietăţii prin daruri;

•deturnarea agresivităţii spre vânat şi grupul exterior.

Educaţia copilului sioux formează o bază solidă pentru acest sistem al centrifugalităţii prin stabilirea unui centru durabil de încredere (mama care alăptează) şi apoi prin gestionarea problemei apariţiei dinţilor, a furiei infantile şi a agresivităţii musculare într-un asemenea fel încât să fie provocat gradul cel mai mare de ferocitate, canalizat apoi social şi eliberat într- un final împotriva prăzii şi inamicului. Credem că aici avem de-a face nu cu o simplă cauzalitate, ci cu o asimilare mutuală a tiparelor somatice, mentale şi sociale care se amplifică unele pe altele şi fac proiectul cultural al vieţii economic şi eficient. Numai o asemenea integrare furnizează un sentiment de a fi acasă în această lume. Cu toate acestea,
transplantată în sistemul nostru, însăşi expresia a ceea ce a fost odată considerat a fi un sistem nobil şi eficient — cum ar fi dispreţul pentru proprietate şi refuzul de a concura — conduce doar la o aliniere cu cele mai de jos straturi ale societăţii noastre.

7. Un studiu ulterior

în 1942, la cinci ani după cercetarea mea de teren întreprinsă cu Mekeel, un camarad din zilele noastre petrecute în rezervaţie în 1937, Gordon MacGregor, a condus un studiu intensiv şi extensiv asupra a 200 de copii din rezervaţia Pine Ridge. Studiul făcea parte dintr-un proiect mai mare de cercetare asupra educaţiei indiene, care şi-a propus să adune material detaliat asupra copilăriei şi personalităţii tribale în cinci triburi amerindiene. Studiul a fost sponsorizat şi întreprins împreună de Universitatea din Chicago şi Serviciul pentru Indieni. MacGregor şi grupul lui au avut ocazia, cum noi n-am avut-o, să observe copiii amerindieni în şcoală şi în familie de-a lungul unui an cu ajutorul unei echipe de observatori care avuseseră experienţă cu alte triburi amerindiene, ca şi cu copii albi, şi care stăpâneau o varietate de teste special adaptate. Aşadar, studiul lui poate servi ca un exemplu de verificare a exemplelor clinice şi ca raport de evaluare.

Voi rezuma aici câteva aspecte ale vechii educaţii a copilului care — conform relatărilor lui MacGregor^— par să se fi menţinut într-o formă sau alta, în special în rândul amerindienilor puri rasial sau metişi ai populaţiei rezervaţiei. Sugarii, relatează MacGregor, sunt legaţi într-un scutec strâns. în timp ce sunt ţinuţi în braţe, sunt legănaţi uşor, fără întrerupere. Unii copii sunt înţărcaţi până în nouă luni, alţii, la trei ani; mulţi dintre ei, undeva între unsprezece şi

optsprezece luni. Suptul degetului este rar. în trei cazuri, s-au observat suzete: una era din cauciuc, una din carne de porc, iar una era o bucată de cârnat. Obiceiul de a-şi „plesni dinţii din faţă cu degetul mare" este un obicei frecvent în rândul populaţiei dakota. Clănţănitul dinţilor apare predominant în rândul femeilor şi fetelor.
Dezvoltarea timpurie a copilului e urmărită de către adulţi cu amuzament şi răbdare. Nu există nicio grabă legată de mers şi vorbire. Pe de altă pare, nu li se vorbeşte alintat. Primul limbaj învăţat este cel indian vechi: engleza e în continuare o problemă pentru mulţi copii atunci când intră la şcoală. învăţarea la oliţă se realizează în principal prin exemplu. Când prin preajmă nu sunt oameni albi, copilul în vârstă de un an merge fără scutece sau chiloţi. Cu toate acestea, există o tendinţă de a grăbi controlul sfincterian şi a indica locurile destinate excreţiei.
Copiii dakota moderni sunt educaţi cu atenţie să fie generoşi. Ei încă primesc daruri valoroase cum ar fi caii. Copiii de cinci, şase şi şapte ani dăruiesc liber şi cu plăcere. „La o înmormântare unde se făceau multe daruri, un băieţel al familiei îndoliate şi-a cheltuit singurul bănuţ pe pudră artificială de portocale pentru a oferi în mod ceremonial o găletuşă de oranjadă copiilor veniţi în vizită." Proprietatea le este uneori luată, dar altminteri nu e protejată împotriva copiilor, fapt văzut de către albi „cu stupoare şi frustrare totală".
Principalele metode educaţionale sunt avertismentul şi provocarea ruşinii. Copiilor li se permite să ţipe când sunt mânioşi („acest lucru îi va face puternici"). Lovitul cu palma, deşi este mai frecvent, este totuşi rar. Provocarea ruşinii este
intensificată, în special când copilul continuă să se poarte necuviincios, iar adulţii de acasă definesc drept comportament necuviincios în principal egoismul, competitivitatea şi căutarea câştigurilor bazate pe dezavantajarea altora. Situaţiile tensionate de acasă sunt evitate prin vizite la alte familii aflate la o anumită distanţă.
Băieţeilor (în loc să se joace cu arcul şi săgeţile şi falange de bizon) li se dau sfori şi praştii şi, pentru gloria spiritului vânătorului, sunt încurajaţi să alerge după cocoşi şi alte animale mici. Fetele se joacă cu păpuşile şi de-a gospodina. Când a ajuns la cinci sau şase ani, copilul dakota are deja un sentiment de siguranţă şi afecţiune în familie. Este iniţiată o separare a sexelor, dar instituţia evitării a fost abandonată: de fapt, acest lucru a fost notat de toţi observatorii ca fiind cea mai remarcabilă schimbare. Fraţii şi surorile se evită unii pe ceilalţi numai în dansurile pe perechi.
În şcoli, copiii amerindieni metişi învaţă să le placă competiţia, iar şcoala e savurată ca o adunare de prieteni în momentul în care copiii depăşesc ataşamentul exclusiv faţă de familie. Cu toate acestea, mulţi nu se implică în activităţile competitive, iar unii refuză să răspundă cu totul. „A i se cere să concureze în clasă este împotriva copilului dakota, iar el îi critică pe colegii lui cu spirit competitiv." Această dificultate, cuplată cu inabilitatea de a vorbi engleză şi teama de profesorul alb, conduce la numeroase situaţii de retragere ruşinată sau fugă. Copilul nu e pedepsit când fuge acasă: părinţii înşişi sunt obişnuiţi să-şi părăsească locul de muncă sau comunitatea atunci când se simt ruşinaţi sau mânioşi.
Băieţii mai mici lovesc fetele mai mult decât se obişnuieşte în şcolile albe. La băieţii mai mari, jocurile competitive cum ar fi baseballul pot conduce uneori la jenă din cauza necesarei manifestări a competitivităţii. Totuşi există o tendinţă sporită printre băieţi să se bată la mânie atât acasă, cât şi la şcoală.
Fetele mai mari încă se comportă temător faţă de băieţi şi bărbaţi, merg întotdeauna însoţite de alte fete, refuză să călărească şi stau complet separate de băieţi.

Internatul, care (în comparaţie cu domiciliul părintesc) este un loc al luxului material şi al oportunităţilor abundente pentru diverse interese, oferă cei mai plăcuţi ani ai copilăriei, şi cu toate acestea marea majoritate a elevilor nu termină liceul; mai devreme sau mai târziu, încep să chiulească şi, într-un final, renunţă de tot. Cauzele sunt, iar şi iar, jena resimţită în situaţiile în care problema ruşinii şi competiţiei, cea a sângelui pur şi amestecat şi cea a masculinului şi femininului au devenit insolubile din cauza schimbării *moravurilor*. Mai mult, învăţământul de durată nu pare să promită o identitate mai bine definită sau un venit mai sigur.

Cu excepţia anilor de mare creştere economică, băieţii şi fetele mari au avut tendinţa de a sta în rezervaţie sau de a reveni acolo. Datorită educaţiei lor timpurii, căminele lor părinteşti par cele mai sigure locuri, deşi anii de şcoală au distanţat familia de copil. învăţând că sărăcia poate fi evitată, tinerilor nu le place să-şi vadă taţii stând degeaba sau fără iniţiativă; acum mai ambiţioşi, ei deplâng tendinţa persistentă a dependenţei faţă de guvern; mai obişnuiţi acum cu felul de a fi al albilor, li se pare distructivă presiunea constantă a bârfei critice, în special acolo unde ea

subminează puţinul pe care l-au asimilat ei înşişi din felul de a fi al albilor. Cât despre ei înşişi, ceea ce au învăţat la şcoală i-a pregătit pentru o dezvoltare omogenă a reabilitării tribale care este încurajată de serviciul militar, de munca migratoare şi de activitatea industrială. Tendinţele din urmă i-au expus la problemele celor mai săraci albi şi negri din populaţiile urbane. Numai statutul de soldat mai oferă un nou luciu unui rol străvechi, atunci când se întâmplă să apară vreun război.

Cei care urmează exemplul profesorilor lor şi merg la colegiu sau se pregătesc pentru meserii funcţionăreşti caută de regulă locuri de muncă în alte rezervaţii pentru a scăpa de dublul standard care îi recunoaşte ca fiind mai bine pregătiţi, dar se aşteaptă să tacă atunci când vorbesc vârstnicii. Astfel, comunitatea pierde potenţiali lideri. Tineri şi tinere integri şi energici apar în continuare, dar sunt excepţii. Nu s-au cristalizat încă noi modele pentru copiii dakota.

Am subliniat ceea ce, conform studiului lui MacGregor, a rămas constant în creşterea copilului indian. Să vedem acum ce se află în proces de schimbare.

Cea mai mare schimbare din viaţa populaţiei dakota a fost probabil cea din statutul familiei ca întreg: în loc să aducă o consolidare a autonomiei, familia a devenit refugiul celor care se simt izolaţi şi ineficienţi. Cea mai puternică legătură rămasă pare să fie cea dintre fraţi: o legătură sănătoasă, uşor transferabilă şi utilizabilă pentru stabilirea unor noi scopuri comunitare. Cea mai slabă relaţie pare să fie cea dintre copii şi taţii lor, care nu-i pot învăţa nimic şi care, de fapt, au devenit modele de evitat. în schimb, băieţii caută laude din partea celor de-o vârstă cu ei.

în rândul fetelor, aproape toate vechile comportamente de evitare au fost abandonate sau diminuate până în punctul în care au ajuns doar puţin mai mult decât acte de supunere goale. Un amestec ciudat de tristeţe, mânie şi, iar şi iar, ruşine şi jenă pare să fi pătruns în breşa acestor vechi relaţii de respect. A obţine o educaţie şi un loc de muncă sunt acum ambiţii noi şi puternice care, totuşi, dispar destul de repede, fiindcă nu se pot ataşa vreunui rol sau unei funcţii anume. Copiii simt că vârstnicii lor cunosc că (acestea sunt cuvintele mele) „Washingtonul", climatul şi piaţa fac orice proiect imposibil.

Studiul lui MacGregor a utilizat o baterie extinsă de interviuri şi teste în scopul de a ajunge la o formulare a „personalităţii populaţiei dakota", o imagine complexă care, spune el, nu reprezintă nici „personalitatea vreunui copil, nici personalităţile majorităţii copiilor: nu se poate spune că există cu toate elementele ei la vreun copil, nemaivorbind în majoritatea lor". Nu voi pune la

îndoială, nici nu voi discuta metodologia utilizată în studiu, ci voi rezuma doar unele din datele ce aruncă o lumină asupra vieţii interioare a acestor copii.
Pentru a lămuri o întrebare pe care, sunt sigur, mulţi cititori vor fi adresat-o: inteligenţa copiilor dakota este uşor peste cea a copiilor albi. Totuşi, sănătatea lor corespunde cu cea a albilor rurali defavorizaţi. Fără îndoială, foametea cronică provoacă apatie, iar mare parte din lentoarea, lipsa ambiţiei şi amărăciunea mistuitoare a vieţii din rezervaţie sunt pur şi
simplu cauzate de foamete. Cu toate acestea, grupul lui MacGregor, după studiul exhaustiv, simte că apatia generală este la fel de
mult atât cauza, cât şi rezultatul foametei, deoarece a împiedicat iniţiativa şi hărnicia în situaţii care ofereau şanse de îmbunătăţire.
Testele de imaginaţie tematică printre copiii dakota şi poveştile spontane relatate de ei reflectă imaginea lor asupra lumii. în cele ce urmează, nu trebuie uitat că asemenea teste nu întreabă „cum vezi lumea şi cum priveşti lucrurile?" deoarece puţini adulţi, dar şi mai puţini copii şi niciun copil indian nu vor şti ce să răspundă. Administratorii testelor prezintă, aşadar, o imagine, o poveste sau pagini cu pete de cerneală vagi şi spun: „Ce vezi *aici!",* o procedură care face copilul să-şi uite realitatea şi, cu toate acestea, să-şi trădeze inconştient dezamăgirile, dorinţele şi, mai mult decât orice, atitudinile sale fundamentale faţă de existenţa umană.
Testele au arătat, după o analiză cantitativă atentă a temelor produse şi a apercepţiilor dezvăluite, că copiii dakota descriu lumea ca fiind periculoasă şi ostilă. Relaţiile afectuoase din viaţa timpurie din sânul familiei sunt amintite cu nostalgie. Altminteri, pentru ei lumea pare să aibă un contur şi un sens slabe. în poveştile lor, personajele nu sunt numite, nu există o acţiune clar definită şi nici un deznodământ precis. în mod corespunzător, precauţia şi negativismul au devenit caracteristicile majore ale conţinuturilor exprimate de grup ca întreg. Vinovăţia şi mânia sunt exprimate în poveşti cu critici meschine şi triviale, cu lovituri fără ţintă sau cu furturi impulsive, motivate numai de răzbunare. Ca tuturor copiilor, le plac poveştile în care fug de prezent, dar imaginaţia copilului dakota revine la timpurile de dinaintea sosirii omului alb. Fantasmele vechii vieţi „nu sunt povestite ca glorii
trecute, ci ca satisfacţii ce pot reveni pentru a compensa greutăţile şi fricile prezentului". în poveştile copiilor, acţiunea este în mare parte iniţiată de alţii şi lipsită de consideraţie, nedemnă de încredere şi ostilă, provocându-i naratorului tristeţe, frică şi mânie. Acţiunea naratorului conduce aproape întotdeauna la bătăi, stricăciuni ale proprietăţii, încălcarea regulilor şi furt. Şi animalele sunt reprezentate ca înfricoşătoare şi nu doar în cazurile tradiţionale ale şerpilor-cu-clopoţei, câinilor sălbatici şi taurilor furioşi, ci şi în cel al cailor, pe care aceşti copii, în realitate, învaţă să îi mânuiască de timpuriu şi cu plăcere. în frecvenţa temelor, îngrijorarea faţă de moartea altora, faţă de îmbolnăvirea sau plecarea lor sunt eclipsate numai de descrieri ale ostilităţii emanând din partea oamenilor sau animalelor. Pe partea pozitivă, există o dorinţă universală de a merge la filme, bâlciuri şi rodeouri, unde (aşa cum au interpretat psihologii) copiii pot fi înconjuraţi de multă lume, fără a fi cu cineva în particular.
Studiul concluzionează că subiecţii din cel mai mic grup de vârstă testat (6-8 ani) promit personalităţi mai bine organizate decât le vor avea mai târziu, copiii din grupul de vârstă 9- 12 ani par relativ cei mai liberi, se simt cel mai bine în propria piele, deşi sunt deja sub copiii albi în ceea ce priveşte exuberanţa şi vivacitatea, şi că, odată cu sosirea pubertăţii, încep să se retragă tot mai mult în ei înşişi şi să-şi piardă interesul pentru lumea din jurul lor. Ei se resemnează şi devin apatici şi pasivi. Totuşi, băieţii manifestă un plus de autoexprimare şi ambiţie, deşi într-un fel cumva dezechilibrat, în timp ce fetele, când intră la pubertate, sunt înclinate să

manifeste agitaţie, urmată de un fel de paralizie a acţiunii. În adolescenţă, furtul de mărunţişuri şi frica de reaua-voinţă a societăţii par să includă vârstnicii şi instituţiile ce ţin atât de albi, cât şi de indieni.

În lumina tuturor acestor observaţii, este greu de văzut cum grupul coordonat de MacGregor a putut ajunge la concluzia sa principală, şi anume că „starea debilitată şi negativă" a personalităţii copilului dakota şi respingerea vieţii, emoţiei şi spontaneităţii sunt cauzate de „forţe represive puse în acţiune timpuriu în existenţa copilului". Concluzia mea ar fi, ca şi înainte, că de fapt copilăria timpurie în rândul populaţiei dakota, în cadrul limitelor ei de sărăcie şi apatie, este o existenţă relativ bogată şi spontană ce permite copilului să intre în şcoală din familie având o integrare relativă, adică cu multă încredere, puţină autonomie şi ceva iniţiativă. Această iniţiativă dintre vârstele de 9 şi 12 ani este aplicată încă naiv şi nu prea reuşit în joacă şi muncă; apoi devine inevitabil de clar odată cu pubertatea că puţina iniţiativă rămasă nu va găsi o identitate. Rezultatele sunt retragerea emoţională şi absenteismul general.

Materialul lui MacGregor subliniază foarte clar şi semnificativ că prăbuşirea relaţiilor de respect, împreună cu absenţa scopurilor pentru iniţiativă lasă neutilizată şi neredirecţionată furia infantilă care este încă provocată în educaţia timpurie a copilului. Rezultatul sunt apatia şi depresia. în mod similar, fără echilibrul unor răsplăţi posibil de obţinut, provocarea ruşinii devine un obicei sadic, făcut din răzbunare mai degrabă decât în scopuri educative. Perceperea lumii adulte ca ostilă, fapt de înţeles pe baza realităţii sociale, pare să fi primit o confirmare puternică din partea proiecţiei furiei interioare a copilului, motiv pentru care mediul este zugrăvit nu numai ca respingător, ci şi ca distrugător, în timp ce persoanele iubite se află în pericol să plece sau să moară. Aici cred cu tărie despre copilul dakota că *proiectează* acum acolo unde, în vechiul sistem, *devia*. Un exemplu izbitor ar fi calul, odată un animal prietenos, care aici devine obiectul proiecţiei. Dar, în acelaşi timp, calul mi se pare a fi acum imaginea originară îngrozitor de deformată şi prost plasată a unei bestii inamice care trebuie vânată. în zilele bizonului, aşa cum am văzut, exista un animal asupra căruia putea fi concentrată imageria afectivă provocată timpuriu a vânătorii şi uciderii. Acum nu mai există un ţel pentru o asemenea iniţiativă. Astfel, individul ajunge să se teamă de propria sa forţă neutilizată a agresivităţii, şi asemenea temeri se exprimă în a vedea, în afara lui însuşi, pericole care nu există sau sunt exagerate în fantezie. în realitatea socială, furtul impulsiv şi războinic devine în final unica expresie a ferocităţii „apucării şi muşcării" care odată era forţa bine ghidată din spatele vânătorii şi războiului. Frica de moartea sau plecarea rudelor sunt probabil semne ale faptului că, cu toată sărăcia ei, casa reprezintă rămăşiţa unei culturi odată integrate; chiar ca simplu vis de restauraţie ea are mai multă realitate decât realitatea însăşi. Atunci, nu acest sistem de educaţie ca atare şi „forţele lui represive" sunt cele care zădărnicesc dezvoltarea comiuiui. ci faptul că, în ultima sută de ani, mecanismele integrative ale educaţiei copilului nu au rost încurajate să susţină un sistem
promiţător al unor roluri sociale semnificative, aşa cum se mai întâmplase o dată, când indienii dakota au devenit vânători de bizoni.

Aflăm cu bucurie de la MacGregor că economia vitelor face progrese constante, împreună cu reabilitarea solului şi revenirea ierbii înalte. Totuşi, stabilirea unei economii sănătoase a creşterii de vite a necesitat din nou raţii guvernamentale care, odată cu avansul amnezic al
istoriei, îşi pierd caracterul lor originar al unui drept dobândit prin tratat şi devin o pomană ca oricare alta. Oportunităţile industriale îl ademenesc pe indian departe de concentrarea substanţială pe reabilitarea sa comunitară, în timp ce oferă apaticului indian numai identităţile inferioare din sistemul

succesului american. Dar, cel puţin, aceste munci sunt bine plătite şi răsplătesc munca depusă, nu bătăliile pierdute în secolul trecut. în final, cu tot respectul şi înţelegerea faţă de situaţia şi natura specială ale indienilor şi cu dorinţa fierbinte pentru succesul reabilitării lor, concluzia rămâne inevitabilă că el poate, pe termen lung, să beneficieze numai dintr-un progres cultural şi politic al populaţiei rurale sărace şi al celei nonalbe a întregii naţiuni. Sistemele de educaţie a copilului se schimbă avantajos numai acolo unde este susţinută tendinţa universală spre entităţi culturale mai largi.

i!_Carl Sandburg, *The People, Yes,* Harcourt, Brace, New York, 1936. flP.I.

Wellman, *Death of the Prairie,* Macmillan, New York, 1934.

Wissler, „Depression and Revolt", *Natural History,* 1938, vol. 41, Nr. 2.

flWellman, *op. cit.*

flG. MacGregor, *Warriors without Weapons,* University of Chicago Press, 1946.
flH.S. Mekeel, *The Economy of a Modern Teton-Dakota Community,* Yale Publications în Anthropology, Nr. l-7, Yale University Press, New Haven, 1936.
flAutorul se referă şi la sintagma depreciativă „indian giver", care descrie o persoană care oferă un dar şi apoi îl cere sau îl ia înapoi. *(N. t.)*
flClovn sacru. (N.t.)
flC. Wissler, *Societies and Ceremonial Associations în the Oglala Division of the Teton- Dakota,* Anthropological Papers of the American Museum of Natural History, vol. XI, partea I, New York, 1912.

[2]*Ubid.*

flT.S. Lincoln, *The Dream în Primitive Cidtures,* Cresset Press, Londra, 1935.

MacGregor, *Warriors without Weapons,* University of Chicago Press,

1946. CAPITOLUL 4 Pescari pe un râu cu somoni **1. Lumea yurok**

Pentru a realiza o comparaţie şi o antiteză, haideţi să ne îndreptăm atenţia de la melancolia faţă de „războinicii fără arme" spre un trib de pescari şi culegători de ghinde de pe coasta Pacificului: yurok.^
Populaţiile sioux şi yurok par să fi fost diametral opuse în ceea ce priveşte configuraţia fundamentală a existenţei lor. Sioux cutreierau câmpiile şi cultivau concepte spaţiale de mobilitate centrifugală; orizonturile lor erau turmele migratoare de bizoni şi schimbătoarele grupuri inamice. Yurok trăiau într-o vale îngustă, muntoasă şi des împădurită a unui râu şi de-a lungul coastei Pacificului, acolo unde râul se varsă în ocean. Mai mult, s-au închis singuri între graniţele arbitrare ale unui univers circumscris^. Ei considerau că perimetrul circular de circa 240 de kilometri în diametru, străbătut la jumătate de cursul râului lor, Klamath, includea tot ceea ce există în această lume. Ignorau tot restul şi ostracizau sub pretextul „nebuniei" sau „al originii proaste" pe oricine manifesta o tendinţă accentuată de a se aventura în teritoriile din afară. Se rugau la ceruri, despre care credeau că adăpostesc casele supranaturale din care spiritele generoase le trimiteau cele necesare vieţii: lacul din amonte (inexistent de fapt) din care credeau că izvorăşte Klamath; regiunea din cer care trimite cerbii şi locul de pe coastă de unde vin banii-scoicP. Estul şi vestul, sudul şi nordul centrifugale nu existau. Aveau numai un „în amonte" şi un „în aval" şi apoi, la graniţele lumii (adică unde sălăşluiau alte

triburi), aveau un „de jur împrejur": o lume mai centripetă decât ne-am putea închipui.
În această arie existenţială limitată a apărut localizarea extremă. Un yurok în vârstă m-a rugat să îl duc cu maşina la casa străbunilor săi. Când am ajuns, mi-a arătat cu mândrie o gaură abia vizibilă în pământ şi mi-a zis: „De aici mă trag eu". Astfel de adâncituri păstrează numele familiei pentru totdeauna. De fapt, locurile indienilor yurok există după nume numai în măsura în care au căpătat importanţă datorită unor fapte din istoria umană sau mitologică. Aceste mituri nu menţionează vârfurile munţilor sau pădurile gigantice de sequoia care impresionează în asemenea măsură călătorul alb; în schimb, indienii yurok vor arăta către anumite pietre şi arbori cu aspect banal ca fiind „originea" unor evenimente de cea mai mare anvergură. Lucrurile la care indienii yurok se gândesc, despre care vorbesc şi pentru care se roagă sunt şi vor fi achiziţia şi menţinerea proprietăţilor. Orice persoană, orice relaţie şi orice gest pot fi evaluate cu exactitate şi devin obiect de mândrie sau de ceartă fără sfârşit.
Yurok au avut bani dinainte de a se întâlni vreodată cu omul alb. Foloseau o unitate de schimb din scoici de diferite mărimi pe care le purtau în genţi alungite; aceste scoici erau luate la schimb de la triburile din interiorul continentului; indienii yurok, bineînţeles, nu se „aventurau" în apropierea coastelor nordice unde ar fi putut găsi aceste scoici în cantităţi masive.
Această mică lume bine definită a populaţiei yurok, împărţită în două de râul Klamath, avea, cum s-ar zice, „gura larg deschisă" către ocean şi către misterioasa
apariţie anuală a populaţiei imense de somon puternic care intră în estuarul râului Klamath, urcă vâltorile sale turbulente şi dispare în amonte, unde îşi depune icrele şi moare. Câteva luni mai târziu, micile lor progenituri coboară pe râu şi dispar în ocean, pentru a se reîntoarce doi ani mai târziu ca somoni adulţi la locul naşterii lor şi a-şi desăvârşi ciclul de viaţă.
Indienii yurok vorbesc despre a trăi „pur", nu despre a trăi „în forţă", cum vorbesc indienii sioux. Puritatea constă în evitarea permanentă a contactelor impure şi a contaminărilor şi în purificarea continuă de posibile contaminări. După orice contact sexual cu o femeie sau după ce au dormit într-o casă în care se află şi femei, pescarii trebuie să treacă „testul"
saunei ceremoniale. El intră prin uşa de dimensiuni normale: dimensiuni normale înseamnă o intrare ovală prin care poate trece şi o persoană supraponderală. Totuşi, bărbatul poate părăsi sauna numai printr-o deschizătură foarte îngustă care va permite numai unui om moderat în privinţa obiceiurilor sale alimentare şi suplu, ajutat de transpiraţia cauzată de focul sacru, să se strecoare dincolo. Trebuie să-şi încheie purificarea înotând în râu. Pescarii conştiincioşi trec acest test în fiecare dimineaţă.
Acesta este doar un exemplu dintr-o serie de comportamente care ilustrează o lume de imagini în care diferitele canale ale naturii şi anatomiei trebuie ţinute separate. Căci se consideră că ceea ce curge printr-un canal al vieţii detestă contactul contaminator cu obiectele celorlalte canale. Somonului şi râului nu le place ca omul să mănânce ceva pe o ambarcaţiune. Urina nu trebuie să intre în apă.
Căprioarele vor sta departe de capcană atunci când carnea de căprioară a intrat în contact cu apa. Somonul cere ca femeile care călătoresc în susul sau în josul râului să fie în mod special atente, nu cumva să fie în perioada menstruaţiei.
Numai o dată pe an, în timpul goanei somonului, sunt lăsate deoparte aceste precauţii. Atunci, după ceremonii complicate, se construieşte un baraj rezistent care blochează ascensiunea somonului şi permite indienilor yurok să-şi facă provizii bogate pentru iarnă. Construirea barajului este „cea mai mare întreprindere mecanică a indienilor yurok, de fapt a oricărei populaţii de indieni

din California, şi este demersul cu cea mai mare participare colectivă" (Kroeber). După zece zile de pescuit colectiv, se petrec pe malurile râului orgii pline de comportamente ridicole şi libertate sexuală, care ne amintesc de vechile ceremonii păgâne de primăvară din Europa şi de libertinismul indienilor sioux înainte de Dansul Soarelui.
Ceremonia supremă a barajului este astfel echivalentul Dansului Soarelui al indienilor sioux; începe cu o grandioasă dramatizare în masă a creaţiei lumii şi reprezentaţii care repun în scenă evoluţia spiritului yurok de la dezordinea centrifugală la circumscrierea centripetă, care a devenit în cele din urmă legea sa şi garanţia pentru proviziile permanente oferite de Ajutoarele Supranaturale. Ne vom întoarce la aceste ceremonii când ne vom referi la pruncia în comunitatea yurok. Ceea ce am spus este suficient pentru a arăta că lumea yurok era foarte diferită ca mărime şi structură de cea sioux, dacă nu cumva se află într-o opoziţie aproape sistematică.
Şi ce oameni diferiţi sunt ei, chiar şi astăzi! După întâlnirea cu apaticii stăpâni de altădată ai preriei, a fost aproape o uşurare (deşi dublată de şoc) să ajung la aproape inaccesibilul (pe vremea accea) sat yurok, să fiu tratat ca un membru al unei minorităţi neagreate şi să mi se spună să merg să dorm cu porcii — „ei sunt câinii omului alb".
Există mai multe sate în întregime yurok pe cursul inferior al râului Klamath, cel mai mare reprezentând o unificare târzie, din perioada Goanei după Aur, a unui număr de sate foarte vechi. Aflat într-un luminiş, este accesibil numai cu ajutorul bărcii cu motor de pe coastă sau străbătând drumuri înceţoşate şi periculoase. La începutul întreprinderii mele de a petrece câteva săptămâni acolo pentru a-mi strânge şi verifica informaţiile despre copilăria indienilor yurok, m-am confruntat imediat cu „temperamentul rezistent şi suspicios" pe care
se presupune că îl au indienii yurok ca grup. Din fericire, întâlnisem şi lucrasem cu unii indivizi yurok care trăiau în apropiere de estuarul râului Klamath; şi Kroeber mă prevenise despre obiceiurile lor de a fi zgârciţi, suspicioşi şi mânioşi. Am putut de aceea să mă abţin de la a le judeca comportamentul — sau, într-adevăr, de la a mă lăsa descurajat de el. Aşa că mi-am făcut tabăra într-o loc părăsit de lângă râu şi am aşteptat să descopăr care poate fi problema. Se pare că, pe coastă, vizitasem şi mâncasem alături de duşmanii de moarte ai unei familii importante din amonte. Disputa data din deceniul opt al secolului trecut. Mai mult, se pare că această comunitate izolată nu putuse să accepte declaraţia mea legată de intenţiile mele ştiinţifice. În schimb, mă suspectau că sunt un agent venit să cerceteze chestiuni precum disputele legate de proprietate cauzate de discuţiile asupra legii Howard-Wheeler. Conform hărţilor străvechi, existente numai în minţile oamenilor, teritoriul yurok este un mozaic de pământuri comunale, proprietăţi deţinute în comun şi proprietăţi individuale de familie. Opoziţia faţă de legea Howard-Wheeler, care interzice indienilor să îşi vândă pământul altora, ci numai între ei, a luat forma dezbaterilor legate de ce anume ar putea un individ yurok să declare proprietate şi să vândă şi când ar trebui abrogată legea, iar una dintre presupusele mele misiuni secrete se pare că era aceea de a încerca, prin înşelătorie, să stabilesc drepturi de proprietate pe care reprezentanţii oficiali nu reuşiseră să le stabilească. În plus, boala fatală a unui tânăr de rit shaker şi vizita prelaţilor shaker din nord au precipitat controverse religioase. Rugăciuni şi dansuri zgomotoase au invadat aerul nopţii. Shakerismului i se opuneau la acea vreme nu numai doctorul trimis de stat, cu care fusesem văzut în aval, şi puţinii supravieţuitori ai celor ce practicau vechea artă a medicinei yurok, ci şi un misionar nou-venit. El era adventist de ziua a şaptea, singurul alt alb din comunitate, care, prin salutul său amabil, deşi vădit dezaprobator faţă de ţigara

din mâna mea, m-a compromis şi mai mult în ochii băştinaşilor. Mi-au trebuit zile de aşteptare solitară înainte de a găsi persoane care să-mi ofere informaţii ce mi-au clarificat mai mult aspectele principale ale copilăriei indienilor yurok. Odată ce ştie că eşti prieten însă, individul yurok lasă deoparte orice suspiciune preconcepută şi devine un colaborator demn.
Atitudinea nesupusă şi cinică a celor mai mulţi indieni yurok faţă de albi cred că trebuie atribuită faptului că distanţa directă dintre yurok şi albi nu este atât de mare ca aceea dintre albi şi sioux. Mare parte din ABC-ul centripet al vieţii yurok nu a trebuit reînvăţat când au venit albii. Indienii yurok locuiau în case rezistente cu schelet de lemn, pe jumătate afundate în pământ. Casele cu schelet de lemn din prezent sunt construite lângă puţurile din pământ unde se aflau cândva casele strămoşilor. Spre deosebire de sioux, care a pierdut brusc centrul economiei şi vieţii spirituale odată cu dispariţia bizonilor, yurok are acces la somon şi îl prinde, mănâncă şi vorbeşte despre el. Când bărbatul yurok de astăzi cârmeşte o plută din buşteni, iar femeia yurok cultivă legume, ocupaţiile lor nu sunt foarte îndepărtate de activităţile originare de construire a pirogilor (odată, o industrie de export), culegere a ghindelor şi plantare a tutunului. Mai presus de toate, indienii yurok au fost preocupaţi toată viaţa de proprietate. Ei ştiu cum să discute o problemă în dolari şi cenţi şi o fac cu deplină convingere ritualică. Indienii yurok nu au nevoie să abandoneze această tendinţă „primitivă" în lumea albilor centrată pe bani. Plângerile lor împotriva Statelor Unite găsesc, aşadar, o altă expresie decât rezistenţa pasivă, nearticulată, mocnită a omului din prerie.
Pe 4 iulie, când „jelitorii anului" erau răsplătiţi printr-un dans ritual care ţinea întreaga noapte, am avut ocazia să văd mulţi copii strânşi să privească dansul, apogeul a ceea ce era programat să se desfăşoare până dimineaţa. Erau puternici şi cu toate acestea graţioşi, calmi şi bine-crescuţi, după cum au dovedit pe tot parcursul
lungii nopţi.

2. Psihiatria copilului yurok

Fanny, unul dintre informatorii cei mai vechi ai lui Alfired Kroeber, se autointitula şi era numită de ceilalţi „doctor". Atâta timp cât trata boli somatice sau folosea tratamentele fiziologice specifice indienilor yurok, nu mă puteam considera egalul său profesional. Însă ea făcea de asemenea şi psihoterapie cu copiii, iar în acest domeniu era posibil să schimbăm notiţe. A râs din toată inima de psihanaliză, de principalele principii psihoterapeutice care, aşa cum vom arăta, pot fi cu uşurinţă explicate în termenii ei. Această femeie în vârstă radia ceva prietenos şi cald. Când melancolia făcea ca zâmbetul şi privirea să i se retragă în spatele chipului ridat, parcă săpat în piatră, melancolia ei era expresivă, o retragere pozitivă, nu tristeţea neclintită care se citea uneori pe feţele celorlalte femei indiene.
De altfel, când am sosit, Fanny se afla într-o stare acută de mâhnire. Cu câteva zile înainte, intrând în grădina de legume şi privind înjur, treizeci de metri mai jos, acolo unde Klamath se varsă în Pacific, văzuse o mică balenă care intrase în râu, s-a jucat un timp şi apoi a dispărut. Acest lucru a şocat-o profund. Nu hotărâse creatorul că numai somonii, sturionii şi alţi peşti asemănători ar trebui să treacă bariera de apă dulce? Această încălcare a barierei nu putea însemna decât că discul lumii pierdea încet-încet poziţia orizontală, că apa sărată intra în râu şi că se apropia un potop, comparabil cu cel care mai distrusese o dată omenirea. Totuşi, nu spusese decât câtorva cunoscuţi despre asta, arătând că era încă posibil ca
evenimentul să nu devină realitate dacă nu se vorbea prea mult despre el.
Era uşor să conversezi cu această bătrână indiancă, deoarece era de obicei veselă şi destul de directă, cu excepţia situaţiilor în care întrebările se apropiau prea mult de subiecte tabu. În timpul primelor noastre interviuri, Kroeber a stat

în spatele nostru, ascultând şi din când în când întrerupându-ne. A doua zi, am observat brusc că lipsea din cameră de ceva timp şi am întrebat unde plecase. Bătrâna a râs veselă şi a spus: „El dă şansa să întrebi singur. Tu om mare acum".

Care sunt cauzele nevrozelor infantile (crizele de furie, lipsa poftei de mâncare, coşmarurile, delincvenţa etc.) în cultura yurok? Dacă un copil, după lăsarea întunericului, vede vreun „om înţelept", o rasă de oameni mici care au precedat oamenii pe pământ, atunci dezvoltă o nevroză şi, dacă nu este tratat, în cele din urmă moare.

„Oamenii înţelepţi" sunt descrişi ca fiind ceva mai mici de statură decât un copil. Ei sunt spirite pure, fără corp, pentru că nu cunosc actul sexual. Sunt deja adulţi la şase luni şi sunt nemuritori. Procreează oral, femeile mâncând păduchii bărbatului. Orificiul naşterii nu este sigur; totuşi, este sigur că femeile „înţelepte" nu au „măruntaie de femeie" — adică, vagin şi uter, prin existenţa cărora, aşa cum vom arăta, au pătruns în lume păcatul şi dezordinea.

Observăm că „oamenii înţelepţi" sunt asemenea pruncilor. Sunt mici, orali şi magici şi nu cunosc genitalitatea, vina şi moartea. Sunt vizibili şi periculoşi numai pentru copii, deoarece doar copiii sunt încă fixaţi în stadiile primare şi pot regresa

când descreşte stimularea din timpul zilei — apoi, devenind visători, pot fi atraşi de aspectul copilăresc al „oamenilor înţelepţi" şi de modurile lor arhaice şi intuitive de a fi. Pentru că „oamenii înţelepţi" nu au o organizare socială. Sunt creativi, dar nu cunosc genitalitatea şi, prin urmare, nu ştiu ce înseamnă să fii „curat". Astfel oamenii „înţelepţi" ar putea foarte bine să servească drept suport pentru proiecţiile stadiului pregenital al copilăriei în filogenie şi preistorie.

Dacă un copil prezintă perturbări sau se plânge de dureri indicând că este posibil să fi văzut „oameni înţelepţi", bunica lui iese în grădină sau merge la estuar ori în orice alt loc unde a aflat că s-a jucat copilul după lăsarea întunericului, strigă tare şi vorbeşte spiritelor: „Acesta este copilul nostru; nu-i faceţi rău". Dacă nu are niciun efect, bunica din casa vecină este rugată să „cânte cântecul ei" copilului. Fiecare bunică are propriul ei cântec. Culturile amerindiene par să aibă o înţelegere uimitoare a ambivalenţei, care dictează că în anumite stări de criză ajutorul educaţional sau terapeutic al rudelor apropiate nu funcţionează. Dacă bunica vecină nu are succes, în cele din urmă este chemată Fanny şi se stabileşte un preţ pentru tratament.

Fanny spune că uneori simte când va veni un pacient:

Uneori nu pot să dorm; cineva mă caută ca să vin şi să doftoricesc. Nu beau apă şi sigur cineva vine. „Fanny, vin după tine, dau zece dolari." Eu spun: „Vin pentru cincisprezece dolari". „Bine."

Copilul este adus de întreaga familie şi îl pun pe podeaua salonului lui Fanny. Ea îşi fumează pipa pentru „a-şi lua puterea". Apoi, dacă este necesar, copilul este ţinut de mamă şi tată în timp ce Fanny suge prima „durere" de deasupra ombilicului copilului. Aceste „dureri", „cauzele" somatice ale bolii (deşi ele, la rândul lor, pot fi cauzate de dorinţe rele), sunt văzute ca un fel de materializări însângerate şi cleioase. Pentru a se pregăti pentru această sarcină, Fanny trebuie să se abţină de la a bea apă pentru o anumită perioadă. „Când suge e ca şi cum bărbia ei îţi trece prin şira spinării, dar nu doare", spune un informator. Totuşi, fiecare „durere" are o „pereche"; o dâră de murdărie o conduce pe Fanny la locul în care se află „perechea", care este şi ea suptă.

Observăm că boala la indienii yurok este bisexuală. Un sex este reprezentat ca fiind situat în apropierea centrului corpului, cel mai susceptibil la vrăjitorie, în timp ce celălalt a rătăcit prin corp către partea afectată, asemenea uterului rătăcitor din teoria greacă a isteriei sau deplasarea cathexisului (investirii) de la un organ la altul în sistemul psihanalizei.

După ce a înghiţit două-trei „dureri", Fanny merge într-un colţ al camerei şi se aşază cu faţa la perete. îşi introduce patru degete, omiţând degetul mare, pe gât şi vomită mizeria într-o găleată. Apoi, când simte că „durerile" copilului ies la suprafaţă, ţine mâinile în dreptul gurii, „ca două scoici", şi cu zgomot scuipă „durerea" copilului în palme. Apoi dansează şi astfel face „durerile" să dispară. Repetă toate acestea până ce simte că toate „durerile" copilului au fost scoase. Apoi urmează o „interpretare" în stil yurok. Ea fumează iar, dansează din nou şi intră în transă. Vede foc, un nor, apoi se aşază, îşi reîmprospătează conţinutul pipei, trage o gură mare de fum şi apoi are o viziune mai substanţială, care o face să spună familiei adunate ceva de genul: „Văd o femeie bătrână aşezată în Bald Hills şi dorind ceva rău unei alte femei. De aceea acestui copil îi e rău". Ea nici nu a terminat bine de vorbit când bunica copilului se ridică şi mărturiseşte că ea este cea care într-o zi a fost în Bald Hills şi a încercat să facă o vrajă împotriva unei alte femei. Sau Fanny spune: „Văd un bărbat şi o femeie făcând afaceri [contact sexual], deşi bărbatul s-a rugat pentru noroc şi nu ar trebui să atingă nicio femeie". În acest caz, tatăl sau unchiul se ridică şi îşi mărturiseşte vina. Uneori, Fanny trebuie să acuze o persoană decedată de vrăjitorie sau perversiuni, în care caz fiul sau fiica decedatului mărturisesc printre lacrimi greşelile acesteia.

Se pare că Fanny are un anumit inventar de păcate (comparabile cu „evenimentele tipice" ale şcolilor de psihoterapie), pe care le asociază, în cadrul ritualului, cu anumite tulburări. Astfel îi determină pe oameni să mărturisească înclinaţia spre fapte care, din punctul de vedere al structurii culturii, pot fi prezise, iar mărturisirea este benefică pentru pacea interioară a tuturor. Având un statut înalt în comunitatea primitivă, Fanny are acces, bineînţeles, la suficiente bârfe pentru a şti slăbiciunile pacienţilor săi chiar înainte de a-i vedea, şi este suficient de experimentată pentru a citi feţele pacienţilor în timp ce-şi vede de practicile magice. Dacă ulterior realizează o legătură între sentimentul de vină derivat din agresiunea sau
perversiunea secretă şi simptomele copilului, atunci se află pe direcţia cea bună din punct de vedere psihopatologic şi nu ne surprinde să aflăm că simptomele nevrotice de obicei dispar după ce Fanny a pus degetul pe principala sursă a ambivalenţei din cadrul familiei şi a obţinut o confesiune publică.

3. Educaţia copilului yurok

Prezint acum informaţiile despre copilăria indienilor yurok.

Naşterea unui copil este protejată prin prohibiţii *orale*, în plus faţă de cele genitale observate la sioux. În timpul naşterii, mama trebuie să ţină gura închisă. Tatăl şi mama nu mănâncă nici carne de căprioară, nici de somon până ce buricul copilului nu este vindecat. Nerespectarea acestui tabu, credeau indienii yurok, este cauza convulsiilor copilului.

Nou-născutul nu este alăptat timp de zece zile, dar primeşte supă de nucă dintr-o scoică mică. Alăptarea începe în stilul indian caracteristic, frecvent şi cu generozitate. Totuşi, spre deosebire de indienii sioux, yurok au un moment specific când are loc înţărcarea, la aproximativ şase luni — adică, în jurul perioadei când apar primii dinţi, o perioadă de alăptare minimă pentru amerindieni. înţărcarea este numită „uitatul de mamă" şi, dacă este necesar, este impusă forţat către finalul primului an de viaţă prin plecarea mamei pentru câteva zile. Prima hrană solidă oferită este carne de somon sau de căprioară bine sărată cu alge. Mâncărurile sărate sunt „dulciurile" yurok. încercarea de a accelera autonomia prin înţărcarea timpurie pare să facă parte din tendinţa generală de a încuraja copilul să-şi părăsească mama şi să renunţe la ajutorul ei cât mai repede şi suportabil posibil. Acest lucru începe *în utero*. Femeia gravidă mănâncă puţin, cară multe lemne şi, de preferat, face munci care să o oblige să se aplece în faţă, astfel încât fătul „nu se va sprijini pe coloana ei" — adică, să nu se relaxeze şi să nu se odihnească. îşi freacă abdomenul des, mai ales când

lumina zilei se împuţinează, pentru a ţine copilul treaz şi a preveni tendinţa precoce de a regresa la stadiul preistoriei care, aşa cum am văzut, este originea tuturor nevrozelor. Mai târziu, nu numai că înţărcarea timpurie obligă copilul să renunţe la mamă, dar picioarele copilului sunt lăsate libere în versiunea yurok a portbebeului şi, începând cu a douăzecea zi de viaţă, sunt masate de bunica lui pentru a încuraja precoce mersul de-a buşilea. Cooperarea părinţilor în această direcţie este asigurată de regula că ei îşi pot reîncepe viaţa sexuală imediat ce copilul face câteva mişcări viguroase de mers de-a buşilea. Copilul este împiedicat să adoarmă după-amiaza târziu şi la venirea serii, ca nu cumva amurgul să îi închidă ochii pentru totdeauna. Prima criză postnatală, astfel, este de o altă natură la indienii yurok decât cea experimentată de micii sioux. Este caracterizată prin apropierea fizică crescută în perioada apariţiei primilor dinţi, înţărcare forţată, încurajarea mersului de-a buşilea şi reîntoarcerea devreme a mamei la vechile obiceiuri sexuale şi la noi naşteri.

Ne-am referit la afinitatea dintre antrenamentul oral al copiilor sioux şi trăsăturile dezirabile ale vânătorilor din prerie; este de aşteptat ca nou-născuţii yurok să aibă o primire sistematic diferită. Şi, într-adevăr, copilul yurok este expus înţărcatului precoce şi, dacă este necesar, brusc, înainte sau imediat după ce intră în stadiul muşcatului, iar aceasta se întâmplă după ce a fost descurajat prin tot felul de mijloace să se simtă prea confortabil în, cu şi în jurul mamei sale. El va fi pregătit

să devină pescar: un pescar cu plasele pregătite pentru o pradă care (numai dacă se poartă frumos şi spune „te rog" aşa cum se cuvine) va veni la el. Atitudinea indienilor yurok faţă de ajutoarele supranaturale este asemenea unui continuu şi fervent „te rog", care pare să fie întărit de un reziduu de nostalgie infantilă pentru mama de care a fost separat cu forţa. Un bun yurok este caracterizat de abilitatea de a plânge în timp ce se roagă pentru a obţine influenţă asupra puterilor care trimit hrana de dincolo de această lume vizibilă. Cuvinte cum ar fi „văd un somon", spuse printre lacrimi, cu convingerea unei halucinaţii autoinduse, vor atrage un somon către el; aceasta este credinţa sa. Dar trebuie să lase impresia că nu este foarte nerăbdător, altminteri prada îi va scăpa şi trebuie să se convingă singur că nu doreşte să facă niciun rău. Conform credinţei yurok, somonul spune: „Voi călători atât cât se întinde râul. îmi voi lăsa solzii pe plasele pescarilor şi ei vor deveni somoni, dar eu voi trece şi nu voi fi ucis".

Această concentrare asupra surselor de hrană nu se obţine fără cea de-a doua fază a antrenamentului oral, la vârsta când copilul „are minte" — adică atunci când poate repeta ceea ce îi este spus. Se spune că, în trecut, demult, o masă yurok era o veritabilă ceremonie de autocontrol. Copilul era certat pentru a nu apuca niciodată în grabă mâncarea, a nu lua niciodată fără să ceară, a mânca întotdeauna încet şi a nu cere mciodata o altă porţie — un puritanism oral cu greu egalat de alte populaţii primitive. În uniDui mesei, era menţinută o ordine strictă a aşezării, iar copilul era învăţat să mănânce d -eguli; de exemplu,

să ia numai puţină mâncare

cu lingura, să ducă încet lingura la gură, să pună jos lingura în ump ce mestecă — şi mai presus de toate, să se gândească pe toată durata acestui proces la a deveni bogat. La masă, trebuia păstrată liniştea tot timpul, pentru ca toţi să se poată concentra asupra banilor şi somonului. E posibil ca acest comportament ceremonial să fi fost menit să ridice la nivelul unei halucinaţii acea nevoie nostalgică de hrănire, care ar fi putut fi trezită de înţărcarea şi

separarea de mamă precoce în stadiul dorinţei intense de a muşca. „Gândirea deziderativă" a fost pusă în întregime în slujba intereselor economice. Un yurok se putea convinge că vede bani atârnând în copaci şi somoni înotând în râu în

afara sezonului şi credea că această gândire halucinatorie autoindusă va provoca un răspuns din partea Ajutoarelor. Mai târziu, energia reveriilor genitale este şi ea strunită în slujba aceloraşi întreprinderi economice. în sauna rituală, băieţii mai mari vor învăţa abilitatea duală de a se gândi la bani, şi *nu* la femei.
Fabulele spuse copiilor subliniază într-un mod interesant urâţenia lipsei de autocontrol. Ele izolează o caracteristică a fizionomiei animalelor şi o folosesc ca argument pentru un „comportament curat".

Şoimul este pleşuv pentru că din nerăbdare şi-a băgat tot capul într-un bol de

supă fierbinte. Lacomul ţipar şi-a pierdut toate oasele la jocuri de noroc.
Creasta certăreţei gaiţe albastre este clitorisul ei, pe care şi l-a smuls şi şi l-a pus pe cap într- o zi, când era foarte geloasă şi nervoasă pe soţul ei.
Ursului îi era mereu foame. Era însurat cu gaiţa albastră. într-o zi au făcut un foc şi ursul a trimis gaiţa după mâncare. Ea s-a întors numai cu o ghindă. „Asta e tot?", a întrebat ursul. Gaiţa s-a enervat şi a aruncat ghinda în foc. A explodat în toate direcţiile, aruncând bucăţi de ghindă peste tot. Ursul le-a înghiţit pe toate şi i s-a făcut foarte rău. Unele păsări au încercat să îi cânte, dar nu l-a ajutat. Nimic nu a ajutat. în cele din urmă, pasărea colibri a spus: „întinde-te jos şi deschide gura", apoi a zburat chiar prin el. Şi acest lucru i-a adus alinare ursului. De aceea ursul are un anus atât de mare şi nu îşi poate reţine fecalele.
Şi aceasta ne conduce la stadiul anal. în cultura yurok, în copilărie, pare să nu se pună un accent specific pe fecale sau pe zona anală, dar există o evitare generală a oricărei contaminări cauzate de contactul cu fluide şi conţinuturi antagonice. Pruncul învaţă repede că nu are voie să urineze în râu sau în vreun pârâu auxiliar, deoarece somonului care înoată în râu nu-i place să înoate în fluide corporale. Nu se referă atât de mult la faptul că urina este „murdară", ci la faptul că lichidele din tuburile unui sistem diferit sunt antagonice şi reciproc distructive. O astfel de evitare sistematică şi necesară pe tot parcursul vieţii cere să fie integrate în personalitate şi identitate precauţii speciale; şi, într-adevăr, comportamentul oficial al indienilor yurok prezintă toate trăsăturile despre care psihanaliştii, urmându-i pe Freud şi Abraham, au descoperit că au o semnificaţie caracteristică la pacienţii cu „fixaţii anale": ritualuri compulsive, ciondăneli pedante, zgârcenie suspicioasă, tendinţa de a aduna obiecte etc. în societatea noastră, compulsivitatea este adesea expresia
unei astfel de evitări generale a contaminării, orientată de mame fobice către zona anală; dar, în cultura noastră, ea este întărită de nevoia excesivă de punctualitate şi ordine care este absentă în viaţa indienilor yurok.
Fundamentul atitudinilor genitale ale indienilor yurok este aşezat în condiţionarea din copilăria mică, ce învaţă copilul să îşi subordoneze pulsiunile instinctuale consideraţiilor economice. Fata ştie că virtutea, sau să spunem numele nepătat, îi va aduce un soţ care plăteşte bine şi că statutul ei ulterior, şi în consecinţă statutul copiilor ei şi al copiilor copiilor ei, va depinde de suma oferită de soţul ei tatălui ei când îi va cere mâna. Băiatul, pe
de altă parte, doreşte să acumuleze suficient pentru a cumpăra o soţie merituoasă şi să o plătească în întregime. Dacă s-ar întâmpla să lase o fată merituoasă gravidă prematur — adică, înainte să o poată plăti în întregime — ar trebui să intre în datorii. În rândul indienilor yurok, toate comportamentele deviante şi tulburările de caracter ale adulţilor sunt explicate ca rezultat al mamelor, bunicilor şi străbunicilor delincvente pentru care nu s-a „plătit în întregime". Aceasta, se pare, înseamnă că bărbatul în discuţie a fost atât de dornic să se însoare, încât şi-a împrumutat soţia plătind doar un avans şi nu a putut plăti ratele. în termenii noştri, el dovedeşte că Eul său a fost prea slab pentru a putea integra nevoile sexuale şi virtuţile economice. Totuşi, acolo unde

nu interferează cu bogăţia, sexul este privit cu îngăduinţă şi umor. Faptul că actul sexual necesită purificare pare să fie considerat o datorie sau o bătaie de cap, dar nu se răsfrânge asupra sexului ca atare sau asupra femeilor ca persoane. Suprafaţa
corpului uman nu este asociată cu nimic ruşinos. Dacă fetele tinere aflate între menarhă şi căsătorie evită să se îmbăieze goale în faţa celorlalţi, aceasta este pentru a evita să ofenseze expunând semnele menstruaţiei. Altfel, oricine este liber să se îmbăieze cum îi place şi în compania cui vrea.
Aşa cum am văzut, copiii sioux învăţau să asocieze ceea ce ţine de locomoţie şi genital cu vânătoarea. Indianul sioux, în sexualitatea sa oficială, era mai pronunţat falic-sadic, ţinând cont că urmărea orice mişcă: vânat, duşman, femeie. în această privinţă, indianul yurok este mai mult fobie şi suspicios. El evită să fie atras în capcană. Pentru că i s-a întâmplat şi divinităţii: creatorul lumii yurok era extraordinar de desfrânat şi cutreiera pământul, punând în pericol lumea cu fărădelegile sale. Fiii săi i-au cerut să părăsească această lume. El a promis să fie un zeu bun, însă, pe când se aventura pe coastă mai mult decât ar face-o orice persoană raţională şi bine-crescută, a întâlnit-o pe femeia calcan întinsă pe plajă, deschizându-şi picioarele ademenitor. (Calcanul, spun indieni yurok, arată ca „măruntaiele unei femei".) Nu a putut să îi reziste. Dar imediat ce a pătruns, ea l-a prins în vaginul ei, şi-a înfăşurat picioarele în jurul lui şi l-a răpit. Această poveste serveşte pentru a arăta unde te duc centrifugalitatea, vagabondajul şi pofta trupească nelegiuită. în lumea yurok păzită de legi, stabilită de fiii exagerat de scrupuloşi ai creatorului delincvent, un om raţional evită să fie „prins în capcană" de femeia nepotrivită sau la momentul şi locul nepotrivite — „nepotrivit" înseamnând orice împrejurări care ar putea compromite achiziţiile sale ca fiinţă economică. A învăţa să evite această

capcană înseamnă să devină un individ „curat", un individ „cu minte". **4.**

Rezumat comparativ

Lumile yurok şi sioux sunt lumi primitive după criteriile adoptate anterior. Sunt puternic etnocentrice, preocupate numai de autoreglarea tribală în relaţie cu un anumit segment din natură şi cu dezvoltarea unui număr suficient de unelte şi a magiei potrivite. Am descoperit că lumea yurok este orientată precaut, de-a lungul unor linii centripete, în timp ce lumea sioux este puternic centrifugală. Ca societate, indienii yurok aproape că nu aveau organizare ierarhică. Accentul era pus în întregime pe vigilenţa reciprocă în observarea cotidiană a diferenţelor minime de valoare. Exista un sentiment „naţional" minimal şi, aşa cum am neglijat să arăt, nu era prezentă niciun fel de înclinaţie spre război. La fel cum indienii yurok credeau că dacă îşi imaginează somonul însemna că acesta va veni, ei credeau bineînţeles că pot ţine războiul departe numai prin simplul fapt de a nu se gândi la potenţiali inamici. Se ştie despre indienii yurok din amonte că au ignorat triburi ostile care le-au traversat teritoriul pentru a se război cu indienii yurok din aval. Războiul era o problemă care îi privea pe ei în mod direct, nu o problemă de loialitate naţională sau tribală.
Astfel, ei se simţeau în siguranţă în acest sistem de evitare: evitau să fie atraşi în vreun război, să fie contaminaţi, să intre în vreo afacere proastă. Vieţile lor individuale începeau cu îndepărtarea timpurie de la sânul mamei şi cu instrucţiuni suplimentare (pentru băieţi) să o evite, să stea departe de încăperile ei şi să fie
atenţi la femeile ispititoare în general. Mitologia lor alungă creatorul din această lume, fiind ademenit şi răpit de o femeie. În timp ce frica de a fi prins

domina astfel evitările lor, trăiau fiecare moment cu scopul de a obţine un avantaj de la celelalte fiinţe umane.

în lumea yurok, râul Klamath poate fi asociat cu un canal nutriţional, iar estuarul său, cu gura şi gâtlejul deschise pentru totdeauna către orizont, locul de unde vine somonul; astfel, imaginea lumii lor sugerează clar modul oral de încorporare. Pe tot parcursul anului, rugăciunile indienilor yurok se îndreaptă în această direcţie, proclamându-şi umilinţa şi negând dorinţa de a face rău. Totuşi, o dată pe an, indienii yurok ademenesc în lacrimi zeul lor înapoi în această lume, numai suficient cât să se asigure de bunăvoinţa lui — şi să-i ademenească somonul. Aşa cum lumea sioux îşi găseşte expresia cea mai înaltă în ritualurile asociate Dansului Soarelui, lumea yurok dramatizează tot ceea ce o reprezintă în timpul acelor zile în care, prin cele mai remarcabile eforturi comune de organizare, construieşte barajul pentru peşte: închizând treptat, ca două fălci gigantice, cele două părţi crescute de pe malurile opuse ale râului. Fălcile se închid şi prada este prinsă în capcană. încă o dată, creatorul reîntinereşte lumea cu zgârcenie, lăsându-i moştenire părţi din sine, numai pentru a fi alungat pentru încă un an. Din nou, ca şi în cazul indienilor sioux, punctul culminant al acestui ceremonial urmăreşte un ciclu de ritualuri care au de-a face cu dependenţa oamenilor de ajutoarele supranaturale. în acelaşi timp, ceremonialul pune în scenă o reprezentaţie colectivă grandioasă pe teme ale pericolului cel mai timpuriu din ciclul de viaţă al individului: pierderea ontogenetică a sânului mamei în stadiul muşcatului corespunde cu pericolul filogenetic al pierderii sursei de somon din ocean. Concluzia este, inevitabil, că marile teme ale fertilităţii şi fecundităţii îşi găsesc expresia simbolică în echivalenţa dintre somonul sacru cu falusul paternal şi cu sânul maternal: organul care generează viaţa şi cel care hrăneşte.

în timpul festivalurilor reîntineririi — adică atunci când rugăciunile au fost întărite prin dinţii tehnologici ai barajului — indienilor yurok nu le era permis să plângă, pentru că oricine plângea nu apuca încă un an de viaţă. într-adevăr, „sfârşitul construcţiei barajului este o perioadă de libertate. Glumele, ridiculizările şi abuzul se dezlănţuie; nimeni nu trebuie să se simtă jignit; şi, pe măsură ce vine noaptea, pasiunile îndrăgostiţilor se aprind" (Kroeber). Aşadar, în această singură ocazie, indienii yurok se comportau la fel de licenţios precum falicul lor creator, mândri că printr-o combinaţie ingenioasă de inginerie şi căinţă au reuşit să realizeze iarăşi fapta eroică a lumii lor: să prindă somonul — şi să îl aibă şi în anul următor.

Pentru a fi evitant aşa cum trebuie şi totuşi avid aşa cum trebuie, indianul yurok trebuie să fie *curat;* adică, trebuie să se roage cu smerenie, să plângă cu credinţă şi să halucineze cu convingere în ceea ce le priveşte pe Ajutoarele Supranaturale; trebuie să înveţe să împletească plase de pescuit bune, să le poziţioneze bine şi să colaboreze la barajul pentru peşte, în ceea ce priveşte tehnica sa; trebuie
să târguiască şi să se tocmească cu energie şi insistenţă când face afaceri cu semenii săi; şi trebuie să înveţe să-şi controleze orificiile corpului şi tuburile interne în aşa manieră încât căile prin care circulă lichidele sale naturale şi căile de alimentaţie (care nu sunt accesibile înţelegerii ştiinţifice şi influenţei tehnice) vor fi în mod magic controlate. Astfel, în lumea yurok omogenitatea se bazează pe o integrare a eticii economice şi moralităţii magice cu configuraţia geografică şi fiziologică. Am descris modul în care această integrare este pregătită în educarea organismelor tinere^.

În încercarea de a surprinde semnificaţia (ori fie chiar şi numai configuraţia) comportamentului indienilor yurok nu am putut să evităm analogiile cu ceea ce este considerat a fi un comportament extrem sau deviant în cultura noastră. în cadrul comportamentului său cotidian, indianul yurok plânge în faţa zeilor săi

„ca un copil", halucinează în meditaţia lui „ca un psihotic", se comportă „ca un fobie" când este confruntat cu contaminarea şi încearcă să se comporte evitant, cu suspiciune şi parcimonios „ca un nevrotic compulsiv". încerc oare să spun că indienii yurok chiar *simt* astfel sau că se comportă *ca şi cum* ar fi?
Antropologul care a trăit suficient de mult printre aceşti oameni ne poate spune ceea ce informatorii săi doresc să detalieze şi dacă ceea ce se spune că ar face aceşti oameni corespunde într-adevăr cu ceea ce se observă în viaţa lor de zi cu zi sau an de an. Sunt încă rare observaţiile care ar indica în ce fel caracteristici tradiţionale cum ar fi nostalgia, avariţia sau retentivitatea sunt sau nu, de asemenea, caracteristici dominante personale ale indivizilor tipici. Să luăm ca exemplu abilitatea yurok de a imita o fiinţă neajutorată care plânge sau un om îndoliat, aflat într-o suferinţă profundă. E adevărat că, în încercarea de a caracteriza comportamentul instituţionalizat de a cere recompensă al indienilor yurok, Kroeber, pe parcursul câtorva minute în timpul unui seminar ţinut într-o seară, a folosit expresiile „văicăreală", „agitaţie", „ciondăneală", „zbierete", „autocompătimire", „scuzele pe care le-ar oferi un copil", „reclamanţi care devin o pacoste" etc. înseamnă aceasta că indianul yurok cu tehnologia sa este mai neajutorat, mai paralizat de tristeţe decât sunt membrii unui trib care nu dezvoltă aceste „trăsături"? Cu siguranţă, nu; neajutorarea sa instituţionalizată nu este în sine nici o trăsătură, nici un simptom nevrotic. Ea nu interferează cu eficienţa individuală de a îndeplini cerinţele tehnologice care erau adecvate ariei din natură în care trăiesc indienii yurok. Plânsul său se bazează pe capacitatea învăţată şi condiţionată de a pune în scenă o atitudine infantilă pe care cultura alege să o păstreze şi să o pună la dispoziţia individului pentru a o folosi împreună cu semenii săi în zona restrânsă a magicului. O astfel de atitudine instituţionalizată nici nu se întinde dincolo de zona sa bine definită, nici nu face imposibilă dezvoltarea opusului ei la întregul potenţial. Este posibil ca indianul yurok cel mai de succes să fi fost cel care putea plânge de-ţi rupea sufletul sau care se putea tocmi cel mai eficient în unele situaţii, fiind totuşi plin de tărie de caracter în altele — cu alte cuvinte, indianul yurok al cărui Eu era suficient de puternic pentru a sintetiza oralitatea şi „raţionalul". Prin comparaţie, „tipurile" oral şi anal pe care am putea să le observăm astăzi în cultura noastră sunt oameni derutaţi care sunt victime ale modurilor de funcţionare exagerată a organelor, fără a exista o realitate culturală omogenă corespondentă.
Configuraţia retentivităţii yurok pare să fie atât alimentară pe cât este şi anală: include gura care cere şi stomacul care acumulează, cât şi sfincterele parcimonioase. Astfel, ea este prototipică şi pentru tendinţa anală de a acumula în mod creativ pentru a profita la maximum de valorile colecţionate care aparţin întregului sistem social, ele oferind în schimb plăcere, prestigiu şi continuitate în cadrul comunitar.
Acolo unde caracterul anal din cultura noastră îl domină pe nevrotic, el apare ca rezultat al impactului asupra unui copil retentiv pe care îl are un anumit tip de comportament maternal din civilizaţia vestică, şi anume o preocupare exagerată narcisică şi fobică pentru problemele de evacuare. Această atitudine conduce la dezvoltarea excesivă a potenţialităţilor retentive şi eliminative şi la fixarea lor în zona anală. Ea creează copilului o puternică ambivalenţă socială şi rămâne un factor de izolare în dezvoltarea sa sexuală şi socială.
La indienii yurok, „plăcerea evacuării finale şi a exhibiţiei materialului colecţionat" este cea mai evidentă în dansuri, când, înspre dimineaţă, faţa luminoasă a indienilor yurok îşi arată comorile fabuloase de obsidian sau podoabele pe care le poartă pe cap, ornamentate cu scalpuri de ciocănitoare. Aici, obstinenţa instituţionalizată, care face posibilă acumularea acestor comori pentru indianul yurok,

pare să fie contracarată de experienţa socială mai înaltă de a considera comorile sale ca potenţatoare ale prestigiului întregului trib. Ceea ce susţin aici este că nevroza este o stare individuală în care tendinţele iraţionale sunt clivate ireconciliabil de o raţionalitate relativ bine dezvoltată, în timp ce primitivitatea este o stare a organizării umane în care gândirea preraţională este integrată cu orice formă de raţionalitate făcută posibilă de tehnologie.

Deoarece atât „logica" iraţională, cât şi cea preraţională utilizează imagini şi impulsuri magice, Freud ar putea face lumină asupra celei din urmă, aşa cum a descifrat-o şi pe prima; dar studiul Eului — şi mă refer la studiul interdependenţei dintre organizarea socială şi cea internă — trebuie să determine funcţia gândirii magice în diferite stadii umane.

Mai mult, în cazul în care cunoaştem comportamentul oficial necesar pentru participarea cu succes la spectacolul tradiţional al unei anumite culturi, ne aflăm numai la începutul cercetării asupra „caracterului" indivizilor, deoarece, pentru a şti cât de generos sau cât de cumpătat „este" un popor sau un individ, trebuie să ştim nu numai care sunt valorile verbalizate sau implicite ale unei culturi, ci şi care sunt prevederile în cazul unui individ care „scapă nepedepsit" după ce a comis un păcat. Fiecare sistem, în felul său, tinde să-i transforme pe toţi membrii săi în oameni similari, dar, de asemenea, fiecare permite, într-un mod specific, excepţii şi scutiri de la cerinţele care constituie preţul pentru individualitatea Eului personal. Pare rezonabil să gândim că aceste excepţii sunt mult mai puţin logice şi mai puţin evidente chiar oamenilor înşişi, decât sunt regulile oficiale.

Să precizăm atunci că în descrierea configuraţiilor conceptuale şi comportamentale ale lumilor yurok şi sioux nu am încercat să stabilim „structurile lor caracteriale de bază". Mai degrabă, ne-am concentrat asupra configuraţiilor cu care aceste două triburi încearcă să sintetizeze conceptele şi idealurile lor într-un proiect de viaţă coerent. Acest proiect inculcă eficienţa în modurile lor tehnologice şi magice primitive şi îi protejează de anxietatea individuală care ar putea conduce la panică: pentru vânătorii din prerii, anxietatea legată de emasculare şi imobilizare, iar pentru pescarii de la Pacific, anxietatea de a fi lăsaţi fără provizii. Pentru a realiza aceste lucruri, o cultură primitivă pare să se folosească de copilărie în numeroase feluri: oferă o semnificaţie specifică experienţei corporale şi interpersonale timpurii, pentru a crea combinaţia potrivită dintre modurile de funcţionare organică şi a pune accentul potrivit pe modalităţile sociale; canalizează cu atenţie şi sistematic, de-a lungul întregului tipar complicat al vieţii cotidiene, energiile astfel generate şi deviate şi oferă o semnificaţie supranaturală coerentă anxietăţilor infantile pe care le-a exploatat prin asemenea provocări.

Făcând toate acestea, o societate nu îşi poate permite să fie arbitrară şi anarhică. Chiar şi societăţile „primitive" trebuie să evite să facă exact ceea ce gândirea noastră bazată pe analogii îşi imaginează că fac. Nu îşi pot permite să creeze o comunitate de sălbatici excentrici, de caractere infantile sau de nevrotici. Pentru a crea oameni care să funcţioneze eficient ca grup de oameni, ca lideri energici sau ca devianţi folositori, chiar şi cea mai „sălbatică" cultură trebuie să se străduiască să creeze ceea ce noi numim vag un „Eu puternic" la majoritatea indivizilor săi sau cel puţin în minoritatea dominantă — e nevoie de un nucleu individual suficient de ferm şi de flexibil pentru a reconcilia contradicţiile prezente în mod necesar în orice organizare umană, a integra diferenţele individuale şi, mai presus de toate, a emerge, dintr-o copilărie lungă şi în mod inevitabil plină de frici, cu un sentiment al identităţii şi o concepţie a integrităţii. Fără îndoială, fiecare cultură creează de asemenea tipuri caracteriale marcate de propriul ei amestec de defecte şi excese şi fiecare cultură dezvoltă rigidităţi şi iluzii prin care se protejează faţă de intuiţia că

nicio stare ideală, sigură, permanentă nu poate emerge din proiectul pe care l-a creat pe bâjbâite. Oricum, e util să încercăm să înţelegem natura acestor mărci „instinctive", căci omenirea înaintează către un altfel de adaptare, în acelaşi timp mai raţional, mai conştient şi mai universal.

în partea a treia a cărţii vom aborda o cu totul altă problematică a copilăriei şi societăţii dintr-un alt punct de vedere. Trebuie să luăm temporar Eul individual drept măsura aparentă a tuturor lucrurilor, şi somatice, şi sociale, şi să îl privim de la începuturile sale lipsite de formă la conştiinţa de sine explicită.

Freud a spus că studiul viselor este calea regală către inconştientul adultului. Ca o analogie la aceasta, cel mai bun indiciu pentru înţelegerea Eului infantil este studiul jocului copilului — „fantezia ţesută în jurul obiectelor reale" (Waelder). De aceea, haideţi să ne întoarcem acum atenţia de la magia închipuirii primitive la
jocul copiilor aflaţi printre noi.

i!_A.L. Kroeber, „The Yurok", în *Handbook of the Indians of California,* Bureau of American Ethnology, Bulletin 78, 1925.

fLT.T. Waterman, *Yurok Geography,* University of California Press, 1920. flProto-

bani, obiecte folosite pentru schimbul comercial. (N.t.)

flPentru o analiză mai detaliată a lumii yurok, vezi E.H. Erikson, *Observations on the Yurok: Childhood and World Image,* University of California Publications în American Archaeology and Ethnology, vol. 35, Nr. 10, University of California Press, 1943.

Partea a treia

Dezvoltarea Eului

Introducere la partea a treia

Când, în momente de uşor şi vag dezechilibru intern, ne luăm un răgaz pentru a ne întreba la ce am visat cu ochii deschişi în ultimele ore în timp ce ne desfăşuram activităţile raţionale, ne aşteaptă câteva surprize. Presupunând că abilitatea noastră de autoobservare o depăşeşte pe cea de autoamăgire, vom descoperi că gândurile şi sentimentele noastre au desenat o sinusoidă constantă (mai mult sau mai puţin pronunţată, mai mult sau mai puţin excentrică) în jurul unei stări relative de echilibru. într-o direcţie, gândurile noastre urmăresc o serie de fantezii referitoare la lucruri pe care ne-am dori să le putem face sau ne dorim să le fi făcut. Adesea, părăsind limitele şi posibilităţile existenţei noastre circumscrise, ne imaginăm cum ar fi fost sau cum ar fi dacă am putea ajunge să realizăm anumite fantezii de control omnipotent, de alegere absolut liberă sau de libertate sexuală. Inocenţa unei asemenea închipuiri se sfârşeşte în momentul în care, urmărind realizarea unor asemenea reverii, ignorăm cu calm sau manipulăm cu nepăsare, rănim accidental sau tratăm ca inexistente unele din persoanele cele mai dragi nouă. Trecerea de partea cealaltă a sinusoidei este o reducere a capacităţii noastre care adesea se desfăşoară cu o precipitare iraţională. Fără a deveni conştienţi de schimbarea dispoziţiei, ne trezim acaparaţi de gânduri despre lucruri care „trebuie" realizate: ce ar fi trebuit făcut în loc de ceea ce am făcut; ce anume trebuie să facem acum pentru a desface ceea ce am făcut şi ce trebuie să facem în viitor în loc de
ceea ce ne-am dori să putem face. încă o dată, s-ar putea să ne surprindă grija noastră iraţională faţă de „şansele risipite", frica noastră de a fi enervat oameni chiar neintenţionat şi de a fi intrat în conflict cu oameni cu adevărat bine intenţionaţi, căinţa noastră fantasmată şi repetiţiile copilăreşti.

Cea de-a treia poziţie, punctul de repaus dintre extreme, este mai greu de rememorat, deşi este cel mai puţin ofensivă, deoarece în această a treia stare suntem cel mai puţin impulsivi, nu ne dorim nici să fi putut acţiona altfel, nici

nu simţim că ar trebui să facem ceva diferit de ceea ce ni se cere, vrem şi putem. în această poziţie, suntem cel mai puţin complexaţi, cel mai mult noi înşine. Numai că pentru mulţi dintre noi este greu să visăm cu ochii deschişi pentru un anumit timp oarecare fără să ajungem, mai devreme sau mai târziu, la limitele noastre sau să încălcăm limitele altcuiva — şi atunci ne pornim din nou să uzurpăm şi să ne căim.

Astfel, este posibil să fim capabili să observăm vag ceea ce se dezvăluie pe deplin numai sub deghizarea viselor, în cel mai profund somn. Este uşor de spus că „nu ne dorim cu adevărat" ceea ce se arată astfel pe ecranul privat al scenei noastre interioare. Din nefericire pentru stima noastră de sine (dar, pentru binele omenirii, sperăm noi), metoda psihanalitică a lui Freud a arătat că suntem capabili să devenim conştienţi şi responsabili, (neutralizându-le prin fantezie, joc şi vis) numai de o fracţiune din aceste urcuşuri şi coborâşuri: restul este atât inconştient, cât şi extrem de puternic. Rămânând inconştient, acest rest îşi croieşte drumul prin acţiunile personale iraţionale sau în ciclurile colective ale uzurpării şi căinţei.

Practica observaţiei psihanalitice încurajează obiceiul de a căuta punctele de maximă rezistenţă interioară şi de a ne concentra pe ele. Observatorul clinician cere unui pacient adult să verbalizeze liber, în timp ce el urmăreşte pragurile verbalizării, nu numai pentru a descoperi teme care iau uşor forma afectului direct, amintirii precise, afirmaţiei hotărâte, ci şi teme care rămân nedesluşite. Asemenea subiecte pot apărea în mod alternativ pe jumătate amintite, deghizate în vise, repudiate amar, proiectate făţiş asupra altora, spuse în glumă cu jumătate de gură şi evitate stingher sau urmate de pauze de tăcere. Cu alte cuvinte, psihanalistul caută deghizări, omisiuni şi schimbări ale calităţii şi cantităţii conştientizării exprimate în verbalizări aparent voite.

Analizând diversele *culturi*, observatorul psihanalist cântăreşte acele teme care apar pe o scară dinamică a comportamentului colectiv: într-o formă, ca înregistrare istorică, şi, în alta, ca teologie mitologică; într-o formă deghizată, repuse în joc într-un ritual important, în alta, într-un joc trivial, iar în alta, reprezentate în întregime printr-o evitare strictă. Complexe întregi de asemenea teme pot fi recunoscute în vise ce surprind tipare culturale sau în vise individuale, în proiecţii umoristice sau pline de ură asupra vecinului, asupra rasei preumane sau asupra lumii animale; ele se pot manifesta în comportamente deviante aparţinând numai celor aleşi ori celor damnaţi sau ambelor categorii.

în acest mod general am ajuns, în cazul indienilor sioux şi yurok, la stabilirea unei punţi între temele infantile şi cele ale unei mari fervori comunitare şi religioase. Am arătat faptul că indianul sioux — la apogeul întreprinderii sale religioase — îşi trece mici beţe prin piept, leagă băţul de o chingă, chinga de un stâlp şi, apoi, într-o stare ciudată, dansează trăgând înapoi până când chinga se întinde şi băţul îi spintecă pieptul, astfel că sângele ţâşneşte liber şi îi curge pe corp; iar noi am căutat să găsim un sens în acest comportament extrem. Acest ritual, cum am spus, poate fi o restaurare simbolică cerută de o experienţă decisivă ce cândva a provocat un conflict intens între furia sa împotriva mamei frustrante, respectiv acea parte din el care se simte pentru totdeauna dependentă şi care are nevoie de încredere, aşa cum este ea asigurată de dragostea parentală în această lume şi de puterile parentale în lumea supranaturală.

O dată pe an, indienii yurok, fiind organizaţi pentru a înfăptui zăgăzuirea râului printr-un baraj pentru peşte care oferă provizia de hrană pentru iarnă, îşi îngăduie să fie promiscui şi renunţă la căinţă şi purificare, după care revin la starea echilibrată şi frustă şi reinstaurează autocenzura, care le asigură pentru încă un an dreptul divin de a urmări şi prinde în capcană somonul sacru.

în ambele cazuri, suspectăm că ciclul uzurpării şi cel al căinţei reprezintă mijloacele magice colective de a constrânge natura.
în psihanaliză, considerăm că am învăţat să înţelegem câte ceva despre acest ciclu, deoarece îl observăm iar şi iar în istoriile personale de viaţă. Avem un nume pentru presiunea dorinţelor excesive (,,Se"-ul) şi unul pentru forţa opresivă a
conştiinţei morale („Supraeul") şi avem teorii adecvate pentru cele două stadii extreme, în care omul şi popoarele sunt dominaţi de una sau alta dintre aceste forţe. Dar dacă încercăm să definim starea de echilibru relativ între extremele bine cunoscute, dacă ne întrebăm ce anume caracterizează un indian când nu face altceva decât să fie un indian, aplecat asupra muncilor sale zilnice din ciclul unui an, exprimăm descrierea pe care o facem acestei stări pozitive numai prin negaţii. Căutăm mici semne ale faptului că el continuă să trădeze în minorele schimbări emoţionale şi ideaţionale acelaşi conflict care, aşa cum spune Freud, se manifestă printr-o schimbare de dispoziţie de la o vagă depresie anxioasă, printr-o serie de stadii intermediare, la o stare intensă de bine — şi înapoi. Deoarece psihanaliza a apărut ca psihopatologie, a avut iniţial puţine lucruri de spus despre aceste „stadii intermediare", cu excepţia faptului că nicio tendinţă maniacală sau depresivă nu este, în acel moment, clar vizibilă; că Supraeul este temporar paşnic, că Se-ul a acceptat un armistiţiu şi că, pentru moment, peste câmpul de luptă al Eului domneşte liniştea.
Haideţi să ne oprim în acest punct, să urmărim conceptul de Eu până la începuturile sale psihanalitice. Freud a considerat că Se-ul este cea mai veche provincie a minţii, atât în termenii individualului (căci el a susţinut că sugarul este „în întregime Se"), cât şi în termenii filogeniei, pentru că Se-ul este depozitarul din noi înşine al întregii istorii evoluţioniste. Se-ul este tot ce a rămas în organizarea noastră din răspunsurile amibei şi impulsurile maimuţei, din spasmele oarbe ale existenţei intrauterine şi din nevoile zilelor postnatale — tot ceea ce ne-ar face „simple
creaturi". Numele de „Se", bineînţeles, se referă la asumpţia că „Eul" se găseşte ataşat acestui strat impersonal, animalic, precum este ataşat centaurul corpului de cal: numai că Eul consideră această combinaţie periculoasă şi o impostură, pe când centaurul profită cât poate de ea. Se-ul are atunci unele din calităţile pesimiste ale voinţei lui Schopenhauer, suma tuturor dorinţelor care trebuie biruite înainte de a putea deveni umane.
O altă instanţă interioară recunoscută şi denumită de Freud este Supraeul, un fel de guvernator care limitează exprimarea Se-ului opunându-i cerinţele conştiinţei. Şi aici, accentul a fost pus la început pe povara externă impusă Eului de Supraeul său. Căci acest suprapus, acest Eu superior era „suma internalizată a tuturor restricţiilor cărora Eul trebuie să li se supună". Dar conştiinţa morală conţine, de asemenea, urme ale forţelor de suprimare pline de cruzime din istoria omenirii — cum ar fi ameninţarea cu izolarea şi mutilarea. în momente de autoreproş şi depresie, Supraeul foloseşte împotriva Eului metode atât de
arhaice şi de barbare, că devin analoge cu cele ale impulsivului şi orbului Se. Aşa cum se întâmplă, de asemenea, în cruzimea inchiziţiei religioase şi politice, este greu de constatat unde se termină perversiunea pur sadică şi unde începe o formă de pietate exaltată.
Astfel, Eul sălăşluieşte între Se şi Supraeu. Contrabalansând permanent şi ţinând la distanţă pornirile extreme ale celor două, Eul rămâne în contact cu realitatea temporală, testând percepţiile, selectând amintirile, guvernând acţiunile şi,
altfel, integrând abilităţile individului de a se orienta şi a planifica. Acestea, contrar manierei mai colocviale de a vorbi despre o atitudine „defensivă", sunt

aranjamente inconştiente care îi permit individului să amâne satisfacerea, să găsească substitute şi să ajungă la compromisuri între impulsurile Se-ului şi compulsiile Supraeului. Descoperim astfel de compromisuri în apărările „contrafobice" ale lui Sam, în tendinţa lui de a ataca atunci când era speriat. În abstinenţa de la orice a Marinei am recunoscut mecanismul de apărare al „autorestricţionării" şi am interpretat bunătatea sa exagerată ca „supracompensare" pentru furia acumulată în copilăria ei plină de lipsuri. Alte mecanisme de apărare vor fi descrise pe măsură ce vom relata alte cazuri.
Totuşi, studiind această sferă, dorim să lărgim cercetarea noastră dincolo de aspectele defensive ale Eului, care au fost formulate concluziv în cartea *Eul şi mecanismele de apărare* a Annei Freud:
Eul iese victorios atunci când mecanismele sale de apărare [...] îi permit să limiteze angoasa şi neplăcerea şi astfel să transforme pulsiunile, care sunt satisfăcute într-o oarecare măsură chiar şi în condiţiile cele mai dificile, stabilind astfel una dintre cele mai armonioase relaţii posibile între Se, Supraeu şi forţele lumii externe^.
Aşadar, Eul este o „instanţă interioară" dezvoltată pentru a proteja acea ordine dinlăuntrul indivizilor de care depinde orice ordine exterioară. Nu este nici „individul", nici individualitatea sa, deşi este indispensabil acesteia. Pentru a surprinde caracterul indispensabil al Eului, vom descrie un eşec tragic, o mostră de psihopatologie, o imagine a circumstanţelor dificile din interiorul individului. Vom vedea un Eu foarte tânăr luptându-se pentru coerenţă şi eşuând. Revenind la actul de joc al copilăriei normale, vom observa apoi copiii pe măsură ce eşuează temporar şi apoi reuşesc pe termen lung să depăşească cele mai mari anxietăţi infantile.
flAnna Freud, *Eid şi mecanismele de apărare,* Ed. Fundaţia Generaţia, Bucureşti, 2002, p. 145. *(N.t.)*

CAPITOLUL 5

Eşecul timpuriu al Eului: Jean

Una din experienţele care inspiră cea mai mare uluire unui psihoterapeut este întâlnirea cu un copil „schizofrenic". Nu ciudăţenia comportamentului copilului este cea care face întâlnirea atât de provocatoare, ci mai degrabă însuşi contrastul dintre comportament şi farmecul acestor copii. Trăsăturile lor faciale sunt adesea regulate şi plăcute, ochii sunt atât de „însufleţiţi" şi par să exprime o experienţă profundă şi disperată şi, în acelaşi timp, o
resemnare pe care copiii nu ar trebui să o aibă. Impresia de ansamblu ajunge întâi la inimă şi convinge imediat clinicianul observator, chiar împotriva cunoaşterii oferite de experienţa sa anterioară, că persoana potrivită şi tratamentul adecvat ar putea aduce copilul pe drumul dezvoltării coerente. Această convingere este însoţită mai mult sau mai puţin de corolarul explicit că copilul a intrat pe mâinile cui nu trebuie în trecut şi că, de fapt, are toate motivele să nu aibă încredere în părinţii lui care îl „resping". (Am văzut cât de departe ar putea merge indienii şi albii în a se acuza reciproc că fac intenţionat rău copiilor lor; prejudecata noastră profesională invocă adesea „mama care respinge".)
Prima oară am văzut-o pe Jean când avea aproape şase ani. Nu am văzut-o în cea mai bună perioadă a sa. Tocmai sosise în urma unei călătorii cu trenul şi casa mea îi era nefamiliară. Din ce am putut observa în puţinele ocazii pe care mi le-a
dat (pentru că era tot timpul într-o mişcare frenetică între casă şi grădină) părea construită armonios, dar tensionată şi cu mişcări bruşte. Avea ochii negri şi frumoşi ca două insuliţe liniştite pe grimasa anxioasă a feţei. A fugit prin toate camerele casei, descoperind paturile pe care le găsea, ca şi cum ar fi căutat ceva. Obiectul acestei căutări s-au dovedit a fi pernele, pe care le

strângea în braţe şi cărora le vorbea cu un glas şoptit şi răguşit şi cu un râs sepulcral.

Da, Jean era „schizofrenică". Relaţiile sale umane erau orientate centrifugal, departe de oameni. Observasem acest fenomen ciudat al „abordării centrifugale", adesea interpretat ca simplă lipsă de contact, ceva ani mai devreme la o altă fetiţă despre care se spune că „nu observă pe nimeni". Când acea fetiţă a coborât fugind pe scări către mine, privirea ei a alunecat într-un mod absent către o serie de obiecte, descriind cercuri concentrice în jurul feţei mele. S-a focalizat pe mine într-un mod negativ, s-ar putea zice. Această fugă este numitorul comun al unei varietăţi de simptome, cum ar fi preocuparea cu lucruri îndepărtate şi imaginate; incapacitatea de a se concentra pe o sarcină dată; obiecţia violentă la contactul apropiat cu ceilalţi, cu excepţia cazului în care aceştia se potrivesc într-o schemă imaginară şi fuga difuză imediată de comunicarea verbală, când se întâmplă să se înfiripe. Sensul este rapid înlocuit de repetarea ca un papagal a unor fraze stereotipe, acompaniate de sunete guturale de disperare.

Observaţia că Jean, în fuga ei nebună prin casa mea, se oprea mereu suficient de mult pentru a-şi concentra atenţia şi a-şi oferi afecţiunea pernelor de pe pat părea semnificativă din următorul motiv. Mama ei îmi spusese că dezorientarea extremă a lui Jean începuse după ce mama fusese ţintuită la pat de tuberculoză. îi fusese permis să rămână acasă în camera ei, dar copilul nu-i putea vorbi decât din spatele uşii dormitorului, din braţele unei bone bune la suflet, dar „stricte". în acest timp, mama avusese impresia că erau lucruri pe care copilul dorise foarte tare să i le spună. Mama regretase la acea vreme că, doar cu puţin înainte de boala sa, o lăsase pe bona iniţială a lui Jean, o fată mexicană drăguţă, să părăsească serviciul. Hedwig, aşa cum observase mama cu îngrijorare din pat, era tot timpul grăbită, muta copilul din loc în loc cu multă energie şi era foarte afectată de dezaprobările şi avertismentele sale. Remarca sa favorită era: „Oh, copile, puţi!" şi războiul ei sfânt consta în efortul de a ţine bebeluşul care mergea de-a buşilea departe de podea pentru a nu se contamina cu murdărie. Atunci când copilul se murdărea puţin, îl freca „de parcă freca puntea unui vas".

Când, după patru luni de separare, lui Jean (care ajunsese deja la vârsta de treisprezece luni) i s-a permis să reintre în camera mamei, aceasta vorbea numai în şoaptă: „Se trăgea înapoi din cauza tiparului creionului fotoliului şi plângea. încerca să se târască înapoi de pe covorul înflorat şi plângea tot timpul, părând foarte speriată. Era terifiată de o minge mare, moale care se rotea pe podea şi de foşnetul hârtiei". Fricile s-au înmulţit. întâi, nu îndrăznea să atingă scrumiere şi alte obiecte murdare, apoi evita să atingă sau să fie atinsă de fratele ei mai mare şi, treptat, de cei mai mulţi oameni din jurul ei. Deşi a învăţat să se hrănească şi să
meargă la vârsta normală, a devenit treptat tristă şi tăcută.

Poate că afecţiunea frenetică pentru perne avea ceva de-a face cu perioada în care fusese obligată să stea departe de patul mamei. Poate, dintr-un motiv anume, nu putuse accepta separarea, se „adaptase" la aceasta printr-un tipar permanent de evitare a contactului uman şi acum îşi exprima afecţiunea faţă de mama aflată la pat prin dragostea ei faţă de perne.

Mama a confirmat că copilul avea un fetiş, o pernă mică sau un cearşaf pe care îl lipea de faţă când mergea la culcare. Din partea ei, mama părea dornică să îi ofere copilului ceea ce simţise că îi refuzase, nu numai în timpul acelor luni de boală, dar şi prin ceea ce acum părea a fi un fel de neglijare generală, din obişnuinţă. Mamei nu îi lipsea în niciun fel afecţiunea faţă de copil, dar simţea că nu îi oferise lui Jean afecţiunea relaxată de care avusese cel mai mult nevoie *atunci când* avusese cea mai mare nevoie.

O astfel de înstrăinare maternă poate fi observată în toate cazurile de schizofrenie infantilă. Ceea ce rămâne de discutat este în ce mod comportamentul matern, cum ar fi relativa absenţă a mamei care fusese înlocuită de prezenţa totală a bonei, ar putea fi „cauza" pentru o asemenea tulburare radicală în funcţionarea copilului; sau dacă un asemenea copil, din motive intrinseci şi probabil constituţionale, avea nevoi aparte pe care nicio mamă nu le-ar înţelege fără ajutor profesionist — iar specialiştii până de curând nici nu reuşeau să depisteze aceşti copii când erau suficient de mici pentru a fi salvaţi (ipotetic) prin doze speciale de iubire
maternă bine planificată.

Din perspectiva copiilor, se sugerează frecvent că în istoria lor există traume orale timpurii. Să luăm de exemplu istoria de hrănire a lui Jean. Mama a încercat să aibă grijă de ea pentru o săptămână, dar a trebuit să renunţe din cauza unei infecţii la sân. Copilul vomita, plângea excesiv, părea în permanenţă înfometat. Când Jean avea zece zile, a început să sufere de afte care au rămas în stadiu acut pentru trei săptămâni şi au persistat ca o infecţie slabă pentru tot restul primului an de viaţă. Băutul era adesea dureros. La un moment dat, în a doua jumătate a primului an de viaţă, un strat infectat de piele îi fusese îndepărtat de pe partea inferioară a limbii. Filmuleţe din perioada timpurie a fetiţei arătau o buză inferioară mare şi o limbă hiperactivă, proeminentă. Niciun dubiu că trauma orală fusese severă. Ar trebui notat că fetişul principal al lui Jean consta dintr-un cearşaf făcut ca o minge şi presat deasupra gurii, ţinând o bucată între dinţi. în afară de aceste perne, Jean iubea numai instrumente şi maşini: mixere, aspiratoare şi radiatoare. Le zâmbea, le şoptea şi le îmbrăţişa şi prezenţa lor o îndemna la un fel de dans emoţionat — toate acestea în timp ce rămânea complet dezinteresată de oameni, cu excepţia situaţiilor în care îi invadau preocupările sau numai dacă ea dorea să le invadeze pe-ale lor.

Între notiţele mai vechi ale mamei era un alt element care mi s-a părut deosebit de relevant. Ea mi-a arătat declaraţia unui psiholog care, atunci când a testat copilul la vârsta de 4 ani, a consemnat impresia sa: „Copilul s-a întors împotriva vorbirii". Pentru că pare important de înţeles că aceşti copii îşi neagă propriile organe de simţ şi funcţii vitale, considerându-le ostile şi „externe". Au un sistem de filtrare deficitar între lumea externă şi cea internă; contactele lor senzoriale eşuează în stăpânirea trăirilor copleşitoare, ca şi a impulsurilor perturbatoare care pătrund în conştiinţă. De aceea, ei experimentează propriile organe de contact şi comunicare drept ostile, ca potenţiali intruşi într-un sine care s-a retras „sub piele". Din acest motiv, aceşti copii îşi închid ochii şi-şi astupă urechile cu mâinile sau îşi ascund capul sub pătură, ca reacţie la contactele nereuşite. Astfel, numai încurajarea maternă dozată cu grijă şi consecvent aplicată poate permite Eului copilului să recucerească, pentru a spune aşa, propriile organe şi prin ele să perceapă mediul social şi să stabilească contactul cu el cu mai multă încredere.

Când am văzut-o pe Jean, nu mai trăia cu părinţii ei de multe luni, ci fusese dată în grija unei devotate îngrijitoare. în majoritatea timpului părea să nu îi pese. Totuşi, în perioada ultimului Crăciun, după participarea la o petrecere în casa părinţilor ei, copila aruncase toate cadourile pe care le primise de la aceştia în stradă, în faţa casei sale adoptive, le călcase în picioare şi plânsese puternic. Poate că îi păsa. Am sugerat familiei să se mute împreună şi că, pentru o anumită perioadă, mama ar trebui să preia sarcina de a avea grijă de Jean, sub îndrumarea mea, care avea să fie posibilă datorită unor vizite regulate pe care le puteam face la casa lor, aflată într-un orăşel universitar. Acest plan de terapie de familie, simţeam, ar trebui să preceadă orice formă de terapie directă cu copilul.

Când s-a găsit înapoi în sânul familiei, cu mama aflată la dispoziţia ei neîncetat, Jean şi-a manifestat aprecierea printr-o încercare hotărâtă de a reface contactul

intim. Dar aceste încercări erau adesea prea hotărâte şi prea specifice ca scop. A devenit fascinată de *părţi* din oameni. Fraţii ei şocaţi (mai mare şi mai mic) s-au trezit apucaţi de penis — şi, în mod politicos, şi-au retras intenţia lor sinceră de a coopera la planul de terapie. A devenit o spectatoare entuziastă a duşurilor tatălui ei, aşteptând momentele prielnice pentru a-i apuca organele genitale. Iniţial, el nu şi-a putut ascunde consternarea amuzată şi, ulterior, enervarea oarecum anxioasă. Când era îmbrăcat, ea se concentra pe o proeminenţă a mâinii lui, pe care o numea „cocoloş", şi pe ţigările lui, pe care le smulgea de pe buzele lui şi le arunca pe fereastră. Ştia care sunt punctele vulnerabile ale celorlalţi; aceşti copii, ei înşişi atât de vulnerabili, sunt maeştri în aceste diagnostice.

Din fericire, cel mai mare interes referitor al lui Jean la părţile corpului viza sânii mamei; din fericire, pentru că mama putea permite un asemenea interes pentru un timp. Copilului îi plăcea să stea în braţele mamei şi să-i împungă şiret cu degetul sânii şi mameloanele. Urcându-se în braţele mamei, spunea: „Urp tine, urp tine", care aparent însemna „urc pe tine". Mama o lăsa să îi stea în braţe cu orele. „Urp tine" s-a extins treptat la cântecele cum ar fi (citez din jurnalul mamei):

Urp tine, urp tine, nu rănit piept — nu atins nic — nu atins ban — nu atins daj — nu atins bandaj — aruncat un piept — rănit un piept.

Aparent, aceasta însemna că fetiţa era concentrată pe ideea că atingerea bandajului din dreptul sânilor mamei (sutienul) o putea răni pe aceasta. Intensitatea disperată şi repetitivitatea acestor propoziţii ne-au făcut chiar să presupunem că ea comunica ideea că o rănise pe mamă când aceasta făcuse „probleme la piept" şi că fusese alungată din camera mamei sale din acest motiv. Deoarece ceea ce spunea părea să indice că „aruncatul" despre care amintea însemna cu adevărat că ea fusese aruncată: aici vedem încă o dată cea mai primară imagine a izgonirii şi căinţei. Trebuie să înţelegem că frica verbală (şi poate conceptuală) cea mai dificilă pentru aceşti copii, chiar şi în cazurile unde a fost achiziţionat un vocabular extensiv, este de a diferenţia între activ şi pasiv, între „eu" şi „tu": gramatica elementară a dublului. Pe măsură ce jocul cu mama progresa, Jean putea fi auzită şoptindu- şi în barbă „te plesnesc" sau „nu-ţi mânca degetele". Aparent, asociase atacurile sale asupra penisurilor cu cele asupra sânilor mamei, deoarece continua: „Frate are penis. Fii blândă. Nu răni. Nu-ţi mânca unghiile. Volă. Jean are o volă (vulvă)". Treptat, a început să se pedepsească singură verbal şi să ceară să fie „aruncată afară". în jocurile sale solitare se întorcea la vechile sale frici de murdărie şi se purta de parcă înlătura o pânză de păianjen sau arunca ceva dezgustător.

Să ne oprim acum pentru a remarca că Jean descria deja în acest moment cercul bazai al unui conflict schizofrenic infantil. Păreau să existe puţine dubii cu privire la faptul că acest copil, dacă i se dădea şansa să comunice cu mama sa în propriul său fel, făcea referire la perioada din trecut, din urmă cu cinci ani, când mama
fusese bolnavă. Aceşti copii au o memorie excelentă (în ceea ce priveşte anumite zone vulnerabile), dar memoria lor pare să nu poată susţine rudimentele unui sentiment al identităţii. Cuvintele lor, asemenea unor imagini onirice, indică faptul că vor să vorbească despre trecut, dar nu arată ce conexiune cauzală se vrea comunicată. Atunci trebuie să inferăm că, vorbind despre boala mamei sale, Jean făcea aluzie la posibilitatea de a fi rănit pieptul mamei, la faptul că drept dovadă a condiţiei de a fi fost rănită, mama trebuise să poarte „bandaj" şi că, din acest motiv, copilul fusese aruncat (nu-i mai fusese permis să vină şi să-şi îmbrăţişeze mama). Confuzia referitoare la ce fusese rănit, degetul copilului sau pieptul mamei, poate fi atribuită dificultăţilor semantice, ca şi graniţelor slabe dintre sine şi celălalt. Adulţii nu ajută prea

mult în această privinţă atunci când spun: „Nu atinge, îi vei face rău" şi apoi schimbă cu: „Nu atinge, te vei răni la degete". Totuşi, se poate spune că modul în care sunt confundate vorbele adultului se potriveşte aici prea bine cu stadiile timpurii ale Eului, în care orice durere este experimentată ca fiind „externă", iar orice plăcere ca fiind „internă", indiferent de sursa sa reală. Este posibil ca Jean să nu fi depăşit niciodată acest stadiu; şi, totuşi, exista de asemenea experienţa timpurie de a fi abandonată de către mamă unei bone care era o fanatică a lui „nu atinge". Desigur, în retestarea realităţii acestei interdicţii, nu trebuia să facă decât ceea ce făcuse cu bărbaţii din familie. Cu mama fusese mai norocoasă. Dar intră aici în joc un aspect important — şi anume tendinţa puternică spre autopedepsire a acestor copii conduşi de pulsiuni. Ei sunt conduşi de legea „totul sau nimic"; ei iau
literal şi foarte în serios dictonul: „Şi dacă ochiul tău te sminteşte, scoate-1". Astfel se poate întâmpla ca un băieţel într-un episod schizofrenic să ceară părinţilor terifiaţi, cu toată sinceritatea, să îi taie penisul pentru că nu aduce nimic bun.
Mama a continuat să îi explice cu răbdare lui Jean că boala sa nu a fost vina copilului. I-a permis lui Jean să doarmă cu ea, să stea în braţele ei şi, în general, i-a oferit atenţia şi consideraţia pe care de obicei le primeşte numai un bebeluş. Jean părea că începe să o creadă. După câteva luni, manifesta progrese semnificative. Mişcările ei au devenit mai graţioase; vocabularul s-a extins sau, cum am putea spune în astfel de cazuri, a devenit vizibil, pentru că de obicei el există înainte ca prezenţa lui să fie bănuită. Şi a început să se joace! A pus un câine negru mic de jucărie în pat şi i-a spus: „Dormi, câine, stai sub pătură; închide ochii, te plesnesc, câine". De asemenea, a început să construiască trenuri lungi din cuburi, care „mergeau în est". În timpul unuia din aceste jocuri, şi-a privit mama în ochi cu una din rarele ei priviri directe şi a spus: „Nu pleacă într-o călătorie lungă cu trenul cândva". „Nu, vom rămâne împreună", i-a răspuns mama.
Astfel de progrese oferă cea mai mare răsplată. Ele erau de obicei întrerupte de crizele care atrăgeau după ele telefoanele de urgenţă. Mergeam să vizitez familia şi să vorbesc cu toţi membrii casei până ce înţelegeam ce se întâmpla în vieţile tuturor. O serie întreagă de dificultăţi au apărut în acest sanatoriu cu un singur pacient. Poţi trăi cu gândirea schizofrenică numai dacă îţi faci o profesie din a o înţelege. Mama şi-a asumat acest rol, care cerea în mod special darul empatiei şi, în
acelaşi timp, abilitatea de a rămâne neatinsă. Altfel, trebuie să respingi o asemenea gândire pentru a te proteja de ea. Fiecare membru al casei, aşadar, fiind forţat să arunce o privire în mintea lui Jean, aşa cum era ea caracterizată de alternanţa dintre impulsivitatea pură şi negarea de sine disperată, îşi punea în pericol propriul echilibru mental şi stima de sine. Acest lucru a trebuit precizat iar şi iar, deoarece Jean schimba constant direcţia în care îşi îndrepta provocările. Şi apoi se retrăgea în mod repetat, aparent fără motiv.
Următorul incident ne serveşte pentru a ilustra impactul pe care l-au avut primele încercări ale mamei de a o face pe Jean să doarmă singură. Brusc, a dezvoltat un ataşament patologic faţă de linguri şi acesta a luat asemenea proporţii, încât a condus la prima criză de disperare atât din partea lui Jean, cât şi a părinţilor ei. Jean repeta în mod insistent astfel de propoziţii ca: „Nu dormi în lumină în camera lui Jean", „Lumina din lingură", „Cuptor în lingură", „Pături în lingură" etc. în timpul cinei, ea se aşeza de multe ori şi practic se uita la „Lumina din lingură". Neputând să se facă înţeleasă, a început să se retragă şi să stea în pat cu orele şi chiar zilele. Totuşi, refuza să doarmă noaptea. Părinţii m-au sunat de urgenţă şi mi-au cerut să încerc să clarific situaţia. Când i-am cerut lui Jean să-mi arate lumina din lingură, ea mi-a arătat priza din spatele

unei biblioteci. Cu câteva săptămâni înainte, spărsese o bucată a acestei prize şi provocase un scurtcircuit. Când am mers în camera ei pentru a verifica dispozitivele electrice, am descoperit că avea un bec slab cu un mic abajur ca o lingură, care era menit să nu lase lumina să bată către patul ei. Era aceasta „lumina din lingură" iniţială? Jean mi-a indicat că da. Acum devenise clar. La revenirea acasă, Jean dormise întâi în patul mamei sale. Apoi, mama dormise cu ea în patul ei. Apoi, Jean a dormit în patul ei, iar mama în al său, cu uşa întredeschisă şi lumina aprinsă pe hol. în cele din urmă, lumina de pe hol fusese stinsă şi numai un bec mic („lumina din lingură") mai lumina camera lui Jean. Se pare că atunci Jean, noaptea, privea la această lumină ca la o ultimă consolare — ultima „parte" rămasă din mama sa — şi o investea cu aceeaşi afecţiune şi frică pe care le manifestase în relaţie cu sânul mamei, penisurile tatălui şi fraţilor şi cu toate fetişurile de dinainte. în acea perioadă, se întâmplase să atingă priza din
sufragerie cu acele degete problematice ce-i aparţineau, cauzând un scurtcircuit şi cufundând totul în întuneric, inclusiv „lumina din lingură". Din nou provocase o catastrofă: atingând ceva, cauzase o criză care ameninţa să o lase singură în întuneric.

Odată explicate circumstanţele în întregime, fetişul pentru linguri a fost abandonat şi demersul de vindecare, reluat. Totuşi, nu puteai să nu fii impresionat de persistenţa tiparului patogen şi de violenţa cu care irupea, căci Jean era deja cu un an mai mare (avea aproape şapte ani). Părea să înceapă însă să simtă că degetele ei nu puteau cauza un rău ireparabil şi că avea posibilitatea nu numai să le ţină deoparte, dar şi să le folosească pentru a învăţa şi pentru a crea lucruri frumoase.

La început, a fost încântată de următorul joc cu degetele: „Acest porcuşor face asta" şi „Acel porcuşor face asta". Îi determina pe „porcuşori" să facă ce făcuse ea în timpul zilei, adică, „să meargă la magazin", „să meargă la magazinul de un dolar", „să meargă pe scările rulante" sau „să plângă pe drumul spre casă". Astfel, folosind ca reper seria coerentă a degetelor ei, a învăţat să integreze timpul şi să stabilească o continuitate între diferitele Euri care făcuseră diverse lucruri în momente diferite. Dar nu putea spune: .*Am* făcut asta" şi .*Am* făcut asta". Nu că aş considera acest lucru o problemă ce ţine numai de capacitatea mentală. Eul persoanei schizoide (ca şi al schizofrenicului) este dominat de necesitatea de a testa şi integra în mod repetat experienţa, deoarece aceasta îi oferă un sentiment insuficient de încredere în evenimente în momentul în care ele se întâmplă. Jean, de aceea, reuşea să obţină o astfel de integrare şi să o şi comunice folosindu- şi degetele, care, fiind acum acceptate, puteau fi reintegrate în Eul corporal. Ea a învăţat literele alfabetului desenându-le cu degetele, după ce le-a studiat cu ajutorul metodei Montessori bazate pe atingere. Şi a învăţat să cânte melodii zgâriind xilofonul cu unghiile. Mama ei mi-a povestit:

De când Jean a început să manifeste un astfel de interes — tulburător deoarece părea fără sens — pentru xilofon, am observat că de fapt ea cânta cu unghiile. O face atât de silenţios, că nu puteai distinge ce face. în seara aceasta însă, am descoperit că poate cânta „Water, Water Wild Flower" în întregime. Acest cântec conţine fiecare notă a gamei. I-am cerut să repete şi am privit cum mâna ei se deplasa în susul şi în josul instrumentului. M-a amuzat şi am făcut mare caz, spunându-i că e minunat. I-am spus: „Haide să mergem jos şi să le cântăm şi
celorlalţi". A venit de bunăvoie, chiar sfioasă şi foarte încântată. Aici a cântat tare pentru ei şi toată lumea a fost uimită. Apoi a cântat şi alte piese: „Rain is Falling Down", „ABCDEFG" etc. Cu toţii am lăudat-o şi ea s-a bucurat la culme.

Nu mai voia să plece, ci părea să vrea să stea şi să cânte pentru public, un nou sentiment minunat.
Astfel, Jean a „sublimat" şi şi-a făcut prieteni; dar în timp ce redobândea părţi din ea însăşi, şi-a făcut şi duşmani, în moduri noi. Pentru că îşi folosea de asemenea degetele pentru a împunge oamenii şi a fost foarte aproape să rănească ochiul unui musafir, trebuind să fie oprită cu o intervenţie energică. îi plăcea în mod deosebit să-şi împungă tatăl cu degetul, în mod evident ca o continuare a activităţilor ei de apucare a penisului sau a ţigării. Când, în acest timp, tatăl a trebuit să plece într-o călătorie, a regresat la scâncete, şi-a reluat fetişul pentru cearşafuri (spunând „pătura este reparată"), vorbea numai cu o voce stinsă şi mânca
puţin, refuzând chiar şi îngheţata. Din nou făcuse pe cineva să plece, atingându-1! Părea în mod particular afectată, deoarece începuse de fapt să răspundă eforturilor devotate ale tatălui ei de a o ajuta.
În apogeul acestei noi crize, Jean s-a întins în pat lângă mama ei şi, plângând cu disperare, spunea iar şi iar: „Nu vulva la Jean, nu vânătă, ia-o, ia-o, nu ou în plantăff, nu planta sămânţa, taie degetul, ia foarfecele, taie". Aceasta reprezenta evident vechea sa reacţie autopunitivă profundă.
Mama lui Jean i-a oferit explicaţiile necesare legate de „dispariţia" tatălui. Ea i-a spus de asemenea lui Jean că nu din cauză că se atinsese singură, „vânătă" ei dispăruse; de fapt, ea încă avea una a ei, adânc în corp. Jean şi-a reluat jocul cu degetele. A trebuit să parcurgă din nou fiecare stadiu precedent al existenţei, psalmodiind: „Această fetiţă doarme în frigider, această fetiţă doarme în aspirator" etc. Treptat, interesul ei pentru animale, şi acum şi pentru alţi copii, a reapărut şi degetele au început să reprezinte: „Acest băiat sare, acest băiat aleargă... merge... se întrece" etc. Astfel, interesul ei pentru degete a fost aplicat la diverse forme de locomoţie, atât la copii, cât şi la animale. A învăţat să citească şi să enumere numele unor animale domestice şi, folosindu-şi din nou degetele, să spună zilele săptămânii; şi, folosindu-şi şi degetele de la picioare, să numere până la douăzeci. În acest timp, joaca ei cu xilofonul a început să cuprindă piese mai dificile din folclorul francez, interpretându-le pe fiecare cu mare uşurinţă şi abandonându-se muzicii, ştiind de fiecare dată unde să găsească prima notă. Plăcerea de a-şi fi redobândit proprietatea degetelor reiese din relatarea mamei:
Duminica trecută, Jean a pictat o fetiţă în rochie galbenă. Noaptea a mers la pictura de pe perete, în linişte, şi a pipăit vopseaua. S-a oprit un timp îndelungat asupra mâinilor, fiecare fiind mai mare decât fetiţa însăşi şi dotată cu grijă cu câte cinci degete. Apoi a spus: „Mâinile sunt frumoase". Am aprobat, repetându-i cuvintele. Peste un minut a spus: „Mâinile sunt drăguţe". Din nou am fost de acord şi
am apreciat. S-a întors în pat, încă studiind-o. Apoi a strigat tare: „Mâinile sunt *minunate"*.
în toată această perioadă, Jean, cu intermitenţe, a cântat la xilofon şi din voce. Părinţii au fost suficient de norocoşi să găsească o profesoară de pian care dorea să îşi bazeze metodele pe capacităţile auditorii şi pe ingeniozitatea în imitare ale lui Jean. La următoarea mea vizită, după ce am fost condus către camera mea, am auzit pe cineva exersând câteva note din prima sonată a lui Beethoven şi am remarcat cu inocenţă sensibilitatea şi forţa interpretării. Am crezut că interpretul era un adult talentat. Să o descopăr pe Jean la pian a fost una din surprizele care sunt atât de marcante în lucrul cu astfel de cazuri — şi care adesea se dovedesc înşelătoare, deoarece ele ne fac iar şi iar să credem în progresul total al copilului, când de fapt nu există justificare decât să credem în progresul foarte rapid şi izolat al unei singure facultăţi speciale. Spun acest lucru cu convingere, căci interpretarea lui Jean la pian, fie că era Beethoven, Haydn sau boogie-woogie, era cu adevărat impresionantă — până ce s-a întors

împotriva acestui talent, la fel cum „s-a întors împotriva vorbirii", pentru a folosi cuvintele primului psiholog care a consultat-o.
Astfel se încheie un episod din ameliorarea lui Jean: relaţia sa cu mâinile sale. Tot aici se încheie şi exemplul care a fost folosit aici pentru a ilustra principala slăbiciune a Eului care
îi determină pe aceşti copii să fie cuprinşi la un moment dat de o ..pulsionalitatc" centrată pe o parte a unei alte persoane; şi, în celălalt moment, de o dorinţă de crudă autopedepsire şi de un perfecţionism paralizant. Nu este vorba despre faptul că nu sunt capabili să înveţe, să-şi amintească şi să exceleze — de obicei într-o activitate artistică, ce reflectă contrabalansarea senzorială a fixaţiei lor esenţialmente orală. Ci despre faptul că nu pot integra totul: eul este neputincios.
Veţi vrea să ştiţi cum s-a descurcat Jean. Pe măsură ce copilul a crescut, discrepanţa dintre vârsta şi comportamentul ei a devenit atât de accentuată, încât asocierea cu copiii aflaţi oricât de aproape de vârsta ei a devenit imposibilă. Au apărut alte dificultăţi care au făcut obligatorie trimiterea ei, cel puţin o perioadă, la o şcoală specială. Acolo a pierdut rapid ceea ce câştigase în anii în care mama ei s-a angajat în acel efort eroic. Din acel moment, tratamentul ei a fost reluat în cele mai bune condiţii de viaţă şi sub îndrumarea unuia dintre cei mai devotaţi şi creativi psihiatri din acest domeniu specific.
Rolul pe care „respingerea maternă" sau circumstanţele speciale de abandon îl joacă în cazuri similare cu cel al lui Jean este încă discutabil. Cred că ar trebui luat în considerare faptul că aceşti copii ar putea de foarte timpuriu să eşueze în a-i răspunde mamei, în a-i întoarce privirea, zâmbetul sau atingerea; o rezervă iniţială care o face, în schimb, pe mamă să se retragă fără să îşi dea seama. Acest truism, că problema originară se găseşte în relaţia mamă-copil, este valabil numai atât timp cât această relaţie este văzută ca o acumulare emoţională care poate creşte starea de bine a ambilor parteneri, dar care îi pune pe amândoi în pericol atunci când
comunicarea slăbeşte sau se blochează. în aceste cazuri de schizofrenie infantilă pe care le- am văzut, exista o deficienţă clară în „capacitarea"Hcopilului. însă, din cauza eşecului foarte timpuriu în comunicare, copilul ar putea doar trăda într-o formă mult mai patologică o fragilitate a contactului afectiv care deja există la părinte (părinţi), deşi la aceştia ar putea fi compensată — cel puţin în alte relaţii — printr-o cosmetizare specială a personalităţii sau prin înzestrarea intelectuală superioară.
Cât despre procedura descrisă în acest capitol, ar trebui să fie clar că mama lui Jean a fost capabilă de un efort curativ excepţional, care este o cerinţă preliminară pentru orice experiment întreprins la această frontieră a încrederii umane.
!f_Asocierea este între *eggplant* (vânătă), în traducere literală „ou-plantă", respectiv *egg* (ou) şi*plant* (plantă; a planta). *(N.t.)*
ilîn prima ediţie a acestei cărţi, cuvintele folosite au fost: „... deficienţa primară de «capacitare» era în copil". Această remarcă se referea numai la acele câteva cazuri pe care le-am întâlnit, iar astfel de cazuri erau rare în practica psihanalitică la acel moment. Afirmaţia mea avea intenţia de a contracara unele interpretări facile, aflate atunci în vogă, care susţineau că respingerea de către mamă poate cauza astfel de patologie copiilor. între timp, afirmaţia mea a fost citată în afara contextului pentru a susţine etiologia pur constituţională a psihozei infantile. Cei care au citit cu atenţie capitolul 1 şi cazul lui Jean vor observa totuşi că în fragmentele de caz
prezentate în această carte nu încerc să diferenţiez cauzele primare şi efectele terapeutice, ci să delimitez o nouă arie conceptuală care circumscrie atât eforturile Eului, cât şi lupta pentru organizare socială. Această abordare, fără

îndoială, trece cu vederea detaliile interacţiunii părinte-copil în cadrul căreia defectele constituţionale sau de mediu agravează patologia fiecăruia dintre ei. Dar cauzele primare pot fi diferenţiate (sau eliminate din ecuaţie) numai acolo unde criterii de diagnostic riguroase şi anamnezele numeroase permit efectuarea unei comparaţii. Un astfel de demers poate fi găsit în literatura tot mai abundentă din psihiatria psihanalitică a copilului. (E.H.E.)

CAPITOLUL 6

Jucării şi raţiuni

Parafrazându-l pe Freud, am numit jocul calea regală a înţelegerii eforturilor de sinteză ale Eului infantil. Am văzut un exemplu al eşecului unei asemenea sinteze. Ne vom îndrepta acum spre situaţiile din copilărie care ilustrează capacitatea Eului de a afla recreere şi autovindecare în activitatea ludică şi spre situaţiile terapeutice în care am fost suficient de norocoşi să putem ajuta un copil să se ajute singur.

1. Joc, muncă şi creştere

Haideţi să luăm ca introducere pentru începutul acestui capitol mai liniştitor un episod de joc descris de un psiholog destul de cunoscut. Ocazia, deşi nu este patologică, e totuşi tragică: un băiat numit Tom Sawyer, la ordinul mătuşii lui, trebuie să văruiască un gard într- o dimineaţă altminteri perfectă. Nenorocirea lui e intensificată de apariţia unui prieten de aceeaşi vârstă, numit Ben Rogers, care începe să se joace. Dorim să-l privim pe Ben, jucăuşul, prin ochii lui Tom, muncitorul.

Luă iar bidineaua şi se apucă liniştit de lucru. Nu trecu mult, şi la orizont apăru Ben Rogers; tocmai băiatul de a cărui gură se temea cel mai mult. Ben venea ţopăind: hop-ţop-hop, dovadă că inima-i era voioasă şi plină de speranţe mari. Muşca dintr-un măr şi la răstimpuri scotea câte un chiot lung şi melodios, urmat de un sonor „ding-dong-dong, ding-dong- dong", fiindcă făcea pe vaporul. Când se apropie, reduse viteza, o luă prin mijlocul străzii, înclină mult la tribord şi făcu nişte manevre maiestuoase de acostare. Era nici mai mult, nici mai puţin decât „Marele Missouri", cu cala cufundată, chipurile, la vreo trei metri în apă; el era vapor, căpitan şi clopoţelul telegrafului în acelaşi timp, astfel încât trebuia să-şi închipuie că stă pe propria-i punte de comandă, că dă ordine şi că tot el le şi execută.

— Stopaţi, dom'le comandant! Ting-ling-ling! încetini şi se îndreptă prudent spre marginea drumului. Maşina înapoi! Ting-ling-ling! Braţele i se încordară şi coborâră ţepene de-a lungul corpului. Tribordu-napoi! Ting-ling-ling! Zdup-zdup-zdup! Braţul drept descria între timp cercuri falnice, fiindcă înfăţişa un zbat de treisprezece metri. Babordu- napoi! Ting-ling-ling! Zdup-zdup-zdup! Mâna stângă începu să descrie cercuri. Stop tribordu'! Ting-ling-ling! Stop babordu'! Vino la tribord! Stop! Lasă-ncet zbătu' de-afară! Ting-ling-ling! Zdup-zdup-zdup! Dăbandula. Mai iute! Dă şi parâma! Haide, ce stai?

Prinde-o de ciotu' ăla! Volta peste tot! Dă-i drumul! Stop maşinile, dom'le comandant! Ting-ling-ling! Şşt! ş-ş-ş-t! ş-ş-t! (încerca ventilele.)

Tom văruia înainte liniştit, de parcă nici n-ar fi văzut vaporul. Ben se zgâi o clipă la el, apoi zise:

— Hi-hi! Ai păţit-o, ă?

Impresia mea de clinician asupra lui Ben Rogers este una extrem de favorabilă din toate cele trei motive: organism, Eu şi societate. Motivele sunt: îşi îngrijeşte corpul mâncând cu poftă un măr; are un control imaginar simultan asupra unor elemente aflate într-un conflict profund (este atât un vapor şi părţile lui, cât şi căpitanul respectivului vapor şi echipajul obedient al acestuia); în tot acest timp nu pierde nicio clipă să evalueze realitatea socială când, luând colţul străzii, îl vede pe Tom la treabă. Nereacţionând în niciun caz aşa cum ar face-o un vapor, el ştie imediat cum să simuleze empatia, deşi sigur îşi percepe propria libertate ca fiind

sporită de necazul lui Tom.
Flexibil puştiul, am zice. Cu toate acestea, Tom se dovedeşte a fi psihologul mai bun: el are de gând să-l pună pe Ben la treabă. Ceea ce ne arată că psihologia este la fel de importantă ca adaptarea obişnuită (iar în unele circumstanţe potrivnice se poate dovedi chiar superioară acesteia).
Din perspectiva sorţii finale a lui Ben, pare aproape nepoliticos să-i răsucim cuţitul interpretării în rană şi să întrebăm ce înseamnă jocul lui Ben. Am prezentat această întrebare la un curs de psihiatrie al unui grup de studenţi de la Asistenţă Socială. Cele mai multe răspunsuri gravitau, desigur, în jurul traumei, deoarece în ce alt mod ar putea Ben să devină accesibil ca „studiu de caz"? Majoritatea au căzut de acord că Ben trebuie să fi fost un băiat frustrat fiindcă se chinuia să se joace cu atâta înverşunare. Posibilele frustrări mergeau de la asuprirea unui tată tiranic din strânsoarea căruia scapă, în imaginaţie, devenind un căpitan autoritar, la enurezis sau la un tip de traumă legată de oliţă care-l făcuse acum să fie un vapor care are nevoie de o adâncime a apei de cel puţin doi metri pentru a pluti. Unele răspunsuri erau legate de situaţia mai evidentă că voia să fie mare, şi anume sub forma căpitanului, idolul epocii lui.
Contribuţia mea la discuţie a constat în ideea că Ben este un băiat în creştere. A creşte înseamnă a fi divizat în părţi diferite ce se mişcă cu viteze diferite. Un băiat în creştere are dificultăţi atât în a-şi stăpâni corpul stângaci, cât şi mintea divizată. El vrea să fie bun, chiar şi numai din interes, şi află mereu că a fost rău. Vrea să se
revolte şi află că a cedat, aproape împotriva propriei voinţe. Pe măsură ce perspectiva lui asupra timpului permite o întrezărire a apropiatei vârste adulte, se trezeşte că se comportă ca un copil. O „semnificaţie" a jocului lui Ben poate fi că îi permite Eului său o victorie temporară asupra corpului şi sinelui lui stângaci prin formarea unui întreg care funcţionează bine, compus din creier (căpitanul), nervii şi muşchii voinţei (sistemul de semnalizare şi motorul) şi întregul corp (vaporul). îi permite să fie o entitate în care îşi este propriul şef, deoarece se supune lui însuşi. în acelaşi timp, el îşi alege metaforele din lumea instrumentelor epocii industriale timpurii şi anticipează identitatea zeului maşinilor din vremea lui: căpitanul vasului „Marele Missouri".
Aşadar, jocul este o funcţie a Eului, o încercare de a sincroniza procesele corporale şi sociale cu şinele. Fantezia lui Ben ar putea conţine un element falie şi locomotor: un vapor puternic într-o furtună violentă e un simbol bun. Un căpitan este cu siguranţă o imagine paternă corespunzătoare şi, dincolo de aceasta, o imagine a puterii patriarhale bine conturate. Cu toate acestea, cred că accentul ar trebui să fie pe nevoia Eului de a stăpâni diversele arii ale vieţii şi în special în cele în care individul îşi găseşte şinele, corpul şi rolul social ca fiind deficitare şi rămase în urmă. A halucina stăpânirea Eului şi totuşi a o practica într-o realitate intermediară dintre fantezie şi realitate este scopul jocului, dar jocul, aşa cum vom vedea imediat, este maestrul incontestabil doar al unei fâşii înguste a existenţei. Ce este joc şi ce nu este? Haideţi să vedem ce ne spune limbajul şi vom reveni apoi la copii.
Jocul valurilor în lumina soarelui se poate exprima adecvat cu adjectivul Jucăuş", deoarece rămâne ferm în cadrul regulilor jocului. Nu interferează cu adevărat cu lumea chimică a valurilor, ci insistă numai asupra unui amestec de imagini. Aceste tipare se schimbă cu o rapiditate lejeră şi cu o repetitivitate ce promit fenomene plăcute desfăşurate în cadrul unui interval predictibil, fără a crea vreodată aceeaşi configuraţie de două ori.
Când omul se joacă, el trebuie să se amestece cu lucruri şi oameni într-o manieră la fel de neimplicată şi blândă. El trebuie să facă ceva ce a ales să facă fără a fi constrâns de interese urgente sau împins de pasiuni puternice; el trebuie să se simtă amuzat şi liber de orice frică sau speranţă a unei consecinţe serioase. El îşi ia o vacanţă din realitatea socială şi economică: el *nu munceşte.*

Tocmai această opoziţie faţă de muncă dă jocului o serie de conotaţii. Una din acestea este „distracţia pur şi simplu", indiferent dacă activitatea este dificilă sau nu. Aşa cum comenta Mark Twain, „a construi flori artificiale... este muncă, în timp ce a te urca pe Mont Blanc e doar distracţie". Totuşi, în epocile şi locurile puritane, pura distracţie avea întotdeauna conotaţia păcatului; quakerii avertizau asupra faptului că trebuie „să aduni florile plăcerii din câmpiile muncii". Oamenii cu o gândire la fel de puritană îşi pot permite să se joace deoarece cred că a găsi „un răgaz faţă de activitatea morală este o necesitate morală în sine". în schimb, poeţii plasează altundeva accentul: „Omul este cu totul uman numai atunci când se joacă", spune Schiller. Aşadar, jocul este un fenomen de graniţă faţă de o serie de activităţi umane şi, în propria sa manieră ludică, încearcă să se sustragă oricărei definiţii.

Este adevărat că până şi cel mai obositor şi periculos joc este, prin definiţie, diferit de muncă; el nu produce bunuri. Atunci când produce, „devine o meserie". Dar de la bun început, acest fapt face cumva lipsită de sens comparaţia dintre jocul adultului şi cel al copilului; deoarece adultul este o fiinţă care produce şi schimbă bunuri, în timp ce copilul doar se pregăteşte să devină o astfel de fiinţă matură. Pentru adultul care munceşte, jocul este recreere. îi permite o retragere periodică din faţa acelor forme de limitări definite care alcătuiesc realitatea lui socială.

Gândiţi-vă la *gravitaţie*: a jongla, a sări sau a te căţăra adaugă conştientizării corpului nostru dimensiuni neutilizate. Aici, jocul oferă un sentiment de libertate divină, al unui exces de spaţiu.

Gândiţi-vă la *timp*: când ne purtăm neserios şi glumeţ, când pierdem timpul cu nimicuri, luăm în derâdere timpul, nemilosul nostru stăpân. Atunci când orice clipă contează, joaca dispare. Acest lucru amplasează sporturile competitive la graniţa jocurilor: ele par să facă concesii presiunii spaţiului şi timpului, doar ca să învingă această presiune printr-o fracţiune de metru sau secundă.

Gândiţi-vă la *soartă* şi *cauzalitate,* care au determinat cine şi cum suntem şi unde. în jocurile de noroc, noi restabilim egalitatea în faţa sorţii şi asigurăm o nouă şansă fiecărui jucător dispus să observe câteva reguli care, dacă le comparăm cu regulile realităţii, par arbitrare şi absurde. Şi totuşi, ele sunt convingătoare în mod magic, la fel ca realitatea unui vis, şi solicită în mod imperios o obedienţă absolută.

Dacă un jucător uită că un asemenea joc trebuie să rămână libera lui alegere, dacă devine posedat de demonul jocurilor de noroc, atunci joaca iarăşi dispare. El devine un împătimit al jocurilor de noroc, nu un om care se joacă.

Gândiţi-vă la *realitatea socială* şi la compartimentele noastre delimitate din interiorul ei. Jucându-ne, putem fi ceea ce nu putem sau nu vrem să fim în viaţă. Dar dacă cel ce joacă un asemenea rol începe să creadă în interpretarea acestuia, el ajunge aproape de o stare de isterie, dacă nu şi mai rău; iar dacă el încearcă, din interes, să-i facă pe alţii să creadă în „rolul" lui, atunci el devine un impostor.

Gândiţi-vă la*pulsiunile noastre corporale.* Volumul eforturilor publicitare ale naţiunii exploatează dorinţa noastră de a ne juca puţin cu necesitatea pentru a ne face să credem, de exemplu, că a inspira şi a mânca nu sunt necesităţi plăcute, ci un joc fantezist cu nuanţe mereu noi şi senzuale. Când nevoia de aceste nuanţe devine compulsivă, ea creează o stare generală de uşoară dependenţă şi lăcomie ce încetează să transmită un sentiment al abundenţei şi, de fapt, produce un curent subteran de nemulţumire.

în cele din urmă, dar nu în ultimul rând, în *viaţa amoroasă* descriem ca joc erotic activităţile variate ce precedă actul final, care permit partenerilor să aleagă o parte a corpului, intensitatea şi tempoul (după cum spune poezioara, „ce, cu ce şi cui"). Jocul erotic se încheie atunci când începe actul final, limitând alegerea, dictând tempoul şi cedând conducerea „naturii". Atunci când unul din

diversele acte pregătitoare devine suficient de constrângător încât înlocuieşte complet actul final,
jocul dispare şi începe perversiunea.
Această listă de situaţii ludice dintr-o varietate de întreprinderi umane indică aria restrânsă în cadrul căreia Eul se poate simţi superior faţă de limitările spaţiului şi timpului şi ale caracterului precis al realităţii sociale — liber de compulsiile conştiinţei şi de impulsurile iraţionalităţii. Aşadar, numai în cadrul acestor limitări se poate simţi omul una cu Eul lui; nu-i de mirare deci că se simte „om în întregime atunci când se joacă". Dar acest lucru presupune încă o condiţie categorică: el trebuie să se joace rar şi să muncească în cea mai mare parte a timpului. El trebuie să aibă în societate un rol definit. Libertinii şi împătimiţii jocurilor de noroc sunt atât ţinta invidiei, cât şi a resentimentelor omului care munceşte. Ne place să-i vedem demascaţi sau ridiculizaţi sau, mai rău decât dacă i-am pune să muncească, să-i forţăm să trăiască în colivii aurite.
Atunci, copilul care se joacă ridică o problemă: cine nu munceşte nu se va juca. Aşadar, pentru a fi tolerant faţă de jocul copilului, adultul trebuie să inventeze teorii care arată fie că jocul copilăriei este de fapt muncă, fie că nu contează. Cea mai populară teorie şi mai uşor de observat este că copilul este *deocamdată un nimeni* şi că absurdul jocului său reflectă acest lucru. Oamenii de ştiinţă au încercat să găsească alte explicaţii pentru ciudăţeniile jocului copilului, gândindu-le ca fiind reprezentative pentru faptul că copilăria este irelevantă. După Spencer, jocul consumă tot surplusul de energie al puilor în cazul unui număr de mamifere care nu au nevoie să se hrănească sau să se protejeze deoarece părinţii lor fac acest lucru
pentru ei. Totuşi, Spencer a observat că oricând jocul este permis de împrejurări, sunt „simulate" acele tendinţe care sunt „neobişnuit de pregătite să acţioneze, neobişnuit de pregătite să stimuleze sentimentele corespondente".
Psihanaliza timpurie a adăugat acestor idei teoria „catharsisului", potrivit căreia jocul are o funcţie delimitată pentru fiinţa în creştere în sensul că-i permite să elimine emoţiile reprimate şi să găsească o alinare imaginară pentru frustrările anterioare.
Pentru a evalua aceste teorii, să ne întoarcem la jocul unui alt băiat, mai mic decât Tom. El trăia lângă un alt mare fluviu, Dunărea, iar jocul lui a fost înregistrat de către alt mare psiholog, Sigmund Freud, care a scrisf!:
Fără a intenţiona să analizez totalitatea unor asemenea fenomene, m-am folosit de ocazia care mi s-a ivit la un moment dat pentru a studia primul joc al unui băieţel de un an şi jumătate, joc pe care el l-a inventat singur. Nu este vorba doar de o observaţie fugară, căci am trăit mai multe săptămâni sub acelaşi acoperiş cu acest copil şi cu părinţii săi, fiindu-mi necesar destul de mult timp până când am reuşit să dezvălui sensul gestului enigmatic pe care acesta îl repeta continuu.
Copilul nu era câtuşi de puţin precoce în ceea ce priveşte dezvoltarea intelectuală (...), dar se făcea înţeles de către cei din jurul său şi (...) toată lumea îl lăuda datorită caracterului său „bun". Nu-şi deranja părinţii în timpul nopţii, respecta conştiincios interdicţia de a se atinge de anumite obiecte sau de a intra în anumite camere, dar înainte de toate nu plângea niciodată când mama îl părăsea,
chiar şi pentru mai multe ore. Cu toate acestea, el era foarte ataşat de mama sa, care nu numai că îl alăptase, dar îl şi îngrijise fără niciun ajutor. Acest copil cuminte avea totuşi din când în când obiceiul deranjant de a arunca toate lucrurile mici care îi cădeau în mână într- un colţ al camerei sau sub un pat etc., astfel încât căutarea de către toţi a respectivei jucării era adesea o treabă nu prea uşoară. În atari momente, cu o expresie de interes şi satisfacţie, el scotea un „o-o-o-o" prelung şi puternic, care, după judecata concordantă a mamei şi a observatorului, nu era o interjecţie, ci cuvântul „*fort*" (departe). în cele din

urmă, mi-am dat seama că acesta era un joc, copilul folosindu-se de toate jucăriile doar pentru a se juca „de-a aruncatul departe". într-o zi, am observat ceva care confirma concluzia la care ajunsesem. Copilul avea un mosor de lemn pe care era înfăşurată o sfoară; niciodată nu i-a trecut prin cap, de pildă, să tragă după el pe duşumea mosorul, să se joace cu el „de-a calul şi căruţa", ci, cu multă îndemânare, arunca mosorul ţinut de sfoară peste marginea pătuţului său acoperit cu o perdea, unde acesta dispărea. în acel moment el scotea semnificativul „o-o-o- o", pentru ca apoi, trăgând din nou de sfoară până ce reuşea să scoată mosorul din pat, să
salute reapariţia acestuia, de data asta cu un ..*da"* vesel („Iată-1"). Aşadar, jocul complet consta din dispariţie şi reapariţie, noi observând de cele mai multe ori doar primul act, întrucât era repetat neîncetat ca joc, deşi era evident că cel de-al doilea, reapariţia obiectului, îi procura băieţelului cea mai mare plăcere. (...) Această interpretare a fost pe deplin confirmată de o altă observaţie. într-o zi, când mama a lipsit mai mult de patru ore,
reîntoarcerea ei a fost salutată cu expresia: „Bebi 0-0-0-0!", care la început n-a fost înţeleasă. Nu după multă vreme a reieşit însă că în timpul acestei lungi absenţe a mamei, copilul a găsit un mijloc pentru a se face pe sine însuşi să dispară. Descoperindu-şi imaginea în oglinda care nu era mult deasupra duşumelei, el se lăsa pe vine astfel încât imaginea din oglindă era *„fort*", adică dispărea^.
Pentru a înţelege ceea ce a perceput Freud în acest joc, trebuie să notăm că el era interesat în acea perioadă (şi, de fapt, scria) despre fenomenul bizar al „compulsiei la repetiţie", adică nevoia de a repune în act experienţe dureroase în cuvinte sau acţiuni. Cu toţii am trăit nevoia ocazională de a vorbi neîntrerupt despre un eveniment dureros (o insultă, o dispută sau o operaţie), despre care ne-am aştepta mai degrabă să vrem să le uităm. Cunoaştem persoane traumatizate care, în loc să se recupereze în timpul somnului, sunt trezite în mod repetat de vise în care retrăiesc trauma iniţială. Suspectăm, de asemenea, că nu este o întâmplare nevinovată că unii oameni fac aceleaşi greşeli la nesfârşit, că, printr-o „coincidenţă" şi orbire totală, se căsătoresc cu acelaşi tip de partener imposibil de care tocmai au divorţat, ori că o serie de accidente şi ghinioane similare li se întâmplă întotdeauna numai *lor.* în toate aceste cazuri, a conchis Freud, persoana aranjează în mod inconştient o varietate a unei teme originare pe care nu a învăţat fie să o depăşească, fie să trăiască cu ea: ea încearcă să stăpânească o situaţie care în forma ei iniţială fusese prea mult pentru ea prin a o întâmpina în mod repetat şi de bună voie.
în timp ce Freud scria despre acest fenomen, el şi-a dat seama de jocul solitar descris şi de faptul că frecvenţa aceleiaşi teme (cineva sau ceva dispare şi reapare) corespundea cu intensitatea experienţei de viaţă reflectate, şi anume plecarea mamei dimineaţa şi revenirea ei seara.
Această dramatizare are loc în sfera jocului. Utilizându-şi capacitatea de a manevra obiectele, copilul le poate aranja astfel încât să-i permită să-şi imagineze că este, de asemenea, stăpânul necazului său existenţial. Pentru că, atunci când mama a plecat, ea a ieşit din sfera plânsului şi cererilor lui şi s-a întors numai atunci când i-a convenit. în schimb, în jocul lui, băieţelul o avea pe „mamă" legată de o sfoară. El o face să plece, chiar o aruncă, şi apoi o face să revină după bunul lui plac. în formularea lui Freud, el *a transformat pasivitatea în activitate;* el se joacă făcând ceva ce, în realitate, i se făcea lui însuşi.
Freud menţionează trei elemente care ne pot ghida într-o examinare socială suplimentară a acestui joc. Mai întâi, copilul aruncă obiectul. Freud vede în acest gest o posibilă explicaţie a unei răzbunări („Dacă nu vrei să stai cu mine, atunci nu te vreau") şi obţine un câştig suplimentar de stăpânire activă a obiectului printr-o creştere aparentă a autonomiei emoţionale. Totuşi, în actul

doi copilul merge mai departe. El abandonează obiectul cu totul şi, cu ajutorul oglinzii, se joacă de-a „plecatul" şi „revenitul" propriei persoane. El este acum atât persoana care este părăsită, cât şi persoana care părăseşte. El a devenit stăpân prin
încorporarea nu numai a persoanei care, în realitate, e dincolo de controlul lui, ci a întregii situaţii, cu
ambii ei participanţi.
Freud merge până aici cu interpretarea. Dar noi am putea adăuga ideea că acest copil întâmpină revenirea mamei cu informaţia pe care a învăţat-o atunci când ea „pleca" de la el. Jocul însuşi, aşa cum este relatat de Freud, ar fi putut deveni începutul unei tendinţe a copilului de a duce experienţele vieţii într-un colţ solitar şi a le rectifica în fantezie şi numai în fantezie. Să presupunem că, la revenirea mamei, copilul manifesta o indiferenţă totală, extinzându-şi răzbunarea spre situaţia reală şi indicând că el chiar poate avea grijă de propria persoană şi nu are nevoie de ea. Acest lucru se întâmplă deseori după primele plecări ale mamei: ea se grăbeşte să ajungă la el, dornică să-l îmbrăţişeze, dar e întâmpinată de el cu o expresie indiferentă. Ea s-ar putea simţi respinsă şi se poate îndepărta de copilul neiubitor, care va simţi astfel repede că răzbunarea din jocul de-a aruncatul şi bravada ulterioară şi-au atins perfect ţinta, când el de fapt doar încerca să-şi revină din abandonul ei. Astfel, problema fundamentală de a părăsi şi a fi părăsit nu va fi ameliorată prin simpla ei soluţionare în jocul solitar. Totuşi, băieţelul nostru i-a spus mamei lui despre jocul lui şi putem presupune că ea, departe de a fi jignită, a demonstrat interes şi poate chiar mândrie faţă de ingeniozitatea lui. Astfel, situaţia lui s-a îmbunătăţit. El s-a adaptat la o situaţie dificilă, a învăţat să manevreze obiecte noi şi a primit o recunoaştere iubitoare pentru metoda lui. Toate acestea se întâmplă într-un Joc de copil".
O întrebare foarte frecventă este dacă jocul copilului „înseamnă" întotdeauna ceva personal şi ameninţător. Dacă zece copii, în era cailor şi căruţelor, încep să se joace cu mosoare şi sfori, trăgându-le după ei şi jucându-se de-a căluţul? Trebuie acest lucru să însemne pentru unul din ei mult mai mult decât pare să însemne pentru toţi ceilalţi?
Aşa cum deja am afirmat, copiii, dacă sunt traumatizaţi, aleg pentru dramatizările lor material de joacă disponibil în cultura lor şi gestionabil pentru vârsta lor. Ceea ce este disponibil depinde de circumstanţele culturale şi este, aşadar, comun tuturor copiilor care împărtăşesc aceste circumstanţe. Copiii de astăzi de vârsta lui Ben nu se mai joacă de-a vaporul, ci folosesc biciclete ca obiecte mai tangibile pentru coordonare (ceea ce nu-i împiedică să-şi imagineze, în drum spre şcoală sau spre băcănie, că zboară prin aer, mitraliindu-şi inamicii, ori că sunt Călăreţul Singuratic, călare pe magnificul Silver). Totuşi, ceea ce este gestionabil depinde de abilitatea de coordonare a copilului şi este împărtăşit astfel numai de cei care au atins un anumit nivel de maturitate. Ceea ce are *o semnificaţie comună* pentru toţii copiii dintr-o comunitate (şi anume ideea de a avea un mosor şi o sfoară ce reprezintă un animal în lesă) ar putea avea *o semnificaţie specială* pentru unii (şi anume pentru toţi cei care tocmai au învăţat să manevreze mosorul şi sfoara şi ar putea fi astfel pregătiţi să intre într-o nouă sferă de participare şi simbolizare comună). în plus, toate acestea ar putea avea *o semnificaţie unică* pentru anumiţi copii care au pierdut o persoană apropiată sau un animal şi astfel investesc jocul cu o anumită semnificaţie. Ceea ce „trag de sfoară" aceşti copii nu este pur şi simplu un animal
oarecare, ci personificarea unui animal sau persoane anume, îndrăgite şi pierdute. Pentru a evalua jocul, observatorul trebuie, desigur, să aibă o idee despre jocurile pe care copiii de o

anumită vârstă şi dintr-o anumită comunitate le pot juca; numai aşa poate decide dacă semnificaţia unică transcende sau nu semnificaţia comună. Pentru a înţelege această semnificaţie unică este necesară o observaţie atentă nu doar a conţinutului şi formei jocului, ci şi a cuvintelor şi afectelor vizibile care îl însoţesc, în special a celor care conduc la ceea ce vom descrie în capitolul următor cu termenul de Joc perturbat".

Pentru a aborda problema anxietăţii din joc, să ne gândim la activitatea de construire şi distrugere a unui turn. Multe mame cred că micuţul lor se află într-o „etapă distructivă" sau chiar are o „personalitate distructivă" deoarece, după ce construieşte un turn foarte înalt, băiatul nu-i poate urma sfatul de a păstra turnul aşa cum este ca să-l vadă şi tati, ci *trebuie* să-l lovească cu piciorul pentru a-l dărâma. Plăcerea aproape maniacală cu care copiii privesc prăbuşirea instantanee a ceea ce a fost produsul unor lungi ore dejoacă i-a contrariat pe mulţi, în special deoarece copilul nu se bucură deloc dacă turnul lui se prăbuşeşte din întâmplare sau din greşeala unui unchi dornic să-i dea o mână de ajutor. El, constructorul, trebuie să-l distrugă singur. Mă gândesc că acest joc apare din experienţa nu atât de îndepărtată a căderilor bruşte atunci când poziţia verticală, pe două picioare nesigure, îi oferea o perspectivă nouă şi fascinantă asupra existenţei. Copilul care ulterior învaţă *să facă* un turn „să stea în picioare" se bucură să-l facă să se
prăbuşească şi să cadă: în plus faţă de luarea în stăpânire a unui eveniment anterior pasiv, cunoaşterea că ceva este mai slab îl face să se simtă mai puternic, iar turnurile, spre deosebire de surioarele mai mici, nu pot plânge şi n-o pot chema pe mami. Dar deoarece este de demonstrat însăşi măiestria spaţială încă precară a copilului, este de înţeles că a privi pe cineva cum loveşte cu piciorul turnul lui îl poate face pe copil să se identifice cu turnul, şi nu cu cel care-l loveşte, şi astfel dispare distracţia. Mai târziu, clovnii de la circ preiau îndatoritor acest rol când cad din picioare tot timpul din pură inepţie şi continuă totuşi să sfideze gravitaţia şi cauzalitatea cu o neobosită inocenţă: există, aşadar, chiar oameni mari care sunt mai amuzanţi, mai prostănaci şi mai stângaci. Totuşi, unii copii care se identifică prea mult cu clovnul nu-i pot suporta căderile: pentru ei, clovnii „nu sunt amuzanţi". Acest exemplu clarifică începutul multor anxietăţi din copilărie, când anxietatea din jurul încercărilor copilului ca Eul său să ia în stăpânire situaţia îşi găseşte un „suport" nedorit din partea adulţilor care-l tratează cu asprime sau îl amuză cu exerciţii care îi plac numai când le iniţiază singur.

Jocul copilului începe cu şi se centrează pe propriul lui corp. Vom numi acest fenomen *jocul autocosmic.* El apare înainte de a-l observa ca joc şi constă iniţial în explorarea prin repetiţie a percepţiilor senzoriale, a senzaţiilor kinestezice, a vocalizărilor etc. Apoi, copilul se joacă cu persoane şi lucruri disponibile. El ar putea plânge, în joacă, pentru a vedea ce lungime de undă e cea mai potrivită pentru a produce sosirea mamei, ori s-ar putea răsfăţa prin explorări experimentale ale
corpului ei şi ale protuberanţelor şi orificiilor feţei ei. Aceasta este prima geografie a copilului şi hărţile de bază dobândite într-o asemenea interacţiune cu mama rămân, fără îndoială, repere ale primei orientări a Eului în „lume". II chemăm acum, ca martor, pe Santayana^:

Departe, într-un trecut îndepărtat, ca şi cum ar fi fost într-o altă lume sau într-o stare prenatală, Oliver îşi amintea demult interzisul privilegiu de a sta în poala mamei. Fusese un
refugiu atât de sigur, de blând, de avantajos: era susţinut şi învelit de o protecţie desăvârşită şi sigură, ca un rege pe tronul său, cu credinciosul său paznic; iar peisajul de dincolo, cu mesagerii şi episoadele lui pestriţe, devenea cel mai captivant spectacol, unde totul era neaşteptat şi palpitant şi, totuşi,

unde nu se putea întâmpla nimic rău, ca şi cum mama însăşi îi spusese o poveste, şi aceste imagini erau doar ilustraţiile ei, pictându-se singure în mintea lui receptivă.

Microsfera (adică mica lume a jucăriilor manevrabile) e un adăpost stabilit de copil pentru a se întoarce atunci când are nevoie să-şi refacă Eul. Dar lumea obiectelor îşi are propriile legi: ea poate rezista reconstrucţiei sau se poate pur şi simplu rupe în bucăţi; se poate dovedi că aparţine altcuiva şi poate fi confiscată de cei mai mari. Deseori, microsfera atrage copilul într-o manifestare imprudentă de teme şi atitudini periculoase care provoacă anxietate şi conduce la o perturbare bruscă a jocului. În viaţa diurnă, acesta e pandantul visului anxios: îi poate împiedica pe copii să încerce să se joace, aşa cum frica de coşmaruri îi poate împiedica să meargă la culcare. Dacă este astfel înspăimântat sau dezamăgit în microsferă, copilul poate regresa în autosferă prin reverii, suptul degetului şi masturbare. Pe de altă parte, dacă prima utilizare a lumii obiectelor este reuşită şi copilul este îndrumat corespunzător, plăcerea manevrării competente a jucăriilor devine asociată cu stăpânirea traumelor care au fost proiectate asupra lor şi cu prestigiul dobândit printr-o asemenea competenţă.

În sfârşit, la vârsta creşei, jocul ajunge în *macrosferă,* lumea împărţită cu ceilalţi. Mai întâi, aceştia sunt trataţi ca obiecte: sunt inspectaţi, loviţi sau forţaţi „să fie căluţi". învăţarea este necesară pentru a descoperi ce conţinut potenţial de joc poate fi permis doar în fantezie sau în jocul autocosmic, ce conţinut poate fi reprezentat cu succes numai în lumea microcosmică a jucăriilor şi lucrurilor şi ce conţinut poate fi împărtăşit cu alţii şi impus asupra lor.

Pe măsură ce acest lucru este învăţat, fiecare sferă este investită cu propriul ei sentiment de realitate şi competenţă. Aşadar, pentru ceva timp, jocul solitar rămâne un refugiu indispensabil pentru examinarea emoţiilor zdruncinate în urma perioadelor de navigare prin apele socialului. Acest lucru, plus faptul că un copil va duce cu siguranţă în jocul solitar aranjat pentru el cel mai greu încercat aspect al Eului său alcătuiesc condiţia fundamentală pentru potenţialul de diagnosticare a „terapiei prin joc", pe care o vom discuta în cele ce urmează.

Aşadar, ce este jocul infantil? Am văzut că nu este echivalentul jocului adultului, că nu este un demers recreativ. Adultul care se joacă face un pas în lateral, trecând în altă realitate; copilul care se joacă avansează într-o nouă etapă a competenţei. Eu propun teoria că jocul copilului este forma infantilă de a gestiona experienţa prin crearea unor situaţii-model şi a lua în stăpânire realitatea prin experiment şi planificare. în anumite faze^ ale muncii sale, adultul proiectează experienţa trecută în dimensiuni care par gestionabile. în laborator, pe scenă şi la planşeta de desen, el retrăieşte trecutul şi eliberează afectele reziduale; în reconstruirea situaţiei-model, el îşi răscumpără eşecurile şi-şi consolidează speranţele. El anticipează viitorul din punctul de vedere al unui trecut corijat şi împărtăşit.

Niciun gânditor nu poate face mai mult şi niciun copil care se joacă, mai puţin. Aşa cum spunea William Blâke, „Jucăriile copilului şi raţiunile bătrânului sunt roadele a două anotimpuri diferite".

2. Joc şi vindecare

Terapia modernă prin joc se întemeiază pe observaţia că un copil ajuns într-o stare de nesiguranţă afectivă din cauza unei frici sau uri secrete împotriva protectorilor naturali ai jocului său din familie şi vecinătate pare capabil să folosească încurajarea protectoare a unui adult înţelegător pentru a-şi redobândi capacitatea de a se juca în pace. E posibil ca, în trecut, acest rol să fi fost jucat de bunici şi mătuşi preferate; dezvoltarea contemporană a acestui rol în aria profesională a condus la terapeutul prin joc. Cea mai evidentă condiţie este ca cel mic să aibă jucăriile şi adultul doar pentru sine, şi ca rivalitatea

fraternă, cicăleala părintească sau orice alt tip de întrerupere bruscă să nu perturbe desfăşurarea intenţiilor sale ludice, oricare ar fi acestea. Deoarece „exprimarea prin joc" este cea mai naturală măsură autovindecătoare la îndemâna copilului.

Să reamintim aici faptul simplu, deşi deseori jenant, că adulţii traumatizaţi tind să-şi rezolve tensiunea „exprimând-o prin cuvinte". Ei se simt obligaţi, în mod repetat, să descrie evenimentul dureros: acest lucru se pare că-i face „să se simtă mai bine". Sistemele destinate să vindece sufletul sau mintea utilizează în mod ritual această tendinţă furnizând, la intervale regulate, un interlocutor profesionist sau, în orice caz, calificat care-i va oferi întreaga sa atenţie, care îşi ia angajamentul de a nu-l cenzura arbitrar sau a-l trăda şi care oferă o „dezlegare de păcate" explicând cum problema respectivei persoane are sens într-un context mai larg, fie

acesta păcatul, conflictul sau boala. Metoda îşi atinge limitele atunci când relaţia „clinică" îşi pierde detaşarea cu ajutorul căreia se pot reflecta evenimentele vieţii şi devine ea însăşi un conflict pasional al dependenţei şi ostilităţii. În termeni psihanalitici, limitarea e dată de tendinţa (extrem de puternică la nevrotici) de a transfera conflicte bazale din istoricul copilăriei lor în fiecare nouă relaţie, inclusiv în cea terapeutică. La acest lucru s-a referit Freud când a spus că însuşi tratamentul, la început, devine o „nevroză de transfer". Pacientul care îşi transferă astfel conflictul în toată urgenţa lui disperată devine în acelaşi timp rezistent faţă de toate încercările de a-l face să perceapă situaţia într-o manieră detaşată, de a-i explicita sensul. El manifestă o *rezistenţă',* încleştat într-un „război menit să încheie toate războaiele", el devine mai captiv ca niciodată. în acest punct, eforturile terapeutice nonpsihanalitice deseori se sfârşesc; pacientul, se spune, nu poate sau nu vrea să se facă bine ori este prea limitat să-şi înţeleagă obligaţiile faţă de tratamentul lui. Terapia psihanalitică începe însă din acest punct. Ea utilizează sistematic înţelegerea că niciun nevrotic nu este nedivizat în dorinţa lui de a se vindeca şi-şi transferă dependenţa şi ostilitatea asupra tratamentului şi persoanei terapeutului. Psihanaliza recunoaşte şi învaţă din aceste „rezistenţe". Fenomenul *transferului* la copilul care se joacă, la fel ca în cazul adultului care verbalizează, marchează punctul în care măsurile simple eşuează, şi anume atunci când o emoţie devine atât de intensă încât învinge buna dispoziţie, forţând o descărcare imediată în joc şi în relaţia cu observatorul jocului. Eşecul este caracterizat

de ceea ce va fi descris aici drept *perturbare a jocului,* adică incapacitatea bruscă şi completă sau difuză şi lentă de a se juca. Am văzut asemenea perturbări ale jocului apărute, la provocarea mea, în cazul lui Ann, când a trebuit să plece de lângă mine şi jucăriile mele tentante pentru a se realătura mamei ei. La fel, l-am observat pe Sam prins în capcană de emoţiile lui copleşitoare în mijlocul unui joc. în ambele cazuri, am utilizat observarea jocului ca instrument de diagnostic doar într-un mod accidental. Voi prezenta acum o fetiţă care, deşi venise doar pentru stabilirea unui diagnostic, m-a condus printr-un cerc complet de perturbare şi triumf al jocului şi a oferit, aşadar, un bun exemplu al modului în care Eul, copleşit de frică, îşi poate recâştiga forţa de sintetizare prin angajarea şi dezangajarea din joc.

Pacienta noastră se numeşte Mary şi are trei ani. Are părul negru şi pielea ei e întru câtva palidă, dar pare (şi este) inteligentă, drăguţă şi foarte feminină. Cu toate acestea, când este tulburată, se spune că devine încăpăţânată, foarte copilăroasă şi închisă. Recent, ea şi-a îmbogăţit repertoriul de manifestări cu coşmaruri şi atacuri de panică violente în grupul de joacă în care a intrat de curând. Tot ce pot spune educatorii din grupul de joacă este că Mary are un fel bizar de a ridica obiecte şi are o postură rigidă, iar tensiunea ei pare să se

amplifice în legătură cu rutinele somnului şi mersului la toaletă. Având aceste informaţii, o invităm pe Mary în cabinetul nostru.

Poate ar trebui să spunem un cuvânt despre situaţia foarte dificilă care apare atunci când o mamă îşi aduce copilul pentru observaţie. Copilul nu a ales să vină.

Deseori, el nu se simte deloc bolnav în sensul că nu simte că ar avea un simptom de care vrea să scape. Dimpotrivă, tot ce ştie este că anumite lucruri şi, mai presus de toate, anumiţi oameni îl fac să se simtă inconfortabil şi doreşte să facem ceva în privinţa acestor lucruri şi acestor oameni, nu a lui însuşi. Deseori, simte că e ceva în neregulă cu părinţii lui şi în mare măsură are dreptate. Dar copilul nu are cuvinte pentru aceste lucruri şi, chiar dacă ar avea, nu are niciun motiv să ne încredinţeze asemenea informaţii importante. Pe de altă parte, el nu ştie ce ne-au spus părinţii lui despre el, în timp ce numai Dumnezeu ştie ce i-au spus copilului despre noi. Deoarece părinţii, indiferent cât de utili ar dori să fie şi cât de necesari ca surse iniţiale de informaţie, nu pot fi de încredere în privinţa acestor chestiuni, istoricul iniţial al bolii este deseori distorsionat de dorinţa de a se justifica (sau a se pedepsi în secret) sau de a pedepsi (şi justifica inconştient) pe altcineva, probabil pe bunicii care „nu le-au urmat sfatul".

în cazul de faţă, cabinetul meu era într-un spital. Lui Mary i se spusese că urma să vină aici ca să-mi povestească mie coşmarurile ei, un bărbat pe care nu-l mai văzuse niciodată. Mama ei consultase un medic pediatru referitor la coşmarurile respective şi Mary o auzise certându-se cu medicul în privinţa unei posibile indicaţii de amigdalectomie. Aşadar, sperasem că ea va observa că întâlnirile din cabinetul meu indicau o chestiune strict nonmedicală şi că-mi va da o şansă să recunosc, în termeni simpli şi direcţi, scopul vizitei ei, să-i spun că nu sunt medic şi, apoi, să clarific că urma să ne jucăm împreună ca să ne cunoaştem. Asemenea

explicaţii nu prea elimină îndoielile copilului, dar i-ar putea permite să se îndrepte spre jucării şi să facă ceva. Şi, cu cât face *ceva,* cu atât putem observa mai repede ce anume

selectează şi ce respinge din inventarul nostru standard de jucării. Aşadar, următorul pas va fi ghidat de semnificaţiile astfel dezvăluite.

Mary stă strâns lipită de mama ei în timp ce intră în biroul meu. Când ne salutăm printr-o strângere de mână, observ că mâna ei este rigidă şi rece. îmi zâmbeşte scurt, apoi se întoarce spre mama ei, o îmbrăţişează şi se lipeşte de ea în pragul uşii încă deschise. îşi îngroapă capul în fusta mamei ca şi cum ar vrea să se ascundă şi reacţionează la propunerile mele doar întorcându-şi capul spre mine, cu ochii strâns închişi. Şi cu toate acestea, pentru o secundă chiar s-a uitat la mine cu un zâmbet care părea să transmită interes, ca şi cum ar fi vrut să vadă dacă noul adult din viaţa ei va înţelege ideea ei de distracţie. Acest lucru face ca fuga ei în braţele mamei să pară întru câtva teatrală. Mama o încurajează să se uite la jucăriile ei, dar Mary îşi ascunde din nou faţa în fusta mamei şi repetă cu o voce exagerat de copilăroasă: „Mami, mami, mami!". Comportamentul micii domnişoare e teatral: nici măcar nu sunt sigur că nu ascunde un zâmbet. Decid să aştept.

Mary ia o decizie. încă agăţată de mamă, arată cu degetul o păpuşă şi spune de câteva ori, repede şi cu o voce de bebeluş: „Ce aia, ce aia?" După ce mama îi răspunde cu răbdare că e o păpuşică, Mary repetă: „Păpuşică, păpuşică, păpuşică" şi sugerează, într-un limbaj neinteligibil pentru mine, ca mama să scoată pantofii păpuşicii. Mama încearcă s-o facă pe ea să îndeplinească această acţiune, dar Mary

repetă pur şi simplu porunca. Vocea ei devine destul de anxioasă şi se pare că mai are un pic şi izbucneşte în lacrimi.

Mama întreabă dacă nu cumva e momentul să plece din cabinet şi să aştepte afară, aşa cum îi spusese lui Mary că va face. Eu o întreb pe Mary dacă o putem lăsa pe mama să plece şi ea, în mod neaşteptat, nu ridică nicio obiecţie, nici măcar când se găseşte dintr-odată fără o persoană de sprijin. încerc să încep o conversaţie despre numele păpuşii, pe care mama i-o lăsase în mână. Mary apucă strâns păpuşa de picioare şi, brusc, zâmbind ştrengăreşte, începe să atingă diverse obiecte din cabinet cu capul păpuşii. Când o jucărie cade de pe raft, se uită la mine să vadă dacă n-a mers prea departe; când mă vede că zâmbesc îngăduitor, ea râde şi începe să împingă jucării mai mici, tot cu capul păpuşii, într-un asemenea fel încât şi ele cad. Agitaţia ei sporeşte. Cu o bucurie deosebită, împinge cu capul păpuşii un tren de jucărie aflat în mijlocul camerei, pe podea. Răstoarnă toate vagoanele, manifestând din ce în ce mai limpede că se distrează cumva prea intens. în timp ce locomotiva trenului se răstoarnă, ea se opreşte brusc şi devine palidă. Se sprijină cu spatele de canapea, ţine păpuşa în poziţie verticală în dreptul regiunii abdominale inferioare şi îi dă drumul pe podea. O ridică din nou, o ţine în dreptul aceleiaşi regiuni şi o lasă să cadă din nou. în timp ce repetă acest comportament de câteva ori, începe întâi să scâncească şi apoi să ţipe: „Mami, mami, mami!"

Mama reintră în cabinet, sigură că comunicarea noastră a eşuat, şi o întreabă pe Mary dacă vrea să plece. îi spun lui Mary că poate pleca dacă asta doreşte, dar
sper că se va întoarce în câteva zile. Se calmează rapid şi pleacă împreună cu mama ei, luându-şi „la revedere" de la secretară ca şi cum fusese într-o vizită plăcută.

Ce este ciudat e că şi eu am simţit că am comunicat cu succes cu copilul, chiar dacă această comunicare a fost întreruptă. în cazul copiilor mici, comunicarea nu începe întotdeauna cu verbalizarea. Simţisem că jocul conducea la conversaţie şi, în orice caz, copilul îmi transmisese pericolul pe care-l simţea printr-o activitate contrafobică. întreruperea anxioasă a mamei era, desigur, la fel de semnificativă ca perturbarea jocului copilului. împreună, ele probabil explicau anxietatea infantilă a copilului. Dar ce comunicase ea prin intermediul acestei tumbe emoţionale, această veselie bruscă şi agresivitate îmbujorată, şi apoi la fel de brusca inhibiţie şi paloare anxioasă?

Din punctul de vedere al modului de organ, era vizibilă *împingerea* lucrurilor, nu cu mâna, ci cu păpuşa ca extensie a mâinii, şi apoi *scăparea* aceleiaşi păpuşi ţinute în dreptul regiunii genitale.

Păpuşa ca extensie a mâinii era, ca să spunem aşa, un instrument de împingere. Acest lucru sugerează că se putea ca ea să nu îndrăznească să atingă sau să împingă lucruri cu mâna ei şi mi-a amintit de observaţia educatoarei că ea părea să atingă sau să ridice lucruri într-un fel special. Acest amănunt, împreună cu rigiditatea generală a extremităţilor ei, sugera că Mary putea fi îngrijorată în legătură cu mâinile ei, poate în calitate de instrumente agresive. Ducerea păpuşii către zona abdominală inferioară, urmată de ciudat de obsesiva şi repetitiva scăpare a păpuşii, sugera că ea dramatiza pierderea din acea regiune a unui instrument agresiv, a unui instrument de împingere. Starea asemănătoare atacului de panică ce a copleşit-o în acel moment mi-a amintit de ceva ce am învăţat de mult: atacurile severe de isterie ale femeilor adulte au fost interpretate ca dramatizări reprezentând ambii parteneri, într-o scenă imaginară. Astfel, o mână a pacientei care rupe rochia poate dramatiza abordarea unui agresor în timp ce cealaltă mână, care apucă strâns rochia, poate reprezenta încercarea victimei de a se proteja. Atacul de panică al lui Mary m-a impresionat ca fiind de aceeaşi natură: scăpând de mai multe ori păpuşa, panicată şi totuşi ca şi cum era obsedată, ea părea împinsă inexorabil să dramatizeze atât victima, cât şi jefuitorul.

Dar ce era de furat? Aici, ar trebui să ştim ce semnificaţie este mai relevantă: folosirea păpuşii ca unealtă agresivă sau păpuşa ca bebeluş. în această oră de joacă, păpuşa scăpată fusese iniţial prelungirea unei extremităţi şi un instrument al unei agresivităţi (prin împingere), şi apoi ceva pierdut la nivelul regiunii abdominale inferioare în împrejurări de anxietate extremă. Considera Mary penisul ca fiind o asemenea armă agresivă şi dramatiza ea faptul că nu avea unul? Din relatările mamei, e foarte probabil că, la intrarea în creşă, Mary a avut prima ocazie să meargă la toaletă în prezenţa băieţilor şi vizitele la toaletă au fost descrise drept circumstanţe anxiogene.

Mă gândesc la mama ei atunci când a bătut la uşă. Ea lăsase copilul, acum destul de calm, în afara cabinetului pentru a reveni să-mi spună ceva despre biografia lui Mary. Fiica ei se născuse cu un deget în plus, care a fost îndepărtat chirurgical când avea aproximativ şase luni şi îi lăsase o cicatrice pe mâna stângă. Chiar înainte de debutul atacurilor de panică, Mary întrebase în mod repetat şi imperios despre cicatricea aceasta („Ce asta, ce asta?") şi primise răspunsul obişnuit că era „doar o ciupitură de ţânţar". Mama a fost de acord că e posibil ca fetiţa, când era puţin mai mică, să fi fost prezentă când s-a menţionat anomalia ei congenitală. Mary, a adăugat mama, era de puţin timp la fel de insistentă şi în curiozitatea ei sexuală.

Putem înţelege mai bine acum faptul că Mary se simţea stingherită de utilizarea agresivă a mâinii ei, care fusese Jefuită" de un deget, şi că putea echivala cicatricea de pe mâna ei cu „cicatricea" ei genitală, degetul pierdut cu penisul absent. O asemenea asociere ar juxtapune, de asemenea, observaţia diferenţelor de gen de la creşă şi întrebarea alarmantă legată de o operaţie ameninţătoare.

înainte de cea de-a doua vizită a lui Mary, mama ei mi-a oferit această informaţie suplimentară: curiozitatea sexuală a lui Mary primise recent o lovitură specifică atunci când tatăl ei, iritat din cauza unei creşteri regionale a şomajului care-i ameninţa mijloacele de trai, se arătase lipsit de răbdare cu ea în timpul vizitei ei matinale obişnuite când el se afla la baie. De fapt, o dăduse afară din baie. Aşa cum mi-a spus mai târziu, tatăl îi repetase mânios cuvintele „Ieşi afară şi stai acolo!". Ei îi plăcea să-l privească cum se bărbiereşte şi, de asemenea, în ultima vreme (spre
uşoara lui iritare) îl întrebase despre organele lui genitale. O aderenţă strictă la o rutină în care ea putea face, spune şi întreba acelaşi lucru la nesfârşit fusese întotdeauna o condiţie necesară pentru siguranţa interioară a lui Mary. Ea a fost „distrusă sufleteşte" în urma excluderii ulterioare din ritualul de igienă al tatălui ei.

Am discutat de asemenea faptul (pe care l-am menţionat deja) că somnul tulburat şi halena lui Mary fuseseră atribuite de către un pediatru unei stări proaste a amigdalelor şi că mama şi medicul discutaseră în faţa lui Mary dacă e necesar să fie imediat operată sau nu. Aşadar, *operaţia* şi *separarea* sunt văzute a fi numitoarele comune: operaţia reală asupra degetului, operaţia anticipată de amigdalectomie şi operaţia mitică prin care băieţii devin fete; separarea de mamă în timpul orelor de la creşă şi înstrăinarea de tatăl ei. Aşadar, la finalul primei ore de observaţie a jocului, acesta era punctul maxim de înţelegere a semnificaţiilor spre care tindeau să conveargă elementele jocului ei şi informaţiile biografice.

Antiteza perturbării jocului e saţietatea jocului, jocul din care copilul iese înviorat ca cineva care a dormit şi a visat vise „bune". Perturbarea şi saţietatea sunt rareori foarte marcate şi foarte clare. Mai des, ele sunt difuze şi trebuie constatate printr-un studiu detaliat. Nu şi în cazul lui Mary. în timpul celei de-a doua şedinţe, ea mi-a făcut plăcerea de a-mi oferi un exemplu de saţietate la fel de impresionantă cum fusese perturbarea jocului.

La început, Mary mi-a zâmbit din nou cu sfială. Apoi, iarăşi şi-a întors capul, agăţându-se de mâna mamei şi insistând ca mama să intre şi ea. Cu toate acestea,
odată ajunsă în cabinet, a dat drumul mâinii mamei şi, uitând de prezenţa adulţilor, a început să se joace energic, cu o hotărâre şi o determinare evidente. Am închis repede uşa şi i-am semnalat mamei să se aşeze, deoarece nu voiam să-i perturb jocul.
Mary merge în colţul unde se află cuburile pe jos. Ea selectează două cuburi şi le aranjează astfel încât poate sta pe ele de fiecare dată când se duce în colţ să mai ia cuburi. Astfel, jocul începe din nou cu o extensie a extremităţilor, de data aceasta a picioarelor. Ea adună acum o grămadă de cuburi în mijlocul camerei, deplasându-se fără ezitare spre colţ şi înapoi. Apoi,
ea îngenunchează pe podea şi construieşte o căsuţă pentru o vacă de jucărie. Timp de un sfert de oră, ea este complet absorbită de sarcina de a aranja casa în aşa fel încât să fie strict rectangulară şi, în acelaşi timp, să încadreze strict vaca de jucărie. Apoi adaugă cinci cuburi perpendicular pe lungimea casei şi tatinează cu un al şaselea cub până când e mulţumită de poziţia acestuia (vezi Figura 10).
Aşadar, de data aceasta, nota emoţională dominantă este o concentrare paşnică asupra jocului, dublată de o anumită calitate maternă pentru grijă şi ordine. Nu există vreun apogeu al excitaţiei, iar jocul se încheie cu o notă de saţietate; ea a construit ceva, i-a plăcut, şi acum jocul s-a terminat. Ea se ridică cu un zâmbet radios care se transformă deodată într-un licăr ştrengăresc. Nu realizez pericolul căruia urmează să-i cad victimă, deoarece sunt prea fascinat de faptul că staulul strâns arată ca o mână cu un deget în plus. în acelaşi timp, obiectul exprimă modul
„incluziv", o configuraţie protector-feminină, corespunzătoare coşurilor, cutiilor şi pătuţurilor aranjate de fetele mici şi mari pentru a îngriji lucrurile mici. Vedem, aşadar, meditam eu, două restaurări în una singură: configuraţia pune la loc degetul pe mână şi fericitul tipar feminin găzduieşte „pierderea din zona genitală" dramatizată anterior. Cea de- a doua oră de joc realizează astfel o manifestare de restaurare şi siguranţă, referitoare la aceleaşi părţi ale corpului (mâna, regiunea genitală), care în perturbarea jocului din prima oră a părut aflată în pericol.
Dar, aşa cum spuneam, Mary a început să se uite la mine provocator. Râde, ia mâna mamei şi o scoate din cabinet spunând cu hotărâre: „Mami, ieşi afară". Am aşteptat puţin, apoi am dat să mă uit în sala de aşteptare. Mă întâmpină un răsunător şi triumfător „Stai acolo!" Mă retrag strategic, apoi Mary trânteşte uşa. Două încercări ulterioare de a părăsi camera sunt întâmpinate în acelaşi fel. Mary mă încolţise.

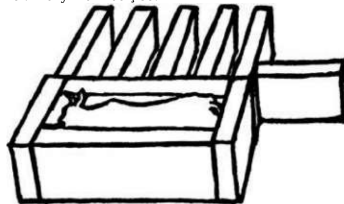

FIGURA 10

Nu-i nimic de făcut decât să intru în spiritul jocului. Deschid puţin uşa, împing repede văcuţa, o fac să piuie şi o retrag. Mary e încântată la culme şi insistă să repetăm jocul de câteva ori. îi îndeplinesc dorinţa, apoi a sosit momentul să plece acasă. Când pleacă, se uită
triumfător şi totuşi afectuos la mine şi-mi promite că va reveni. Mă lasă cu sarcina de a-mi da seama ce s-a întâmplat.
De la anxietatea din atmosfera primei ore, Mary progresase la saţietatea din microsferă şi la triumf în macrosferă. Ea o luase pe mama ei din spaţiul meu, încuindu-mă pe mine înăuntru. Acest joc avea drept conţinut a închide, în glumă, un bărbat în camera lui. Doar legat de această superioritate jucăuşă a decis Mary să
vorbească cu mine, şi încă foarte limpede. „Stai acolo!" au fost primele cuvinte pe care mi le-a adresat! Ele au fost spuse cu o voce clară şi răsunătoare, ca şi cum ceva din ea aşteptase acest moment când va fi suficient de liberă să le rostească. Ce înseamnă acest lucru?
Cred că avem aici consumarea unui episod de joc prin intermediul unui „transfer patern". Ne vom aminti că, din momentul în care Mary a intrat în cabinetul meu la începutul primului contact, ea a manifestat o curiozitate întru câtva cochetă şi timidă, pe care a negat-o imediat închizându-şi strâns ochii. Deoarece e de aşteptat ca ea să-şi transfere asupra mea (bărbatul cu jucăriile) un conflict care îi tulbura relaţia de obicei jucăuşă cu tatăl ei, pare mai mult decât probabil că în acest joc ea repeta cu o măiestrie activă („Stai acolo!") şi cu o anume inversare a vectorilor (afară-înăuntru) situaţia de excludere în care fusese o victimă pasivă la ea acasă („Ieşi afară şi stai acolo").
Pentru unii, toate acestea par a fi un raţionament complicat şi viclean pentru o fetiţă aşa de mică. Dar aici e bine să realizăm că aceste chestiuni sunt dificile doar pentru gândirea raţională. Ar fi într-adevăr greu să născoceşti asemenea trucuri ludice; ele sunt chiar dificil de recunoscut şi analizat. Dar ele se întâmplă, desigur, inconştient şi automat: aici, nu subestimaţi niciodată puterea Eului, nici măcar pe cea a Eului unei fetiţe.
Am prezentat acest episod pentru a ilustra tendinţa autovindecătoare a jocului spontan, deoarece terapia prin joc şi diagnoza prin joc trebuie să utilizeze sistematic asemenea procese autocurative. Ele ar putea ajuta copilul să se ajute singur, şi ele ne pot ajuta să consiliem părinţii. Când acest lucru eşuează, trebuie iniţiate metode mai complicate de tratament (psihanaliza copilului)!!, metode care nu au fost discutate în acest capitol. Odată cu creşterea, conversaţiile prelungite vor lua locul jocului. Totuşi, în aceste rânduri am vrut să demonstrez că un mic număr de ore de joacă ne pot informa despre chestiuni pe care copilul n-ar putea niciodată să le verbalizeze. Observatori calificaţi care posedă numeroase informaţii pot vedea, din câteva contacte cu jocul copilului, care din aceste date sunt foarte relevante pentru copil, şi de ce. în cazul lui Mary, jocul perturbat şi jocul satisfăcut, dacă sunt gândite în cadrul tuturor circumstanţelor ştiute, sugerează limpede că o varietate de evenimente prezente şi viitoare, reale şi imaginate, au fost încorporate într- un sistem de pericole reciproc agravante. în cea de-a doua oră de joacă, ea le-a eliminat pe toate: şi-a restaurat degetul, s-a reasigurat, şi-a reafirmat feminitatea, şi, în plus, apus adultul la punct. O asemenea pace câştigată într-un mod ludic trebuie, totuşi, susţinută de o nouă înţelegere din partea părinţilor.
Părinţii lui Mary au acceptat (parţial, sugerând ei înşişi) următoarele recomandări. Curiozitatea lui Mary referitoare la cicatricea ei, la organele ei genitale şi la operaţia ei necesitau o atitudine onestă. Avea nevoie ca alţi copii, în special băieţi, să vină la ea acasă

pentru a se juca împreună. Problema amigdalelor necesita decizia unui specialist, lucru care putea fi comunicat cu sinceritate copilului. Nu părea înţelept să fie trezită şi legată în timpul coşmarurilor; probabil avea nevoie să-şi învingă visele, existând ocazia de a o îmbrăţişa uşor şi a o alina atunci când se trezea spontan. Copilul avea nevoie de multă activitate; instrucţiuni jucăuşe pe o mişcare ritmică i- ar putea relaxa ceva din rigiditatea prezentă în extremităţile ei care, indiferent de cauza iniţială, ar fi putut fi cel puţin agravată de o anticipare temătoare de când a auzit pentru prima oară despre amputarea degetului ei.

Când Mary, câteva săptămâni mai târziu, a venit într-o scurtă vizită, se simţea cu totul în largul ei şi m-a întrebat cu o voce limpede şi răsunătoare care era culoarea trenului cu care m-am dus în vacanţă. Să ne amintim că ea a răsturnat o locomotivă de jucărie în prima ei vizită; acum, ea putea vorbi despre locomotivă. Amigdalectomia nu s-a dovedit necesară; coşmarurile au încetat; Mary utiliza liber şi masiv compania noilor tovarăşi de joacă cu care se juca acasă şi în jurul casei. Exista o relaţie de joacă reînnoită cu tatăl ei. El profitase la maximum, intuitiv, de admiraţia extaziată a lui Mary pentru locomotivele strălucitoare. El o ducea în plimbări lungi la depourile de cale ferată unde priveau împreună impresionantele locomotive.

Aici, simbolismul care inundase acest episod clinic a dobândit o nouă dimensiune. în disperarea jocului perturbat, locomotiva de jucărie avea aparent o semnificaţie distructivă într-un context cu anxietate falie-locomotorie: când Mary a împins-o, aparent a avut acea experienţă minunată de tipul „Adame, unde eşti?" pe care am observat-o mai întâi la Ann. în acel moment, relaţia de joc a lui Mary cu tatăl ei fusese perturbată, şi acest lucru (aşa cum ea nu putea şti sau înţelege), din
cauza grijilor legate de o posibilă perturbare a statutului său profesional. Se pare că acest lucru a fost interpretat de ea doar în termenii gradului ei de maturizare şi al schimbărilor ei de statut: şi totuşi reacţia ei a fost legată de sensul inconştient al acţiunilor tatălui ei. Deoarece ameninţarea pierderii statutului, ameninţarea marginalizării rezultă deseori într-o încercare inconştientă, printr-un autocontrol mai stringent şi standarde purificate, de a recâştiga terenul pierdut sau cel puţin de a păstra terenul care a mai rămas. Cred că acest lucru l-a făcut pe tatăl ei să reacţioneze într-un fel mai puţin tolerant faţă de explorările fetiţei, ofensând-o şi înspăimântând-o în aria generală care fusese deja perturbată. Aşadar, însăşi această arie a apărut în joaca ei într-o formă condensată, în timp ce încerca, din spaima izolării, să-şi croiască drumul înapoi spre o reciprocitate ludică. în acest mod reflectă copiii crizele istorice şi economice ale părinţilor şi, acolo unde joaca dă greş, poartă în propriile vieţi aceste crize.

Nici jocul lui Mary, nici insightul furnizat de acest joc n-ar putea afecta grijile economice ale tatălui ei. Dar în momentul în care a recunoscut impactul anxietăţii lui asupra dezvoltării fiicei, el a înţeles că, dintr-un punct de vedere cu bătaie lungă, anxietăţile ei au contat mult mai mult decât ameninţarea schimbării statutului său profesional. De fapt, desfăşurarea evenimentelor nu a confirmat temerile lui.

Ideea tatălui de a se plimba cu ea la trenuri a fost fericită, deoarece locomotivele reale au devenit acum simboluri ale puterii împărtăşite şi de tată, şi de fiică şi susţinute de întreaga

imagerie a culturii tehnologice în care fetiţa e destinată să ajungă femeie.

Astfel, la finalul oricărei întâlniri terapeutice cu copilul, părintele trebuie să sprijine ceea ce pacientul adult trebuie să câştige pentru sine: o realiniere la imaginile şi forţele care guvernează dezvoltarea culturală a epocii lui, şi de aici o promisiune sporită a unui sentiment al identităţii.

Dar aici, în final, trebuie să încercăm să ajungem la o descriere şi definiţie mai bune a ceea ce vrem să spunem prin identitate.

3. începuturile identităţii **A. Joc şi mediu social**

Identitatea emergentă creează o punte între etapele copilăriei când sinelui corporal şi imaginilor parentale le sunt date conotaţiile culturale; şi ea creează o punte spre etapa tinereţii, când devin disponibile o varietate de roluri sociale şi, de fapt, din ce în ce mai coercitive. Vom încerca să facem mai tangibil acest proces examinând mai întâi o serie de pasi spre identitate pornind din pruncie si, apoi, unele obstacole culturale spre consolidarea lui.

Un copil care tocmai a descoperit că poate merge, mai mult sau mai puţin convins sau ignorat de cei din jurul lui, pare împins să repete această acţiune din pura plăcere a funcţionării şi din nevoia de a stăpâni şi a perfecţiona o funcţie nou-achiziţionată. Dar, de asemenea, el acţionează plecând de la înţelegerea imediată a noului statut al „celui care poate merge", indiferent ce conotaţie se întâmplă să aibă acest fapt în coordonatele spaţiului şi epocii sale culturale, fie că este vorba despre „cel care va ajunge departe", „cel care va fi capabil să stea pe propriile picioare", „cel care va sta drept şi demn", „cel care trebuie supravegheat deoarece ar putea merge prea departe". Internalizarea versiunii particulare a „celui care poate merge" este unul din numeroşii paşi din dezvoltarea copilului care (prin experienţa concomitentă a controlului corporal şi a semnificaţiei culturale) contribuie cu fiecare pas la o stimă de sine mai realistă. Această stimă de sine devine o convingere că el învaţă paşi eficienţi spre un viitor tangibil şi se dezvoltă într-un sine definit,

din cadrul unei realităţi sociale. Copilul în creştere trebuie, la fiecare pas, să-şi întărească simţul realităţii din înţelegerea că modul lui individual de a-şi lua în stăpânire experienţa (sinteza Eului) este o variantă de succes a unei identităţi de grup şi este în acord cu planul mediului în care trăieşte şi al vieţii sale.

în această privinţă, copiii nu pot fi amăgiţi prin laude deşarte şi încurajări condescendente. Ei ar putea fi nevoiţi să accepte o susţinere artificială a stimei lor de sine în locul a ceva mai bun, dar identitatea Eului lor capătă o forţă reală numai prin recunoaşterea deplină şi întemeiată a unei realizări efective, adică a unei realizări semnificative pentru cultura lor. Am încercat să transmitem această idee când am discutat problemele educaţiei indienilor, dar ne înclinăm în faţa unei formulări mai lucide^:

Dr. Ruth Underhill mi-a povestit despre un episod petrecut în compania unor bătrâni ai tribului Papago din Arizona când bărbatul casei s-a întors spre nepoata lui de trei ani şi i-a cerut să închidă uşa. Uşa era masivă şi greu de închis. Copilul a încercat, dar uşa nu s-a clintit. Bunicul a spus de mai multe ori: „Da, închide uşa". Nimeni n-a sărit în ajutorul copilului. Nimeni nu i-a preluat responsabilitatea încredinţată. Pe de altă parte, nimeni nu se arăta nerăbdător, deoarece, la urma urmei, copilul era mic. Cu o atitudine serioasă, ei aşteptau ca fetiţa să reuşească şi bunicul ei să-i mulţumească, la fel de serios. Se presupunea că nu i s-ar fi încredinţat această sarcină dacă fetiţa n-ar fi putut s-o îndeplinească şi, odată încredinţată,

responsabilitatea îi revenea numai ei, ca şi cum ea ar fi fost o femeie în toată firea.

Ideea de bază a unei asemenea educaţii a copilului este că, din pruncie, el este condiţionat neîntrerupt spre o participare socială responsabilă, iar în acelaşi timp sarcinile care i se încredinţează sunt adaptate capacităţii lui. Contrastul cu societatea noastră e foarte mare. Un copil nu contribuie cu nimic la munca din societatea noastră industrializată cu excepţia competiţiei cu adultul; munca lui nu este măsurată în funcţie de puterile şi capacităţile lui, ci în funcţie de cerinţele maxime ale industriei. Chiar şi atunci când lăudăm realizările casnice ale unui copil, suntem revoltaţi dacă o asemenea laudă este interpretată ca fiind

de acelaşi calibru ca lauda destinată unui adult. Copilul este lăudat deoarece părintele se simte binedispus, indiferent dacă sarcina a fost bine îndeplinită după standardele adultului, iar copilul nu dobândeşte niciun standard după care să-şi măsoare reuşita. Seriozitatea cu care o familie de indieni Cheyenne face un ospăţ din prima pasăre de iarnă vânată de copil este foarte departe de comportamentul nostru. La naştere, băieţelului i se dă un arc cu săgeţi de jucărie, şi, din momentul în care poate să alerge liber prin jur, bărbatul familiei îi face arcuri şi săgeţi utile şi pe măsura lui. I se prezintă treptat animale şi păsări, începând cu cele mai uşor de vânat, şi, când aduce primul exemplar din fiecare specie, familia lui face cu promptitudine un festin din vânatul lui, acceptându-i contribuţia cu aceeaşi seriozitate cu care primeşte bizonul vânat de tată. Când, în sfârşit, băiatul ucide un bizon, acesta este doar ultimul pas al condiţionării lui începute din copilărie, şi nu un nou rol adult care să contrazică experienţa lui de copil.
Ne dăm seama, atunci, că teoriile jocului avansate în cultura noastră şi care iau drept fundament presupunerea că şi la copii jocul e definit de faptul că nu e muncă sunt în realitate numai unele din multele prejudecăţi prin care răpim copiilor o sursă timpurie a sentimentului identităţii.
Dar iarăşi, cu primitivii este cu totul altă poveste. Imaginea lor asupra omului începe şi se încheie cu ideea siouxului puternic sau a yurokului pur, în segmentele lor diferite de natură, în civilizaţia noastră, imaginea omului este una în extindere. Pe măsură ce devine mai individualizată, ea tinde de asemenea să includă milioane de anonimi din noi regiuni, naţiuni, continente şi clase sociale. Se caută noi formule de siguranţă economică şi emoţională în formarea unor noi entităţi naţionale şi sociale bazate pe identităţi mai incluzi ve.
Triburile primitive au o relaţie directă cu sursele şi mijloacele de producţie. Tehnicile lor sunt extensii ale corpului uman: magia lor este o proiecţie a noţiunilor somatice. Copiii din aceste grupuri participă în întreprinderi tehnice şi magice. Corpul şi mediul, copilăria şi cultura ar putea fi pline de pericole, dar ele alcătuiesc toate o singură lume. Poate că lumea lor e mică, dar e coerentă din punct de vedere cultural. Expansivitatea civilizaţiei, pe de altă parte, stratificarea şi specializarea ei fac să fie imposibil ca aceşti copii să includă în sinteza Eului lor mai mult decât segmente ale societăţii care sunt relevante pentru viaţa lor. Istoria însăşi a devenit
un mediu temporal care trebuie ajustat. Maşinăriile, departe de a rămâne unelte şi extensii ale funcţiilor fiziologice ale omului, fac ca întregi organizaţii de oameni să fie extensii ale maşinăriilor. în unele cazuri, copilăria devine un segment separat al vieţii, cu propriul folclor şi propria literatură.
Cu toate acestea, studiul nevrozelor contemporane indică semnificaţia acestui decalaj între educaţia copilului şi realitatea socială. Am descoperit că nevrozele conţin încercări inconştiente şi zadarnice de adaptare la prezentul eterogen cu ajutorul conceptelor magice ale unui trecut mai omogen, ale cărui fragmente sunt încă transmise prin educaţia copilului. Dar mecanisme de adaptare care făceau odată posibile adaptarea evoluţionistă, integrarea tribală, coerenţa de castă, uniformitatea naţională etc. rămân neutilizate într-o civilizaţie industrială.
Aşadar, nu este de mirare că unii dintre copiii noştri mai tulburaţi se întrerup constant din joaca lor trecând la o activitate vătămătoare în care ne par că „interferează" cu lumea noastră; de fapt, analiza dezvăluie că ei vor doar să-şi demonstreze dreptul de a găsi o identitate înăuntrul ei. Ei refuză să devină o speciale numită „copil", care trebuie să se joace de-a omul mare deoarece nu i se dă ocazia de a fi un partener mic într-o lume mare.

B. Fiul unui bombardier

în timpul ultimului război, un vecin de-al meu, un băieţel de cinci ani, a suferit o transformare a personalităţii: din „băiatul mamei" a devenit un copil violent, încăpăţânat şi neascultător. Cel mai neliniştitor simptom era impulsul de a incendia.

Părinţii copilului se separaseră chiar înainte de izbucnirea războiului. Mama şi băiatul se mutaseră cu nişte verişoare de-ale mamei şi, când a izbucnit războiul, tatăl s-a înrolat în Forţele Aeriene. Verişoarele mamei îşi exprimau frecvent lipsa de respect faţă de tată şi îi cultivau copilului trăsături infantile. Astfel, a fi „băiatul mamei" ameninţa să fie un element al identităţii mai puternic decât a fi „băiatul tatei".

Cu toate acestea, tatăl s-a descurcat bine la război; de fapt, a ajuns un erou. Cu ocazia primei permisii, băieţelul a avut experienţa de a vedea că bărbatul pe care i se spusese să nu-l imite a devenit centrul unei profunde admiraţii a vecinilor. Mama a anunţat că va renunţa la divorţ. Tatăl s-a întors la război şi, la scurt timp, avionul lui a fost doborât deasupra Germaniei.

După plecarea şi moartea tatălui, afectuosul şi dependentul băieţel a dezvoltat simptome din ce în ce mai neliniştitoare de distructivitate şi sfidare, culminând cu incendierea. El a oferit singur cheia acestor schimbări când, protestând faţă de bătaia mamei, a arătat o grămadă de lemne căreia îi dăduse foc, exclamând (cu vorbe mai copilăreşti): „Dacă acesta era un oraş german, nu te-ai fi supărat". El indica astfel că, prin incendiere, fantaza că este un bombardier ca şi tatăl lui, care îi povestise isprăvile sale.

Putem doar ghici natura suferinţei copilului. Dar eu cred că observăm aici o identificare a fiului cu tatăl său, rezultată din amplificarea unui conflict chiar la încheierea vârstei oedipiene. Tatăl, înlocuit la început cu succes de băieţelul „bun", devine dintr-odată atât un ideal nou vitalizat, cât şi o ameninţare reală, un rival pentru iubirea mamei. El devalorizează astfel radical identificările feminine ale băiatului. Pentru a se salva atât de dezorientarea sexuală, cât şi de cea socială, băiatul trebuie, cât mai curând posibil, să-şi regrupeze identificările; dar, apoi, marele rival e ucis de duşman, fapt care amplifică vinovăţia faţă de însuşi sentimentul de rivalitate şi compromite noua iniţiativă masculină a băiatului, care devine dezadaptativă.

Un copil are destule ocazii de a se identifica, mai mult sau mai puţin experimental, cu obiceiurile, trăsăturile, ocupaţiile şi idealurile oamenilor reali sau imaginari de ambele sexe. Anumite crize îl forţează să facă alegeri radicale. Cu toate acestea, epoca istorică în care trăieşte îi oferă doar un număr limitat de modele semnificative din punct de vedere social pentru combinaţii realizabile ale fragmentelor de identificare. Utilitatea lor depinde de modul în care ele îndeplinesc simultan cerinţele etapei de maturizare a organismului şi obiceiurile de sinteză ale Eului.

Pentru micul meu vecin, rolul bombardierului ar fi putut sugera o posibilă sinteză a diverselor elemente care alcătuiesc o identitate în devenire: temperamentul lui (viguros); etapa lui de maturizare (falic-uretral-locomotorie); etapa socială (oedipiană); capacităţile lui (musculare, mecanice); temperamentul tatălui său (un mare soldat mai degrabă decât un civil de succes) şi un prototip istoric actual (eroul agresiv). Acolo unde sinteza reuşeşte, o coagulare dintre cele mai surprinzătoare reacţii constituţionale, temperamentale şi învăţate poate produce o creştere exuberantă şi realizări neaşteptate. Acolo unde eşuează, ea trebuie să conducă la un conflict sever, care se manifestă deseori printr-o răutate neaşteptată sau delincvenţă.

Deoarece în cazul în care copilul simte că mediul încearcă să-l depriveze prea radical de toate formele de expresie care îi permit să dezvolte şi să integreze pasul următor în dezvoltarea identităţii lui, el o va apăra cu o forţă uluitoare,

similară cu cea a animalului care e forţat dintr-odată să-şi apere viaţa. Şi chiar aşa; în jungla socială a existenţei umane, nu există sentimentul de vitalitate fără sentimentul identităţii Eului. Deprivarea de identitate poate conduce la crimă.
N-aş fi îndrăznit să fac supoziţii despre conflictele micului bombardier dacă n-aş fi văzut dovezi ale unei soluţii compatibile cu interpretarea noastră. Când s-au domolit cele mai periculoase iniţiative ale băiatului, el a fost observat gonind la vale pe bicicletă, punându-i în pericol, speriindu-i şi cu toate acestea evitându-i abil pe ceilalţi copii. Aceştia ţipau, râdeau, si mir-un fel îl admirau. Privindu-l şi auzind ciudatele sunete pe care le făcea, nu pu ;ândesc că se imagina din nou ca fiind un avion într-o misiune de
bo: b d Dar, în acelaşi timp, el a
dobândit o măiestrie ludică în mişcările lui, era prudent în atac şi a devenit un virtuoz al mersului pe bicicletă.
Trebuie învăţat din acest exemplu că reeducarea trebuie să ia repede în posesie forţele mobilizate pentru integrarea prin joc. Pe de altă parte, intensitatea disperată a multor simptome trebuie înţeleasă ca o încercare de protejare a unui pas în dezvoltarea identităţii care promite copilului integrarea schimbărilor rapide ce au loc în toate segmentele vieţii lui. Ceea ce pentru observator pare o manifestare foarte puternică a unui instinct pur este deseori doar o pledoarie disperată pentru permisiunea de a sintetiza şi sublima în singurul fel posibil. Ne putem aştepta, aşadar, de la micii noştri pacienţi să reacţioneze numai la măsurile terapeutice care îi vor ajuta să dobândească condiţiile necesare pentru conturarea cu succes a identităţii lor. Terapia şi îndrumarea ar putea încerca să substituie aspecte mai dezirabile faţă de cele mai puţin dezirabile, dar configuraţia totală a elementelor identităţii în formare devine repede inalterabilă. Consecinţa este că terapia şi îndrumarea psihologică sunt menite eşecului acolo unde cultura refuză să ofere o bază timpurie pentru identitate şi unde lipsesc oportunităţile pentru ajustări ulterioare.
Micul nostru fiu de bombardier ilustrează o idee generală. Identitatea psihosocială se dezvoltă dintr-o integrare treptată a tuturor identificărilor. Dar aici, ca peste tot, întregul are o calitate diferită de suma părţilor lui. în circumstanţe favorabile, copiii au de timpuriu în viaţa lor nucleul unei identităţi separate; deseori, ei trebuie să-l apere chiar împotriva necesităţii de supraidentificare cu unul sau ambii
părinţi. Aceste procese sunt dificil de studiat la pacienţi, deoarece, prin definiţie, şinele nevrotic a căzut pradă supraidentificărilor care izolează micul individ atât de identitatea lui în devenire, cât şi de mediul lui social.

C. **Identitatea negrilor**

Dar ce se întâmplă dacă mediul este permisiv doar cu preţul unei permanente pierderi a identităţii?
Gândiţi-vă, de exemplu, la şansele unei continuităţi a identităţii pentru copilul negru american. Ştiu un băieţel de culoare care, ca şi băieţii noştri, ascultă în fiecare seară Red Ryder!!. Apoi stă în pat şi-şi imaginează că el este Red Ryder. Dar vine momentul când se vede galopând după nişte tâlhari mascaţi şi observă deodată că, în fantezia lui, Red Ryder este un bărbat de culoare. El îşi curmă firul fanteziei. Când era mic, băiatul era extrem de expresiv, atât în plăcerile, cât şi în suferinţele lui. Astăzi e calm şi întotdeauna zâmbitor; limbajul lui e molcom şi inexpresiv; nimeni nu-l poate grăbi, îngrijora ori nici măcar nu-i poate face pe plac. Albii îl simpatizează.
Sugarii negri primesc deseori satisfacţii senzoriale care le furnizează un surplus oral şi senzitiv cât pentru o viaţă întreagă, aşa cum trădează felul lor de a se mişca, a râde, a vorbi, a cânta. Simbioza lor forţată cu Sudul feudal a capitalizat această comoară oral-senzitivă şi a ajutat la construirea unei identităţi a sclavului: blând, supus, dependent, întru câtva cârcotaş, dar mereu gata să

servească, cu o empatie ocazională şi înţelepciune copilărească. Dar sub această suprafaţă s-a dezvoltat un clivaj periculos. Identificarea inevitabilă a negrului cu rasa dominantă şi nevoia rasei conducătoare de a-şi proteja propria identitate în faţa tentaţiilor
orale şi foarte senzuale care emanau din rasa considerată inferioară (din care proveneau doicile lor negre) au stabilit în ambele grupuri o asociere: deschis la culoare-curat-deştept- alb şi negru-murdar-prost-cioroi. Rezultatul, în special în cazul acelor negri care au părăsit refugiile lor sărăcăcioase din casele lor din Sud, a fost deseori o educaţie în privinţa curăţeniei de o bruscheţe şi cruzime virulente, aşa cum atestă autobiografiile scriitorilor negri. Este ca şi cum se putea obţine, prin intermediul purificării, o identitate „mai albă". Deziluzia însoţitoare se transmite etapei falic-locomotorii, când restricţiile legate de culoarea pielii fetei la care s-ar putea să visezi interferează cu transferul liber al senzualităţii iniţial narcisice spre sfera genitală. Se formează trei identităţi: 1) copilul oral-senzual, „bombonica mamei": tandru, expresiv, plin de ritm; 2) identitatea malefică a „cioroiului": murdar, anal-sadic, falic-violator şi 3) „negrul omului alb": curat, anal-compulsiv, reţinut, prietenos, dar mereu trist.
Aşa-numitele oportunităţi oferite negrului pripăşit se dovedesc deseori a fi o închisoare mai subtilă care îi primejduieşte singura identitate de succes din punct de vedere istoric (cea de sclav) şi nu reuşeşte să-i furnizeze o reintegrare a celorlalte fragmente identitare anterior menţionate. Aşadar, aceste fragmente devin dominante în forma unor caricaturi rasiste care sunt evidenţiate şi stereotipizate de către industria de divertisment. Sătulă de propria caricatură, persoana de culoare se retrage deseori într-o invaliditate ipohondră ca o stare care reprezintă o analogie cu dependenţa şi relativa securitate a restricţiilor din Sud: o regresie nevrotică la o
identitate a Eului de tipul sclavului.
Am menţionat faptul că indienii metişi din arii unde negrii sunt foarte rari se referă la rudele lor cu sânge pur drept „cioroi", indicând astfel puterea dominantă a imageriei naţionale care serveşte drept contrapunct al idealului şi imaginilor malefice din inventarul prototipurilor disponibile. Nimeni nu poate scăpa din opoziţia acestor imagini, care este atotprezentă la bărbaţi şi femei, la majorităţi şi minorităţi şi în toate clasele sociale ale oricărei unităţi naţionale sau culturale. Psihanaliza arată că malefica identitate inconştientă (compusă din orice provoacă o identificare negativă — de exemplu, dorinţa de a nu-i semăna) constă în imagini ale corpului violat (castrat), ale grupului etnic din care e exclus şi a minorităţii exploatate. Astfel, un bărbat cu o masculinitate foarte pronunţată, în visele şi prejudecăţile lui, se dovedeşte a avea o frică mortală de a manifesta vreodată sentimentele unei femei, supunerea unui negru sau ingeniozitatea unui evreu. Aceasta, deoarece Eul, în decursul eforturilor lui de sintetizare, încearcă să subsumeze cele mai puternice prototipuri ideale, respectiv malefice (contraste extreme, să zicem aşa) şi, odată cu ele, întreaga imagerie existentă a superiorului şi inferiorului, binelui şi răului, masculinului şi femininului, omului liber şi sclavului, potentului şi impotentului, frumosului şi urâtului, vitezei şi lentorii, înaltului şi scundului, într-o alternativă simplă în scopul de a alcătui o singură bătălie şi o singură strategie dintr-o serie năucitoare de mici lupte locale.
În timp ce copiii ar putea simţi că oamenii de culoare au devenit negri printr-un proces de murdărire, oamenii de culoare ar putea să-i considere pe albi ca fiind o formă decolorată a negrilor. în orice caz, există ideea unui strat lavabil.
Toţi oamenii s-au născut negri, iar cei care s-au transformat în albi au fost cei mai deştepţi, îngerul Domnului s-a pogorât şi le-a spus tuturor să se întâlnească în a patra vineri, la miezul nopţii, să se spele în Iordan. El le-a spus că se vor preface în albi şi li se va îndrepta părul. îngerul predica şi predica, dar cioroii

proşti nu l-au băgat în seamă. îngerul nu poate să-l înveţe nimic pe cioroi. Când a venit ziua de vineri, doar puţini dintre ei s-au dus la râu şi-au început să se spele. Apa era puţin adâncă. Nu era ca bătrânul Mississippi, vărul râului Domnului, era aşa, ca un pârâu. Trebuia să vezi mulţimea aia de cioroi care stăteau pe gard şi râdeau de cei care se spălau. Râdeau de ei şi-i batjocoreau. Erau mai mulţi cioroi decât vezi în Vicksburg când vine circul.
Cei care intraseră în apă au continuat să se frece şi să se spele, în special pe păr, să nu mai fie creţ. Mătuşa Grinny Granny — stră-străbunica tuturor cioroilor — a stat pe un buştean toată ziulica, mâncând brânză şi biscuiţi săraţi şi râzând de cei care se spălau. Când a ieşit primul din apă, ea a sărit în picioare şi a dat din palme: „Maică-Doamne, cioroii ăştia chiar se fac albi!" Grinny Granny şi-a smuls basmaua şi s-a repezit în albie să-şi spele părul, şi toţi cioroii proşti după ea. Dar nu mai rămăsese nimic din apă, doar un pic pe fundul râului, cât să-şi ude palmele şi tălpile. De-asta sunt cioroii albi în locurile astea!!.
Aici, folclorul utilizează un factor pe care prejudecata rasială (împărtăşită deopotrivă de negri şi albi) îl are în comun cu prejudecata sexuală (de asemenea, împărtăşită şi de bărbaţi, şi de femei). Evenimentul diferenţiator, fie că e vorba despre culoarea mai închisă a pielii, fie de forma nonmasculină a organelor genitale, e presupus să li se fi *întâmplat* celor mai puţin dotaţi, în forma unei scăpări din vedere sau pedepse; şi este, mai mult sau mai puţin, tratat ca un defect.
Negrii, desigur, sunt doar cel mai flagrant caz al unei minorităţi naţionale care, prin presiunea tradiţiei şi oportunităţile limitate, sunt forţaţi să se identifice cu fragmentele malefice ale propriei identităţi, periclitând astfel orice participare la identitatea americană pe care ar fi putut s-o câştige.
Ceea ce se poate numi spaţiul-timp al unui Eu individual păstrează, aşadar, tipologia socială a mediului său social înconjurător, ca şi imaginea propriului corp, cu conotaţiile lui sociale. A le studia pe amândouă este esenţial pentru corelarea istoricului copilăriei unui pacient cu istoria rezidenţei sedentare a familiei lui în zone neaoşe (Estul), în arii „înapoiate" (Sudul) sau în zone „avansate" (graniţa de vest şi de nord), aşa cum au fost încorporate treptat în versiunea americană a identităţii culturale anglo-saxone; de asemenea, trebuie ţinut cont de emigrarea familiei lui din, prin şi spre arii care, în diverse perioade, ar fi putut reprezenta sedentarismul extrem ori migraţionismul extrem al caracterului american în devenire; de conversiunile sau abaterile religioase ale familiei, cu implicaţiile legate de clasa socială; de tentative nereuşite de a deveni reprezentanţi tipici ai unei clase sociale şi pierderea sau abandonul acelui nivel social. Cel mai important este acel segment al istoriei familiei care a furnizat ultimul sentiment solid al identităţii culturale.
Toate acestea ne semnalează izbitor pericolele ce-l pândesc pe minoritarul american care, încheind cu succes o etapă marcată şi bine ghidată a autonomiei, intră în cea mai decisivă etapă a copilăriei americane: cea a iniţiativei şi a competenţei practice. Aşa cum am indicat, grupurile minoritare care au un grad de americanizare mai mic sunt deseori privilegiate în ceea ce priveşte bucuria unei pruncii încărcate de senzualitate. Criza lor apare când mamele lor, pierzându-şi încrederea în ele însele şi utilizând măsuri bruşte şi coercitive în scopul de a atinge vagul, dar omniprezentul ideal anglo-saxon, creează discontinuităţi violente; sau unde chiar copiii înşişi învaţă să-şi dezaprobe mamele senzuale şi hiperprotectoare ca tentaţii şi piedici în faţa formării unei personalităţi mai americane.
în general, se poate spune că şcolile americane au făcut faţă cu succes provocării educării copiii preşcolari şi de ciclu primar în spiritul autonomiei şi iniţiativei. Copiii de această vârstă par remarcabil de liberi de prejudecăţi şi

temeri, absorbiţi cum sunt încă de creştere şi învăţare şi de noile plăceri ale tovărăşiilor din afara familiei. Pentru a înlătura sentimentul inferiorităţii individuale, acest lucru trebuie să conducă la speranţa unei „asocieri productive", a egalităţii cu toţi cei care se dedică trup şi suflet aceloraşi deprinderi şi aventuri specifice învăţării. Pe de altă parte, succesele individuale fac doar să expună copiii din familii mixte, încurajaţi acum deschis şi cu înzestrări cumva deviante, spre şocul adolescenţei americane: standardizarea individualităţii şi intoleranţa faţă de „diferenţe".

Am afirmat că o identitate durabilă a Eului nu poate începe să existe fără încrederea oferită de primul stadiu, stadiul oral: nu poate fi completă fără o promisiune a împlinirii, care se vădeşte în felul în care imaginea dominantă a vârstei adulte se înrădăcinează în frageda pruncie şi care, prin dovezi palpabile ale sănătăţii sociale, creează în fiecare pas al copilăriei şi adolescenţei un sentiment din ce în ce mai pronunţat al forţei Eului. Aşadar, înainte de a merge mai departe în tema problemei identităţii timpurilor noastre, trebuie să recunoaştem locul identităţii în cadrul ciclului vieţii umane. în capitolul următor este o listă de calităţi ale Eului care emerg din criterii sau perioade cruciale de dezvoltare (identitatea este una dintre ele) şi prin care persoana demonstrează că Eul ei, la un anumit stadiu, este suficient de puternic să integreze „orarul" organismului cu structura instituţiilor sociale.

ff_Sigmund Freud, „Dincolo de principiul plăcerii" (1920), în *Opere esenţiale*, voi. 3, Trei, Bucureşti, 2010.

fi*Ibidem*, pp. 223-225.

!_Gcorgc Santayana, *The Last Puritan,* Charles Scribncr's Sons, New York, 1936.

l_Anna Freud, *Psycho-Analytical Treatment of Children,* Imago Publishing Co., Londra, 1946.

!lRuth Benedict, „Continuities and Discontinuities în Cultural Conditioning", *Psychiatry,* 1:161-167 (1938).

^.Serial radiofonic bazat pe o serie de benzi desenate, înfăţişând aventurile cowboy-ului Red Ryder. *(N. t.)*

!_Mcmbcrs of the Federal Writers" Projects, *Phrases of the People,* The Viking Press, New York, 1937.

CAPITOLUL 7

Opt vârste ale omului

1. încredere fundamentală vs neîncredere fundamentală

Prima dovadă a încrederii sociale a copilului mic constă în uşurinţa cu care se hrăneşte, în profunzimea somnului, în relaxarea intestinelor. Experienţa unei reglări reciproce între capacităţile sale din ce în ce mai receptive şi tehnicile materne de îngrijire îl ajută treptat să compenseze disconfortul cauzat de homeostaza imatură cu care s-a născut. în timpul orelor de veghe tot mai lungi, copilul descoperă că din ce în ce mai multe aventuri ale simţurilor îi trezesc un sentiment de familiaritate, care coincide cu un sentiment de bine interior. Forme de confort şi persoane asociate cu acestea devin la fel de familiare ca disconfortul chinuitor al intestinelor. Astfel, prima realizare socială a sugarului constă în disponibilitatea de a-şi lăsa mama în afara câmpului vizual fără apariţia unui sentiment de anxietate sau furie excesivă, deoarece aceasta a devenit o certitudine interioară şi o prezenţă exterioară predictibilă. O astfel de consistenţă, continuitate şi similaritate a experienţei oferă un sentiment rudimentar de identitate a Eului care depinde, cred, de realizarea faptului că există o corelare fermă între o serie internă de senzaţii şi imagini reamintite şi anticipate şi o serie externă de lucruri şi persoane familiare şi predictibile.

Ceea ce numim în acest context încredere *(trust)* coincide cu ceea ce Therese Benedek a numit bizuire *(confidence).* Faptul că prefer termenul de „încredere" se datorează nuanţei de ingenuitate şi reciprocitate mai accentuate asociate cu acesta:

putem spune despre un copil mic că „are încredere" atunci când ar fi prea mult să spunem că „se bizuie" pe un anumit lucru. în plus, starea generală de încredere implică nu numai că el a învăţat să se bazeze pe identitatea şi continuitatea îngrijitorilor externi, ci şi că poate avea încredere în sine şi în capacitatea propriilor organe de a face faţă impulsurilor şi că se poate considera pe sine însuşi destul de demn de încredere pentru ca îngrijitorii să nu trebuiască să fie într-o stare de permanentă alertă.
Experimentarea şi testarea permanentă a relaţiei dintre interior şi exterior ajung într-o fază decisivă în timpul crizelor de furie din etapa muşcatului, când dinţii cauzează durere din interior şi când prietenii din exterior fie se dovedesc a nu fi de vreun ajutor, fie se retrag din faţa singurei acţiuni care promite uşurare: muşcatul. Nu este însă adevărat că creşterea dinţilor ar avea consecinţele dezastruoase care i se atribuie adesea. După cum am văzut deja, în acest stadiu sugarul simte imboldul de a „apuca" mai mult, dar este probabil să simtă şi că prezenţa dorită îi scapă printre degete: atât mamelonul şi sânul, cât şi atenţia şi grija mamei. Creşterea dinţilor pare să aibă o semnificaţie prototipică şi poate constitui modelul pentru tendinţa masochistă de a găsi consolare în cruzime, prin savurarea propriei dureri atunci când nu este posibilă prevenirea unei pierderi semnificative.
în psihopatologie, absenţa încrederii fundamentale poate fi studiată cel mai bine în schizofrenia infantilă, în timp ce prezenţa constantă a unui nivel scăzut al încrederii fundamentale devine manifestă la personalităţile adulte la care retragerea
în stări schizoide şi depresive este curentă. Restabilirea unei stări de încredere este dezideratul fundamental al terapiei în asemenea cazuri. Căci indiferent de condiţiile care ar fi putut cauza un episod psihotic, comportamentul bizar şi rezervat al multor indivizi foarte bolnavi ascunde o încercare de a recupera reciprocitatea socială prin testarea graniţelor dintre simţuri si realitatea fizică, dintre cuvinte şi înţelesuri sociale.
Psihanaliza presupune că procesul timpuriu de diferenţiere între interior şi exterior constituie originea proiecţiei şi introiecţiei, care rămân unele dintre cele mai profunde şi mai periculoase mecanisme de apărare. În introiecţie, simţim şi acţionăm ca şi cum un bine exterior a devenit o certitudine interioară. în proiecţie, resimţim un rău interior ca pe unul exterior: atribuim unor persoane importante pentru noi răul care este de fapt în noi înşine. Se presupune astfel că aceste două mecanisme, proiecţia şi introiecţia, sunt modelate după ceea ce trăiesc sugarii atunci când doresc să externalizeze durerea şi să internalizeze plăcerea, intenţie care trebuie să cedeze în faţa maturizării simţurilor şi, în cele din urmă, a raţiunii. în mod normal, aceste mecanisme sunt reactivate la maturitate în timpul unor crize acute ce privesc dragostea, încrederea sau credinţa şi pot caracteriza atitudinile iraţionale faţă de adversari şi inamici ale unui număr mare de indivizi „maturi".
Stabilirea fermă a unor modele durabile de soluţionare a conflictului de bază dintre încrederea fundamentală şi neîncrederea fundamentală în faptul brut al existenţei este prima sarcină a Eului şi, astfel, înainte de toate, o sarcină pentru grija
maternă. Dar trebuie să spunem că doza de încredere care derivă din cele mai timpurii experienţe ale copilăriei nu pare să depindă în mod absolut de cantitatea de hrană sau de dovezile de iubire, ci mai degrabă de calitatea relaţiei cu mama. Mama creează în copil un sentiment de încredere prin intermediul unui tip de îngrijire care, în esenţa sa, combină grija profundă pentru nevoile specifice ale copilului cu un sentiment ferm de încredere personală şi care se manifestă într-un cadru bine cunoscut, acela al stilului de viaţă propriu culturii din care provin mama şi copilul. Acesta constituie baza

viitorului sentiment de identitate al copilului, care mai târziu va fi format dintr-un sentiment de a fi „în regulă", de a fi el însuşi şi de a deveni ceea ce ceilalţi au încredere că va deveni. Aşadar, în acest stadiu sau în cele ulterioare, există (în cadrul anumitor limite definite anterior ca fiind „imperativele" îngrijirii copilului) puţine frustrări pe care copilul în creştere nu le-ar putea îndura atâta vreme cât acestea conduc la experienţa reînnoită a unei similarităţi şi continuităţi tot mai puternice a dezvoltării şi la integrarea ultimă a ciclului vieţii individuale cu un sentiment mai larg de apartenenţă. Părinţii trebuie nu numai să dispună de anumite moduri de a îndruma prin interdicţii şi permisiuni, ei trebuie, de asemenea, să fie capabili să transmită copilului o convingere adâncă, aproape somatică, a faptului că ceea ce fac ei are o semnificaţie. în cele din urmă, copiii devin nevrotici nu din cauza frustrărilor, ci din cauza lipsei sau pierderii semnificaţiei sociale a acestor frustrări.

Dar chiar şi în cele mai favorabile condiţii, acest stadiu pare să introducă în viaţa psihică (şi să devină prototipul pentru) un sentiment de diviziune lăuntrică şi o nostalgie universală pentru un paradis pierdut. încrederea fundamentală trebuie să se menţină de-a lungul vieţii tocmai împotriva puternicei combinaţii dintre sentimentul de frustrare, cel de diviziune lăuntrică şi cel de abandon.

Fiecare stadiu succesiv şi criza care îi corespunde se află într-o relaţie specială cu unul dintre elementele fundamentale ale societăţii, şi asta pentru simplul motiv că ciclul vieţii umane şi instituţiile umane s-au dezvoltat împreună. În acest capitol, putem doar să menţionăm, după descrierea fiecărui stadiu, elementul fundamental al organizării sociale care îi corespunde. Este vorba despre o dublă relaţie: omul aduce în cadrul acestor instituţii rămăşiţele mentalităţii sale infantile şi ale fervorii sale din tinereţe şi obţine de la instituţii — atâta vreme cât acestea reuşesc să-şi menţină caracterul actual — o consolidare a beneficiilor câştigate în copilărie.

Credinţa părinţilor în copii, pe care se sprijină încrederea emergentă a sugarului, şi-a căutat de-a lungul istoriei protecţia instituţională (şi şi-a găsit uneori cel mai mare inamic) în religia organizată. încrederea care se naşte din grijă este, de fapt, temelia ce susţine *realitatea* oricărei religii. Există câteva elemente care se regăsesc în toate religiile: o abandonare ciclică de tip infantil în seama unui îngrijitor sau a unor îngrijitori care acordă bunuri lumeşti, precum şi sănătate spirituală; încercarea de a demonstra micimea omului prin accentuarea posturii şi gesturilor umile; recunoaşterea faptelor şi gândurilor necurate şi a intenţiilor rele în cadrul rugăciunii şi cântecelor; apelul insistent la călăuzire divină pe drumul unificării
interioare; şi, în sfârşit, realizarea faptului că încrederea individuală trebuie să devină o credinţă comună, neîncrederea individuală, un rău formulat în comun, în timp ce reabilitarea individului trebuie să devină parte a practicii rituale a celor mulţi, precum şi un semn al acordării de încredere de către comunitate,lf_Am ilustrat modul în care triburile care au de-a face doar cu un segment al lumii naturale dezvoltă o magie colectivă care pare să trateze Furnizorii Supranaturali de hrană şi noroc ca şi cum ar fi supăraţi şi ar trebui îmbunaţi prin rugăciune şi autotorturare. Religiile primitive, stadiul primitiv al oricărei religii, precum şi stadiul religios al individului abundă în eforturi de ispăşire care încearcă să ofere o compensare pentru acte vagi împotriva unei matrici materne şi să restaureze credinţa în caracterul bun al străduinţelor individuale şi în bunătatea puterilor din univers.

Fiecare societate şi fiecare epocă trebuie să găsească acea formă instituţionalizată de veneraţie care îşi extrage vitalitatea din imaginea pe care societatea sau epoca respectivă o are asupra lumii — de la predestinare la indeterminare. Clinicianul poate doar să observe că mulţi dintre aceia care sunt mândri că sunt fără religie au copii care nu îşi pot permite să renunţe la ea. Pe de altă parte, mulţi par să dobândească o credinţă vitală prin intermediul

activităţii sociale sau al preocupărilor ştiinţifice. Şi, în sfârşit, mulţi se declară credincioşi, dar în practică respiră o lipsă de încredere atât în viaţă, cât şi în om.

2. Autonomie vs ruşine şi îndoială

Când înfăţişăm dezvoltarea persoanei umane şi crizele care îi corespund ca pe o serie de atitudini fundamentale alternative, cum ar fi încrederea şi neîncrederea, recurgem la termenul de „senzaţie", deşi, precum „senzaţia de sănătate" sau „senzaţia de rău fizic", asemenea „senzaţii" se regăsesc la suprafaţă şi în adâncime, în conştiinţă şi în inconştient. Acestea reprezintă în acelaşi timp moduri de a *experimenta* accesibile introspecţiei, moduri de *comportament* observabile de către ceilalţi şi *stări interioare* inconştiente ce pot fi determinate prin testare şi analiză. Este important să avem în vedere aceste trei dimensiuni pe măsură ce avansăm.

Atingerea maturităţii musculare creează condiţiile pentru a experimenta două tipuri de modalităţi sociale simultane: a ţine strâns şi a da drumul. Aşa cum se întâmplă cu toate aceste modalităţi, conflictele fundamentale dintre ele pot duce în cele din urmă la aşteptări şi atitudini fie ostile, fie benigne. Astfel, tendinţa de a ţine strâns poate duce la o păstrare şi o obstrucţionare crude şi distructive, sau se poate transforma într-un model al grijii: a ţine aproape şi a preţui. Tendinţa de a da drumul se poate transforma, de asemenea, într-o descătuşare ostilă de forţe destructive, sau poate deveni o atitudine relaxată de „a lăsa să treacă" sau „a lăsa să fie".

în acest stadiu, controlul exterior trebuie, aşadar, să confere, în mod constant, siguranţă. Copilul mic trebuie să ajungă să simtă că încrederea fundamentală în existenţă, care reprezintă lucrul cel mai de preţ şi mai durabil care a supravieţuit crizelor de furie din stadiul oral, nu va fi pusă în pericol de această schimbare radicală a sa, de această bruscă dorinţă violentă de a putea alege, de a apropria imperativ şi de a elimina cu încăpăţânare. El trebuie protejat cu fermitate împotriva potenţialului anarhic ce ţine de capacitatea sa de discriminare încă nedezvoltată, de inabilitatea sa de a reţine şi de a da drumul cu discreţie. Pe măsură ce mediul îl încurajează să „stea pe picioarele sale", acesta trebuie să-l ferească de experimentarea arbitrară şi lipsită de noimă a ruşinii şi a îndoielilor timpurii.

Acest din urmă pericol este cel pe care îl cunoaştem cel mai bine. Căci atunci când copilul este privat de experimentarea treptată şi bine călăuzită a caracterului autonom al libertăţii de alegere (sau când această autonomie este redusă printr-o pierdere iniţială a încrederii), el va întoarce împotriva lui însuşi orice impuls de a discerne şi a manipula. Copilul se va automanipula şi va dezvolta o conştiinţă morală precoce. în loc să ia în posesie lucruri pentru a le testa printr-o repetiţie intenţionată, el va deveni obsedat de propria sa repetitivitate. Printr-o astfel de obsesivitate el învaţă, desigur, să pună din nou stăpânire pe mediu şi să obţină putere printr-un control minuţios şi îndârjit atunci când nu există o reglare reciprocă extinsă. O asemenea victorie îndoielnică este modelul infantil pentru nevroza compulsivă. Este de asemenea şi originea infantilă a încercărilor ulterioare din viaţa adultă de a se conduce după litera, mai degrabă decât după spiritul normelor.

Ruşinea este o emoţie insuficient studiată, deoarece în civilizaţia noastră este atât de timpuriu şi atât de uşor absorbită de vină. Ruşinea presupune expunerea completă şi conştiinţa faptului de a fi privit: pe scurt, starea de a fi mult prea conştient de sine!. Cel în cauză este vizibil, dar nu este pregătit pentru a fi văzut. Acesta este şi motivul pentru care ruşinea este reprezentată în vise ca o situaţie în care suntem supuşi privirii într-o stare de parţială goliciune, în haine de noapte, „cu pantalonii în vine". Ruşinea este exprimată de timpuriu prin impulsul de a ne ascunde faţa sau de a intra, pe loc, în pământ. Cred că aici este vorba în esenţă despre o furie întoarsă împotriva sinelui. Celui

căruia îi este ruşine i-ar plăcea să forţeze lumea să nu se uite la el, să nu observe faptul că este expus. I-ar plăcea să distrugă ochii lumii. în schimb, el ajunge să-şi dorească să fie invizibil. Această potenţialitate este exploatată frecvent în cadrul metodei educative ce constă în provocarea ruşinii, care pare să fie metoda unică folosită de anumite popoare primitive. Ruşinea vizuală precede vina auditivă, care constă în sentimentul de a fi considerat rău pe care cineva îl poate experimenta atunci când este singur, când nimeni nu veghează şi când este linişte
deplină — eu excepţia „vocii" Supraeului. încercarea de a provoca ruşine exploatează sentimentul din ce în ce mai intens al copilului de a fi mic, sentiment care se poate dezvolta numai atunci când acesta începe să se ridice în picioare, ceea ce îi permite să observe comparativ valorile mărimii şi puterii. Insistenţa asupra metodei de a provoca ruşine nu duce la o autentică bună-cuviinţă, ci la o hotărâre secretă de a eluda regulile dictate de aceasta oricând o permite lipsa supravegherii — asta dacă nu se ajunge la o neruşinare sfidătoare, pe
faţă. Există o baladă americană impresionantă în care un criminal ce urmează să fie spânzurat sub ochii comunităţii, în loc să simtă că este pedepsit după cum merită, începe să-i ocărască pe martorii oculari, încheindu-şi fiecare izbucnire de sfidare cu cuvintele „Blestemaţi să fie ochii voştri". Atunci când ruşinea provocată depăşeşte limita suportabilului, mulţi copii mici pot fi într-o dispoziţie cronică de a exprima sfidare în termeni similari (deşi nu posedă curajul sau cuvintele necesare pentru a o face). Ce vreau să spun prin intermediul acestei trimiteri sinistre este că puterea de a îndura a copilului, ca şi cea a adultului au o limită când vine vorba de cerinţa de a considera propria persoană, propriul corp şi propriile dorinţe ca având un caracter rău şi murdar, iar credinţa în infailibilitatea celor care exprimă astfel de judecăţi este de asemenea limitată. Copilul este uneori capabil să înţeleagă lucrurile invers şi să considere că singurul lucru rău este existenţa acestor persoane: norocul i se va schimba când ele vor dispărea sau când el va pleca de lângă ele.
îndoiala este soră cu ruşinea. Experienţa clinică mă face să cred că, în timp ce ruşinea depinde de conştiinţa faptului de a fi în picioare şi expus privirii, îndoiala are mult de-a face cu conştiinţa de a avea o faţă şi un spate — şi în special un „dos". Căci această zonă din spatele corpului, cu centrul agresivităţii şi al energiei libidinale în sfinctere şi în fese, nu poate fi văzută de copil, dar poate fi dominată de voinţa altora. „Dosul" este continentul întunecat al micuţului, o zonă a corpului care poate fi dominată în chip magic şi efectiv invadată de către cei care pot pune în pericol capacitatea de autonomie a copilului şi care pot eticheta drept rele acele
produse ale intestinelor care erau considerate în regulă în momentul evacuării. Acest sentiment fundamental de îndoială cu privire la ceea ce este lăsat în urmă este substratul pentru forme ulterioare, mai bine articulate verbal, de îndoială compulsivă. Aceasta îşi găseşte expresia adultă în fricile paranoice de persecutori ascunşi şi de persecuţii secrete ce ameninţă din spate (şi dinăuntrul a ceea ce se află în spate).
Acest stadiu devine, aşadar, decisiv pentru raportul dintre iubire şi ură, cooperare şi îndărătnicie, libertate a exprimării de sine şi suprimare a acesteia. Din senzaţia sau sentimentul de autocontrol fără pierderea stimei de sine derivă un sentiment durabil de bunăvoinţă şi mândrie; din sentimentul de pierdere a autocontrolului şi al controlului exercitat din exterior derivă o înclinaţie statornică spre îndoială şi ruşine.
Dacă potenţialităţile „negative" ale stadiilor noastre vor părea exagerate în toate privinţele în ochii unor cititori, trebuie să le reamintim acestora că acesta nu este doar rezultatul unei preocupări pentru datele clinice. Adulţii, chiar şi

cei aparent maturi şi care nu sunt nevrotici, manifestă o sensibilitate faţă de o posibilă „cădere în dizgraţie" ruşinoasă şi o frică de atacuri „pe la spate", temeri care sunt nu numai profund iraţionale şi în contrast cu informaţiile de care dispun, dar care pot avea consecinţe nefaste atunci când sentimente înrudite influenţează, de pildă, politicile interrasiale şi internaţionale.
încrederea de bază a fost pusă în legătură cu instituţia religiei. Nevoia permanentă a individului de a-şi vedea voinţa confirmată şi delimitată în cadrul unei ordini adulte a lucrurilor, care reafirmă şi delimitează în acelaşi timp voinţa altora, îşi găseşte protecţia instituţională în *principiul legii şi ordinii.* în viaţa de zi cu zi, precum şi în înaltele curţi de justiţie — naţionale şi internaţionale — acest principiu atribuie fiecăruia privilegii şi limitări, obligaţii şi drepturi. Sentimentul îndreptăţit de demnitate şi independenţă al adulţilor din jur îi creează copilului care posedă o voinţă bună o aşteptare sigură conform căreia tipul de autonomie cultivat în copilărie nu duce mai târziu la îndoială sau ruşine inadecvată. Astfel, sentimentul de autonomie cultivat în copilărie şi modificat odată cu înaintarea în vârstă serveşte la (şi este servit de) menţinerea simţului dreptăţii în cadrul vieţii economice şi politice.

3. Iniţiativă vs culpabilitate

în fiecare copil, indiferent de stadiul la care se află, există o nouă deschidere, miraculoasă şi viguroasă, care constituie o nouă speranţă şi o nouă responsabilitate pentru toţi. O astfel de deschidere este constituită de sentimentul şi calitatea atotcuprinzătoare a iniţiativei. Criteriile pentru aceste sentimente şi calităţi sunt aceleaşi: o criză, care îl copleşeşte mai mult sau mai puţin cu ezitări şi temeri, se rezolvă prin faptul că copilul pare să „crească" brusc, atât ca persoană, cât şi fizic. Pare a fi mai vizibil „el însuşi", mai iubitor, mai relaxat şi mai abil în judecată, mai activat şi mai activator. Este în posesia deplină a unui surplus de energie care îi permite să uite repede eşecurile şi să abordeze ceea ce pare dezirabil (chiar dacă pare de asemenea incert sau chiar periculos) cu o fermitate neabătută şi precisă. Iniţiativa adaugă autonomiei calitatea de asumare, planificare şi „atacare" a unei sarcini de dragul de a fi activ şi în mişcare, acolo unde caracterul voluntar fusese, cel mai adesea, exprimat prin acte de sfidare sau, în orice caz, de obţinere a independenţei prin protest.

Ştiu că acest cuvânt, „iniţiativă", are, pentru mulţi, o conotaţie americană şi industrială. Cu toate acestea, iniţiativa este o parte necesară a oricărui act, iar omul are nevoie de un simţ al iniţiativei pentru orice învaţă şi face, de la culesul fructelor până la un sistem antreprenorial.

Stadiul ambulatoriu şi cel al genitalităţii infantile adaugă la inventarul modalităţilor sociale de bază pe aceea de „a cuceri", într-o primă instanţă în sensul de „a agăţa". Nu există vreun cuvânt mai simplu ori mai puternic pentru a descrie acest fapt, căci el sugerează plăcerea atacului şi a cuceririi. La băieţi, accentul rămâne pe moduri falie - intruzive; la fete, această „agăţare" se transformă fie în forme mai agresive de smulgere, fie în forma moderată de a încerca să se facă atrăgătoare şi plăcute.

Pericolul ce caracterizează acest stadiu este un sentiment de vină legat de scopurile intenţionate şi actele iniţiate în timpul exercitării exuberante a noilor puteri locomotorii şi mentale: actele de manipulare agresivă şi coerciţie curând depăşesc capacităţile de execuţie ale organismului şi minţii, ceea ce va pune brusc capăt intenţiei iniţiale. în timp ce autonomia se concentrează asupra menţinerii la distanţă a potenţialilor rivali şi poate duce, din această cauză, la izbucniri violente îndreptate cel mai adesea împotriva intruziunilor fraţilor mai mici, iniţiativa aduce cu sine rivalitatea anticipativă faţă de cei care au fost acolo primii şi care pot, în consecinţă, fi mai bine echipaţi pentru a ocupa domeniul asupra căruia se îndreaptă iniţiativa subiectului. Gelozia şi rivalitatea infantile, acele încercări amare şi esenţialmente inutile de demarcare a unei

sfere de privilegiu necontestat, ating acum apogeul într-o luptă finală pentru ocuparea poziţiei de favorit al mamei; eşecul duce de obicei la resemnare, vină şi anxietate. Copilul se lasă în voia unor fantasme în care este un uriaş sau un tigru, însă în vise fuge îngrozit pentru a-şi salva pielea. Acesta este, aşadar, stadiul „complexului castrării", cel al temerii
intensificate de a-şi avea organele genitale (care sunt, acum, intens erotizate) rănite drept pedeapsă pentru fantasmele care însoţesc excitarea lor.
Sexualitatea infantilă şi tabuul incestului, complexul castrării şi Supraeul, toate acestea se unesc acum pentru a genera acea criză specific umană în cadrul căreia copilul trebuie să se reorienteze de la ataşamentul exclusiv, pregenital, faţă de părinţii lui, către procesul lent de a deveni părinte şi purtător al tradiţiei. Acum au loc scindarea şi transformarea emoţională hotărâtoare, ruptura între potenţiala glorie umană şi potenţiala distrugere totală. De acum, copilul devine permanent divizat în sine. Fragmentele instinctuale care mai înainte au potenţat creşterea corpului şi a minţii sale de copil se împart acum într-un set infantil, care perpetuează exuberanţa potenţialelor de creştere, precum şi un set parental, care sprijină şi creşte autoobservarea, autoghidarea şi autopedepsirea.
Problema este, încă o dată, una de reglementare reciprocă. Atunci când copilul, care este acum atât de pregătit pentru a se manipula pe sine, îşi poate dezvolta gradual un simţ al responsabilităţii morale, atunci când poate dobândi o anumită înţelegere a instituţiilor, funcţiilor si rolurilor care îi permit o participare responsabilă, va simţi o împlinire plăcută folosind unelte şi arme, jucându-se cu jucării semnificative — şi având grijă de copii mai mici.
în mod firesc, setul parental este, la început, de natură infantilă: faptul că această conştiinţă morală umană rămâne parţial infantilă pe parcursul întregii vieţi stă la baza tragediei umane. Supraeul copilului poate fi primitiv, crud şi să nu
admită compromisuri, precum se poate observa în cazul copiilor care se supracontrolează şi se supraconstrâng până la autoanihilare; al celor care dezvoltă o supunere exagerată, mai literală decât aşteptările părintelui; sau al celor care dezvoltă regresii profunde şi resentimente durabile deoarece părinţii înşişi nu par să se ridice la înălţimea conştiinţei nou- apărute. Unul din conflictele cele mai profunde în viaţă este ura pentru un părinte care a servit drept model şi garant al Supraeului, dar care (într-un fel sau altul) a fost prins încercând să scape cu aceleaşi transgresiuni pe care copilul nu le mai poate accepta la el însuşi. Suspiciunea şi ambiguitatea care sunt puse laolaltă într-un astfel de caz cu caracterul de tip totul sau nimic al Supraeului, acest organ al tradiţiei morale, fac din omul moral (în sensul de moralist) un mare pericol potenţial pentru propriul său Eu — precum şi pentru al celorlalţi.
În patologia adultului, prezenţa unui conflict rezidual legat de iniţiativă se manifestă fie prin negare isterică, ce cauzează refularea dorinţei sau abrogarea organului de execuţie a acesteia prin paralizie, inhibiţie sau impotenţă, fie prin acte ostentative cu rol de supracompensare, în cadrul cărora subiectul, de obicei speriat şi tentat să „lase capul în pământ" ajunge totuşi să- şi „pună pielea la bătaie". La acest stadiu, apariţia unei boli psihosomatice este de asemenea ceva obişnuit. E ca şi cum cultura îl împinge pe om să se autopromoveze atât de mult şi să se identifice într-atât cu propria imagine promovată, încât doar o boală îl mai poate scăpa.
Şi în acest caz însă, nu trebuie să ne gândim doar la psihopatologia individuală, ci şi la întreaga cantitate de furie interioară care trebuie scufundată în adâncuri în acest stadiu, pe măsură ce unele dintre cele mai dragi speranţe şi cele mai sălbatice fantasme sunt refulate şi inhibate. Exagerata mulţumire de sine astfel rezultată — adesea principala răsplată a bunei purtări — poate fi mai târziu întoarsă împotriva celorlalţi în forma cea mai intolerantă a

unei persistente supravegheri moralizatoare, astfel încât încercarea de a inhiba iniţiativa devine dominantă, mai degrabă decât aceea de a o ghida. Pe de altă parte, chiar şi iniţiativa omului moral este capabilă să încalce acele graniţe autoimpuse, permiţându-i acestuia să facă altora, pe tărâmul propriu sau pe al altuia, ceva ce nici nu ar face, nici nu ar tolera să se facă în propria sa casă. Datorită potenţialităţilor periculoase legate de copilăria îndelungată a omului, este bine să aruncăm o privire înapoi către schema care cuprinde stadiile vieţii şi către posibilele modalităţi de a-i ghida pe cei mai tineri membri ai speciei atunci când sunt tineri. Observăm, după cum ne dezvăluie această schemă, că nu există vreo altă perioadă în care copilul să fie mai dispus să înveţe rapid şi avid, să devină mare în sensul de a împărtăşi obligaţii şi acţiuni, decât în această perioadă a dezvoltării sale. Este nerăbdător şi capabil să participe la acţiuni în mod cooperativ, să se asocieze cu alţi copii cu scopul de a construi şi a face planuri şi este dornic să beneficieze de expertiza profesorilor şi să emuleze prototipuri ideale. Copilul rămâne, desigur, identificat cu părintele de acelaşi sex, dar pentru moment el caută acele oportunităţi în care identificarea prin muncă pare să promită un domeniu al
iniţiativei fără prea mult conflict infantil sau cu o doză redusă de culpă oedipiană, precum şi o identificare mai realistă, bazată pe spiritul de egalitate întâlnit prin înfăptuirea lucrurilor împreună cu alţii. Stadiul „oedipian" nu duce, oricum, doar la stabilirea opresivă a unui simţ moral care restrânge orizontul permisivităţii, ci şi la stabilirea direcţiei către ceea ce este posibil şi tangibil, ceea ce permite ca visele copilăriei timpurii să fie ataşate scopurilor unei vieţi adulte active. Astfel, instituţiile sociale oferă copiilor aflaţi la această vârstă un *etos economic,* sub forma unor adulţi idealizaţi, recognoscibili prin uniformele şi prin funcţiile lor, care sunt suficient de fascinanţi încât să înlocuiască eroii din cărţile cu poze sau din poveşti.

4. Competenţă practică vs inferioritate

Scena interioară pare să fie pregătită pentru „intrarea în viaţă", numai că viaţa este inevitabil mai întâi şcoală, fie că aceasta este câmp, junglă sau sală de clasă. Copilul trebuie să uite speranţele şi dorinţele anterioare, în vreme ce imaginaţia sa exuberantă este îmblânzită şi adaptată legilor ce guvernează lucrurile impersonale — incluzând aici cititul, scrisul şi aritmetica. Căci înainte de a putea deveni părinte biologic, copilul, care este deja din punct
de vedere psihologic un părinte rudimentar, trebuie să înceapă prin a fi un muncitor şi un potenţial îngrijitor. Atunci când se apropie perioada de latenţă, copilul dezvoltat normal uită, sau mai degrabă sublimează, nevoia de a ataca oamenii în mod direct sau de a deveni cât mai repede tată şi mamă: el învaţă acum să câştige recunoaştere producând lucruri. Copilul a ajuns să stăpânească modul firesc de funcţionare al membrelor şi organelor. El trăieşte un sentiment de certitudine cu privire la faptul că nu are un viitor realist în sânul propriei familii, devenind astfel pregătit să se concentreze asupra anumitor aptitudini şi sarcini care depăşesc cu mult simpla expresie ludică ce caracterizează modul de funcţionare al propriilor organe şi plăcerea ce derivă din funcţionarea propriilor membre. Copilul dezvoltă un simţ al competenţei practice, adică se adaptează la legile ce guvernează lumea anorganică a uneltelor. El poate deveni un membru entuziast al unei situaţii productive, o parte integrantă a acesteia. A duce la bun sfârşit o sarcină productivă este un scop care înlocuieşte treptat capriciile şi dorinţele specifice jocului. Limitele Eului său includ uneltele şi aptitudinile sale: principiul muncii (Ives Hendrick) îl învaţă plăcerea ce derivă din finalizarea muncii prin atenţie constantă şi hărnicie stăruitoare. Indiferent de cultura din care provin, copiii primesc în acest stadiu o *instrucţie sistematică,* cu toate că, aşa cum am văzut în capitolul despre amerindieni, aceasta nu se desfăşoară întotdeauna în tipul de şcoală unde învăţăceii se organizează în jurul unor profesori special pregătiţi pentru a transmite ştiinţa

de carte. În cazul populaţiilor care nu cunosc scrierea şi al îndeletnicirilor care nu au legătură cu aceasta, se învaţă mult de la adulţii care devin îndrumători prin talent şi înclinaţie mai degrabă decât prin numire în funcţie. În plus, poate că cel mai mult, se învaţă de la copiii mai mari. Astfel se dezvoltă *bazele tehnologiei,* pe măsură ce copilul devine capabil să mânuiască ustensilele, uneltele şi armele folosite de oamenii mari. Populaţiile care cunosc scrierea, în cadrul cărora există cariere mai specializate, trebuie să-l pregătească pe copil înainte de toate prin alfabetizare, oferindu-i astfel cea mai largă educaţie de bază pentru cel mai mare număr de cariere posibile. Dar cu cât specializarea devine mai derutantă, cu atât eventualele ţeluri ale iniţiativei sunt mai nediferenţiate; şi cu cât realitatea socială este mai complicată, cu atât mai vagi sunt rolurile părinţilor. Şcoala pare să fie o cultură în ea însăşi, cu propriile obiective şi limitări, cu realizările şi dezamăgirile ei.

La acest stadiu, pericolul pentru copil rezidă într-un sentiment de inadecvare şi de inferioritate. Dacă acesta este cuprins de un sentiment de disperare legat de uneltele şi de aptitudinile sale sau de statutul său între partenerii din lumea uneltelor, el poate fi descurajat de la a se identifica cu aceştia şi cu o parte a acestei lumi. Pierderea speranţei în menţinerea unei astfel de asocieri îl poate face să regreseze la o stare de rivalitate familială de tip oedipian, mai izolată şi mai puţin conştientă de lumea uneltelor. Copilul simte disperare cu privire la dotarea sa în planul uneltelor şi în plan anatomic şi se consideră condamnat la mediocritate şi inadecvare. Tocmai acesta este momentul în care societatea în sens mai larg joacă un rol important prin modul în care include copilul într-o concepţie a rolurilor semnificative din domeniul tehnologiei şi economiei. Dezvoltarea multor copii este perturbată atunci când viaţa de familie nu reuşeşte să-i pregătească pentru şcoală sau atunci când şcoala nu reuşeşte să împlinească promisiunile stadiilor anterioare.

Cu privire la perioada în care se dezvoltă simţul competenţei practice, m-am referit la *obstacolele exterioare şi interioare* în utilizarea noilor capacităţi, dar nu şi la intensificarea impulsurilor umane nou-apărute sau la furia ascunsă care provine din frustrarea acestora.

Acest stadiu diferă de cele anterioare prin aceea că nu constituie o trecere de la o transformare interioară la o nouă cunoaştere. Freud îl numeşte stadiul latent, deoarece impulsurile violente sunt în mod normal inactive. Dar este doar un moment de acalmie înainte de furtuna adolescenţei, când toate impulsurile anterioare reapar într-o nouă combinaţie, ce urmează să intre sub dominaţia genitalităţii.

Pe de altă parte, acesta este un stadiu decisiv din punct de vedere social: din moment ce competenţa practică implică desfăşurarea de activităţi împreună cu ceilalţi, în această perioadă se dezvoltă un prim simţ al diviziunii muncii şi al oportunităţilor diferenţiate, adică un simţ al *etosului tehnologic* dintr-o anumită cultură. Am atras atenţia în secţiunea precedentă asupra pericolului ce ameninţă individul şi societatea atunci când şcolarul începe să simtă că ceea ce determină valoarea sa ca elev şi, prin urmare, sentimentul său de *identitate* — sentiment asupra căruia ne vom concentra în cele urmează — sunt culoarea pielii sale, mediul de provenienţă al părinţilor sau maniera sa de a se îmbrăca mai degrabă decât dorinţa şi hotărârea sa de a învăţa. Dar există un pericol şi mai mare, şi anume limitarea omului de către el însuşi şi mărginirea orizonturilor sale în aşa fel încât să includă doar munca la care, conform Bibliei, a fost condamnat după izgonirea din paradis. Dacă acceptă că munca este unica sa obligaţie, iar „faptul că funcţionează" constituie unicul criteriu de apreciere, de evaluare, el poate deveni sclavul conformist şi necugetat al tehnologiei sale şi al celor care sunt în poziţia de a o exploata.

5. Identitate vs confuzie de rol

Odată cu stabilirea unei bune relaţii iniţiale cu lumea aptitudinilor şi uneltelor şi cu începutul pubertăţii, copilăria propriu-zisă ia sfârşit. începe tinereţea. în timpul pubertăţii şi al adolescenţei, toate formele de identitate şi continuitate anterior sigure sunt mai mult sau mai puţin puse din nou la îndoială, datorită atât rapidităţii cu care creşte corpul, care o egalează pe cea din copilăria timpurie, cât şi factorului nou reprezentat de maturitatea genitală. Tinerii în proces de creştere şi dezvoltare, confruntaţi cu schimbarea fiziologică radicală dinăuntrul lor şi cu sarcinile concrete de adult care se întrevăd, sunt acum preocupaţi mai presus de toate de imaginea pe care o au în ochii altora prin comparaţie cu propria imagine de sine, precum şi de întrebări referitoare la modul în care rolurile şi aptitudinile cultivate anterior pot fi corelate cu prototipurile ocupaţionale curente. Aflaţi în căutarea unui nou sentiment de continuitate şi identitate, adolescenţii sunt nevoiţi să reia multe dintre luptele din anii precedenţi, chiar dacă, pentru a realiza acest lucru, ei atribuie în mod artificial rolul de adversari unor persoane pe deplin bine intenţionate şi sunt oricând pregătiţi să adopte idoli şi idealuri de lungă durată ca garanţi ai unei identităţi definitive.

Integrarea care are loc în acest stadiu sub forma identităţii Eului este, aşa cum am arătat, mai mult decât suma identificărilor din copilărie. Este experienţa acumulată prin abilitatea Eului de a integra toate identificările cu vicisitudinile libidoului, cu aptitudinile dezvoltate prin cultivarea însuşirilor native şi cu oportunităţile oferite sub forma rolurilor sociale. Sentimentul identităţii Eului este astfel încrederea dobândită în identitatea dintre instanţele personale de-a lungul timpului şi în continuitatea a ceea ce propria persoană înseamnă pentru ceilalţi, reliefată în promisiunea tangibilă a unei „cariere".

Pericolul la acest stadiu este confuzia de rol.^lAtunci când aceasta are loc pe baza unei îndoieli anterioare puternice cu privire la propria identitate sexuală, episoadele delincvente şi cele incontestabil psihotice sunt obişnuite. Când sunt diagnosticate şi tratate corect, aceste incidente nu au aceeaşi semnificaţie fatală pe care o au la alte vârste. Dar în cele mai multe cazuri, ceea ce îi perturbă pe tineri este inabilitatea de a găsi o identitate ocupaţională. Pentru a păstra un oarecare echilibru interior, ei se supraidentifică temporar, până la o aparentă pierdere completă a identităţii, cu eroii găştilor sau ai mulţimilor. Acest fapt iniţiază stadiul „îndrăgostirii" care, în mod cert, nu este în întregime, sau nu în primul rând, unul de natură sexuală — cu excepţia cazurilor când *moravurile* o cer. Dragostea adolescentină este, într-o măsură considerabilă, o încercare de a ajunge la o definiţie a propriei identităţi proiectând imaginea difuză despre propriul Eu asupra altcuiva şi văzând-o astfel reflectată şi clarificată treptat. Acesta este motivul pentru care conversaţia este o parte esenţială a iubirii tinere.

Tinerii pot de asemenea să fie deosebit de sectari şi de cruzi în excluderea tuturor celor care sunt „diferiţi" prin culoarea pielii, originea culturală, gusturi sau

înzestrări şi, nu arareori, prin aspecte derizorii legate de îmbrăcăminte şi gesturi ce au fost selectate temporar ca însemne care îi delimitează pe cei care aparţin grupului de cei care nu aparţin. Este important să înţelegem această intoleranţă (ceea ce nu înseamnă că o scuzăm sau că participăm la ea) ca pe o apărare împotriva unui sentiment de confuzie a identităţii. Adolescenţii nu numai că se ajută unii pe alţii să treacă peste momente de disconfort considerabil formând găşti şi stereotipizându-se; ei îşi testează de asemenea unul altuia într- un mod pervers capacitatea de a-şi jura loialitate. Disponibilitatea pentru astfel de testări explică şi atracţia pe care doctrinele totalitare primitive şi crude o exercită asupra minţilor tineretului din ţări şi clase care şi-au pierdut sau îşi pierd identitatea de grup (feudală, agrară,

tribală, naţională) şi sunt confruntate cu industrializarea globală, cu emanciparea, cu posibilităţi extinse de comunicare.

Mintea adolescentului este în esenţă o minte „în *aşteptare",* un stadiu psihologic între copilărie şi vârsta adultă, între moralitatea învăţată de copil şi etica ce urmează a fi dezvoltată de adult. Este o minte ideologică — şi, într-adevăr, tocmai perspectiva ideologică a societăţii se adresează cel mai clar adolescentului care este dornic să fie validat de către egalii săi şi gata să obţină confirmări oferite de ritualuri, crezuri şi programe care definesc, totodată, ce este rău, nefiresc şi ostil. în procesul de căutare a valorilor sociale care călăuzesc identitatea, este inerentă o confruntare cu problemele *ideologiei* şi *aristocraţiei,* ambele înţelese în cel mai larg sens posibil. în cadrul unei anumite imagini a lumii şi a unui parcurs istoric
predeterminat, cei mai buni vor ajunge să conducă, iar exerciţiul conducerii dezvoltă ceea ce este mai bun în om. Pentru a nu se pierde într-o stare de cinism sau de apatie, tinerii trebuie să găsească o cale de a se autoconvinge că aceia care vor reuşi în lumea adultă pe care o întrevăd îşi vor asuma prin aceasta obligaţia de a fi cei mai buni. Vom discuta mai târziu despre pericolele care derivă din adoptarea unor idealuri umane asociate cu administrarea unor supermaşini, fie că sunt ghidate de ideologii naţionaliste sau internaţionaliste, comuniste sau capitaliste. în ultima parte a cărţii, vom discuta despre modul în care revoluţiile din zilele noastre încearcă să soluţioneze şi să exploateze în acelaşi timp nevoia adâncă a tineretului de a-şi redefini identitatea într-o lume industrializată.

6. Intimitate vs izolare

Puterea dobândită în fiecare stadiu este testată atunci când apare nevoia de a-l transcende în aşa fel încât individul să poată risca ceea ce a fost cel mai preţios şi mai vulnerabil în stadiul anterior. Astfel, tânărul adult ieşit dintr-un proces de căutare a identităţii şi de concentrare asupra acesteia manifestă o dorinţă arzătoare şi o disponibilitate de a-şi contopi identitatea cu aceea a altora. El este pregătit pentru intimitate, care este capacitatea de a se angaja în legături strânse şi parteneriate concrete şi de a dezvolta competenţa etică de a rămâne fidel unor astfel de angajamente, chiar şi atunci când acestea implică sacrificii şi compromisuri semnificative. Atât corpul, cât şi Eul trebuie acum să stăpânească modul firesc de funcţionare a organelor şi conflictele fundamentale, pentru a putea face faţă fricii de pierdere a Eului în situaţii care necesită abandonarea de sine: în solidaritatea specifică legăturilor strânse, în orgasm şi în uniunea sexuală, în prietenia strânsă şi în lupta fizică, în trecerea prin momente de inspiraţie prilejuite de către profesori şi de intuiţie prilejuite de clipele de răgaz ale sinelui. Evitarea unor astfel de experienţe din cauza fricii de a-şi pierde Eul poate duce la un profund sentiment de izolare şi, în consecinţă, la o scufundare în propria persoană.

Contrapartea intimităţii este distanţarea: disponibilitatea de a se izola şi, atunci când este necesar, de a distruge acele forţe şi persoane a căror esenţă prezintă un pericol pentru esenţa proprie şi al căror „teritoriu" pare să uzurpe propriile relaţii intime. Prejudecăţile astfel formate (utilizate şi exploatate şi în materie de politică şi război) reprezintă o dezvoltare mai matură a repudierilor pripite care, în timpul luptei pentru identitate, diferenţiază de o manieră strictă şi crudă între familiar şi străin. Pericolul la acest stadiu este ca relaţiile intime, cele competitive şi cele combative să fie experimentate alături de aceleaşi persoane. Dar pe măsură ce se delimitează domeniile ce corespund datoriei de tip adult, iar întâlnirea competitivă se diferenţiază de îmbrăţişarea sexuală, acestea devin în cele din urmă obiectul *simţului etic* care este marca vârstei adulte.

Strict vorbind, *adevărata genitalitate* se poate dezvolta complet numai la acest stadiu; căci mare parte din viaţa sexuală care precede aceste angajamente ţine

de o căutare a identităţii sau este dominată de demersuri falice sau vaginale care fac din viaţa sexuală un fel de luptă genitală. Pe de altă parte, genitalitatea este mult prea des descrisă ca o stare permanentă de extaz sexual reciproc. Prin urmare, acesta ar fi momentul potrivit pentru a completa discuţia noastră despre genitalitate.

în scop pur orientativ, voi cita ceea ce mi-a parvenit drept cea mai scurtă dintre maximele lui Freud. S-a afirmat adesea, iar relele deprinderi ale conversaţiei par să susţină această afirmaţie, că psihanaliza ca tratament încearcă să convingă pacientul că are o singură obligaţie înaintea lui Dumnezeu şi a oamenilor: aceea de a avea orgasme satisfăcătoare, cu un „obiect" adecvat şi în mod regulat. Nu este adevărat, desigur. Freud a fost întrebat odată ce crede că ar trebui să poată face bine o persoană normală. Cel care a pus întrebarea se aştepta probabil la un răspuns

complicat. Se relatează însă că Freud ar fi răspuns în maniera concisă ce îl caracteriza în ultimii ani de viaţă: *„£ieben und arbeiten"* (să iubească şi să lucreze). Merită să medităm asupra acestei formule simple; ea capătă greutate cu cât ne gândim mai mult la ea. Căci,

atunci când Freud a spus „iubire", el s-a referit la iubirea *genitală,* dar şi la *iubirea* genitală; iar când a spus iubire şi muncă, s-a referit la o productivitate generală legată de muncă ce nu îl preocupă pe individ într-atât încât să-şi piardă dreptul sau capacitatea de a fi o fiinţă genitală şi iubitoare. Astfel, putem cugeta la formula „profesorului", dar nu o putem îmbunătăţi.

Genitalitatea constă, aşadar, în capacitatea neobstrucţionată de a dezvolta o capacitate orgasmică liberă de interferenţe pregenitale într-o asemenea măsură încât libidoul genital (şi nu doar aspectele sexuale ce sunt „canalizate" către orgasm, aşa cum e studiat de Kinsey) se exprimă într-o reciprocitate heterosexuală, cu o senzitivitate deplină atât a penisului, cât şi a vaginului şi cu o descătuşare de tip convulsiv a tensiunii din întregul corp. Acesta este un mod de a spune ceva cât de cât concret despre un proces pe care nu îl înţelegem cu adevărat. Pentru a pune lucrurile în context, putem spune că faptul total de a ajunge, prin intermediul climaxului tumultuos al orgasmului, la experienţa supremă a reglării reciproce dintre două fiinţe diminuează ostilităţile şi eventualele furii ce îşi au originea în opoziţia dintre masculin şi feminin, realitate şi fantasmă, dragoste şi ură. Relaţiile sexuale satisfăcătoare fac astfel ca sexul să fie mai puţin obsesiv, supracompensarea, mai puţin necesară, iar controlul sadic, superfluu.

Fiind preocupată de aspectele curative, adesea psihanaliza nu a reuşit să formuleze problema genitalităţii într-o manieră care să fie semnificativă pentru procesele sociale care pot apărea la diferite clase, naţiuni şi niveluri de cultură. După toate aparenţele, tipul de reciprocitate a orgasmului pe care psihanaliza îl are în vedere este uşor obţinut în clasele sau în culturile care se întâmplă să trateze instituţia genitalităţii într-o manieră relaxată. Dat fiind că, în societăţile mai complexe, această reciprocitate este ameninţată de atât de mulţi factori legaţi de sănătate, oportunităţi şi temperament, o formulare adecvată a sănătăţii sexuale ar fi mai degrabă următoarea: o fiinţă umană ar trebui să fie capabilă să ajungă la un orgasm genital reciproc, dar ar trebui de asemenea să fie astfel constituită încât să facă faţă, fără a intra într- o regresie nejustificată, unui anumit nivel de frustrare atunci când preferinţele emoţionale sau consideraţii venite din datorie sau loialitate o cer.

în timp ce psihanaliza a mers uneori prea departe în punerea accentului pe genitalitate ca remediu universal pentru societate, furnizând astfel un nou obiect de dependenţă şi o nouă marfă acelora — nu puţini — care au dorit să interpreteze astfel doctrina psihanalitică, aceasta nu a indicat întotdeauna toate

scopurile pe care genitalitatea ar trebui de fapt să le implice. Pentru a avea o semnificaţie socială de durată, utopia genitalităţii ar trebui să includă:

1.caracterul reciproc al orgasmului

2. cu un partener îndrăgit

3. de sex opus

4. cu care individul este capabil şi dispus să împărtăşească o relaţie de

încredere reciprocă

5. şi cu care individul este capabil şi dispus să regleze ciclurile
a. muncii b. procreării
c. recreării
6. astfel încât să asigure şi urmaşilor toate stadiile unei dezvoltări satisfăcătoare.

Este evident că realizarea pe scară largă a unei asemenea utopii nu poate constitui o sarcină individuală şi nici măcar una terapeutică. în mod cert nu este vorba nici despre o chestiune pur sexuală, ci despre o parte integrantă a stilului de selecţie, cooperare şi competiţie sexuală al unei anumite culturi.

Pericolul la acest stadiu este izolarea, adică evitarea contactelor care implică intimitatea. în psihopatologie, această tulburare poate duce la grave „probleme de caracter". Pe de altă parte, există relaţii care se reduc la o izolare în doi, protejând ambii parteneri de necesitatea de a se confrunta cu următorul stadiu critic al dezvoltării — acela al generativităţii.

7. Generativitate vs stagnare

Dacă accentul în această carte nu ar fi pe stadiile din copilărie, secţiunea despre generativitate ar fi în mod necesar centrală, dat fiind că acest termen acoperă saltul evoluţionist care a făcut din om animalul care instruieşte şi instituie, precum şi animalul care învaţă. Insistenţa la modă asupra dependenţei dramatice a copiilor de adulţi ne face adesea să uităm de dependenţa generaţiei mai în vârstă de cea tânără. Omul matur are nevoie să fie de folos, iar maturitatea are nevoie de îndrumare, precum şi de încurajare pentru ceea ce a produs şi are nevoie de îngrijire.

Generativitatea este în esenţă preocuparea pentru crearea şi îndrumarea generaţiei viitoare, cu toate că, uneori, datorită unor adversităţi sau unor talente deosebite şi autentice în alte domenii, acest impuls nu se aplică în cazul propriilor urmaşi. într-adevăr, conceptul de generativitate este menit să includă sinonime mai cunoscute cum ar fi acela de *productivitate* sau cel de *creativitate,* acestea neputând totuşi să îl înlocuiască.

Psihanalizei i-a luat ceva vreme să realizeze că abilitatea individului de a se pierde pe sine în întâlnirea dintre corpuri şi minţi duce la o expansiune progresivă a intereselor legate de Eu şi la o investire libidinală în ceea ce se generează. Generativitatea este astfel un stadiu esenţial atât în dezvoltarea psihosexuală, cât şi în cea psihosocială. Atunci când o astfel de creştere eşuează complet, are loc o regresie la o nevoie obsesivă pentru pseudointimitate, asociată adesea cu un sentiment
atotcuprinzător de stagnare şi sărăcire personală. Astfel, deseori indivizii încep să devină permisivi cu ei înşişi ca şi cum ar fi propriii copii — sau, în cazul cuplului, ca şi cum fiecare ar fi copilul celuilalt, copil singur la părinţi; iar atunci când există condiţii favorizante, o stare de invaliditate timpurie, de natură fizică sau psihologică, devine vehiculul unei griji excesive faţă de sine. Cu toate acestea, simplul fapt de a avea sau chiar de a dori copii nu echivalează cu o „realizare" a generativităţii. în realitate, anumiţi părinţi tineri par să sufere

de o întârziere a abilităţii de a se dezvolta la acest stadiu. Putem găsi adesea o explicaţie pentru acest fapt în impresii din copilăria timpurie, în dragostea de sine excesivă bazată pe o personalitate care a investit mult în propriu-i parcurs şi, în sfârşit (iar aici ne întoarcem la
origini), în lipsa unei anumite credinţe, a unei „încrederi în specie", care ar face din apariţia unui copil un semn al încrederii în comunitate.
În ceea ce priveşte instituţiile care protejează şi întăresc generativitatea, putem spune doar că toate acestea codifică etica succesiunii generative. Chiar şi atunci când tradiţia filosofică şi spirituală sugerează o renunţare la dreptul de a procrea sau de a produce, o asemenea întoarcere timpurie către „preocupări ultime", ori de câte ori este instituită în cadrul unor mişcări monastice, încearcă să reglementeze în acelaşi timp atât raportul dintre renunţarea la acest drept şi Grija pentru creaturile lumeşti, cât şi pe acela dintre această renunţare şi Mila care ar trebui să transceandă lumea.
Dacă aceasta ar fi o carte despre vârsta adultă, în acest moment ar fi indispensabil şi benefic să comparăm teorii economice şi psihologice (începând cu straniile convergenţe şi divergenţe dintre Marx şi Freud) şi să trecem la o discuţie a relaţiei dintre om şi ceea ce produce, precum şi a relaţiei dintre acesta şi urmaşii săi.

8. Integritatea Eului vs disperare

Numai în acela care, într-un fel sau altul, s-a interesat de lucruri şi de oameni şi s-a adaptat la reuşitele şi dezamăgirile inerente existenţei, care a constituit punctul de obârşie al altora sau a produs bunuri materiale şi idei — numai în acela rodul celor şapte stadii va putea să se coacă treptat. Nu cunosc un termen mai potrivit pentru acesta decât cel de integritate a Eului. În absenţa unei definiţii clare, o să indic câteva elemente constitutive ale acestei stări de spirit. Este vorba despre siguranţa dobândită a Eului privind aplecarea sa către ordine şi sens. Este vorba despre dragostea postnarcisică a Eului uman — nu a sinelui — ca o experienţă ce exprimă un sentiment de armonie universală şi de spiritualitate, indiferent cât de scump plătim pentru aceasta. Este vorba despre acceptarea unicului ciclu de viaţă care ne este dat ca fiind ceva necesar şi, în consecinţă, nepretabil la substituiri: această acceptare semnifică astfel o dragoste nouă şi diferită faţă de părinţi. Este vorba despre o afinitate cu ordinea ce caracterizează timpuri îndepărtate sau diverse îndeletniciri, aşa cum este ea exprimată în artefacte sau cugetări simple specifice acestor timpuri sau îndeletniciri. Chiar dacă este conştient de relativitatea tuturor stilurilor de viaţă care au dat sens strădaniilor umane, posesorul integrităţii este pregătit să apere demnitatea propriului stil de viaţă împotriva tuturor ameninţărilor de tip fizic şi economic. Căci el ştie că viaţa individului este rezultatul unui accident care face ca un anumit ciclu de viaţă să coincidă cu un anumit segment al istoriei şi că, pentru el, menţinerea integrităţii umane este indestructibil legată de menţinerea tipului de integritate la care participă. Tipul de integritate care se dezvoltă în cadrul culturii sau civilizaţiei din care provine devine astfel „moştenirea sufletului său", pecetea paternităţii sale morale („... *pero el honor/Es patrimonio del alma*": Calderón). în faţa unei asemenea consolidări ultime, teroarea morţii dispare.
Absenţa sau pierderea integrităţii Eului dobândite anterior sunt reprezentate de frica de moarte: unicul ciclu de viaţă care ne este dat nu este acceptat ca fiind ultima treaptă a vieţii. Disperarea exprimă sentimentul că timpul este acum scurt, prea scurt pentru încercarea de a începe o viaţă nouă şi pentru a încerca şi căi alternative către integritate. Dezgustul ascunde
disperare, chiar dacă uneori numai sub forma a „o mie de mici dezgusturi" care nu se traduc printr-un mare regret: „... *mille pétits dégoûts de soi, dont le total ne fait pas un remords, mais un gêne obscur*" (Rostand).

Pentru a ajunge în faza de maturitate deplină, fiecare individ trebuie să dezvolte într-o măsură suficientă toate caracteristicile Eului menţionate, astfel încât un înţelept indian, un gentleman autentic şi un ţăran ajuns la maturitate ajung să aibă în comun şi să recunoască unul într-altul stadiul ultim al integrităţii. Dar pentru a dezvolta tipul de integritate care este în acord cu circumstanţele istorice, fiecare entitate culturală utilizează o anumită combinaţie a acestor conflicte, alături de anumite provocări şi prohibiţii ce ţin de sexualitatea infantilă. Conflictele infantile
devin o sursă a creativităţii numai prin susţinerea fermă a instituţiilor culturale şi a claselor tipice de lideri care le reprezintă. Pentru a se apropia de integritate sau pentru a o experimenta, individul trebuie să ştie cum să urmeze purtătorii de stindard în religie şi în politică, în cadrul ordinii economice şi în tehnologie, în viaţa aristocratică şi în cadrul artelor şi ştiinţelor. Integritatea Eului implică astfel o integrare emoţională care permite atât participarea în calitate de simplu susţinător al unei cauze, cât şi acceptarea responsabilităţii de conducere.

Dicţionarul Webster ne ajută să completăm schema pe care am conturat-o într-o manieră circulară. încrederea (prima dintre valorile Eului pe care le-am menţionat) este definită de către acesta ca „bizuirea fermă pe integritatea altuia", ultima dintre valorile noastre. Presupun că textul din Webster are în vedere domeniul afacerilor mai degrabă decât copiii, credibilitatea mai degrabă decât credinţa. Dar formularea poate fi păstrată. Este posibil să parafrazăm relaţia dintre integritatea adultului şi încrederea infantilă spunând că, atâta vreme cât vârstnicii vor avea destulă integritate pentru a nu le fi frică de moarte, copiilor sănătoşi nu le va fi frică de viaţă.

9. Un tabel epigenetic

în această carte accentul este pus pe stadiile copilăriei. Concepţia despre stadiile vieţii menţionată mai sus se află însă în aşteptarea unei abordări sistematice. Pentru a pregăti o astfel de abordare, voi sfârşi acest capitol cu o diagramă. în cadrul ei, ca şi în cazul diagramei zonelor şi modurilor pregenitale, diagonala reprezintă secvenţa normativă a progreselor psihosociale făcute la fiecare stadiu, pe măsură ce un nou conflict fundamental adaugă o nouă calitate Eului, un nou criteriu de sporire a puterii umane. Dedesubtul diagonalei este spaţiul unde se vor afla precursorii fiecăreia dintre aceste soluţii, fiecare dintre ei începând de la debut; deasupra diagonalei este spaţiul unde se vor afla cele ce derivă din aceste progrese, precum şi transformările lor în cadrul personalităţii care se maturizează şi în cadrul celei adulte.

Premisele care stau la baza creării unui astfel de tabel sunt: (1) că personalitatea umană se dezvoltă, în principiu, prin paşi predeterminaţi de către disponibilitatea persoanei care creşte de a fi purtată către, de a fi conştientă de şi de a interacţiona cu un cerc social aflat în expansiune; şi (2) că societatea tinde, în principiu, să fie constituită astfel încât să invite şi să poată face faţă acestei succesiuni de potenţialităţi de a interacţiona, încercând, totodată, să le protejeze şi să încurajeze o rată şi o secvenţialitate normale ale desfăşurării acestora. Aceasta este „conservarea lumii umane".

Însă un tabel este doar un instrument cu ajutorul căruia putem gândi mai clar şi nu poate aspira la statutul de prescripţie care să trebuiască respectată, indiferent dacă vorbim despre practica educării copilului, despre psihoterapie sau despre metodologia studiului copilului, în prezentarea stadiilor psihosociale printr-un *tabel epigenetic* similar celui folosit în capitolul 2 pentru a analiza stadiile psihosexuale ale lui Freud, avem în vedere paşi metodologici bine definiţi şi delimitaţi. însă orice tabel poate delimita o singură desfăşurare în timp şi nu trebuie să ni se impute faptul că schiţa de calendar psihosocial pe care o oferim indică în mod implicit generalităţi obscure referitoare la alte aspecte ale dezvoltării — sau chiar ale existenţei. Dacă, de exemplu, lista din

tabel include o serie de conflicte sau de crize, nu înseamnă că noi considerăm întreaga dezvoltare drept o serie de crize: tot ceea ce susţinem este că dezvoltarea psihosocială se desfăşoară într-o serie de etape critice — „critic" fiind o caracteristică a momentelor de răscruce, de decizie între progres şi regresie, între integrare şi frânare.

Ar fi util acum să clarificăm implicaţiile metodologice ale matricei epigenetice. Pătratele cu contururi accentuate de pe diagonală semnifică atât succesiunea stadiilor, cât şi dezvoltarea graduală a părţilor componente: altfel spus, tabelul formalizează progresia în timp a unei diferenţieri a părţilor. Acest fapt arată: (1) că fiecare element important al consolidării psihosociale pe care îl discutăm aici se află într-o relaţie sistemică cu toate celelalte şi că toate depind de dezvoltarea adecvată, produsă într-o succesiune firească, a fiecărui element în parte; şi (2) că
fiecare dintre aceste elemente există, într-o formă sau alta, încă dinaintea perioadei sale critice de manifestare.

Dacă afirm, de exemplu, că un raport favorabil între încrederea fundamentală şi neîncrederea fundamentală constituie primul pas în adaptarea psihosocială, iar un raport favorabil între voinţa autonomă şi ruşine/îndoială un al doilea pas, diagrama corespunzătoare acestei teze va exprima un număr de relaţii fundamentale care există între cei doi paşi, precum şi anumite caracteristici fundamentale ale fiecăruia dintre aceştia. Fiecare dintre paşi este făcut, este urmat de propria criză şi îşi găseşte propria soluţie permanentă în cadrul stadiului indicat. însă toate elementele componente ale acestor paşi trebuie să existe încă de la început într-o anumită formă, căci fiecare acţiune cere o integrare a tuturor. Un sugar poate avea manifestări de tip „autonomie" încă de la început, de exemplu modul nervos în care încearcă să se elibereze când este ţinut strâns în braţe.

Cu toate acestea, în condiţii normale copilul nu începe să experimenteze întreaga *opoziţie esenţială dintre a fi o creatură autonomă şi a fi una dependentă* până la vârsta de doi ani; doar atunci este pregătit pentru o întâlnire decisivă cu mediul înconjurător, mediu care, la rândul său, se simte chemat să-i transmită copilului propriile idei şi concepţii despre autonomie şi coerciţie în feluri care să contribuie în mod decisiv la caracterul şi sănătatea personalităţii acestuia în cadrul propriei culturi. Această întâlnire, împreună cu criza care o acompaniază, am încercat să o descriem pentru fiecare dintre stadii. În ceea ce priveşte progresul de la un stadiu
la altul, diagonala ne indică succesiunea care trebuie urmată. Aceasta permite însă variaţii de ritm şi intensitate. Un individ ori o anumită cultură pot întârzia în mod excesiv la treapta încrederii şi pot trece de la Al prin A2 către B2 sau pot urma o progresie accelerată, trecând de la Al prin Bl către B2. Se presupune însă că orice astfel de accelerare sau (relativă) întârziere influenţează şi modifică toate stadiile următoare.

C	LOCORN OTOR-GENITAL			INIŢIATIVĂ *vs* VINOVĂŢIE
B	MU SEU LA R-ANAL		AUTONOMIE *vs* RUŞINE, ÎNDOIALI	

A	ORAL SENZORIAL	ÎNCREDERE FUNDAMENTALI VS NEÎNCREDERE		
12				3

FIGURAU

O diagramă epigenetică înfăţişează, astfel, un sistem de stadii care depind unul de celălalt. Şi, deşi este posibil ca vreunul dintre stadii să fi fost explorat mai temeinic sau să fi primit un nume mai potrivit decât celelalte, diagrama ne sugerează că studierea acestora trebuie făcută în aşa fel încât să se aibă în vedere
permanent configuraţia totală a stadiilor. Diagrama invită, aşadar, la o aprofundare a căsuţelor goale pe care le conţine: introducând încrederea fundamentală în Al şi Integritatea în H8, lăsăm deschis răspunsul la întrebarea ce ar fi devenit încrederea într-un stadiu dominat de nevoia de integritate, după cum am lăsat deschisă problema referitoare la cum ar fi arătat şi cum ar fi trebuit să fie, de fapt, numită încrederea în cadrul unui stadiu dominat de lupta pentru autonomie. Tot ce dorim să subliniem în acest caz este că încrederea trebuie să fie ea însăşi suficient dezvoltată, înainte de a se transforma în ceva mai mult, în întâlnirea esenţială în cadrul căreia se dezvoltă autonomia — şi aşa mai departe, pe verticală. Şi dacă în cadrul ultimului stadiu (HI) ne putem aştepta ca încrederea să se fi transformat în cea mai matură *credinţă* pe care o persoană care înaintează în vârstă o poate dovedi în cadrul mediului cultural şi al perioadei istorice în care se găseşte, aceasta se întâmplă şi pentru că tabelul nu ne permite să evaluăm doar în ce constă vârsta înaintată, ci şi în ce este probabil că au constat stadiile pregătitoare ale acesteia. Toate aceste considerente trebuie să clarifice
faptul că un astfel de tabel epigenetic sugerează o formă globală de gândire şi regândire care lasă studierea detaliilor metodologice şi terminologice pentru o ocazie viitoare.!!

iul de uritate								integritatea eului vs disperare
iul dult							generativitate vs stagnare	
iul adult ɔuriu						intimitate vs izolare		
iul de ertate și escență					identitate vs confuzie de rol			
iul de ță				competență vs inferioritate				
iul motor– tal			inițiativă vs vinovăție					
iul cular–		autonomie vs rușine, îndoială						
iul oral orial	încredere fundamentală vs neîncredere							
	1	2	3	4	5	6	7	8

FIGURA 12

st l-B1 || 3 01

u i t U1TJ i/i x; u n D - r u irt-S un -S tm JI E ra I/Î ¡A

üAccasta este latura socială şi psihologică a religiei. Relaţia paradoxală pe care aceasta o are adesea cu spiritualitatea individului este o chestiune care nu trebuie tratată sumar şi în treacăt (vezi cartea mea *Psihanaliză şi istorie. TânărulLuther.)* (E.H.E.).

!_Aici Erikson mizează pe dublul sens pe care termenul *..self-conscioiis"* îl are în limba engleză: „conştient de sine", dar şi „sfios, timid, stânjenit, complexat". *(N.t.)*

H Vezi articolul meu „The Problem of Ego-Identity", *Journal of American Psychoanalytic Association,* Voi. 4: 56-121 (E.H.E.).

Pentru a păstra acest model cu adevărat deschis, trebuie să evităm câteva modalităţi greşite de a folosi întreaga concepţie expusă aici. O astfel de folosire greşită constă în a porni de la premisa că simţul încrederii (precum şi toate celelalte simţuri „pozitive" menţionate aici) este o *realizare* care are loc o dată pentru totdeauna în cadrul vreunuia dintre stadii. Anumiţi autori au fost atât de dornici să creeze o *scară a realizărilor* pornind de la stadiile descrise aici, încât au omis în mod simplist toate simţurile „negative" (neîncrederea fundamentală etc.), care constituie o contraparte dinamică a celor „pozitive" şi rămân astfel pentru întreaga viaţă. Premisa că în cadrul fiecărui stadiu se obţine un bun care este invulnerabil la apariţia unor noi conflicte şi condiţii interioare este o proiectare asupra dezvoltării copilului a acelei ideologii a succesului care poate străbate în mod atât de periculos visele noastre private şi publice şi care ne poate face inapţi în lupta
noastră îndâijită pentru a oferi un sens existenţei în această eră nouă, industrială a istoriei. Personalitatea se luptă cu hazardurile existenţei în mod continuu, în timp ce metabolismul corpului face faţă propriei decăderi. Când ajungem să diagnosticăm o stare de relativă consolidare, ca şi simptomele uneia de relativă slăbiciune, ne regăsim şi mai clar faţă în faţă cu paradoxurile şi posibilităţile tragice ale vieţii umane.
Golirea stadiilor de orice altă substanţă în afară de „realizările" specifice acelei etape are drept contraparte încercarea de a le descrie sau a le testa drept „trăsături" sau „aspiraţii", fără a construi mai întâi o punte sistematică între concepţia avansată în această carte şi conceptele favorite ale celorlalţi cercetători. Iar dacă cele de mai sus par a fi reproşuri, ele nu sunt menite să ascundă faptul că, prin denumirea acestor aspecte pozitive cu termeni care au dobândit în trecut nenumărate conotaţii de bunătate superficială, de amabilitate afectată şi de virtute extenuantă, am provocat neînţelegeri şi folosiri greşite. Cred totuşi că există o relaţie intrinsecă între Eu şi limbaj şi că, în ciuda unor dificultăţi trecătoare, anumite cuvinte de bază îşi păstrează înţelesurile esenţiale.
Am încercat între timp să formulez, în cadrul lucrării lui Julián Huxley *Humanist Frame* (Alien and Unwin, 1961; Harper and Brothers, 1962), o schiţă a aspectelor pozitive esenţiale pe care evoluţia le-a inclus în planul de bază al stadiilor vieţii şi în cel al instituţiilor omeneşti (o discuţie detaliată este oferită în Capitolul IV „Human Strength and the Cycle of Generations", din lucrarea mea *Insight and*
Responsibility [W.W. Norton, 1964]). Deşi nu pot discuta aici problemele metodologice apărute (şi agravate de faptul că am folosit termenul „virtuţi de bază"), aş dori să adaug o listă a acestor aspecte pozitive, deoarece ele constituie într-adevăr efectul de durată al „raporturilor favorabile" menţionate la fiecare pas în capitolul dedicat stadiilor psihosociale. Iată-le:

încredere fundamentală *vs* Neîncredere fundamentală: Perseverenţă şi

Speranţă

Autonomie *vs* Ruşine şi îndoială: Autocontrol şi *Putere a voinţei*

Iniţiativă *vs* Culpabilitate: Direcţie şi *Scop*

Competenţă practică *vs* Inferioritate: Metodă şi *Competenţă*

Identitate *vs* Confuzie de rol: Devotament şi *Fidelitate*

Intimitate *vs* Izolare: Afiliere şi *Dragoste*

Generativitate *vs* Stagnare: Producţie şi *Grijă*

Integritate a Eului *vs* Disperare: Renunţare şi *înţelepciune*

Cuvintele scrise cu italice sunt numite virtuţi *de bază* fiindcă, fără ele şi fără emergenţa lor de la o generaţie la alta, toate celelalte sisteme de valori umane îşi pierd spiritul şi relevanţa. Din această listă, am reuşit să abordez detaliat Fidelitatea (vezi *Youth, Change and Challenge,* E.H. Erikson, coord., Basic Books, 1963). Şi în acest caz lista reprezintă o întreagă concepţie, în cadrul căreia există un spaţiu larg pentru o discuţie despre terminologie şi metodologie. E.H.E.

Partea a patra

Tinereţe şi evoluţia identităţii

Introducere la partea a patra

Odată cu încercarea de a formula integritatea drept calitatea matură provenită din toate stările Eului şi fazele libidinale, orizontul unei cărţi despre copilărie şi societate pare să fi fost depăşit şi, odată cu el, orizontul psihologiei psihanalitice a copilului în forma ei de acum, deoarece psihanaliza a descris în mod coerent vicisitudinile instinctelor şi ale Eului doar până în adolescenţă, etapă în care se aşteaptă ca genitalitatea raţională să absoarbă fixaţiile infantile şi conflictele iraţionale sau să permită repetarea manifestărilor lor sub deghizări multiple. Tema recurentă principală se interesa, aşadar, de frustrarea care-şi aruncă umbra din copilărie asupra vieţii ulterioare a adultului şi asupra societăţii în care el trăieşte, în această carte am sugerat că pentru a înţelege fie copilăria, fie societatea, trebuie să ne extindem orizontul pentru a include studiul modului în care societăţile uşurează povara conflictelor inevitabile ale copilăriei prin promisiunea unei oarecare siguranţe, identităţi şi integrităţi. Consolidând astfel valorile prin care Eul există, societăţile creează singura condiţie în care este posibilă dezvoltarea umană.

Chiar dacă au exploatat unele sindroame adecvate ale fricilor infantile, putem arăta şi că societăţile care s-au succedat de-a lungul istoriei au ridicat valoarea Eului infantil corespondent la cea mai înaltă străduinţă colectivă. De exemplu, o religie ar putea organiza conflictul esenţial al sentimentului de încredere versus sentimentul răului cultivând în mod colectiv încrederea în forma credinţei şi exploatând sentimentul răului în forma păcatului. O asemenea organizaţie ar putea avea de-a lungul istoriei epoca ei când consolidează această valoare specifică a Eului printr-o putere rituală capabilă de a inspira civilizaţiile şi a răspândi în comuniunea credincioşilor o formă de integritate umană. Faptul că organizaţiile au un talent special de a se menţine mai mult decât influenţa lor istorică este o altă chestiune. Pe măsură ce alte valori ale Eului (adică autonomia) devin nucleele eforturilor colective, organizaţiile mai vechi ar putea să depindă din ce în ce mai mult de o exploatare brutală a fricilor infantile. O biserică ar putea fi nevoită să se refugieze într-un sistem de îndoctrinare menit să convingă oamenii de realitatea inevitabilă a unui anumit tip de rău pentru a putea afirma că este singura care deţine cheia de la poarta salvării.

Istoria societăţilor înregistrează ascensiunea şi decăderea claselor superioare, ale elitelor şi preoţimii care, în aspiraţiile lor aristocratice, au cultivat una sau alta din valorile Eului, oferind o siguranţă autentică şi furnizând un progres autentic, dar apoi, de dragul supravieţuirii propriilor lor ierarhii meschine, au învăţat să exploateze anxietăţile infantile pe care iniţial le atenuaseră. Regi care, pe vremea măreţiei lor, erau eroi în piesa patriarhatului s-au protejat pe ei înşişi şi conducerea lor sprijinindu-se de tabuul împotriva paricidului. Sistemele feudale, care în alcătuirea lor cea mai bună sunt modele pentru împărţirea

responsabilităţii între conducător şi conduşi, s-au menţinut anticipând anarhia şi ameninţându-i pe disidenţi cu pierderea prestigiului. Sistemele politice au înflorit prin provocarea unei
îndoieli morbide şi diverse; sistemele economice au crescut plecând de la ezitarea vinovată în a iniţia schimbări. Cu toate acestea, elitele politice, economice şi tehnice, ori de câte ori au acceptat obligaţia de a perfecţiona un nou stil de viaţă într-un moment adecvat al istoriei, i-au oferit omului un sentiment al identităţii şi l-au inspirat să atingă noi culmi de civilizaţie. Una peste alta, s-ar putea conchide că preţul suferinţei asociate a fost prea mare, dar aceasta este o chestiune menită unei dezbateri pur filosofice.
Acestea sunt doar impresiile mele. Nu am cunoaşterea necesară să abordez în vreo manieră sistematică relaţia între calităţile Eului, instituţiile sociale şi epocile istorice. Dar, pentru a o repeta într-o formă mai dogmatică, aşa cum există o afinitate fundamentală între problema încrederii fundamentale şi instituţia religiei, problema autonomiei se reflectă în organizaţiile politice şi juridice principale, iar problema iniţiativei se reflectă în ordinea economică. În mod similar, competenţa practică se leagă de tehnologie, identitatea, de stratificarea socială, intimitatea, de tiparele relaţionale, generativitatea, de educaţie, artă şi ştiinţă şi, în final, integritatea, de filosofie. Studiul societăţii trebuie să se ocupe de raportul dintre aceste instituţii şi de ascensiunea şi declinul instituţiilor ca organizaţii. Dar cred că, pe termen lung, un asemenea studiu ar pierde una din cele mai fructuoase idei dacă ar trece cu vederea modul în care fiecare generaţie poate şi trebuie să revitalizeze fiecare din aceste instituţii chiar pe măsură ce se dezvoltă în cadrul ei. Pot urmări aici doar o singură direcţie specifică sugerată şi confirmată de propriile mele observaţii.
M-am concentrat asupra problemei identităţii Eului şi pe ancorarea ei într-o identitate culturală deoarece cred că aceasta este acea parte a Eului care, la sfârşitul adolescenţei, integrează stadiile infantile ale Eului şi neutralizează autocraţia Supraeului infantil. Este singura alcătuire interioară care împiedică alianţa permanentă a Supraeului cu rămăşiţele neasimilate ale furiei infantile latente.
Ştiu foarte bine că această deplasare conceptuală a accentului este dictată de accidentul istoric, adică de revoluţiile ce au loc în zilele noastre, afectându-ne destinele individuale ca şi simptomele prezentate şi cerinţele inconştiente ce vin din partea pacienţilor noştri. Pentru a formula succint, pacientul de astăzi suferă cel mai mult din cauza problemei legate de ce anume să creadă şi cine ar trebui (sau chiar ar putea) să fie sau să devină, în timp ce pacientul începuturilor psihanalizei suferea cel mai mult din cauza inhibiţiilor care-l împiedicau să fie ce şi cine credea că ştie că este. în special în SUA, pacienţii adulţi şi părinţii unor posibili pacienţi copii speră deseori să găsească în sistemul psihanalitic un refugiu în faţa discontinuităţilor existenţei, o regresie şi o revenire la o relaţie unu-la-unu mai patriarhală.
Deja în 1908!!, Freud a indicat originea nevrozelor timpului său ca fiind dublul standard pentru cele două sexe şi cerinţele excesive ale ipocriziilor clasei superioare faţă de soţiile şi mamele din mediul urban. El a recunoscut ca fiind parţial relevantă influenţa vătămătoare a schimbărilor rapide la nivel de rol social suferită de indivizii care s-au mutat de la ţară la oraş sau care au urcat pe scara socială din clasa de mijloc în clasa superioară. Totuşi, în toate acestea el a identificat ca
sursă principală a psihopatologiei o tulburare profundă în economia sexuală a individului cauzată de multiplele ipocrizii şi refulări sexuale impuse asupra lui. Freud le-a oferit meritauoşilor suferinzi din cauza acestor standarde arbitrare metoda psihanalitică, o formă de autocunoaştere radicală ce urma să spargă repede barierele neuropsihiatriei. Prin intermediul acestei metode, el a găsit,

adânc îngropate în psihicul persoanelor inhibate ale epocii lui, reziduuri şi analogii ale tabuurilor şi convenţiilor din toate timpurile. Dincolo de explicaţia simptomelor caracteristice perioadei lui, psihanaliza a descoperit o elită nemuritoare de nevrotici depresivi, versiuni succesive ale regelui Oedip, prinţului Hamlet şi fraţilor Karamazov, şi s-a angajat în gestionarea spectacolului conflictelor lor tragice în cadrul unei metode intime de autocunoaştere. împăcându-se cu complexele generate de demonicul „Se", ei vor dobândi astfel nu numai sănătatea, ci şi o victorie în numele raţiunii şi individuării.

Istoria civilizaţiei va înregistra că Freud, încercând să se conformeze standardelor practicii sale neurologice, a susţinut necugetat acea revoluţie a conştiinţei umane care în Antichitate ridicase individul tragic din corul anonim al lumii arhaice şi care făcuse din omul conştient de sine „măsura tuturor lucrurilor". Investigaţia ştiinţifică ce fusese îndreptată spre „toate lucrurile" a fost redirecţionată de Freud pentru a include însăşi conştiinţa umană: vom reveni, în paginile concluziei, la dilema cauzată de această reaplicare a spiritului interogativ asupra propriului organ şi asupra propriilor origini. Între timp, afinitatea tematică a conflictelor freudiene fundamentale cu temele tragediei greceşti este evidentă, atât în terminologie, cât şi în spirit.

Aşadar, spiritul operei lui Freud (în ciuda termenilor şi tehnicilor ce implică laboratorul fiziologic şi fizic de secol XIX) antedatează masiv războaiele mondiale, revoluţiile mondiale şi ascensiunea primei culturi industriale din SUA. Freud a rămas distant faţă de toate aceste dezvoltări. Membrii „Cămăşilor Brune" care i-au percheziţionat casa (unde se înconjurase cu multe statuete din epoca pretragică, preconştientă de sine a antichităţii arhaice) nu făceau altceva decât să confirme abordarea lui originară a psihologiei grupului, care l-a condus spre concluzia că orice grup organizat era o potenţială gloată şi un potenţial inamic al spiritului individualismului şi raţiunii.

Valoarea supremă a ceea ce Freud a numit „primatul intelectului" era piatra unghiulară a identităţii psihanalistului timpuriu, oferindu-i un solid punct de sprijin în era Ilumismului, ca şi în mediul intelectualităţii mature a propriei sale rase. O singură dată, într-o cuvântare adresată unei loji evreieşti, şi-a recunoscut Freud această *Heimlichkeit der gleichen inneren Konstriiktion*[5]_^_*(o* sintagmă intraductibilă care cred că include ceea ce încercăm noi să formulăm prin termenul „identitate") şi Freud chiar a folosit termenul în acest context.

Sprijinindu-se astfel pe premisa fundamentală a integrităţii intelectuale, Freud putea lua de bune anumite fundamente ale moralităţii şi, odată cu moralitatea, putea asuma o anumită identitate culturală. Pentru el, Eul stătea ca un patrician prudent şi uneori dibaci nu numai între anarhia instinctelor primare şi furia conştiinţei morale arhaice, ci şi între presiunea convenţiilor clasei superioare şi anarhia spiritului de turmă. Purtătorul unei asemenea identităţi îşi putea întoarce privirea dezgustată de la evoluţiile de masă care ameninţau să arunce o umbră de îndoială asupra autodeterminării Eului său. Aşadar, absorbit de simptome care caracterizează defensele Eului conturat, psihanaliza a avut, la început, puţine de spus despre modul în care se dezvoltă (sau nu reuşeşte să se dezvolte) sinteza Eului din solul organizării sociale.

Fondatorii şi primii practicieni ai psihanalizei s-au concentrat pe un singur demers: onestitatea introspectivă în serviciul autocunoaşterii. De când aceasta a devenit principiul conducător al metodei psihanalitice şi proba de foc pentru discipoli şi pacienţi de pretutindeni, au devenit remarcabil de puţin cunoscute virtuţile particulare ale vieţii care au oferit micilor Oedip şi Electra din alte

medii culturale o participare entuziastă la un stil de viaţă. Alianţa Supraeului cu un sentiment înalt al identităţii culturale a rămas neglijată: e vorba despre modurile prin care un mediu dat permite şi cultivă autoabandonul în formele pasiunii sau raţiunii, ale ferocităţii sau rezervei, pietăţii sau scepticismului, obscenităţii sau decenţei, blândeţii sau durităţii, carităţii sau mândriei, vicleniei sau corectitudinii. De fapt, toate varietăţile accentuate de manifestare culturală cu excepţia celor care ţin de un *Bildimg* intelectual din care psihanaliza a fost o parte constitutivă devin suspecte ca transparente deghizări ipocrite sau defense, toate fiind bastioane costisitoare împotriva
Se-ului şi (la fel ca Supraeul) înrudite cu Eul şi periculos de aproape de acesta. Deşi este adevărat, desigur, că aceste valori directoare s-au aliat întotdeauna cu brutalitatea şi
mărginirea spiritului, ele au inspirat, cu toate acestea, dezvoltările culturale ale omului şi nu pot fi omise din balanţa psihologică a trecutului, prezentului şi viitorului.

Aşa se face că începem să conceptualizăm problema identităţii chiar în momentul istoric când ea devine o problemă. întreprindem acest demers într-o ţară (SUA) care încearcă să făurească o superidentitate din toate identităţile importate prin imigranţii ei şi facem acest lucru într-un moment când mecanizarea care creşte rapid ameninţă aceste identităţi fundamental agrare şi patriciene şi în ţara lor de origine.

Aşadar, studiul identităţii devine la fel de strategic în vremurile noastre aşa cum era studiul sexualităţii pe vremea lui Freud. Totuşi, o asemenea relativitate istorică în dezvoltarea unui domeniu nu pare să excludă consistenţa unui plan de fundal şi o priză continuă la faptul observabil. Descoperirile lui Freud privind etiologia sexuală a părţii nevrotice a afecţiunii mentale sunt la fel de adevărate pentru pacienţii noştri aşa cum au fost pentru ai lui; în timp ce povara pierderii identităţii care iese în evidenţă în consideraţiile noastre a marcat probabil pacienţii lui Freud ca şi pe ai noştri, aşa cum ar arăta rcintcrprctărilci!.. Aşadar, perioade diferite ne permit să observăm, într-o formă temporar exagerată, aspecte diferite ale unor părţi esenţial inseparabile ale personalităţii.

în această a patra şi ultimă parte, voi explora problemele identităţii legate de intrarea în revoluţia industrială a trei mari ţări: America, Germania şi Rusia. Interesul nostru special va fi nevoia, existentă la tinerii din toate aceste ţări, de o conştiinţă nouă, fraternă, şi de o identitate mai incluzi vă şi necesarmente industrială.

Voi începe cu SUA, deşi procedez astfel cu o ezitare profundă. în ultimii ani, foarte multe cărţi şi articole despre structura caracterială a naţiunilor au arătat destul de clar că acest subiect este încă foarte dificil în general şi, în această ţară, unul aproape interzis.

Ideea este că e aproape imposibil (cu excepţia ficţiunii) să scrii *în* America *despre* America *pentru* americani. Poţi, ca american, să mergi în insulele South Sea şi să scrii la întoarcere; poţi, ca străin, să călătoreşti în America şi să scrii la plecare; poţi, ca imigrant, să scrii în timp ce te statorniceşti în noua ţară; te poţi muta dintr-o parte a ţării în alta sau dintr-o „clasă" a ţării în alta şi să scrii în timp ce eşti cu un picior în fiecare din aceste locuri. Dar, în final, întotdeauna scrii despre cum e să vii şi să pleci, despre schimbare sau stabilizare. Scrii despre un proces de care eşti mai mult sau mai puţin ataşat, dar de care eşti întotdeauna impulsionat, iar stilul tău devine nestăpânit în viteza exprimărilor ditirambice sau indignate.

Singurul fel american sănătos de a scrie despre America este să dai frâu liber unei nemulţumiri şi să exagerezi. Totuşi, acest lucru necesită o înzestrare specială şi o anumită tradiţie intelectuală, niciuna din ele nefiind uşor la îndemână.

Mă voi limita, aşadar, la a afirma, din punctul de vedere al cuiva care a

practicat şi predat psihanaliza în această ţară, ce tip de sentiment al identităţii şi ce tip de pierdere a identităţii par să se dezvăluie la pacienţii americani, mari şi mici.

!!_Sigmund Freud, „Morala sexuală «culturală» şi nevrozitatea modernă" (1908), în *Opere esenţiale*, voi. 9, Ed. Trei, 2010.

flTraducerea literală ar fi „familiaritatea secretă internă a unei constituţii psihice identice". Sigmund Freud, „Ansprache an die Mitglieder des Vereins B'nai B'rith" (1926), *Gesammelte Werke,* Voi. XVI, Imago Publishing Co., Ltd. Londra, 1941. În acest discurs, Freud a vorbit despre relaţia lui cu evreitatea şi a respins credinţa religioasă şi mândria naţională ca fiind „legături primare". Apoi, el a indicat în termeni poetici mai degrabă decât ştiinţifici, o atracţie deopotrivă inconştientă şi conştientă faţă de evreitate: emoţii puternice, neverbalizate („viele dunkle Gefiihlsmăchte") şi conştiinţa limpede a unei identităţi interioare („die klare Bewusstheit der inneren Identität"). În final, el menţionează două trăsături pe care crede că le datorează moştenirii sale evreieşti: libertatea faţă de prejudecăţi care îngustează intelectul şi disponibilitatea de a trăi contra curentului.

i!_Vczi articolul meu „Reality and Actuality", *J. Amer. Psa. As soc.,* 1962, 10:451-473. (E.H.E.)

CAPITOLUL 8

Reflecţii asupra identităţii americane **1. Polarităţi**

Este o banalitate să spui că orice am putea considera a fi o calitate cu adevărat americană se poate arăta că îşi are opusul la fel de caracteristic. Se poate bănui că acest lucru este adevărat despre toate „caracterele naţionale" sau (aşa cum prefer să le numesc) identităţile naţionale, atât de adevărat încât s-ar putea mai degrabă începe decât încheia cu afirmaţia că identitatea unei naţiuni decurge din felurile în care istoria, să zicem aşa, a contrapus anumite potenţialităţi opuse, modurile în care ridică această contrapondere la un stil de civilizaţie unic sau o lasă să se dezintegreze într-o simplă contradicţie.

Această ţară dinamică îşi supune locuitorii la contraste mai extreme şi la schimbări mai abrupte în timpul unei vieţi sau generaţii decât este în mod normal cazul cu alte naţiuni. Cei mai mulţi dintre locuitorii ei se confruntă, în propriile vieţi sau în vieţile celor mai apropiate rude, cu alternative marcate de polarităţi, cum ar fi: drumuri deschise pentru imigraţie şi insule tradiţionale suspicioase; internaţionalism deschis şi izolaţionism sfidător; competiţie excesivă şi cooperare slabă şi multe altele. Influenţa sloganurilor contradictorii asupra dezvoltării Eului individual depinde probabil de coincidenţa stadiilor nucleare ale Eului cu schimbări majore din aventurile geografice şi economice ale familiei.

Procesul formării identităţii americane pare să susţină identitatea unui Eu individual atâta timp cât poate păstra tendinţa către o libertate a alegerii. Individul
trebuie să poată să se convingă că următorul pas depinde de el şi că, indiferent unde stă sau unde merge, el are întotdeauna opţiunea de a pleca sau de a se întoarce în direcţia opusă dacă aşa alege să facă. în această ţară, emigrantul nu vrea să i se spună să plece, nici omul sedentar nu vrea să i se zică să stea unde este; deoarece stilul de viaţă (şi istoricul familial) al fiecăruia conţine elementul opus ca alternativă potenţială pe care el doreşte s-o considere ca fiind cea mai personală şi individuală decizie.

Aşadar, americanul funcţional, ca moştenitor al unei istorii a contrastelor extreme şi schimbărilor bruşte, îşi fundamentează identitatea finală a Eului pe o combinaţie ezitantă de polarităţi dinamice cum ar fi migraţia şi sedentarismul, individualismul şi uniformizarea, competiţia şi cooperarea, evlavia şi gândirea liberă, responsabilitatea şi cinismul etc.

în timp ce observăm elaborări extreme ale uneia sau alteia din aceste polarităţi în tipurile regionale, ocupaţionale şi caracteriologice, analiza dezvăluie că extremele (de rigiditate şi ezitare) conţin o defensă interioară împotriva ceileilate extreme opuse, care este întotdeauna implicată, profund temută sau sperată în secret.
în general, pentru a-şi păstra deschise opţiunile, americanul trăieşte cu două seturi de „adevăruri": un set de principii religioase sau principii politice rostite cu religiozitate şi pronunţat puritane şi un set de sloganuri schimbătoare care arată cu ce anume, la un moment dat, poate scăpa cineva basma curată pe baza a nimic
mai mult decât o bănuială, o toană sau o idee. Astfel, e posibil ca acelaşi copil să fi fost expus succesiv sau alternativ la decizii bruşte care exprimă sloganurile: „Hai s-o tăiem de- aici", respectiv „Să rămânem şi să nu le permitem nemernicilor să intre", ca să nu le amintim decât pe cele mai larg răspândite. Fără nicio pretenţie de logică sau de a fi un principiu, sloganurile sunt suficient de convingătoare pentru cei implicaţi pentru a justifica acţiunea fie în cadrul, fie chiar în afara legii (în măsura în care se întâmplă să fie aplicată sau uitată, în funcţie de climatul local schimbător). Sloganuri aparent ineficiente conţin perspective temporale şi spaţiale la fel de profund înrădăcinate cum sunt cele elaborate în sistemele sioux sau yurok; ele sunt experimente în spaţiul-timp colectiv cu care sunt coordonate defensele individuale ale Eului. Dar ele se schimbă, deseori radical, în timpul uneia şi aceleiaşi copilării.
O istorie adevărată a identităţii americane ar trebui să coreleze observaţiile lui Parrington asupra continuităţii gândirii explicitate cu istoria bogată a sloganurilor americane discontinue care domină opinia publică în chioşcuri şi birouri, în tribunale şi presa cotidiană. Deoarece pare să existe, în principii şi în concepte, o polaritate înviorătoare între pe de o parte aristocraţia intelectuală şi politică ce, atentă la precedente, străjuieşte o măsură de gândire coerentă şi, pe de altă parte, puternica dominaţie a maselor ce par să prefere sloganurile schimbătoare principiilor durabile. Această polarizare nativă a aristocraţiei şi ochlocraţiei (admirabil sintetizată de Franklin D. Roosevelt) domină democraţia americană mai eficient decât par să
realizeze susţinătorii şi criticii marii clase de mijloc americane. Această clasă de mijloc americană, condamnată de unii ca personificând osificarea a tot ceea ce este mercenar şi filistin în această ţară, ar putea reprezenta doar o serie tranzitorie de încercări supracompensatoare de a se statornici, ezitant, într-un cadru de viaţă definit de locuinţa bine plasată, de şemineu, cont bancar şi maşină; ceea ce nu exclude, aşa cum ar trebui s-o facă o clasă socială, o mare mobilitate şi un potenţial cultural nesigur de identitatea lui finală. Statutul are o astfel de relativitate într-o societate mai mobilă: el seamănă mai mult cu un lift decât cu o platformă; este un vehicul, mai degrabă decât un ţel.
Toate ţările, şi în special cele mari, îşi complică în felul lor propriul progres prin înseşi premisele istoriei lor de început. Trebuie să încercăm să formulăm modul în care contradicţiile istoriei americane ar putea să-i expună tineretul la un scurtcircuit emoţional şi politic şi să-i pericliteze astfel potenţialul dinamic.

2. Mama dominatoare

în ultimii ani, observaţiile şi avertismentele profesioniştilor din psihiatrie ai acestei ţări au convers din ce în ce mai mult spre două concepte: „personalitatea schizoidă" şi „respingerea maternă". în mod esenţial, acest lucru înseamnă nu numai că mulţi oameni nu mai sunt activi ca urmare a dezangajării psihotice faţă de realitate, ci şi că la mult prea mulţi, deşi nu sunt bolnavi în mod manifest, pare totuşi să le lipsească un anumit tonus al Eului şi o anumită reciprocitate în relaţiile sociale. Cineva ar putea râde de această

sugestie, indicând spiritul individualismului şi gesturile de animaţie şi prietenie jovială ce caracterizează marea parte a vieţii sociale din această ţară, dar psihiatrii (în special după experienţa şocantă din timpul ultimului război de a fi forţaţi să respingă sau să trimită acasă sute de mii de „psihonevrotici") văd altfel acest lucru. Zâmbetul fals ce însoţeşte o mină a unei adaptări perfecte, încadrat în modurile standardizate de manifestare a autocontrolului, nu adăposteşte întotdeauna acea spontaneitate autentică ce ar menţine de una singură personalitatea suficient de intactă şi flexibilă pentru a o face suficient de funcţională.

Pentru toate acestea, psihiatrii tind să dea vina pe mama dominatoare „Mom". Anamneză după anamneză afirmă că pacientul a avut o mamă rece, o mamă dură, o mamă care respinge sau o mamă hiperposesivă, hiperprotectoare. Anamnezele sugerează faptul că pacientul, când era sugar, nu a fost făcut să se simtă confortabil în lume, cu excepţia cazurilor în care se purta în anumite feluri, incompatibile cu orarul nevoilor şi potenţialităţilor unui copil mic şi în sine contradictorii. Ele sugerează că mama domina tatăl şi, deşi el le-a oferit copiilor mai multă tandreţe şi înţelegere, într-un final i-a dezamăgit din cauza a ceea ce „împrumuta" de la mamă. Treptat, ceea ce începuse ca mişcare spontană în mii de fişe clinice a devenit un vădit sport literar în cărţi ce condamnau mamele din această ţară ca fiind „sufocante" şi „generaţii de vipere".

Cine e această „mamă dominatoare"? Cum şi-a pierdut ea bunul renume? Cum de a putut deveni o scuză pentru tot ceea ce este putred în naţiune şi subiect al isteriilor literare? E această mamă sufocantă cu adevărat de vină?

Desigur, într-un sens clinic, a „da vina pe" înseamnă doar ceea ce profesionistul informat consideră cu sinceritate a fi cauza fundamentală a nenorocirii. Dar în mare parte a muncii noastre psihiatrice există un subtext de triumf răzbunător, ca şi cum un personaj negativ a fost reperat şi încolţit. Culpa ataşată mamelor acestei ţări (şi anume că sunt frigide, îşi resping copiii şi îşi domină familiile cu o autoritate excesivă) conţine ea însăşi un subtext de pedeapsă moralistă specifică. Fără îndoială, atât pacienţii, cât şi profesioniştii din psihiatrie au fost învinovăţiţi prea mult când erau copii; acum, ei îşi învinovăţesc mamele deoarece cauzalitatea a devenit strâns legată de vinovăţie.

A fost, desigur, o nedreptate răzbunătoare să dăm numele de „mamă dominatoare" („Mom") unui tip periculos de mamă, un tip caracterizat aparent de o serie de contradicţii fatale în calitatea ei de mamă. O asemenea nedreptate poate fi explicată şi justificată numai prin obiceiul jurnalistic al antitezei senzaţionaliste — o dimensiune a obiceiurilor publicistice din ziua de astăzi. Este adevărat că, atunci când soldatul american „psihonevrotic" s-a simţit nepregătit pentru viaţă, el şi-a învinovăţit (tacit şi adesea inconştient) mama, şi că expertul s-a simţit obligat să fie de acord cu el. Dar este adevărat şi că drumul de la oraşul civilizat la tranşee a fost mai lung (din punct de vedere geografic, cultural şi psihologic) decât drumul spre liniile frontului din oraşele natale ale naţiunilor care puteau fi atacate şi fuseseră atacate sau care se pregătiseră ele însele să atace patria altor popoare şi acum se temeau pentru ţara lor. Pare absurd să învinovăţim familia americană pentru eşecuri, dar să-i negăm meritul pentru uriaşa realizare umană a depăşirii acestei distanţe.

Aşadar, „mama dominatoare", ca alte prototipuri similare din alte ţări (vezi „tatăl neamţ" care va fi discutat în capitolul următor), este un mozaic de trăsături ce nu poate aparţine integral vreunei femei. Nicio femeie nu aspiră conştient să fie o asemenea mamă sufocantă, şi totuşi ea ar putea descoperi că experienţa ei converge spre acest *Gestalt*, ca şi cum a fost forţată să-şi asume un rol. Pentru profesionistul din domeniul clinic, eticheta de „mamă dominatoare" e ceva comparabil cu un sindrom psihiatric „clasic" pe care ajungi

să-l foloseşti ca instrument de evaluare, deşi nu l-ai întâlnit niciodată în stare pură. În benzile desenate ea devine o caricatură, imediat convingătoare pentru toţi. Aşadar, înainte de a o analiza pe
„mama dominatoare" ca fenomen istoric, haideţi să ne concentrăm asupra ei din punctul de vedere al imperativelor patogenice pe care le impune copiilor ei şi prin care îi recunoaştem prezenţa în activitatea noastră clinică:

1. „Mama dominatoare" este autoritatea incontestabilă în chestiuni de *moravuri* şi morală în căminul şi (prin intermediul cluburilor) în comunitatea ei; cu toate acestea, ea îşi permite să rămână, în felul ei, vanitoasă în privinţa înfăţişării, egoistă în cerinţele ei şi infantilă în emoţiile sale.
2. în orice situaţie în care această discrepanţă intră în conflict cu respectul pe care-l cere copiilor ei, ea dă vina pe copii, niciodată pe ea însăşi.
3. Ea menţine astfel artificial ceea ce Ruth Benedict ar numi discontinuitatea dintre statutul copilului şi cel al adultului fără să înzestreze această diferenţă cu o semnificaţie superioară provenită dintr-un exemplu superior.
4. Ea manifestă o ostilitate neobosită faţă de orice expresie liberă a celor mai naive forme de plăcere senzuală sau sexuală din partea copiilor ei şi transmite suficient de clar mesajul că tatăl o oboseşte în dorinţele lui sexuale. Cu toate acestea, pe măsură ce îmbătrâneşte, ea nu mai pare dispusă să sacrifice acele semnale externe ale competiţiei sexuale, cum ar fi rochiile prea tinereşti, puseurile de exhibiţionism şi „machiajul". în plus, devorează manifestările sexuale din cărţi, filme şi bârfe.

5. Ea le predică copiilor autocenzura şi autocontrolul, dar este incapabilă să se

abţină de la mâncare pentru a mai încăpea în rochia preferată.
6. Se aşteaptă ea şi copiii ei să fie duri cu ei înşişi, dar este preocupată până la ipohondrie de propria persoană.
7. Susţine valorile superioare ale tradiţiei, deşi ea însăşi nu vrea să devină „bătrână". De fapt, îi este extrem de frică de acest statut care, în trecut, reprezenta rodul unei vieţi împlinite, şi anume statutul de bunică.

Toate acestea vor fi suficiente ca să indice că „mama dominatoare" e o femeie ale cărei rămăşiţe de infantilism se combină cu o senilitate avansată pentru a înghesui intervalul mediu al feminităţii mature, devenind astfel absorbită de sine şi inertă. De fapt, ea nu are încredere în propriile sentimente de femeie şi mamă. Chiar îngrijorările ei exagerate nu oferă încredere, ci neîncredere. Dar mai trebuie spus că această „mamă dominatoare" (sau, mai bine, orice femeie care pare în ochii ei şi ai celorlalţi că seamănă cu o „mamă dominatoare" stereotipă) nu este fericită, nu se simte bine în pielea ei şi este dominată de anxietatea că viaţa ei n-a avut niciun rost. Ştie că copiii ei nu o iubesc cu adevărat, în ciuda cadourilor de Ziua Mamei. „Mama dominatoare" e o învinsă, nu o învingătoare.

Presupunând, aşadar, că acesta este un „tip", o imagine compozită de o suficientă relevanţă pentru epidemiología conflictului nevrotic în această ţară, a-l explica necesită evident o colaborare dintre istoric, sociolog şi psiholog şi un tip nou de istorie, care în acest moment se presupune că se află într-un stadiu impresionist
şi senzaţionalist. Desigur, „mama dominatoare" este o caricatură stereotipă de contradicţii existente, apărute din schimbările intense, rapide şi încă neintegrate ale istoriei americane. Pentru a-i afla începutul, ar trebui probabil să refacem paşii acestei istorii spre vremurile când depindea de femeia americană să adopte, pe baza multor tradiţii importate, o tradiţie comună şi să întemeieze pe ea educaţia copiilor şi stilul vieţii ei casnice, când a depins de ea să stabilească noi obiceiuri ale vieţii sedentare pe un continent populat iniţial de bărbaţi care în ţările lor de origine, dintr-un motiv sau altul, nu voiseră să fie

„îngrădiţi". Acum, în frica de a se mai supune vreunei autocraţii externe sau interne, aceşti bărbaţi au insistat să-şi păstreze ca provizorie noua lor identitate culturală până în punctul în care femeile au trebuit să devină autocratice în cerinţele lor pentru o minimă ordine.

Femeia americană din comunităţile de frontieră era obiectul unor rivalităţi intense ale bărbaţilor duri şi deseori disperaţi. În acelaşi timp, ea a trebuit să devină cenzorul cultural, conştiinţa religioasă, arbitrul estetic şi profesorul. în acea economie dură a începuturilor, cioplită din natura aspră, ea a fost figura care a contribuit la aspectele mai delicate ale traiului şi la acea spiritualitate fără de care comunitatea se destramă. în copiii ei, ea a văzut bărbaţii şi femeile viitorului care se vor confrunta cu dihotomia dintre un sedentarism rigid şi schimbătoarea viaţă migratoare. Ei trebuie să fie pregătiţi pentru orice extreme din mediul social şi întotdeauna pregătiţi să caute noi ţeluri şi să lupte pentru ele în contextul unei competiţii nemiloase. Deoarece, la urma urmei, e mai bine să fii păcătos decât
fraier.

Am sugerat că mamele sioux şi yurok au fost înzestrate cu o putere instinctivă de adaptare care le-a permis să dezvolte metode de educare a copilului adecvate pentru ca aceştia să devină vânători şi soţii de vânători într-o societate nomadă sau pescari şi culegători de
ghinde într-o societate sedentară. Cred că mama americană a reacţionat la situaţia istorică pe acest continent prin ajustări inconştiente similare când a dus mai departe tiparele de educaţie anglo-saxone ce urmau să evite îmblânzirea unor potenţiali grăniceri printr-o mămoşeală protectoare. Cu alte cuvinte, consider că ceea ce se numeşte acum atitudinea „de respingere" a femeii americane este o eroare modernă bazată pe o virtute istorică proiectată pentru o ţară mare, în care realitatea dominantă era frontiera pe care o evitai, o căutai sau încercai să o ignori.

De la frontieră, eu şi cu prietenul meu sociolog ar trebui să ne îndreptăm spre puritanism ca forţă decisivă în crearea maternităţii americane şi a caricaturii ei moderne, „mama dominantă". Ar trebui să ne amintim că acest puritanism îndelung hulit a fost odată un sistem de valori menit să diminueze în bărbaţi şi femei vitalitatea exuberantă, poftele puternice şi individualitatea puternică. În legătură cu culturile primitive, am discutat faptul că o cultură vie îşi are echilibrele care o fac durabilă şi suportabilăjtentru majoritatea membrilor ei. Dar schimbările istoriei periclitează acest echilibru. În timpul scurtei istorii americane, evoluţii rapide s-au unit cu puritanismul într-un asemenea fel, încât au contribuit la tensiunea afectivă
dintre mamă şi copil. Printre acestea, menţionăm migraţia continuă a populaţiei native, imigraţia necontrolată, industrializarea, urbanizarea, stratificarea socială şi emanciparea femeii. Acestea sunt unele din influenţele care pun puritanismul într-o postură defensivă, iar un sistem poate ajunge rigid atunci când devine defensiv. Puritanismul, dincolo de a defini păcatul sexualităţii pentru oamenii viguroşi şi voluntari, s-a extins treptat spre întreaga sferă a trăirii corporale, compromiţând întreaga senzualitate (inclusiv relaţiile matrimoniale) şi răspândindu-şi frigiditatea în ariile sarcinii, naşterii, creşterii sugarului şi educaţiei. Rezultatul a fost naşterea unor bărbaţi incapabili să înveţe de la mamele lor să iubească binele senzualităţii înainte să înveţe să-i urască utilizările păcătoase. În loc de a urî păcatul, ei au învăţat să nu aibă încredere în viaţă. Mulţi au devenit puritani fără credinţă sau zel.

Desigur, frontiera a rămas influenţa decisivă, care a servit la stabilirea în identitatea americană a polarizării extreme care o caracterizează. Polaritatea iniţială consta în cultivarea polilor sedentarismului şi migraţiei deoarece aceleaşi familii, aceleaşi mame au fost forţate să pregătească bărbaţi şi femei care să prindă rădăcini în viaţa comunităţii şi în stratificarea socială treptată a

noilor sate şi oraşe şi, în acelaşi timp, să pregătească aceşti copii pentru posibilele greutăţi fizice ale traiului la frontiere. Şi oraşele au dezvoltat existenţa lor sedentară şi şi-au orientat viaţa interioară spre băncile de lucru şi pupitre, cămin şi altar, în timp ce prin ele, pe drumuri şi căi ferate, treceau străini care lăudau Dumnezeu ştie ce raiuri pământeşti. Trebuia fie să-i urmezi, fie să rămâi şi să te lauzi şi mai tare. Ideea este că ispita frontierei, tentaţia de a pleca, i-a forţat pe cei care au rămas să devină defensivi în sedentarismul şi mândria lor. într-o lume care a dezvoltat sloganul „Dacă poţi vedea coşul de fum al casei vecinului, e timpul să pleci", mamele au trebuit să crească fii şi fiice care vor fi hotărâţi să ignore chemarea frontierei, dar care ar pleca cu o hotărâre egală dacă ar fi forţaţi să plece sau ar alege s-o facă. Cu toate acestea, când au devenit prea bătrâni, n-au mai avut de ales şi au rămas să susţină cea mai sectară, cea mai uniformizată aderenţă. Cred că frica de a deveni prea bătrân pentru a alege este cea care a dat senectuţii şi morţii un renume prost în această ţară. Doar de puţin timp au găsit cuplurile vârstnicilor o soluţie, sistemul naţional de rulote, care le permite să călătorească perpetuu şi să moară „pe drum".

Ştim cum problemele imigrantului şi migrantului, ale emigrantului şi refugiatului s-au suprapus unele peste altele pe măsură ce arii mari au devenit locuite permanent şi au început să aibă o istorie. Pentru americanul nou, care avea tradiţia regională a stratificării sociale, nou-veniţii au ajuns din ce în ce mai mult să fie caracterizaţi de faptul că fug de un lucru sau altul mai degrabă decât de valorile comune pe care le căutau; mai existau şi masele de sclavi ignoranţi sau amăgiţi ai pieţei industriale a muncii aflate în expansiune. Pentru şi împotriva tuturor acestor noi americani, mamele americane au trebuit să întemeieze noi standarde morale şi teste rigide de superioritate socială.

Pe măsură ce America a devenit proverbialul creuzet, atitudinea hotărâtă a femeii anglo- saxone a fost cea care a asigurat că, din toate ingredientele amestecului, puritanismul (aşa cum era atunci) va fi cea mai răspândită aromă. Tipul anglo-saxon mai vechi a devenit tot mai rigid, deşi cumsecade şi blând în felul său. Dar şi fiicele imigranţilor au încercat frenetic să imite standardele de conduită pe care nu le învăţaseră în copilărie. Cred că în acest punct îşi are originea personalitatea înălţată prin propriile puteri ca pandant feminin al bărbatului înălţat prin propriile puteri; aici găsim originea popularului concept american al unui „eu" orgolios şi superficial care îşi este sursă şi arbitru. De fapt, psihanaliza copiilor imigranţilor dezvăluie în ce măsură, ca primii americani adevăraţi din familie, ei au devenit părinţii culturali ai părinţilor lor.

Această idee a unui Eu ce s-a „realizat" prin propriile puteri a fost la rândul ei consolidată şi totuşi modificată de industrializare şi stratificarea socială. De exemplu, industrializarea a adus cu sine educaţia mecanizată a copilului. Era ca şi cum această nouă lume a maşinilor, făurită de om, care urma să înlocuiască „bucăţi din natură" şi „vânatul", îşi oferea puterea de stăpânire numai celor care deveneau ca ea, aşa cum populaţia sioux „devenea" bizonul şi populaţia yurok, somonul. Aşadar, a început o mişcare în educaţia copilului care tindea să ajusteze organismul uman de la bun început printr-o punctualitate maximă pentru a-l transforma într-o anexă standardizată a lumii industriale. Această mişcare n-a ajuns deloc la final nici aici, nici în ţările unde producţia industrială şi-a propus să devină ca a noastră. în urmărirea adaptării la maşină şi a stăpânirii ei, mamele americane (în special cele din clasa de mijloc) s-au trezit că uniformizează şi hiperadaptează copiii, de la care se aştepta ca mai târziu să personifice însăşi individualitatea virilă care, în trecut, fusese una din caracteristicile americane remarcabile. Pericolul

rezultant a fost cel de a crea, în loc de individualism, o uniformă aparenţă de individualitate.
Ca şi cum toate acestea n-ar fi fost de ajuns, decalajul social dintre unele clase şi regiuni, nu mari, dar influente, s-a combinat cu rămăşiţele modelelor aristocraţiei europene pentru a crea idealul de lady, al femeii care nu numai că nu are nevoie să muncească, dar care, de fapt, este mult prea copilăroasă şi prea intenţionat neinformată ca să poată înţelege măcar ideea de muncă. Această imagine, în cele mai multe părţi ale ţării cu excepţia Sudului, a fost curând contestată de idealul femeii emancipate. Acest nou ideal părea să solicite egalitatea de oportunităţi, dar este bine cunoscut cum a ajuns, în schimb, să reprezinte destul de des un simulacru al identităţii în privinţa înzestrărilor fizice, un drept de a se purta masculin.
Aşadar, în atributele ei iniţiale, femeia americană era o companioană potrivită şi eroică a bărbatului postrevoluţionar, posedat de ideea libertăţii faţă de autocraţia oricărui om şi
bântuit de teama că nostalgia faţă de patrie şi supunerea faţă de un rege îl pot face să cedeze în faţa unei sclavii politice. Mama a devenit „dominatoare" când tatăl a devenit doar un ..tati". sub impactul aceloraşi discontinuităţi istorice. Deoarece, la urma urmei, „mămoşirea" sufocantă este doar un paternalism dislocat. Mamele americane au intrat în rolul de bunic, de „taică", pe măsură ce taţii au renunţat la rolurile lor dominatoare din cadrul familiei, educaţiei şi vieţii culturale. Descendenţii postrevoluţionari ai Părinţilor Fondatori ai Naţiunii
şi-au forţat femeile să fie mame *şi* taţi, în timp ce ei au continuat să cultive rolul fiilor liberi.
Nu pot încerca să evaluez ponderea tulburărilor emoţionale a acestei ţări. Simplele statistici despre tulburările mentale severe nu sunt de ajutor. Metodele noastre îmbunătăţite de detecţie şi zelul nostru misionar se extind împreună pe măsură ce devenim conştienţi de problemă, astfel încât ar fi greu de spus dacă astăzi ţara are nevroze mai mari şi mai mult sau metode mai adecvate şi mai bune de a le depista, sau amândouă. Dar aş îndrăzni, din experienţa mea clinică, să formulez o *trăsătură* specifică a celor care sunt tulburaţi. Aş spune că, în spatele mândrului său sentiment de autonomie şi sentimentului exuberant de iniţiativă, americanul suferind (care, deseori, arată ca şi cum ar fi cel mai sănătos) îşi învinovăţeşte mama pentru că l-a dezamăgit. Tatăl său, cel puţin după spusele lui, n-are mare legătură cu aceste lucruri, cu excepţia cazului când a fost un om extrem de dur, un individualist de modă veche, un imigrant paternalist sau un „şef din populaţia indigenă. în psihanaliza bărbatului american, durează de obicei foarte mult până să ajungi la înţelegerea că a existat o perioadă timpurie în viaţa lui când tatăl chiar părea mai mare şi mai ameninţător. Chiar şi atunci, există la început un sentiment slab al acestei rivalităţi specifice pentru cucerirea mamei, aşa cum este standardizată această competiţie în complexul Oedip. Este ca şi cum mama încetase să mai fie un obiect al nostalgiei şi al ataşamentului senzual înainte ca dezvoltarea generală a iniţiativei să conducă la o rivalitate cu „babacul". Aşadar, în spatele unui
„complex oedipian" fragmentar pare că există un sentiment adânc incrustat de a fi fost abandonat şi dezamăgit de mamă, reproşul mut din spatele retragerii schizoide. Copilul mic a simţit, se pare, că regresia era inutilă deoarece nu există nimic spre care să regresezi, niciun motiv de a investi afectiv deoarece răspunsul este extrem de nesigur. Ce rămânea erau acţiunea şi mişcarea până în momentul rupturii. Acolo unde şi acţiunea eşua, existau numai retragerea şi zâmbetul standardizat şi, mai târziu, tulburarea psihosomatică. Dar oriunde metodele noastre ne permit să privim mai în profunzime, găsim în cel mai

profund strat convingerea, autoînvinovăţirea cumplită *că copilul a fost cel care şi-a abandonat mama* deoarece s-a grăbit atât de mult să devină independent. Folclorul american subliniază acest complex în forţa lui iniţială în povestea naşterii lui John Henry, un muncitor negru care, conform bine cunoscutei balade, a murit încercând să arate că un bărbat adevărat este egal oricărei maşini. Saga, nu la fel de bine cunoscută, este următoarea!!:

A trăit odată un om numit Johny Henry.

în noaptea în care s-a născut, luna era arămie şi cerul negru. Stelele nu străluceau şi turna cu găleata. Fulgerele străpungeau aerul şi pământul tremura ca o frunză-n vânt. Panterele urlau în desişuri şi fluviul Mississippi năvălea în amonte pe o mie de mile. Copilul John Henry avea deja 20 de kilograme.

Cei din jurul lui nu ştiau ce să creadă despre el. S-au uitat la el, apoi au plecat

să privească fluviul.

— Vocea lui e groasă ca cea a predicatorului, spuse maică-sa.

— Umerii lui sunt ca ai unui salahor de la fabrica de bumbac, spuse taică-său.

— Are gingiile vinete ca ale vraciului, spuse doica.

— Poate voi predica, spuse John Henry, da' n-o să fiu predicator. S-ar putea să învârt bumbacul, dar n-o să fiu salahor la fabrica de bumbac. Poate am gingiile vinete ca un vraci, dar n-o să fiu prieten cu spiritele. Fiin'că numele meu e John Henry şi, când oamenii o să-mi rostească numele, vor şti că sunt un bărbat adevărat.

— Numele lui e John Henry, zise maică-sa. E clar ca bună ziua.

— Şi când îi spui pe nume, zise taică-su, ştii că e un bărbat adevărat. Cam pe-

atunci, John Henry s-a ridicat din pat şi şi-a întins oasele.

— Nu-i ora cinei? întrebă el.

— Sigur că e, spuse maică-sa.

— Şi poţi mânca şi dup-aia, spuse taică-su.

— Şi mult dup-aia, spuse doica.

— Câinii au mâncat? întrebă John Henry.

— Da, spuse maică-sa.

— Toţi câinii au mâncat, spuse taică-su.

— De mult, spuse doica.

— Păi şi-atunci, eu-s mai prejos decât ei? spuse John Henry.

Spunând astea, John Hernry se înfurie. S-a lăsat pe spate în pat şi i-a rupt traversele. Şi-a deschis gura şi a urlat, stingând lampa. A scuipat şi a stins focul. „Nu mă mâniaţi", spuse John Henry, iar tunetul bubui în cer. „Nu mă mâniaţi în ziua naşterii mele, că mă sperii până şi eu de mine când mă înfurii."

Şi John Henry s-a ridicat în mijlocul camerei şi le-a spus ce voia să mănânce. „Aduceţi-mi patru oase cu şuncă şi o oală cu varză", spuse el. „Aduceţi-mi napi înalţi cât pomii şi puneţi pe ei... Aduceţi-mi pâine de porumb rece şi supă caldă să alunece pe gât. Aduceţi-mi două falei de porc şi un ceaun cu fasole pestriţă. Aduceţi-mi o tigaie cu biscuiţi iuţi şi o carafă de melasă. Că numele meu e John Henry şi acum vă zic „Pe curând".
Aşa că John Henry a plecat din casă şi departe de ţinutul Black River, acolo unde se nasc toţi salahorii buni.
Există, desigur, poveşti analoge în alte ţări, de la Hercule la Buslaev. Există însă momente anume în această poveste pe care le simt ca fiind specific americane. A caracteriza tipul de umor folosit aici ar necesita o abordare obiectivă dincolo de mijloacele mele prezente. Dar trebuie să reţinem, ca punct de reper, faptul că John Henry începe cu o apăsare imensă: enormul lui apetit e zădărnicit; imploră: „Nu mă mâniaţi în ziua când m-am născut"; rezolvă dilema sărind în picioare şi lăudându-se cu dimensiunile stomacului său nu se va dedica niciunei identităţi aşa
cum ar putea fi anticipată de semnele naşterii; şi pleacă să devină un bărbat adevărat înainte de orice încercare de a i se oferi ceea ce a cerut.

3. John Henry

Acelaşi John Henry este eroul unei legende care povesteşte cum, chiar în clipa morţii lui, a demonstrat triumful trupului uman asupra maşinii:

De-un sfredel cu aburi de fac rost.

Zise căpitamd.

Am să-l pun la treabă.

Piatra praf o fac. Doamne, praf o fac.

Zise şi John Henry:

Omu-i om, nimic mai mult, da' nu pot să tac. Căpitane, cum mă vezi.

Cu ciocamd ăsta-n mână, midt mai bine mă ia gaia. Decât să mă las bătut de

maşina aia. Doamne, de maşina aia.^_

Melodia acestei balade, conform fraţilor Lomax, „îşi are sursa într-o melodie scoţiană, asemănătoare baladelor medievale, dar conţinutul ei este curajul bărbatului obişnuit" care crede până la sfârşit că valoarea unui om constă doar în bărbăţia sa.
Aşadar, John Henry este unul din modelele ocupaţionale ale oamenilor rătăcitori de la graniţa în extindere şi care se confruntau cu noi lumi geografice şi tehnologice ca oameni fără niciun trecut. Ultimul model rămas pare să fie cowboy-ul, care le-a moştenit lăudăroşenia, apăsările, dependenţa de călătorie, neîncrederea în legăturile personale, concentrarea lor libidinală şi religioasă pe limitele anduranţei şi îndrăznelii, dependenţa lor de .jivine" şi climate.
Aceşti muncitori au dezvoltat până la înseşi limitele emoţionale şi societale imaginea bărbatului fără rădăcini, bărbatul fără mamă şi fără femeie. Mai târziu în această carte vom susţine că această imagine este doar una dintr-o varietate particulară de noi imagini existente în jurul lumii; numitorul lor comun este copilul născut liber care devine un adolescent emancipat şi un bărbat care respinge conştiinţa morală a tatălui său şi nostalgia pentru mamă, supunându-se numai faptelor crude şi disciplinei fraterne. Aceşti muncitori se lăudau ca şi

cum s-ar fi făurit singuri mai aprigi decât cele mai sălbatice jivine şi mai duri decât orice metal forjat:
Sunt crescut în desişuri, alăptat de o ursoaică polară cu nouă rânduri de dinţi, cu o blană dublă, coaste de oţel, intestine de sârmă şi o coadă de sârmă ghimpată şi nu-mi pasă pe unde-mi vâjâi coada. Iuhuhuf!!
Ei au preferat să rămână anonimi astfel încât să poată fi produsul condensat al inferiorului şi superiorului din univers.
Sunt miţos ca un urs, capul mi-e ca al unui lup, sunt alert ca o pumă şi pot rânji ca o hienă până când scoarţa se va desprinde de un buştean cu răşină. Am câte o scânteie din fiecare, de la leu până la sconcs; şi, înainte de încetarea războiului, mă vei numi cu toate poreclele de la Zoo; eu aşa cred că suntff.
Dacă există un totemism preluat de la indieni în toate acestea, există şi un angajament de o inadecvare tragică, deoarece poţi întâmpina un „segment al naturii" identificându-te cu el, dar dacă încerci să fii mai rece şi mai dur decât maşinile, dacă aspiri la intestine de sârmă, intestinele tale te-ar putea trăda.
Când am discutat despre cele două triburi amerindiene, am concluzionat că formele lor particulare de educaţie timpurie erau foarte bine sincronizate cu imaginile lor asupra lumii şi rolurile economice din ele. Numai în miturile, ritualurile şi rugăciunile lor am găsit referiri la ceea ce-i costase forma lor particulară de izgonire din raiul infantil. într-o naţiune măreaţă şi diversă ca America, există vreo formă de viaţă populară care să poată reflecta tendinţele tipice din relaţia timpurie cu mama?
Cred că, în esenţă, cântecul popular este pandantul psihologic din ţinuturile agricole al incantaţiilor primitivilor. Aşa cum am văzut, cântecele primitivilor sunt adresate îngrijitorilor Supranaturali: aceşti oameni îşi pun toată nostalgia pentru paradisul pierdut al pruncieі în cântecele lor pentru a le face convingătoare prin magia lacrimilor. Totuşi, cântecele populare exprimă nostalgia truditorilor care au învăţat să supună solul cu instrumente dure, mânuite cu sudoarea frunţii lor. Dorul lor pentru o casă reîntregită este cântat ca recreaţie după muncă şi, deseori, ca acompaniament al ei, dacă nu ca instrument auxiliar, în cântecele lor de muncă.
În „melodiile sale de dragoste de odinioară", cântecul american a moştenit o mare parte din profunzimea discretă a cântecului popular european: „Negru, negru, negru e părul iubitei mele". Dar supravieţuieşte în principal în melodiile sale amintirea văilor adânci, a morilor liniştite şi a fetişcanelor dulci din „lumea veche". În cuvintele lui schimbătoare, cântecul popular din SUA cultivă intenţionat „personalitatea clivată" care, mult mai târziu, va pătrunde în melodia epocii jazzului. Discrepanţa dintre melodie şi vers este atestată deja în, pare-se, cel mai vechi cântec american, „Muntele Springfield". Cele mai duioase melodii ar putea însoţi atât cele mai sângeroase, cât şi cele mai neruşinate versuri; chiar şi cântecele de dragoste au tendinţa de a disipa sentimentul profund. „Dacă citeşti printre rânduri", spun fraţii Lomax, „nu poţi să nu fii uluit de două atitudini faţă de dragoste exprimate în mod repetat... Dragostea e periculoasă: «Nu-i nimic altceva decât un cuvânt dus de vânt»... Dragostea e comică şi a face curte e o comedie. Se pare că aceşti oameni care nu se temeau de indieni, de singurătate, de vulpi, de păduri, de libertate, de cai sălbatici, de incendiile din prerie, de secetă sau revolvere, aceştia se temeau totuşi de dragosteff."
Aşadar, în înseşi aceste cântece de dragoste găsim nu numai suferinţa de a fi fost abandonat (o temă universală), dar şi teama de a te lăsa în voia emoţiilor profunde, ca nu cumva să fi prins de ele şi rănit de „iubirea eternă".
în loc de romantism, există în multe cântece americane o cramponare îndâijită de urâţenia sărăciei, singurătăţii şi trudei pe un continent pe cât de nemilos, pe

atât de solicitant. Există un accent special pe animalele care sunt o sursă imediată şi constantă de bătăi de cap: „cărăbuşi, oposumi, ratoni, cocoşi, gâşte, câini de vânătoare, sturzi-zeflemitori, crotali, iezi, mistreţi, măgari". Utilizarea animalelor serveşte în special clasa cântecelor absurde şi a jocurilor de cuvinte care pe jumătate trebuie să se ascundă de vigilenţa vârstnicilor severi şi pe jumătate trebuie să dezvăluie tinerilor un soi de aluzii erotice, atunci când la petrecerile „inocente" paşii de dans trebuiau să fie evitaţi şi, totuşi, aproximaţi în „paşi curtenitori":

Doamnele la mijloc, domnii se rotesc.

Noi pândim la stufăriş să-mpuşcăm bizomd.

Fetele-s la şcoală, băiepi se prostesc.

Pe tăpşan zărghipi-aleargă un catâr bătrân.

Şoimu-a căpăcit zăgamd.

Şi zăgamd, cioara.

Noi pândim la stufăriş să-mpuşcăm bizomd[5]*J_.*

Absurdul devine cel mai ireverenţios când are de-a face cu declinul şi sfârşitul vechiturilor lesne de înlocuit. Acestea sunt în mare parte animale: „bătrâna iapă sură", care „nu mai e ce- a fost" sau „bătrânul cocoş roşu" care „nu mai poate croncăni" ori gâscă cenuşie a mătuşii Nancy:

Zi-i lu ' Nancv că-i muri

Gâscă, A bătrână. Aia de-o păstra Ca să umple o saltea. Boboceii-o cam jelesc.

Şi ăi poartă dorul. Dar săraca, vai de ea. Doar o pană mai avea[5]*|*

Ironia amară şi totuşi veselă din ultimul vers se referă la vremurile când, după fraţii Lomax, „o saltea din puf de gâscă era foarte bună pentru somn, deoarece te legăna şi îmbrăţişa şi aproape te acoperea în acelaşi timp". Totuşi, uneori, despărţirea veselă se aplică nedeghizat şi oamenilor:

Nevastă-mea o mierli,

O, Doamne, o mierli.

Şi-atunci râsei cu lacrimi.

Că singur iar voi fi. ff

Exprimarea liberă a acestor sentimente de tipul „la naiba cu vechiturile" şi „nu te lua prea tare în serios" se potriveşte cu multe din cântecele americane care trebuie acompaniate de dans, paşi sau fugă pentru a-şi dezvălui adevăratul spirit. Aici, acţiunea neîntreruptă se uneşte cu referinţe vesele la tehnici de lucru cotidiene ce exprimă crezul american, credinţa în eliberarea magică prin călătorie şi activitate.

Cântecele cowboy-lor, reflectând una din ultimele forme ale căilor specifice şi deviante ale muncitorilor foarte specializaţi de la frontieră, arată o sinteză rafinată a tiparelor de muncă şi a expresiei emoţionale. În timp ce încerca să obosească un cal sălbatic nărăvaş, având grijă ca nu cumva să-şi lase muşchii sabotaţi de frică sau furie, ori în timp ce-şi mâna animalele de-a lungul unei poteci fierbinţi şi prăfuite având grijă ca nu cumva să-şi zorească sau înfurie

vitele care trebuie să fie înmânate stăpânului în stare bună, cowboy-ul fredona melodii din care s-au născut versiunile purificate al cântecului popular. De la un capăt la altul, raţiunea „bocetului cowboy-ului" rămâne pentru el faptul că nu există cale de întoarcere. Există bine cunoscutele cântece lacrimogene ale cowboy-ului care nu-şi va mai vedea vreodată mama, nici „sora dragă", sau care se va întoarce la iubită doar ca să afle că a fost înşelat încă o dată. Dar şi mai răspândit este faptul ciudat că acest bărbat veritabil
devine cumva un fel de mamă, învăţător şi doică viţeilor orfani sau rătăciţi pe care-i mână spre o moarte prematură:

Maică-ta crescut-a-n Texas,

Păscând ciumăfaie şi scaieţi.

Acu ' te hrăneşti cu cactuşi ţepoşi şi căţărători.

Când spre Idaho te îndrepţi.™

El le cântă cântece de leagăn în timp ce viţeii merg prin amurgul preriei, în

sunetul a mii de mici copite:

Uşurel, voi, viţehişi. Ce tot vă-nvârtiţi în jur. Mă cam obosiţi.

Pe sub voi e iarbă, rumegaţi-o blând. Luaţi-o încet, ca să vă ajungi
Şi, deşi declară că „e necazul vostru, ce-mi pasă mie", el se identifică cu aceşti viţeluşi pe care i-a ars cu fierul roşu, i-a castrat şi îngrijit până când a sosit momentul să fie trimişi la abator:

Tu, de-acu' n-ai tată şi nici mamă nu mai ai. Că plecaşi de-acasă — şi-ai lăsat în

urmă tot al tău. Tu, de-acu' n-ai soră şi nici frate nu mai ai. Veşnic departe de-ai

tăi, ca un cowbov, zău.ff
Aşadar, cântecul american afirmă în melodiile lui nostalgia pentru cele vechi, în timp ce în versurile lui exprimă deseori un paradox intenţionat şi persistent, o negare a credinţei în iubire, o negare a nevoii de a avea încredere. El devine astfel o subtilă declaraţie de independenţă.
În această ţară, imaginea omului liber este fundamentată pe aceea a europeanului nordic care, scăpând de legile feudale şi religioase, şi-a dezavuat patria şi a
întemeiat o ţară şi o constituţie pe principiul fundamental al prevenirii reapariţiei autocraţiei. Desigur, această imagine s-a dezvoltat apoi în linii destul de greu de prevăzut pentru acei primi colonişti care doreau numai reinstituirea pe noul continent a unei noi Anglii, o Anglie cu sate la fel de pitoreşti, dar cu mai mare spaţiu de manevră pentru gândirea liberă. Ei n-au putut prevedea stăruitoarea chemare sălbatică a unui continent ce nu fusese niciodată patria cuiva şi care, cu toate rigorile sale excesive, a devenit un seducător autocratic. În America, natura este tiranică, spunând: „Nu stau la poveşti cu tine. Fă cum îţi spun". Mărimea şi asprimea ţării şi importanţa mijloacelor migraţiei şi transporturilor au ajutat la crearea şi dezvoltarea identităţii bazate pe autonomie şi iniţiativă, identitatea celui care „călătoreşte şi face". Istoric, trecutul supradefinit putea fi dat la o parte pentru un viitor nedefinit; geografic, migraţia era un fapt omniprezent; social, şansele şi oportunităţile constau în îndrăzneală şi noroc, în a profita la maximum de canalele mobilităţii sociale.

Aşadar, nu este o coincidenţă că analizele psihologice ar trebui să găsească la baza multor tulburări mentale specifice complexul de a-şi fi abandonat mama şi de a fi fost abandonat de mamă. în general, americanii nu simt „această ţară" ca fiind „patria-mamă" în sensul duios, nostalgic al „patriei de altădată". „Această ţară" este iubită aproape cu amărăciune şi într-un fel remarcabil de neromantic şi realist. Oratoria ar putea accentua aspectele localului, dar loialităţile mai profunde sunt ataşate asociaţiilor şi oportunităţilor voluntare, semnificând un nivel al realizării
sociale mai degrabă decât apartenenţa locală. Astăzi, când există o cerere atât de mare pentru case în cartiere structurate în mod defensiv, suprastandardizate şi suprarestrictive, mulţi oameni se bucură de cele mai relaxate momente în magazinele din intersecţii, în baruri şi în sau lângă automobile, în tabere şi cabane, jucându-se de-a libertatea de a rămâne sau de a pleca. Nicio populaţie a vreunei ţări nu călătoreşte atât de departe şi de repede. După război, mai mulţi veterani decât ai oricărei alte ţări au ales să înceapă o nouă viaţă în alte locuri decât oraşele natale la care visaseră când erau în linia frontului. Aşadar, pentru mulţi americani, deşi „nicăieri nu-i ca acasă", este important să poţi s-o iei cu tine sau să-i găseşti copia la o mie de mile depărtare. Cei cu cele mai bune locuinţe sunt probabil cei care călătoresc cel mai mult.
Dar stăpânind astfel cu violenţă întinderea unui vast continent, americanii au învăţat să controleze şi cel de-al doilea autocrat întâlnit de fiii liberi: maşinăria. Tirania continentului şi dictatura maşinii trebuie înţelese atunci când întreprindem studiul sau critica metodelor americane de creştere a copilului, metode care tind să-l facă pe copil uşor nostalgic, dar optimist, autonom, dar de încredere, individualist şi totuşi previzibil. Ideea că asemenea metode încep cu o „respingere" maternală sistematică este în ea însăşi folclor, al cărei traseu trebuie refăcut dinspre faptele izvorâte din necesitate şi dinspre fantasmarea izvorâtă din nevoie, deoarece bărbatul şi femeia care s-ar potrivi cu imaginea omului ce reuşeşte prin forţele proprii şi a personalităţii autoconstruite şi care ar crea şi „adapta"
identitatea Eului lor din mers nu ar mai avea mare nevoie de iubirea maternă protectoare, într-adevăr, dacă au primit-o când erau copii, au trebuit s-o repudieze ulterior. Acolo unde „mama dominatoare" nu a existat, ea a trebuit inventată, deoarece importanţa istorică a independenţei în această ţară este atât de mare, încât un bărbat, pentru a rămâne pe propriile picioare într-o lume profund schimbătoare, trebuie să se poată scoate din mlaştină trăgându- se singur de păr.
Deoarece John Henry s-a născut după ce câinii au fost hrăniţi, el a sărit în picioare înainte de a fi mâncat prima masă. Din perspectiva continentului aşternut în faţa sa şi a sarcinii care i
se cere, primele lui ore din lume au fost semnificative, deşi extreme. Ce se va întâmpla cu individul hrănit de ursoaica cu „intestine de sârmă" când el va trebui să servească maşini şi se va trezi captiv în maşinăria impersonală a vieţii moderne?

4. Adolescentul, şeful, maşina

Adolescenţa este vârsta stabilirii finale a unei identităţi dominante pozitive a Eului, perioada când un viitor posibil de atins devine parte a unui plan existenţial conştient. În aceste momente apare problema dacă viitorul a fost anticipat sau nu în aşteptările anterioare.
Problema pusă de maturizarea fiziologică a fost afirmată viguros de Anna Freud®.
Procesul fiziologic care marchează atingerea maturităţii sexuale este însoţit de o stimulare a proceselor instinctuale... Pulsiunile agresive intensifică până în punctul în care nu pot fi stăpânite, foamea devine voracitate iar răutatea din perioada de latenţă se tranformă în comportamentul antisocial al

adolescentului. Interesele orale şi anale de mult uitate ies din nou la suprafaţă. Deprinderile de igienă, acumulate în mod laborios în perioada de latenţă, lasă locul plăcerii de a trăi în mizerie şi dezordine şi, în locul modestiei şi al compasiunii, apar tendinţele exhibiţioniste, brutalitatea şi cruzimea faţă de animale. Formaţiunile reacţionale, care păreau a avea un loc stabil în structura Eului, ameninţă să se destrame. în acelaşi timp, vechile tendinţe dispărute apar din nou în conştiinţă. Dorinţele oedipiene se împlinesc în forma fantasmelor şi reveriilor, în care apar cu foarte puţine distorsionări; angoasa de castrare la băieţi şi invidia de penis la fete redevin centrul interesului. Apar foarte puţine elemente noi în forţele invadatoare. Atacul acestora
aduce din nou la suprafaţă conţinuturile familiare sexualităţii infantile timpurii a copiilor mici.

Acesta este tabloul în termenii Eului individual, care pare să fie invadat de un „Se" nou mobilizat şi amplu extins ca şi cum ar proveni dintr-o lume interioară ostilă, o lume exterioară lăuntrică. Interesul nostru este direcţionat spre cantitatea şi calitatea suportului la care Eul adolescent asaltat astfel ar trebui să se aştepte că va fi oferit de lumea exterioară propriu-zisă şi spre problema dacă defensele Eului, ca şi fragmentele de identitate dezvoltate în etapele anterioare primesc hrana adiţională necesară. Ceea ce îl interesează acum pe tânărul aflat în regresie şi în creştere, rebel şi în proces de maturizare este cine şi ce este în ochii unui cerc mai larg de indivizi semnificativi, şi aceasta în comparaţie cu ceea ce ei înşişi au ajuns să simtă că sunt; şi cum leagă visele, idiosincrasiile, rolurile şi abilităţile cultivate mai devreme cu prototipurile ocupaţionale şi sexuale ale epocii.

Pericolul acestui stadiu este confuzia de rol, aşa cum spune Biff în *Moartea unui comis- voiajor*: „Nu-mi găsesc nicăieri locul, mamă, nu pot să-mi fac o viaţă a mea". Acolo unde o asemenea dilemă se bazează pe o îndoială anterioară serioasă legată de indentitatea etnică şi sexuală, incidentele infracţionale şi de-a dreptul psihotice nu sunt neobişnuite. Unul după altul, tinerii, confuzi în privinţa rolului asumat, un rol impus lor de inexorabila standardizare a adolescenţei americane, fug într-o formă sau alta: se lasă de şcoală sau de slujbă, pierd nopţile sau se retrag
în toane bizare şi inaccesibile. Odată ce adolescentul este „delincvent", nevoia lui cea mai mare şi deseori singura lui salvare este refuzul din partea tovarăşilor mai mari, a sfătuitorilor şi a personalului judiciar să-l încadreze mai departe prin diagnostice prompte şi judecăţi sociale care ignoră condiţiile dinamice speciale ale adolescenţei. Cel mai mare serviciu pe care i-l fac ar putea fi refuzul de a-l „confirma" ca delincvent^.

Printre tinerii americani cu identităţi definite de timpuriu există un tip de băiat adolescent pe care voi încerca să-l schiţez în cadrul mediului său social. Metoda mea este descrierea clinică a unui „tip", dar băiatul nu este pacient, nici pe departe. De fapt, n-are nevoie de „doctori de cap". Poate chiar din acest motiv se poate găsi o modalitate de a-l studia cu atenţie, deoarece a ne restrânge înţelegerea asupra celor care au o nevoie disperată de noi ar însemna să ne limităm în mod nedrept perspectiva.

Familia lui este anglo-saxonă, moderat protestantă, intelectuală. Băiatul este înalt, suplu şi musculos. Este timid, în special cu femeile, şi reţinut emoţional, ca şi cum s-ar păstra pentru ceva anume. Totuşi, surâsul lui ocazional indică o satisfacţie fundamentală faţă de propria persoană. în cercul prietenilor lui, poate fi zgomotos şi turbulent; cu copiii mai mici este blând şi precaut. Ţelurile lui sunt definite vag; ele au de-a face cu acţiunea şi mişcarea. Prototipurile lui ideale din lumea sportului par să împlinească nevoi cum ar fi locomoţia disciplinată, onestitatea în agresivitate, exhibiţionismul calm şi sexualitatea masculină în stare latentă.

Anxietatea nevrotică e evitată prin concentrarea asupra obiectivelor limitate în cadrul legilor circumscrise. Psihanalitic vorbind, mecanismul defensiv dominant e autocenzura.
Mama lui este întru câtva o „dominatoare". Poate fi aspră, răstită şi primitivă. E foarte probabil să fie frigidă. Tatăl lui, deşi manifestă o duritate necesară în afaceri, e timid în relaţiile intime şi nu se aşteaptă să fie tratat acasă cu o prea mare consideraţie. Asemenea părinţi în istoriile noastre de caz sunt încă descrişi ca patogeni, deşi e destul de limpede că reprezintă un tipar cultural. Ceea ce vor face cu un copil depinde de variabile neacoperite de noţiunile clinice existente. în ceea ce-o priveşte pe mamă, care manifestă un anumit dispreţ faţă de slăbiciunea masculină, ea „mai mult latră decât muşcă". Ea are un ideal masculin, derivat din istoricul familiei sale; acesta provine de obicei din partea tatălui ei şi ea îi transmite fiului ei că are o şansă să se apropie de acest ideal. E suficient de înţeleaptă (uneori suficient de leneşă sau indiferentă) să lase la latitudinea lui dacă vrea sau nu să se ridice la înălţimea acestui ideal. Mai important, nu e hiperprotectoare. Spre deosebire de mamele care nu pot renunţa la copil (acestea sunt cele patogene, „hiperprotectoarele"), ea nu-şi leagă băiatul de ea în mod deschis. Ea le dă copiilor ei adolescenţi libertatea străzii, a terenului de joacă şi a petrecerilor, chiar în toiul nopţii. Tatăl este înduplecat să-i împrumute maşina lui, sau mai degrabă „maşina". Trebuie admis că această mamă ştie bine cât de departe va merge băiatul în chestiunile sexuale, deoarece ea ştie inconştient că i-a înfometat întru câtva acest demon când era mic. în copilăria lui mică, ea l-a substimulat sexual şi emoţional în mod intenţionat.
Am indicat în ce fel o anumită lipsă de mămolire din partea unor asemenea mame ar putea fi întemeiată istoric nu numai în puritanismul religios, ci şi în continuarea inconştientă a condiţiilor istorice care au făcut periculos pentru un fiu să creadă mai mult în trecut decât în viitor, periculos să-şi bazeze identitatea pe ataşamentul faţă de casa părintească şi pe excluderea unei posibile migraţii în urmărirea unei şanse mai bune şi periculos să pară un „bleg" în loc să fie un om care a învăţat să tolereze o anumită cantitate de privaţiuni şi singurătate.
Am discutat dezvoltarea sentimentului corporal fundamental din reglarea mutuală a mamei şi sugarului. Părţi ale corpului sunt resimţite ca fiind „ale mele" şi „bune" în măsura în care mediul înconjurător timpuriu le-a îngrijit şi apoi, cu conotaţii adecvate, le-a încredinţat treptat în grija copilului. Ariile cu cea mai mare încărcătură conflictuală rămân regiunile deconectate abrupt de sentimentul propriului corp şi mai târziu de identitatea lui. Ele rămân arii răscolitoare în corpul care se dezvoltă rapid al adolescentului, adolescent care va fi peste măsură de preocupat şi conştient de ele şi suferă perioade de pierdere a contactului cu propriile părţi corporale. Nu există nicio îndoială că acest adolescent, în cele mai intime sentimente ale lui, este detaşat de organele lui genitale; ele au fost numite tot timpul „private" şi nu în sensul că sunt proprietatea lui privată, ci că erau prea private chiar şi pentru atingerea lui. El a fost ameninţat (timpuriu şi aproape accidental) cu
pierderea organelor lui genitale şi, în acord cu autocenzura generală care este mecanismul lui defensiv preferat, s-a detaşat de ele. Desigur, el nu este conştient de toate acestea. Exerciţiile fizice viguroase îl ajută să-şi păstreze intactă imaginea corporală şi-i permit să-şi exprime intruzivitatea prin intermediul obiectivelor sportive.
Autonomia Eului, aşa cum am spus, depinde de definirea substanţială a privilegiilor şi obligaţiilor din timpul vârstei mersului la creşă. În lumina evoluţiilor recente, care implică adolescentul nostru, tot felul de influenţe au slăbit legăturile afective bazate pe privilegii şi obligaţii, în raport cu care copilul îşi poate dezvolta autonomia. Printre aceste influenţe sunt descreşterea

dimensiunilor familiei noastre şi educaţia la oliţă. Un mare grup de fraţi şi surori se pot îngriji de acest lucru şi există o egalitate fezabilă în împărţirea privilegiilor şi obligaţiilor între cel „prea mic" şi cel „deja suficient de mare". O familie mare, dacă este utilizată pentru acest scop, este o şcoală bună a democraţiei, în special dacă părinţii învaţă treptat să se limiteze strict la rolul de îndrumători. Familiile mici accentuează diferenţele cum ar fi sexul şi vârsta.
În urma exigenţelor legate de educaţia timpurie privind curăţenia, ordinea şi punctualitatea, mamele din familiile mici se confruntă deseori cu câte un copil pe rând, într-un război de gherilă al nervilor şi răbdării. Astfel, acest tip de mamă a adoptat fără ezitare sloganul ştiinţific că este mai bine să „condiţioneze" copilul cât mai devreme posibil, *înainte* ca problema să devină o problemă legată de ambivalenţa lui musculară. Are sens pentru ea să se aştepte ca educaţia foarte
timpurie să conducă la o supunere automată şi o eficienţă maximă, cu minim de conflict. La urma urmei, la câini metoda funcţionează. împreună cu psihologia behavioristă a zilelor ei, ea n-a luat în considerare că, de fapt, câinii sunt antrenaţi să slujească omul şi să moară, că ei nu vor fi forţaţi să reprezinte pentru puii lor ceea ce stăpânii lor au reprezentat pentru ei. Copiii trebuie în cele din urmă să-şi educe propriii copii şi orice sărăcire a vieţii lor pulsionale de dragul evitării conflictelor trebuie considerată un potenţial obstacol ce afectează mai mult decât o singură viaţă. Generaţiile vor depinde de abilitatea fiecărui individ procreator de a-şi întâmpina copiii cu sentimentul că a putut să salveze ceva din entuziasmul vital din conflictele propriei copilării. De fapt, asemenea principii ale educaţiei
timpurii nu funcţionează lin de la început deoarece necesită un efort prea constant din partea părintelui: ele devin educaţia părintelui mai degrabă decât educaţia copilului.
Băiatul nostru a devenit, aşadar, „normal", dar a învăţat, de asemenea, să asocieze atât mesele, cât şi funcţionarea intestinelor cu grija şi graba. Campania lui întârziată pentru autonomie somatică a început, prin urmare, în împrejurări năucitoare, şi aceasta cu un deficit iniţial limpede al abilităţii băiatului de a face alegeri, deoarece aria lui de control fusese invadată înainte de a putea fie să protesteze, fie să se supună printr-o rezonabilă voinţă liberă. Aş dori să sugerez cu toată seriozitatea că educaţia controlului sfincterial şi alte aranjamente inventate pentru a condiţiona copilul înaintea abilităţii lui de autoreglare ar putea fi o practică foarte discutabilă în creşterea copiilor care, mai târziu, sunt aşteptaţi să exercite o voinţă
puternică şi liberă în calitate de cetăţeni. Această arie a mediului social democratic a fost invadată de idealul maşinii care „funcţionează fără conflicte". Mare parte din apatia politică şi-ar putea avea sursa într-un sentiment general că, la urma urmei, chestiunile care ţin aparent de alegerea individului au fost probabil hotărâte dinainte — o stare de lucruri care devine chiar stare de fapt dacă părţi influente ale electoratului o acceptă deoarece au învăţat să privească lumea ca pe un loc unde adulţii vorbesc despre alegeri, dar „aranjează" lucrurile astfel încât să evite conflictele deschise.
Cât despre aşa-numita etapă oedipiană în care „copilul se identifică cu Supraeul părinţilor", este extrem de important ca acest Supraeu să aibă un maximum de semnificaţie colectivă în termenii idealurilor epocii. Supraeul este suficient de sever doar în calitate de instituţie, deoarece perpetuează intern relaţia adultului mare-şi-furios cu copilul mic-dar-rău. Era patriarhală a exploatat adevărul evoluţionist universal al unui „guvernator" moral internalizat şi inconştient în anumite modalităţi, în timp ce alte epoci l-au exploatat în alte feluri. Constrângerea paternală conduce aparent la sentimente de vinovăţie reprimate şi la frică de castrare, ca rezultat al revoltei faţă de tată; cea

maternală se concentrează pe sentimente reciproce de distrugere şi abandon între mamă şi copil. Aşadar, fiecare epocă trebuie să-şi găsească propria cale de a se ocupa de Supraeu ca potenţialitate universală pentru supravieţuirea interioară, automată, a unei prăpăstii exterioare universale dintre adult şi copil. Cu cât mai nespecifică este relaţia şi cu cât mai neadecvat este
părintele în reflectarea prototipurilor şi instituţiilor culturale în schimbare, cu atât va fi mai profund conflictul dintre identitatea Eului şi Supraeu.
Autocenzura, totuşi, îl salvează pe băiatul nostru de uzura morală. El pare să fie într-o relaţie rezonabil de bună cu Supraeul lui şi rămâne astfel în pubertate şi adolescenţă datorită unui aranjament ingenios în viaţa americană care diluează idealul tatălui. Idealul masculin al băiatului este rareori ataşat tatălui aşa cum este el receptat în viaţa de zi cu zi, idealul legându-se de obicei de un unchi sau un prieten de familie, dacă nu de bunic, aşa cum îi este prezentat (deseori inconştient) de către mamă.
Bunicul, un bărbat puternic cu ambiţii puternice (conform unui tipar american odată dominant, un alt amestec între mit şi realitate), a căutat sarcini inginereşti noi şi dificile în regiuni foarte îndepărtate una de alta. Cum rezolva prima dificultate, el le plasa altora sarcina şi pleca mai departe. Soţia lui îl vedea doar pentru a o lăsa iar însărcinată. Fiii lui n- au putut ţine pasul cu el şi au rămas sedentari respectabili, uitaţi cu desăvârşire; numai fiica lui îi semăna şi fizic, şi caracterial. Totuşi, identificarea ei foarte masculină nu i-a permis să-şi ia un soţ la fel de puternic ca influentul ei tată. Ea s-a căsătorit cu un bărbat care, prin comparaţie, părea un bărbat moale, dar stabil, şi s-a aşezat la casa ei. Totuşi, în multe privinţe, ea vorbeşte ca bunicul. Nici nu ştie cât de mult îl depreciază ea pe soţul sedentar şi critică lipsa de mobilitate geografică şi socială a familiei. Astfel, ea instaurează în băiat un conflict între obiceiurile sedentare asupra cărora insistă şi obiceiurile
riscante pe care-l provoacă să le dezvolte. În orice caz, imaginea timpurie „oedipiană", imaginea unui tată copleşitor de mare şi grandios şi stăpân al mamei, care trebuie să fie imitat sau înfrânt, devine asociată cu mitul bunicului. Ambele devin profund inconştiente şi sunt ignorate prin preocuparea dominantă a învăţării copilului cum să fie un frate corect, reţinut şi strict şi, cu toate acestea, sănătos şi încurajator. Tatăl scapă relativ de resentimentul băiatului doar dacă, desigur, nu se întâmplă să fie „demodat", alienat sau un bărbat de tipul „şefului". Altminteri, şi el devine mai mult un frate mai mare. Mare parte din rivalitatea sexuală, ca şi sexualitatea în general, a fost exclusă din conştient. Băieţii la care mă gândesc, aflaţi deja la începutul adolescenţei, sunt înalţi, deseori mai înalţi decât taţii lor, fapt la care fac referire prin glume condescendente. De fapt, se pare că ceva înrudit cu „relaţia glumeaţă" a indienilor se dezvoltă în această ţară între tată şi fiu. Aceste glume se aplică deseori acelei arii marginale unde pot spera „să scape basma curată", adică să nu audă mama. Acest lucru stabileşte o identificare mutuală ce ajută la evitarea oricărei opoziţii directe şi a oricărei încleştări clare a voinţelor. Visele băieţilor indică faptul că abilităţile lor fizice şi identitatea lor independentă le provoacă anxietate: deoarece odată, când erau mici, se temeau de aceiaşi taţi care păreau atunci atât de înţelepţi şi puternici. Este ca şi cum aceşti băieţi ar merge pe sârmă. Numai dacă sunt mai puternici sau mai diferiţi de tatăl lor real vor reuşi să se ridice la înălţimea idealurilor lor secrete sau chiar la înălţimea aşteptărilor mamelor lor; dar în acelaşi timp trebuie să
demonstreze că sunt mai slabi decât imaginea tatălui (sau bunicului) omnipotent din copilărie pentru a se elibera de anxietate. Astfel, în timp ce ei au devenit lăudăroşi şi lipsiţi de scrupule în multe privinţe, pot fi uimitor de blânzi şi concilianţi în altele.

Acolo unde este vorba despre iniţiativa fiului, convenţia îndeamnă tatăl, de asemenea, să-şi limiteze orice tendinţă de a se lua la întrecere cu fiul lui. În acest scop, viitorul este accentuat în opoziţie cu trecutul. Dacă fiii, în comportamentul lor de grup, par să fie organizaţi în urmărirea unui grad suplimentar de americanizare, este o obligaţie paternă să-şi lase fiii să procedeze în felul lor propriu. De fapt, din cauza afinităţii lor mai mari cu tempoul şi cu problemele tehnice ale viitorului imediat, copiii sunt într-un sens „mai înţelepţi" decât părinţii lor şi chiar mulţi copii sunt mai maturi în perspectiva lor asupra problemelor vieţii cotidiene. Tatăl unor asemenea băieţi nu-şi ascunde relativa slăbiciune în spatele unei măşti de patriarh. Dacă împărtăşeşte cu fiul o admiraţie pentru un ideal, fie un jucător de baseball sau industriaş, comic, savant sau artist de rodeo, nevoia de a deveni asemenea idealului este subliniată fără a o împovăra cu problema înfrângerii tatălui. Dacă tatăl joacă baseball cu fiul lui, n-o face ca să-l impresioneze cu faptul că este aproape de perfecţiunea unui tip ideal comun (deoarece probabil nu este), ci, mai degrabă, se joacă împreună de-a identificarea cu acel tip ideal şi există întotdeauna şansa, sperată de amândoi, că băiatul s-ar apropia mai mult de ideal decât a făcut-o tatăl lui.
Toate acestea nu exclud deloc faptul că tatăl este, potenţial, un bărbat adevărat, dar el arată acest lucru mai mult în afara casei: în afaceri, în excursii şi în club. Pe măsură ce fiul lui devine conştient de acest lucru, un nou respect, aproape surprinzător, se adaugă afecţiunii pe care i-o poartă. Există prietenii reale între taţi şi fiii lor.
Imaginile fraterne păşesc astfel apăsat sau delicat în golurile lăsate de paternalismul în declin; taţii şi fiii lucrează inconştient asupra dezvoltării unui tipar fratern care va împiedica revenirea reacţionară a unor tipare oedipiene mai patriarhale fără ca, pe de altă parte, să conducă la o sărăcire generală a relaţiei tată-fiuff.
Cum îl creşte pe acest băiat familia lui pentru democraţie? Dacă e s-o luăm prea literal, abia am mai putea îndrăzni să punem această întrebare. Băiatul n-are habar de politică. „Demnitatea omului" nu i-a trecut niciodată prin cap. De fapt, nu resimte nici măcar vreun tip de indignare în sensul pozitiv de a deveni dureros de conştient de violarea unui principiu, cu excepţia *incorectitudinii.* La începutul vieţii, ea ia forma sentimentului de a fi deposedat de un drept din naştere, când fraţii mai mari şi mai mici, pe baza superiorităţii sau inferiorităţii lor, cer privilegii speciale. învăţând pe propria-i piele despre obligaţie şi privilegiu, ca fiind legate de putere şi slăbiciune, el devine un susţinător al corectitudinii (incorectitudinea, în principal în sporturi, este probabil singurul subiect care ar cauza ceva asemănător indignării) şi, apoi, a autoritarismului de orice fel. „Mie nu-mi face nimeni una ca asta" este sloganul unei asemenea indignări. Este pandantul idealurilor mai eroice ale altor
naţiuni de onoare, *honneur, droit* sau *fair play.* în timp ce acest băiat ar putea zâmbi complice la remarci denigratoare faţă de o rasă sau clasă socială inferioară, el nu este cu adevărat intolerant, deoarece o bună parte din viaţa lui este prea protejată şi „restricţionată" pentru ca el să fie în stare să ia o decizie individuală în această privinţă. Când este împotrivă, el decide pe baza prieteniei, nu a civismului. Este privilegiul, şi nu datoria lui să accepte un amic de orice fel. în ceea ce priveşte „civismul", el pricepe în şcoală conceptul de comportament asociat acestei idei, dar nu-l leagă de politică. Altminteri, el se deplasează mai mult sau mai puţin conştient într-un labirint de privilegii, dispense, angajamente şi responsabilităţi nedefinite. El vrea un succes general, vag, şi este bucuros dacă îl poate obţine pe drept ori dacă nu-i conştientizează nedreptatea. Referitor la acest lucru, trebuie spus că, în mare parte în mod implicit şi din cauza unei perspective limitate şi deseori din neglijenţă, băiatul

nostru face mari necazuri colegilor săi cu pielea mai întunecată, pe care-i exclude din casa lui, gaşca lui şi din el însuşi, deoarece a-i privi ca pe nişte fiinţe umane reale i-ar putea cauza un vag disconfort. El îi ignoră, deşi ar fi putut să le încurajeze participarea la identitatea americană luând mai în serios simplul principiu social că ceea ce nimeni n-are voie să-mi facă n-are voie să le facă nici altora.

Dar eu susţin că familia acestui băiat nutreşte mai multă democraţie decât la prima vedere. S-ar putea să nu reflecte democraţia cărţilor de istorie şi a editorialelor jurnalistice, dar reflectă o serie de tendinţe care caracterizează, de bine, de rău, procesul democratic aşa cum este şi aşa cum trebuie să se dezvolte. Trebuie
să indic aici una din acele analogii configuraţionale între viaţa de familie şi moravurile naţionale care sunt greu de inclus într-un tipar teoretic, dar par a fi de cea mai mare însemnătate:

„Este o regulă nescrisă, dar fermă a Congresului că niciun grup nu va fi vreodată înfrânt printr-un vot (în împrejurări normale) referitor la orice chestiune care atinge interesele sale vitale."flAceastă declaraţie se referă, desigur, la grupurile de interese politice (blocul fermierilor, argintarilor, prietenilor muncii etc.) care utilizează într-o manieră de forţă, deşi neoficială, polarizarea bipartită oficială şi sunt folosite de ea. Uneori, ei contribuie cu o legislaţie pozitivă, dar deseori (ceea ce este uneori mai important) ei împiedică legislaţia neaevenită. Ceea ce rezultă din legislaţia pozitivă ar putea fi o legislaţie bună, dar ea trebuie, mai întâi de toate, să nu fie indezirabilă pentru niciun bloc major (la fel cum un candidat la preşedinţie *ar putea* fi un om extraordinar, dar *trebuie* să fie un om acceptabil pentru oricare din grupurile de votanţi). Acest principiu nu numai că previne dominaţia completă a vreunui grup, ci şi le salvează pe fiecare de o dominaţie completă.

În mod asemănător, familia americană are tendinţa de a apăra dreptul membrului individual (inclusiv al părinţilor) de a nu fi dominaţi. De fapt, fiecare membru, pe măsură ce creşte şi se schimbă, reflectă o varietate de grupuri exterioare familiei, cu interesele şi nevoile lor în schimbare: grupul ocupaţional al tatălui, clubul mamei, gaşca adolescentului şi primii prieteni ai copilului. Aceste grupuri de interese determină privilegiile individului în familia lui; ele sunt cele care judecă
familia. Receptorul sensibil al stilurilor schimbătoare din comunitate şi arbitrul sensibil al luptei lor dinăuntrul căminului este, desigur, mama; şi cred că această necesitate de a funcţiona ca arbitru este încă un motiv pentru care mama americană ezită să-şi reverse asupra copiilor tipul de iubire animalică naivă care, în toată ingenuitatea ei, poate fi atât de selectivă şi nedreaptă şi care, mai presus de orice, ar putea slăbi hotărârea copilului de a căuta la cei de-o vârstă cu el ceea ce familia nu poate şi nu ar trebui să-i dea. Mama rămâne, într-un anumit sens, deasupra „partidelor" şi intereselor; este ca şi cum a trebuit să se asigure că fiecare partid şi interes se dezvoltă cât mai viguros posibil, până în punctul în care ea trebuie să-şi exercite dreptul de veto în interesul unui individ sau al familiei ca întreg. Aici, aşadar, trebuie să ne aşteptăm să găsim justificarea internă pentru o varietate de activităţi şi inactivităţi; ele reprezintă nu atât ceea ce toţi vor să facă, ci, mai degrabă, ceea ce, din toate informaţiile disponibile, este cel mai puţin inacceptabil pentru toată lumea. Un asemenea aranjament interior este, desigur, uşor de deranjat de orice manifestare a unui interes personal, special, minoritar; şi din acest motiv există multe ciondăneli aparent meschine oricând interesele intră în conflict. Familia are succes dacă problema este rezolvată până în punctul „acordului majorităţii", chiar dacă acesta este dat cu ezitare; acest echilibru este subminat treptat de decizii frecvente în favoarea unui grup de interese, fie

ei părinţi sau copii. Acest compromis reduce într-un grad extraordinar diviziunea familiei în parteneri inegali care pot cere privilegii pe baza vârstei, puterii, slăbiciunii sau bunătăţii. În schimb,
familia devine un teren de antrenament al toleranţei diferitelor *interese,* nu a diferitelor *fiinţe:* a plăcea şi a iubi au puţină legătură. De fapt, atât iubirea, cât şi ura făţişe sunt menţinute la minimum, deoarece ar putea slăbi fie echilibrul familiei, fie şansele membrului individual, fiindcă lucrul cel mai important este extinderea cerinţelor pentru viitor, justificabile pe baza concesiilor făcute în trecut.
Semnificaţia tuturor acestora este, desigur, o profilaxie automată a autocraţiei şi inegalităţii. Ea dă naştere, în general, unor oameni nedogmatici, gata să ajungă la înţelegeri şi compromisuri. Face imposibilă iresponsabilitatea completă şi face ca ura şi războiul familiale deschise să fie fenomene rare. Face, de asemenea, destul de imposibil pentru adolescentul american să devină ceea ce fraţii şi surorile lui din alte ţări mari au devenit atât de uşor: ideologi inflexibili. Nimeni nu poate fi sigur că are dreptate, dar toţi trebuie să facă compromisuri, de dragul şanselor lor viitoare.
Aici, analogia cu un sistem bipartit este clară: politica americană nu este, ca în Europa, „un preludiu al unui război civil"; ea nu poate deveni nici complet iresponsabilă, nici complet dogmatică; şi nu trebuie să încerce să devină logică. Este o mare mişcătoare a echilibrului instituţional în care trebuie să se înece absolutismele inflexibile. Pericolul este că asemenea absolutisme ar putea fi înecate într-un ocean de banalităţi acceptabile mai degrabă decât într- un compromis productiv.
În familie, pericolul corespondent este că interesele care sunt acceptabile pentru întreaga familie sunt arii atât de golite de probleme reale încât viaţa de familie devine o instituţie de reverii paralele, unde fiecare membru este absorbit de programul său preferat la radio sau retras în spatele revistei preferate. Un tonus general slab de responsabilitate mutuală ar putea goli tiparul „majorităţii decidente" de indignarea ei iniţială, şi astfel de demnitatea ei.
Aşadar, acolo unde în Europa adolescenţa ar conduce la un conflict cu tatăl şi la necesitatea fie de a se revolta, fie de a se supune (sau, aşa cum vom vedea în capitolul despre Germania, mai întâi se revoltă, apoi se supune), nu există, în general, nevoia unui asemenea efort în familia americană. Pendulările adolescenţei tineretului american nu au de-a face în mod deschis cu tatăl, ci se concentrează mai degrabă pe grupul de colegi. Băiatul are o tendinţă delincventă, aşa cum a avut şi bunicul lui în vremurile când legile nu existau sau nu erau impuse. Acest lucru s-ar putea manifesta în acţiuni surprinzătoare de şofat periculos sau distrugeri ori risipe nepăsătoare, un pandant individual al jefuirii în masă a continentului. Acest lucru contrastează surprinzător cu mecanismele defensive ale autocenzurii ascetice — până când apare înţelegerea că pura nepăsare ocazională este replica necesară şi supapa de siguranţă a autocenzurii. Atât nepăsarea, cât şi autocenzura sunt „resimţite" ca venind din interior; ele subliniază faptul că nu există niciun şef şi că nu trebuie să se gândească prea mult.
Băiatul nostru este antiintelectual. Oricine gândeşte sau simte prea mult i se pare „un ciudat". Această obiecţie faţă de sentimente şi gândire provine, într-o anumită măsură, dintr- o neîncredere timpurie în senzualitate. Ea semnifică o anumită
atrofiere în această arie, este reprezentativă pentru o anumită atitudine experimentală generală, a unei dorinţe de nu a medita şi a nu se hotărî până când explorarea neîngrădită prin acţiune a unui număr de şanse l-ar putea forţa să gândească.

Dacă băiatul merge la biserică, şi am sugerat că este protestant, el găseşte un mediu social care nu-i solicită mult capacitatea de a se lăsa în voia emoţiilor legate de damnare sau mântuire sau chiar a simplei pietăţi. În viaţa religioasă, el trebuie să-şi dovedească valoarea printr-un comportament deschis care demonstrează disciplină prin autocenzură, câştigându- şi astfel tovărăşia tuturor acelora ale căror destine bune şi drepte sunt evident legitimate de Dumnezeu. Aşadar, calitatea de membru al Bisericii face mereu lucrurile mai uşoare,
deoarece oferă în acelaşi timp o definiţie limpede a statutului social şi a încrederii cu care e investit în cadrul comunităţii. încă o dată, sociologii, în critica lor întru câtva naivă şi literală a „sistemului american al claselor sociale", par uneori să treacă cu vederea necesitatea istorică a Americii de a găsi în comunitate şi viaţa religioasă o plajă de activităţi acceptabile pentru toţi cei implicaţi. Acest lucru necesită un principiu iniţial de selecţie şi o oarecare uniformitate. Fără el, democraţia nu ar fi început să funcţioneze în această ţară. Dar sociologii au dreptate când indică faptul că, mult prea des, calitatea de membru mai mult sau mai puţin exclusiv, sectarismul şi necesitatea de a fi „în trend" conduce la o simplă aparenţă de congregaţie fraternă, unde obiceiurile vieţii de familie sunt mai degrabă duse mai departe decât aduse la o concretizare politică sau spirituală.
Comunitatea religioasă devine o „mamă dominatoare" frigidă şi pedepsitoare; Dumnezeu, un „tati" care în faţa presiunii publice nu poate evita să nu aibă grijă de copii lui care se dovedesc demni de aceasta printr-o conduită de autocenzură şi o înfăţişare adecvată; în acest timp, confraţii au obligaţia primară de a se dovedi demni de încredere printr-un comportament moderat în relaţiile unii cu alţii şi prin abaterea tacticilor mai energice spre „străini".
Tipul de adolescent despre care vorbesc aici nu este şi nu va fi niciodată un individualist autentic. Dar ar fi greu să indic vreun individualist autentic în orbita experienţei lui — cu excepţia miticului bunic matern. Dar această imagine devine îngropată în autorestricţionare sau este, în cel mai bun caz, ţinută în suspensie pentru ziua în care, ca adult, el ar putea deveni „şef' al cuiva sau peste ceva.
Având acest nucleu de individualism, aşa complicat cum este prin transmiterea maternă, adolescentul nostru este alergic la tipurile profesionale de individualism manifestate de scriitori şi politicieni. N-are încredere nici în unii, nici în ceilalţi — ei îl fac să se simtă inconfortabil, ca şi cum i-ar reaminti că există ceva ce el ar trebui să fie sau ar trebui să facă, dar nu-şi mai aminteşte ce. El nu a trăit, sau mai degrabă nu s-a confruntat decât cu autocraţia mamei lui, care acum a devenit „mămoasă" în sensul iniţial şi cald pentru el. Dacă îi poartă pică, el încearcă să uite acest sentiment.
El este conştient că sora lui mai mare, suplă, îngrijită şi impozantă, uneori pare să se supere aproape fizic în prezenţa mamei. Băiatul nu poate spune de ce; dar acest lucru aparţine ariei generale a capriciilor feminine pe care le ocoleşte prudent. El nu ştie, nu vrea să ştie povara pe care trebuie s-o poarte sora lui pentru a deveni femeie şi mamă fără a deveni ca femeia care este mama ei. Deoarece ea trebuie să fie produsul autoconstruit al timpurilor *ei;* ea trebuie să lucreze asupra sieşi într-o camaraderie competitivă cu toate celelalte fete care urmează şi sunt modelate de noi standarde. Margaret Mead a descris impresionant sarcina dificilă pe care o împărtăşesc aceste fete, şi anume necesitatea de a menţine o anumită doză de căldură şi responsivitate sexuală de-a lungul anilor aparenţelor calculate, când uneori până şi naturaleţea trebuie să fie o prefăcătorie^. Criza surorii lui va veni când va deveni mamă şi când vicisitudinile educaţiei copilului vor aduce vrând-nevrând în prim-plan

identificarea infantilă cu mama ei; dacă această rămăşiţă va fi decisivă depinde de regiune, clasă şi tipul ei de soţ.
Aşadar, acest adolescent american, la fel ca toţi adolescenţii din toate ţările care au intrat în era maşinilor, este pus în faţa întrebării: libertate pentru ce şi cu ce preţ? Americanul se simte atât de bogat în oportunităţi pentru libera exprimare, încât deseori nu mai ştie de ce anume este eliberat. Nici nu mai ştie unde nu este liber; nu recunoaşte autocraţii săi nativi când îi vede. Ocupaţia lui imediată constă în a fi eficient şi cuviincios.
Acest adolescent va deveni un lider eficient şi destul de bun într-un anumit serviciu, un bun manager, un muncitor calificat sau un bun ofiţer şi-i vor plăcea cel mai mult perioadele de recreere cu „băieţii" din organizaţiile de care aparţine. Ca
„specimen", el ilustrează faptul că, în vreme de război sau pace, roadele educaţiei americane sunt de găsit într-o combinaţie de abilitate mecanică nativă, autonomie managerială, *leadership* personalizat şi toleranţă discretă. Aceşti tineri sunt cu adevărat coloana vertebrală a naţiunii.
Dar nu sunt cumva ei, ca bărbaţi, ciudat de dezinteresaţi de conducerea naţiunii? Aceşti fii ai libertăţii nu pot fi altfel decât remarcabil de naivi, exagerat de optimişti şi autocenzuraţi morbid în relaţiile cu oamenii care îi conduc? Ei ştiu cum să accepte o însărcinare anume; pot fi zgomotoşi la petreceri, dar, în general, ei se feresc de exagerări, fie că e vorba de bani sau cuvinte răsunătoare. Ei (teoretic) urăsc autocraţii, dar tolerează şefia autoritară deoarece ei nu pot diferenţia de obicei între un şef şi un „şef[1]. Am menţionat repetat această categorie a „şefului" şi este momentul să afirmăm explicit că există şefi şi „şefi", aşa cum există mămici şi „mume" sau „mame dominatoare". Folosim ambele cuvinte fără ghilimele în sensul mai colocvial şi afectuos, în sensul de mămica mea, şeful meu, şi vom desemna cu ghilimele „mămicile" care alcătuiesc „mamele (dominatoare)" care susţin mămoşirea discutată mai sus şi „şefii" care fac pe zbirii, la care trebuie să ne referim acum.
Deoarece vechii autocraţi au dispărut, şi cei noi ştiu cum să se ascundă în spatele ambiguităţii limbajului care umple legislaturile şi presa cotidiană, lupta industrială şi divertismentul. „Şefii" (zbirii) sunt autocraţi autoconstruiţi şi, aşadar, se consideră pe sine şi între ei ca fiind încununarea democraţiei. în măsura în care
este necesar, un „şef' rămâne în cadrul legii şi pe cât posibil pătrunde cu îndrăzneală în vidul lăsat de fiii emancipaţi care au vrut să impună corectitudinea faţă de ceilalţi. El caută arii unde legea a lăsat în mod intenţionat teritoriul neacoperit (în scopul de a lăsa loc liber echilibrului instituţional şi amendamentelor) şi încearcă să-l folosească şi să-l abuzeze în folosul propriu. El este cel care (ca să vorbim în termeni automobilistici) depăşeşte şi ia faţa acolo unde alţii lasă un mic spaţiu în numele bunei-cuviinţe şi siguranţei.
Aici nu este o chestiune de gust sau de principiu care mă face să mă alătur celor care critică pericolul şefiei tiranice. Abordez chestiunea din punctul de vedere al economiei psihologice. Am înţeles că „şefii" şi „maşinile" sunt un pericol la adresa identităţii americane şi, astfel, la adresa sănătăţii mentale a naţiunii. Aceasta, deoarece ei prezintă generaţiilor emancipate, generaţiilor cu identităţi fluide, idealul unei autocraţii a iresponsabilităţii. în ei se vede modelul aparent de succes, „al celui care se evaluează pe sine numai prin ceea ce «funcţionează», prin acţiunile cu care poate scăpa basma curată şi prin ceea ce pare să fie". Ei fac din „funcţionarea" însăşi o valoare supremă. în poziţiile lor de putere autocratică în legislaţie, în industrie, în presă şi în lumea divertismentului, ei operează cu ştiinţă sau cu neştiinţă maşinăriile superioare pentru a amăgi fiii naivi ai democraţiei. Ei prosperă prin complicaţia

„maşinăriei", o maşinărie ţinută intenţionat complicată în scopul de a rămâne dependentă de profesionistul neînduplecat, expert al culiselor. Că aceşti bărbaţi funcţionează ei înşişi ca nişte maşinării este o chestiune pentru medicul lor, psihiatrul lor sau antreprenorul lor de pompe funebre. Faptul că ei privesc lumea şi conduc oamenii ca pe nişte maşinării devine un pericol la adresa omului.

Gândiţi-vă la adolescentul nostru. În copilăria sa timpurie, a fost pus în faţa unei educaţii care atins să-l transforme într-o maşină, într-un metronom. Astfel standardizat, el găseşte ocazii, în copilăria mare, să dezvolte autonomie, iniţiativă şi competenţă practică cu promisiunea implicită că decenţa în relaţiile umane, priceperea în detaliile tehnice şi cunoaşterea faptelor îi vor permite libertate de alegere în obiectivele lui, că identitatea liberei alegeri îi va echilibra autocenzura. Totuşi, ca adolescent şi bărbat, el se vede confruntat cu maşini superioare, complicate, de neînţeles şi impersonal dictatoriale în forţa lor de a uniformiza căutările şi gusturile lui. Aceste maşinării îşi dau toată silinţa lor impresionantă de a-l transforma într-un idiot consumerist, un egocentric în căutare de divertisment şi un sclav al eficienţei, şi asta prin a-i oferi ceea ce pare să ceară. Deseori, el rămâne imun şi se ţine de drumul lui: acest lucru va depinde masiv de soţia lui pe care şi-o alege, după cum se spune. Altminteri, ce poate deveni mai mult decât un adept copilăros sau un mic şef cinic, încercând să ajungă în culisele şefului mai mare sau un caracter nevrotic, un caz psihosomatic?

Aşadar, de dragul sănătăţii sale emoţionale, o democraţie nu poate să-şi permită să lase chestiunile să se dezvolte până în punctul în care tineretul inteligent, mândru în independenţa lui şi cu o iniţiativă arzătoare, trebuie să lase chestiunile legislative, legale şi afacerile internaţionale, ca să nu mai vorbim de probleme
legate de război şi pace, în seama „cunoscătorilor din culise" şi a „şefilor". Tineretul american poate câştiga întreaga măsură a identităţii şi vitalităţii lui numai fiind deplin conştient de tendinţele autocratice din această ţară şi în oricare alta pe măsură ce apar aceste tendinţe în mod repetat prilejuite de schimbările istoriei. Şi aceasta nu numai deoarece conştiinţa politică nu poate regresa fără consecinţe catastrofale, ci şi pentru că idealurile politice sunt parte integrantă a unei evoluţii în structura conştiinţei morale care, dacă este ignorată, trebuie să conducă la boală.

Pe măsură ce analizăm ce consecinţe trebuie să apară din pericolele specifice care ameninţă starea emoţională a naţiunii, atenţia noastră e captată de „mămoşenie" şi „şefism", cele două tendinţe care au uzurpat locul paternalismului: stilul „mamei dominante" în alianţă cu rigoarea autocratică a unui nou continent şi zbirul „şefului" combinat cu autocraţia maşinii şi „maşinăriilor".

Revelaţiile psihiatriei au început să demitizeze superstiţia că pentru a stăpâni o maşină trebuie să devii o maşină şi că pentru a creşte nişte stăpâni ai maşinii trebuie să mecanizezi impulsurile copilăriei. Dar să fie limpede că umanizarea copilăriei timpurii — aşa cum a fost croit acest drum de către obstetricieni şi pediatri luminaţi — trebuie să-şi aibă echivalentul într-o reîntinerire politică. Bărbaţii şi femeile din poziţii de putere trebuie să facă un efort conjugat pentru a depăşi concepţia înrădăcinată că omul, spre binele lui, trebuie să fie supus „maşinăriilor" fie în politică, afaceri, educaţie sau divertisment. Adolescenţii americani au o încredere profundă în iniţiativa cu adevărat liberă: ei preferă o singură mare şansă unor sute
de certitudini mici sau medii. însuşi faptul că din acelaşi motiv nu se gândesc la revoltă (ca cei care par să se teamă că cineva le va limita sursele de informaţie) ne obligă să protejăm tineretul de o stare de lucruri care ar putea face ca

gesturile lor de oameni liberi să pară goale şi credinţa lor în om iluzorie şi ineficientă.
întrebarea timpurilor noastre este cum îşi pot păstra fiii noştri libertatea şi cum şi-o pot împărtăşi cu cei pe care, pe baza unei noi tehnologii şi a unei identităţi mai generale, trebuie să-i considere egalii lor? Acest lucru face necesar pentru bărbaţii şi femeile din poziţii de putere să dea prioritate absolută, dincolo de rang, de convenţie şi de privilegiu, unicului efort care poate menţine sănătoasă o ţară democratică: efortul de a „aduce în faţă inteligenţa potenţială a tinerei generaţii" (Parrington).
Am schiţat câte ceva din dilema nepoţilor bărbaţilor realizaţi prin propriile puteri, ei înşişi nepoţi ai rebelilor. în alte ţări, tineretul încă este implicat în primele etape ale revoluţiei împotriva autocraţiei. Să revenim la unele din problemele lor istorice!!.
flRoark Bradford, *John Henry,* Harper Bros, New York, 1931.
f!_A. Lomax şi A Lomax (coord.), *Folksongs USA,* Duell, Sloan and Pearce, New York, 1974.
flAlfred Henry Lewis, *Wolfville Days,* Frederic A. Stokes Co., New York, 1902. Citat în B.A. Botkin, *A Treasury of American Folklore,* Crown Publishers, New York, 1944.

ff.*Colonel Crockett's Exploits and Adventures în Texas,* scrisă de el însuşi, 1836.

Ü Lom ax şi Lomax, *op. cit.*

:'LIbid.

5±Ibid.

5J_Ibid.
Ü.M. şi T. Johnson, *Early American Songs,* Associated Music Publishers, Inc., New York, 1943.
£!_Din *Singing America,* cu permisiunea National Recreation Association care deţine drepturile de autor şi a Editurii C.C. Birchard and Co.
fi Johnson, *op. cit.*
ü_Anna Freud, *Eid şi mecanismele de apărare.* Editura Fundaţiei Generaţia, Bucureşti, 2002.
flSee E.H. şi K.T. Erikson, „The Confirmation of the Delinquent", *Chicago Review,* iarna 1957.
flLa pacienţii psihanalitici importanţa covârşitoare a bunicului este deseori vădită. El poate să fi fost fierar în lumea veche sau constructor de căi ferate în lumea nouă, un evreu încă mândru sau un sudist de modă veche. Ceea ce au în comun aceşti bunici este faptul că au fost ultimii reprezentanţi ai unei lumi mai omogene, pricepuţi şi cruzi cu bună intenţie, disciplinaţi şi pioşi fără să-şi piardă stima de sine. Lumea lor a inventat maşinării mai mari şi mai bune ca jucăriile gigantice de la care nu se aşteptau să conteste valorile sociale ale bărbaţilor care
le-au făurit. Meşteşugul lor persistă în nepoţii lor sub forma unui sentiment de superioritate îndărătnic şi furios. Făţiş inhibaţi, ei îi pot accepta pe ceilalţi doar în termenii unui privilegiu dinainte stabilit. (E.H.E.)
ff_John Fischer, „Unwritten Rules of American Politics", *Harper's Magazine,* 197: 27-36, noiembrie, 1948.
flMargaret Mead, *Male and Female,* William Morrow and Co., New York, 1949.
ff.De ce anume mi-a fost teamă în unele din pasajele acestui capitol? Cred că de clivajul interior dintre moralitatea existenţei cotidiene, ideologiile vieţii politice şi dictatele neutre ale superorganizaţiei moderne. Şefii sunt, cel puţin în

această ţară, pe cale să fie absorbiţi de echipele mai blânde ale puterii manageriale. în alte statele naţionale mai noi (care repetă un secol al istoriei noastre în câteva decenii, o varietate de ideologii revoluţionare aduc la putere şefi ai maşinăriei de partid, ai maşinăriilor militare şi industriale, ai organizaţiilor muncitoreşti etc. Manifestarea frecventă a dezorientării etice a vârstei de mijloc, încărcată de gestionarea schimbărilor neprevăzute, forţează mare parte a tineretului fie la un conformism apatic, fie la detaşare cinică. Morala este că beneficiul de identitate câştigat prin revoltele de succes împotriva sistemelor îmbătrânite nu garantează în sine valorile necesare pentru o etică a puterii mature. Dacă omul permite eticii sale să depindă de maşinăriile pe care le poate pune în funcţiune, uitând să integreze copilăria şi societatea, el s-ar putea trezi legat fără scăpare de proiectele unei distrugeri totale, împreună cu cele ale producţiei totale. (Pentru o discuţie a sentimentului moral, ideologic şi etic în dezvoltarea umană, vezi articolul meu „The Golden Rule and the Cycle of Life", *HarvardMedical Alumni Bidletin,* decembrie 1962.) (E.H.E.)

CAPITOLUL 9

Legenda copilăriei lui Hitler

Adolf Hitler şi acoliţii săi au fost cel mai feroce grup de exploatatori ai luptei pentru propria identitate a unei naţiuni. Timp de mai mult de o decadă, ei au fost stăpânii incontestabili, în plan politic şi militar, ai unui mare popor întreprinzător şi cultivat. Pentru oprirea acestor demagogi, specialişti în vorbe goale, deveniţi un pericol pentru întreaga civilizaţie occidentală, a fost nevoie de mobilizarea tuturor resurselor celor mai dezvoltate naţiuni industriale ale lumii.

Azi, Occidentul preferă să ignore semnul de întrebare care se ridică astfel asupra conceptului de progres liniar. El speră că, bineînţeles, după ce vor fi hrăniţi şi înscrişi într-un cadru reglementat de armatele de ocupaţie, aceiaşi germani vor deveni din nou buni consumatori, uşor de controlat; se vor întoarce la *Kultiir* şi vor uita pentru totdeauna nebuneasca experienţă militară în care s-au lăsat târâţi.

Oamenii de bună-credinţă trebuie să creadă în miracolul psihologic la fel ca şi în cel economic. Totuşi, eu nu cred că vom îmbunătăţi şansele de dezvoltare umană în Germania, şi nici altundeva, dacă vom uita prea repede ceea ce s-a întâmplat acolo. Mai degrabă, este datoria noastră să recunoaştem că miracolul întunecat al nazismului a fost doar versiunea germană (superb planificată şi perfect executată) a unui potenţial contemporan universal. Tendinţa rămâne şi spiritul lui Hitler se bazează pe asta.

Căci naţiunile, la fel ca indivizii, nu se definesc doar prin vârfuri de împlinire civică, ci şi prin punctele cele mai slabe ale identităţii lor colective: sunt, de fapt, definite prin distanţa, (şi calitatea distanţei), dintre aceste două extreme. Germania naţional-socialistă a oferit o ilustrare exemplară a faptului că o societate în expansiune este pusă în pericol de propriul progres, prin aceea că acesta divide vechea conştiinţă, periclitează identităţile incomplete şi eliberează forţe distructive care, de acum, se pot materializa cu eficienţa rece a noilor supermecanisme administrative. Voi face, prin urmare, un pas înapoi, reluând câteva din recomandările scrise pentru o agenţie guvernamentală din Statele Unite la începutul celui de-al Doilea Război Mondial, în aşteptarea — o, cu câtă aroganţă — a primilor prizonieri nazişti. O parte din aceste recomandări par deja învechite. Dar problemele psihologice prezentate aici nu au dispărut peste noapte nici din Germania, nici din continentul căruia Germania îi este centru. în orice caz, istoria îi învaţă doar pe aceia care nu sunt mult prea dornici să o uite.

Am să iau ca referinţă cel mai mieros şi ademenitor cântec pornit din fluierul fermecat al propagandei: povestea copilăriei lui Hitler, relatată în *Mein Kampf.*

în acest orăşel de pe Inn, aureolat de acel martiriu german, orăşel bavarez de sânge, dar politiceşte austriac, locuiau părinţii mei către amd 1890. Tatăl meu era un funcţionar conştiincios, mama vedea de casă, plină de grijă şi de dragoste faţă de copiii ei.^_
Structura frazei, tonul, indică faptul că ceea ce va urma va fi un basm; şi, într-adevăr, îl vom analiza ca pe una din părţile unei încercări moderne de a crea un mit. Dar un mit, vechi sau nou, nu este o minciună. Nu are rost să încercăm să demonstrăm lipsa de bază reală şi nici că povestea este un fals sau e lipsită de sens. Cei care cred în basm nu-i vor pune niciodată la îndoială adevărul sau logica; iar puţinii care s-ar îndoi vor găsi că raţiunea este blocată în această situaţie. Prin urmare, pentru a studia critic un mit trebuie analizate imaginile şi temele pe care le propune, precum şi relaţia acestora cu spaţiul cultural în care se desfăşoară.

1. Germania

Acest orăşel... cu sânge bavarez, dar politiceşte austriac... aureolat de acel martiriu german...
Hitler s-a născut în oraşul austriac Braunau, lângă frontiera germană. Aparţinea, deci, minorităţii germane din Imperiul Austro-Ungar.
În Braunau, după cum îşi aminteşte, a existat un anume Palm care a fost executat de soldaţii lui Napoleon pentru tipărirea unui pamflet intitulat *La ceasul celei mai mari umilinţe a Germaniei.* în centrul oraşului se află un monument dedicat acestuia.
Pe vremea lui Palm nu exista, desigur, un *Reich* german. De fapt, unele din statele germane aveau chiar alianţe militare cu armata lui Napoleon. Dar, folosind termenul atotcuprinzător „Germania", Palm, care a fost predat autorităţilor franceze de către poliţia austriacă, a devenit un idol al mişcării naţionaliste pentru Germania Mare.
Apelând la martiriul lui Palm şi la rezistenţa acestuia în faţa sinistrului *Bonaparte,* povestea începe prin a descrie opoziţia eroică a tânărului Adolf în faţa *tatălui* său şi vorbeşte despre ura minorităţii germane faţă de *împăratul* Austriei. Micul Adolf aparţine, după cum ne spune, „acelora care aşteaptă cu o fervoare dureroasă ceasul care le va îngădui să se întoarcă la sânul mult iubitei lor mame" — Germania.
Aici începe imageria lui să evoce relaţii de familie care identifică limpede situaţia lui „oedipiană" în relaţie cu problemele naţionale ale ţării sale. El se plânge că această „mult iubită mamă... *tânărul* Reich", prin „nefericita alianţă cu *iluzoriul stat austriac...* a susţinut ea însăşi exterminarea lentă a germanismului din vechea monarhie".
Mama lui Hitler era cu douăzeci şi trei de ani mai tânără decât soţul ei; şi, după cum vom vedea, mama, ca o bună soţie din vremea aceea, îşi susţinea necondiţionat bărbatul care o bătea. Tatăl era un beţiv şi un tiran. Această formulă în sine sugerează imagistica naţională şi domestică a lui Hitler: tânăra mamă ce îşi trădează fiul care tânjeşte după dragostea ei pentru tiranul senil. Astfel, experienţa micului Adolf se contopeşte cu cea a minorităţii germane care refuză să cânte imnul austriac „Gott erhalte Franz den Kaiser", înlocuindu-l cu „Deutschland liber alles". Hitler continuă: „Rezultatele directe ale acestei perioade au fost acestea: în primul rând, am devenit naţionalist; în al doilea rând, am învăţat să înţeleg şi să pătrund adevăratul sens al istoriei... astfel încât, la cincisprezece ani, înţelesesem deja diferenţa între patriotismul dinastic şi naţionalismul popular".
O asemenea coincidenţă tematică, aparent naivă, poate duce uşor — mult prea uşor — la o interpretare psihanalitică a primului capitol din *Mein Kampf* drept o confesiune involuntară a unui complex oedipian. Această interpretare ar sugera că dragostea lui Hitler pentru tânăra sa mamă şi ura faţă de tatăl său vor fi luat

proporţii morbide şi că acest conflict i-a format iubirea şi ura şi l-a împins să salveze
sau să distrugă oameni şi popoare care ar „reprezenta" mama şi tatăl său. S-au scris în literatura psihanalitică articole care susţin o asemenea cauzalitate simplă. Dar este evident că un simplu complex individual nu este suficient pentru a transforma un individ într-un revoluţionar de succes — este nevoie de mult mai mult. Complexul creează pasiunea iniţială, dar, dacă este prea puternic, va paraliza elanul revoluţionar în loc să-l stimuleze. Utilizarea izbitoare a imageriei parentale şi familiale în discursul public este un amestec bizar de confesiune naivă şi propagandă subtilă caracteristică histrionicului de geniu. Goebbels a ştiut asta şi şi-a sfătuit bine stăpânul — până aproape de final.
Nu voi reveni acum asupra literaturii psihiatrice care l-a prezentat pe Hitler ca fiind „un psihopat paranoic", „un amoral infantil şi sadic", „un efeminat supracompensat" sau „un nevrotic măcinat de compulsia de a ucide". În anumite momente a fost, fără îndoială, toate la un loc. Dar, din nefericire, a fost ceva mai mult şi ceva peste toate acestea. Capacitatea sa de a acţiona şi de a genera acţiune a fost aşa de rară, încât pare inadecvat să aplicăm discursului său metodele obişnuite de diagnostic. Hitler a fost, înainte de toate, un aventurier la o scară imensă. Personalitatea unui aventurier seamănă cu cea a unui actor, pentru că aventurierul trebuie să fie gata tot timpul să joace, ca şi cum şi le-ar fi ales singur, rolurile schimbătoare impuse de capriciile destinului. Comportamentul insuportabil şi bizar al lui Hitler „din culise" este foarte des întâlnit la actori, nemaivorbind despre comportamentul lui în relaţiile sexuale. Fără îndoială că avea trăsături periculoase de tip borderline.
Totuşi, a ştiut cum să joace la limită, cum să pară că ar merge prea departe, după care să revină brusc la auditoriul lui încremenit. Hitler ştia, de asemenea, cum să-şi exploateze propria isterie. Vracii au, la rândul lor, asemenea calităţi. Pe scena istoriei Germaniei, Hitler a intuit până la ce limită poate personalitatea sa să reprezinte, într-un abandon isteric, tot ce trăia în fiecare german care îl citea sau asculta. Astfel, rolul pe care l-a ales spune multe despre auditoriul său, ca şi despre el; exact acest lucru, care pare morbid şi bizar pentru un nongerman, va deveni cea mai convingătoare arie a „cântăreţului vrăjitor" pentru publicul german.

2. Tatăl

Tatăl meu era un functionar conştiincios...

în ciuda acestei caracterizări sentimentale a tatălui, Hitler alocă o parte importantă din primul capitol reiterării afirmaţiei conform căreia nici tatăl, nici „altă putere pământească nu va face din el un funcţionar". Ştia deja din

adolescenţa timpurie că viaţa de funcţionar nu-i poate aduce nimic bun. Cât de diferit era de tatăl său! Chiar dacă tatăl său, de asemenea, se răzvrătise în adolescenţă şi la vârsta de treisprezece ani fugise de acasă pentru a deveni „ceva «mai bun»", se întorsese totuşi după douăzeci şi trei de ani ca să devină un mic funcţionar. Şi „nimeni nu-şi mai amintea de băieţelul de atunci". Această rebeliune zadarnică, scrie Hitler, l-a îmbătrânit pe tatăl său înainte de vreme. După care Hitler demonstrează, punct cu punct, o tehnică de rebeliune mai bună decât cea a tatălui său

.Este, oare, aceasta o dezvăluire na o
propagandă subtilă care îi dă acesl sale va avea o influenţă decisivă a

Dgice împotriva tatălui său? Sau este o riac dreptul să creadă că povestea copilăriei imanilor din Reich

?Bineînţeles, nu toţi germanii au a\ Hitler. dar mulţi dintre ei au avut, fără
îndoială asemenea părinţi. Dar, dupa cum se şue, o temă literară nu trebuie să fie adevărată ca să fie convingătoare: doar trebuie să pară adevărată, să pară că se referă la ceva personal, profund şi vechi. Problema se pune, atunci, dacă

poziţia tatălui german în familie l-a făcut să acţioneze — ori în permanenţă, ori suficient de mult timp, ori în anumite momente — în aşa fel încât să creeze în propriul fiu o imagine *interioară* care să aibă o oarecare corespondenţă cu prezentarea publică a bătrânului Hitler

.La prima vedere, poziţia tatălui în familia germană de clasă mijlocie de la sfârşitul secolului XlX-începutul secolului XX ar fi putut fi similară cu versiunile victoriene ale „vieţii cu tata". Dar modelele de educaţie sunt evazive. Ele variază odată cu familiile şi indivizii; pot rămâne în umbră ca să reapară în perioade de criză serioasă; pot fi contracarate de încercări hotărâte ale indivizilor de a-şi afirma diferenţa.

Voi prezenta aici o versiune impresionistă a ceea ce eu consider un model de tată german. Este reprezentativ felul în care compoziţiile fotografice ale lui Galton sunt reprezentative pentru subiectul fotografiilor lui.

Când tatăl vine acasă de la muncă, toţi stau smirnă în faţa sa Mama — deşi adesea este stăpânul neoficial al casei — se comportă suficient de diferit încât copilul să observe. Ea se grăbeşte să îndeplinească capriciile tatălui şi sănu-l înfurie. Copiii îşi ţin respiraţia, pentru că tatăl nu este de acord cu „prostiile" — altfel spus, cu starea de spirit feminină a mamei sau joaca copiilor. Mama trebuie să fie la dispoziţia lui cât timp este acasă; comportamentul lui sugerează că priveşte cu dezaprobare asocierea dintre mamă şi copiii, în care s-au complăcut în absenţa sa. El vorbeşte adesea cu mama precum vorbeşte cu copiii, aşteaptă respect şi obedienţă şi îi taie vorba de fiecare dată. Băieţelul simte că toate legăturile plăcute cu
mama sunt ca un ghimpe în coasta tatălui şi că dragostea şi admiraţia ei — modelul multor împliniri şi realizări de mai târziu — pot fi posibile numai fără ştirea tatălui sau împotriva voinţei lui explicite.

Mama amplifică acest sentiment nespunându-i tatălui despre unele „prostii" sau răutăţi ale copilului (dacă şi când doreşte); în acelaşi timp, îşi poate exprima dezaprobarea pârându-l tatălui, făcându-l pe acesta de multe ori să aplice pedepse corporale pentru fapte de ale căror detalii nu este interesat. Băieţii sunt răi şi pedepsele nu sunt niciodată nejustificate. Mai târziu, când băiatul îşi va observa tatăl în societate, când va observa supunerea tatălui său în faţa superiorilor şi când va vedea sentimentalismul său excesiv atunci când bea sau

cântă cu tovarăşii săi, băiatul dobândeşte primul ingredient pentru *Weltschmerz:* o îndoială profundă faţă de demnitatea umană — sau, în orice caz, faţă de babac. Toate acestea, desigur, există concomitent cu respectul şi dragostea. Totuşi, în timpul furtunilor adolescenţei, atunci când identitatea băiatului trebuie să elucideze relaţia cu imaginea tatălui, acest lucru va duce la severa pubertate germană, care este un amestec ciudat de răzvrătire şi „păcat secret", delincvenţă cinică şi ascultare supusă, romantism şi deznădejde, şi care poate distruge spiritul băiatului pentru totdeauna.

În Germania, acest model are antecedente tradiţionale. El s-a întâmplat mereu pur şi simplu, deşi nu a fost, bineînţeles, „planificat". într-adevăr, unii taţi care au urât profund modelul în propria lor copilărie au dorit cu disperare să nu-l aplice copiilor lor. Dar această dorinţă a eşuat mereu traumatic în perioadele de criză.

Alţii au încercat să reprime modelul, dar au sfârşit prin a-şi spori nevrozele atât ale lor, cât şi ale copiilor lor. Adesea, băiatul a simţit că tatăl însuşi a fost nefericit în neputinţa sa de a rupe cercul vicios, iar faţă de această impotenţă emoţională, băiatul nu putea simţi decât milă şi dezgust.

Ce a faeut atunci ca acest conflict să capete o dimensiune atât de fatidică la scară largă? Ce diferenţiază — într-un mod inconştient, dar decisiv — răceala şi asprimea trăsăturilor tatălui neamţ faţă de trăsăturile altor taţi din Europa Apuseană? Cred că diferenţa constă în lipsa esenţială de autoritate interioară reală a tatălui german — autoritatea care să rezulte dintr-o integrare a idealului cultural şi a metodei educaţionale. Accentul cade aici pe *„neamţ"* în sensul de *neamţ al Reichului.* Adesea când vorbim de specificităţi germane ne referim la *regiunile* germane, la cazuri „tipice", chiar dacă izolate, unde autoritatea interioară a tatălui german pare profund întemeiată, bazată pe vechea *Gemiitlichkeif^ăin* zonele rurale sau din oraşele mici; sau pe urbanul *Kulturll* pe creştinul *Demut*pe profesionalul *Bilching^_sau* pe spiritul de reformă (*Reform*). Important este că toate acestea nu presupun o semnificaţie integrată la nivel naţional la fel ca imagistica Reichului devenită dominantă sau ca industrializarea care a subminat stratificarea socială anterioară.

Duritatea este productivă doar în cazul în care domneşte un sentiment de obligaţie, un sentiment al demnităţii în supunerea voluntară. Aceasta totuşi poate fi oferită doar de o cauză integratoare: o cauză care uneşte trecutul şi prezentul, în
acord cu schimbările instituţiilor economice, politice şi spirituale.

Celelalte naţiuni occidentale au avut parte de revoluţii democratice. Acestea, aşa cum a demonstrat Max Weber, s-au identificat, în timp, cu idealurile aristocraţiei preluând treptat privilegiile ei. Astfel, există câte un cavaler în fiecare francez, câte un gentleman anglo- saxon în fiecare englez şi câte un aristocrat rebel în fiecare american. Aceste idealuri, combinate cu cele revoluţionare, au creat conceptul de „om liber" — un concept care presupune drepturi inalienabile, spirit de sacrificiu şi vigilenţă revoluţionară neîncetată. Din motive pe care le vom discuta în cartea de faţă în legătură cu conceptul de *Lebensraum* identitatea germană nu a integrat niciodată pe de-a întregul o asemenea imagistică la o scară suficient de largă cât să influenţeze modurile educaţionale inconştiente. Autoritatea şi asprimea părintelui mediu din Germania nu s-au suprapus peste sensibilitatea şi demnitatea care provin din participarea la o cauză integratoare. Mai degrabă, părintele mediu, în mod obişnuit sau în momente decisive, a ajuns să reprezinte obiceiurile şi etica sergentului-major german sau a micului funcţionar care, „îmbrăcat cu uniforma autorităţii", nu era niciodată mai bun, ci doar în pericolul permanent de a fi mai rău, şi care şi-a vândut dreptul natural de a fi un om liber pentru un titlu oficial sau o pensie pe viaţă.

în plus, a existat degradarea unei instituţii culturale care se îngrijea de rezolvarea conflictului adolescentului în formele tradiţionale (şi regionale). Pe vremuri, de exemplu, exista *Wanderschaft*-ul: băiatul pleca de acasă pentru a deveni ucenic
în ţări străine cam la vârsta (sau puţin mai târziu) la care Hitler şi-a anunţat opoziţia şi la care tatăl lui a fugit de acasă. în perioada imediat prenazistă, o eventuală ruptură fie mai avea încă loc, cu tunete paterne şi lacrimi materne, fie se producea în conflicte mai puţin dure şi mai puţin eficace, deoarece erau mai individualizate şi, adesea, nevrotice, fie conflictul era reprimat, caz în care era distrusă nu relaţia tată-fiu, ci relaţia fiului cu el însuşi. De multe ori, profesorii (exclusiv bărbaţi) au fost nevoiţi să suporte greul acestui conflict, în timp ce băiatul îşi extindea ostilitatea lui idealistă sau cinică asupra întregului *Bilrgerlichkeit* — băiatul german dispreţuia acum toată această lume a „umililor cetăţeni". Conotaţia cuvântului „Biirger" este greu de transmis. Nu este echivalent cu termenul robust
de „burghez"; nici cu acel ..bourgcois" al tinerilor revoluţionari cu conştiinţă de clasă; şi cel mai puţin se poate identifica cu ..citoycn". cetăţeanul mândru şi responsabil, care, acceptând obligaţii egale, îşi afirmă dreptul la individualitate. Mai degrabă înseamnă un tip de adult care şi-a trădat tinereţea şi idealurile, găsind refugiu într-un conservatorism servil şi meschin. Această imagine a fost adesea folosită pentru a indica faptul că tot ceea ce este „normal" a fost corupt, şi ceea ce e „decent" este slab. La fel ca *Wcmderbirds*[l]*±,* adolescenţii se complăceau într-o viziune romantică a uniunii cu natura, împreună cu mulţi alţi răzvrătiţi, legaţi prin profesie sau convingere, conduşi de către un anumit tip de lideri ai tineretului. Un alt tip de adolescent, „geniul singuratic", ţine un jurnal, scrie poezii şi tratate; la cincisprezece ani se va plânge, precum Don Carlos, cu cea mai autentic germană lamentaţie
adolescentină: „Am douăzeci de ani şi până acum n-am făcut nimic nemuritor". Alţii formează mici grupuri de intelectuali cinici, de delincvenţi, de homosexuali sau de şovinişti- rasişti. Trăsătura comună a tuturor acestor activităţi o reprezintă, însă, excluderea influenţei tatălui fiecăruia şi adeziunea la o oarecare entitate de factură mistico-romantică: Natura, Patria, Arta, Fiinţa etc., care vor fi superimagini ale mamei neprihănite, cea care nu îl va trăda pe băiatul rebel acelui căpcăun, tatălui adică. Dacă se presupunea de obicei că mama va susţine deschis sau tacit, sau chiar invidia o asemenea libertate, atunci tatăl era duşmanul său de moarte. Dacă el nu va reuşi să manifeste suficientă ostilitate, atunci va fi provocat intenţionat, deoarece opoziţia lui este sufletul acestei experienţe.
în acest stadiu, băiatul german ar fi preferat să moară decât să recunoască faptul că este pe un drum greşit, iar această pornire excesivă spre utopismul total îi va stârni un sentiment de vină bine înrădăcinat şi îl va duce la epuizare totală. Identificarea cu tatăl, care oricum a fost bine stabilită în copilăria timpurie, va ieşi în prim-plan. într-un fel complicat, înşelătoarea Soartă (adică realitate) îl va face un *Bilrger* — un „umil cetăţean" purtând povara păcatului de a-şi fi sacrificat geniul diavolului şi unei simple familii, unei simple soţii şi unor copii pe care-i poate avea oricine.
Bineînţeles, această descriere este atât de stereotipă, încât frizează caricaturalul. Totuşi, cred că au existat atât tipul nedisimulat, cât şi tipul ascuns şi că această ruptură între rebeliunea individualistă precoce şi cetăţenia obedientă şi
deziluzionată a contribuit în mod determinant la maturitatea politică a germanului: rebeliunea adolescentină a fost forma eşecului individualismului şi spiritului revoluţionar. în opinia mea, taţii germani nu numai că nu s-au opus rebeliunii, dar au şi încurajat-o inconştient, ca pe o modalitate eficientă de a

păstra controlul patriarhal asupra tinerilor. Pentru că, odată ce Supraeul părintelui este ferm înrădăcinat încă din copilărie, tinerii pot fi lăsaţi un pic din mână: nu-şi vor îngădui ei înşişi să meargă prea departe.
în caracterul neamţului din Reich, această stranie combinaţie de rebeliune idealistă şi supunere obedientă a condus la un paradox. Firea germană este autorestrictivă şi înclinată spre cruzime, dar idealurile ei sunt schimbătoare şi, cum s-ar spune, fără adăpost. Germanul este aspru cu sine şi cu ceilalţi, dar asprimea excesivă fără o autoritate interioară generează amărăciune, teamă şi răzbunare. în lipsa unui sistem de idealuri, germanul va aborda obiective contradictorii şi chiar evident destructive cu o convingere oarbă, cu dezinteres inuman faţă de sine şi cu un perfecţionism extrem.
După înfrângerea şi revoluţiile din 1918, acest conflict psihologic a luat proporţii catastrofale în rândul clasei de mijloc germane; iar clasa de mijloc include oriunde, în mare măsură, şi clasa muncitoare atâta timp cât aceasta aspiră la acest statut. Servilismul faţă de clasele superioare, care pierduseră războiul, a încetat dintr-odată să mai semene cu o subordonare reală. Inflaţia punea în pericol pensiile. Pe de altă parte, masele oarbe nu erau pregătite nici să anticipeze, nici să
uzurpe rolul cetăţeanului liber sau pe cel al muncitorului cu conştiinţă de clasă. Este evident că numai în aceste condiţii a putut imagistica lui Hitler să convingă atâţia oameni şi să paralizeze încă şi mai mulţi.
Nu am să pretind că tatăl lui Hitler, în felul său necioplit, aşa cum a fost prezentat în relatările defavorabile, ar fi tatăl neamţ tipic. Se întâmplă frecvent în istorie ca o experienţă personală extremă sau doar atipică să se potrivească atât de bine pe un conflict universal latent încât un moment de criză să propulseze personajul într-o poziţie reprezentativă. Să ne amintim că mari naţiuni pot să aleagă un lider din afara graniţelor, aşa cum Napoleon venea din Corsica sau Stalin din Georgia. De fapt, copilăria tipică universală este cea care stă la baza fermecării germanului care a citit despre tinereţea lui Hitler. „Oricât de tenace se vădea tatăl meu pentru a-şi duce la bun sfârşit planurile, fiul nu era mai prejos în încăpăţânarea cu care refuza o idee de la care nu aştepta nimic bun. Nu voiam să devin funcţionar." Această combinaţie de revelaţie personală şi propagandă subtilă (însoţită de acţiunea puternică şi hotărâtă) purta cu ea cel puţin convingerea universală pe care o aştepta revolta mocnită din tinereţe: niciun bătrân, fie el tată, împărat sau zeu, nu poate să stea în calea iubirii sale pentru mama Germanie. În acelaşi timp, este dovada că adulţii, trădându-şi revolta din adolescenţă, şi-au pierdut demnitatea de a conduce tineretul german, care, prin urmare, îşi va „modela propriul destin". Atât taţii, cât şi fiii puteau de acum să se identifice cu Fiihrerul, un adolescent care nu s-a dat bătut niciodată.
Psihologii exagerează rolul pe care îl poartă atributele patriarhale pentru imaginea istorică a lui Hitler; el e adolescentul care refuză să devină „tatăl" sub orice formă, fie ea de Kaiser sau preşedinte. Hitler nu va repeta greşeala lui Napoleon. El este Fiihrerul: fratele cel mare care a preluat prerogativele tatălui fără a se supraidentifica cu acesta. Numindu-şi tatăl „bătrân, dar totuşi copil", Hitler îşi rezervă poziţia aceluia care deţine puterea supremă, rămânând totuşi tânăr. El este adolescentul pur, cel care a ales altceva decât fericirea civilă, linştea mercantilă şi pacea spirituală: este liderul de gaşcă ce îi ţine pe băieţi împreună solicitând admiraţia acestora, terorizându-i şi implicându-i cu abilitate în acţiuni criminale din care nu se mai pot retrage. A fost, totodată, şi un exploatator fără scrupule al eşecurilor parentale.
„Chestiunea profesiunii mele avea să fie rezolvată mai repede decât mă aşteptam. Aveam treisprezece ani când, pe neaşteptate, mi-am pierdut tatăl. [...] Mama se socotea obligată să- mi supravegheze mai departe educaţia

conform dorinţei tatei, cu alte cuvinte în vederea carierei de funcţionar." Apoi, Hitler s-a îmbolnăvit grav de plămâni, şi „ţinta dorinţelor mele ascunse şi a luptei mele perseverente era dintr-odată atinsă". Mama a trebuit să cedeze şi să-i dea băiatului bolnav ceea ce îi refuzase celui sănătos şi încăpăţânat: acordul de a se pregăti să devină artist. Ceea ce a şi făcut — şi a picat examenul de admitere la şcoala naţională de artă. Apoi, mama lui a murit. Hitler era acum liber — şi singur.

Eşecul profesional care a urmat eşecului şcolar timpuriu a fost raţionalizat retrospectiv ca semn al tăriei de caracter şi al tenacităţii juvenile. Este cunoscută tendinţa lui Hitler de mai târziu de a aprecia asemenea eşecuri socio-profesionale în alegerea subalternilor. Asemenea preferinţe au fost posibile numai prin obiceiul german al acelei perioade de a ghici în eşec un semn al geniului nemanifestat: educaţia „umanistă" a suferit mult timp de pe urma acestui clivaj: aprecierea disciplinei şi simţului datoriei, în paralel cu glorificarea rebeliunii nostalgice a poetului.

În relaţiile cu generaţia „veche" dinăuntrul sau din afara Germaniei, Hitler a avut, prin urmare, rolul încăpăţânatului, deviantului şi al cinicului, aşa cum apare în descrierea relaţiei cu tatăl sau. De fapt, de câte ori a simţit nevoia să-şi justifice public acţiunile, el le oferea acest cadru, la fel ca în primul capitol din *Mein Kampf.* Tiradele lui se concentrează pe imaginea liderilor străini — Churchill ori Roosevelt — ca fiind ori tiranul feudal, ori nebunul senil. După care a creat o a doua imagine, aceea a fiului bogat, abil şi cinic- decadent: dintre toţi oamenii, i-a ales pentru acest portret pe Duff-Cooper şi Eden. Şi, într-adevăr, germanii s-au înduplecat în faţa angajamentelor lui neîndeplinite, atâta timp cât Hitler, adolescentul dur, părea că profită doar de senilitatea altora.

3. Mama

... vedea de casă, plină de grijă şi de dragoste faţă de copiii ei.

În afară de această imagine feerică, Hitler nu spune prea multe despre mama lui. Menţionează din când în când îngrijorarea maternă legată de bătăile în care el, băiatul erou, era implicat şi faptul că ea s-a simţit „obligată" (mai mult din datorie decât din convingere) să-l sprijine să-şi continue studiile; dar, în curând, va muri şi ea. Şi-a respectat tatăl, spune el, dar pe mamă a iubit-o.

Despre *„copiii ei"* nu pomeneşte nimic, Hitler nefiind vreodată fratele nimănui. Este incontestabil faptul că Hitler, aventurierul histrionic şi isteric, avea un ataşament patologic faţă de mamă, dar acest lucru este mai puţin important aici. Pentru că, patologic sau nu, el împarte abil imaginea mamei în două categorii cu mare valoare propagandistică: gospodina iubitoare, copilăroasă, cu un uşor aer de martiră, care se potriveşte într-un mediu călduţ şi confortabil — şi, pe de altă parte, fecioara de fier sau de marmură, gigantică, monumentul unui ideal. în contrast cu penuria de referinţe la propria mamă, imageria lui abundă în imagini de personaje materne supraumane. în acest basm-german-din-Reich nu apare ideea că Hitler s-ar fi născut în Braunau din simplul motiv că acolo trăiau părinţii lui; din contră, „soarta e cea care a desemnat locul în care m-am născut". Momentul conceperii sale nu este nici el întâmplător; nu, a fost o „ironie nemeritată a soartei" faptul că

s-a născut într-o „perioadă între două războaie, într-un timp al liniştii şi ordinii". Când era sărac, „sărăcia mă prinsese în braţe"; când era trist, „Doamna Tristeţe era mama mea adoptivă". Dar toată această „cruzime a Soartei" o va lăuda mai târziu ca pe o „înţelepciune a Providenţei", pentru că l-a călit pentru a servi Natura, „Regina nemiloasă a înţelepciunii absolute".

Când izbucneşte Primul Război Mondial, „bunăvoinţa Sorţii i-a permis" să se înroleze ca infanterist german, aceeaşi „inexorabilă Zeiţă a Sorţii, care se foloseşte de războaie pentru a judeca oameni şi naţiuni". Mai târziu, după înfrângerea Germaniei, când a apărut pentru prima oară în faţa tribunalului

pentru a da socoteală pentru primele sale fapte revoluţionare, este convins că Judecata Zeiţei Istoriei va rupe, cu zâmbetul pe buze", verdictul juraţilor.
Soarta este ba trădătoare şi frustrantă faţă de erou, ba binevoitoare, răsplătindu-i eroismul şi rupând verdictul judecătorilor bătrâni şi răuvoitori: aceasta este imagistica infantilă care străbate în mare măsură idealismul german şi îşi găseşte cea mai reprezentativă expresie în tema tânărului erou care-şi află măreţia într-o ţară străină, după care se întoarce pentru a-şi elibera si înnobila mama „captivă": povestea complementară legendei lui Oedip, în variantă o
În soaicic imagisticii mamei supraumane se ascunde, astfel, o imagine dublă a maternităţii: re, pe de o parte, ludică, copilăroasă şi generoasă, iar pe de altă parte, înşelătoare, asociata unor forţe sinistre. Aceasta, cred, este o viziune comună societăţilor patriarhale unde femeia, ţinută ca iresponsabilă şi copilăroasă,
devine un intermediar, dar, în acelaşi timp, un personaj al intervalului. Astfel se explică faptul ca tatăl urăşte în ea nestatornicia copilului, iar copilul urăşte în ea nepăsarea tatălui. Atâta timp cât „mama" devine, şi rămâne, modelul inconştient al „lumii", în perioada hitleristă ambivalenţa imaginii femeii-mamă devine una dintre cele mai puternice trăsături ale gândirii oficiale din Germania.
Relaţia Fiihrerului cu maternitatea şi familia rămâne ambiguă. În cadrul fantasmei naţionale pe care a construit-o, el va rămâne un om singur care se luptă cu (dar şi caută să mulţumească), personaje materne supraumane care încearcă ba să-l distrugă, ba sunt obligate să-i dea binecuvântarea. Hitler nu va recunoaşte femeia ca pereche până în ultima clipă, când a insistat ca Eva Braun să se căsătorească cu el, împuşcând-o apoi imediat cu mâna lui — sau, cel puţin, aşa se termină legenda. În timp ce nevestele acoliţilor săi nasc în buncărul cancelariei, Hitler este, după cum scrie biograful oficial, „întruparea voinţei naţiunii. El nu cunoaşte viaţa de familie aşa cum nu cunoaşte nicio slăbiciune".
Hitler a transpus această ambivalenţă oficială faţă de femei în relaţia sa cu Germania sub forma unei imagini. Fără să-şi ascundă dispreţul faţă de masele de concetăţeni, care, la urma urmei, constituie Germania, el s-a ridicat frenetic în faţa lor şi i-a implorat cu strigăte fanatice („Germania, Germania, Germania") să creadă într-o entitate naţională mistică.
Dar germanii au fost întotdeauna înclinaţi să manifeste o atitudine de ambivalenţă asemănătoare faţă de omenire şi de lume în general. Percepţia lumii drept
ceva esenţial exterior („lume exterioară") este specifică majorităţii triburilor şi naţiunilor. Dar pentru Germania lumea îşi schimbă în mod constant calitatea, şi întotdeauna la extreme. Lumea este percepută fie ca net superioară ca vârstă şi înţelepciune, ţinta dorinţei eterne, a ceea ce se numeşte *Wanderlust;* fie ca rea, trădătoare, locul duşmanilor care trăiesc pentru un singur scop, şi anume trădarea Germaniei, fie ca *Lebensraum* misterios care va fi câştigat de curajul teuton şi va exista pentru o mie de ani de glorie adolescentină.

4. Adolescentul

în SUA, cuvântul „adolescenţă" a ajuns să însemne, pentru toţi cei care nu se ocupă profesional de această problemă, o ţară a nimănui între copilărie şi maturitate, în cel mai rău caz, iar în cel mai bun o vârstă „normală" pentru sport, glume, găşti, grupuleţe şi petreceri. Adolescentul din această ţară nu este câtuşi de puţin o problemă şi se simte mai puţin izolat pentru că el a devenit, de fapt, arbitrul cultural; puţini americani îşi pot permite să abandoneze, ca adulţi, postura şi gesticulaţia adolescentine, precum şi pe cele ale omului liber dedicat întotdeauna luptei împotriva autocraţiei.
Astfel, plecând de la această premisă, ne este greu să percepem imaginea adolescentului în alte culturi. în trecutul primitiv, se îndeplineau ritualuri de

trecere dramatice şi bizare în încercarea de a modifica şi sublima începutul vieţii de bărbat a adolescentului. Prin aceste ritualuri, adolescentul era forţat să sacrifice o parte din el (sânge, dinţi sau o parte din organele genitale); în cursul ceremoniei religioase, trebuia să-şi recunoască păcatul şi să îngenuncheze. Rituri străbune confirmau atunci voinţa băiatului de a deveni bărbat în lumea tatălui său, în acelaşi timp rămânând pe vecie fiul umil al „Marelui Tată". Conducători ai dansului ritual, vindecători şi personaje tragice reprezentau vina şi ispăşirea. Rebeliunea adolescentului german a fost punctul culminant în dezvoltarea psihologică universală care a însoţit declinul feudalismului: emanciparea interioară a fiilor. Există, în parte,
câteva paralele apropiate între riturile de trecere primitive şi cele ale naţional-socialiştilor, dar există şi o mare diferenţă semnificativă. în lumea lui Hitler, adolescentul mărşăluieşte alături de semenii săi emancipaţi. Doar că liderul lor nu şi-a sacrificat voinţa pentru niciun tată. De fapt, el a spus despre conştiinţa morală că e un cusur la fel ca circumcizia, şi că amândouă sunt cusururi evreieşti.
Oroarea lui Hitler faţă de evreitate — un „microb castrator" ce reprezenta mai puţin de un procent din naţiunea sa de şaptezeci de milioane — este înveşmântată în imagistica fobiei; el descrie pericolul care emană din aceasta ca pe o infecţie vlăguitoare şi o contaminare murdară. Sifilofobie, cel puţin, ar fi un diagnostic corect pe care îl poate da psihiatria în acest caz. Dar, din nou, este greu de spus unde se termină patologia personală şi unde începe propaganda. Pentru că imagistica adolescentului idealist cunoaşte de obicei doar două culori: cel mai pur alb şi cel mai întunecat negru. Preocuparea constantă a acestuia este de a căuta tot ce este alb şi de a evita până la fobie tot ce este negru, extirpându-l atât din el, cât şi din ceilalţi. Temerile legate de sexualitate, în special, fac adolescentul receptiv la propoziţii ca acestea: „Pierderea purităţii sângelui distruge pentru totdeauna fericirea lăuntrică, înjoseşte omul pentru totdeauna şi consecinţele fizice sau morale nu se pot şterge
Adolescentul prenazist era de o cruzime pătimaşă faţă de sine, şi asta pentru că el nu căuta confortul prin opoziţia faţă de tată. în momentul „căderii" vinovăţia sa era imensă. Astfel, după cum a fost făcut să simtă acest adolescent, Hitler era
acela care are dreptul să fie crud cu răul universal pentru că el nu a fost niciodată îngăduitor cu sine. Ceea ce a trezit bănuieli pentru nongermani — şi anume abstinenţa declarată a lui Hitler de la carne, cafea, alcool şi sex — a contat în Germania ca factor important al propagandei. Astfel şi-a legitimat Hitler dreptul moral de a-i elibera pe germani de
masochismul postbelic şi i-a convins că au şi ei acelaşi drept să urască, să tortureze, să ucidă.
În ceea ce-i priveşte pe copii, Hitler a încercat să înlocuiască conflictele complicate ale adolescenţei cu modele simple de acţiune hipnotică şi eliberarea de orice gând. Pentru aceasta a înfiinţat o organizaţie, un sistem de educaţie şi un motto pentru a canaliza toată energia adolescenţilor înspre mişcarea nazistă. Organizaţia se numea „Tineretul hitlerist", iar motoul era: „Tineretul îşi făureşte propriul destin".
Dumnezeu nu mai conta deja: „La ceasul acesta, când pământul se dedică soarelui, avem doar un singur gând. Soarele nostru este Adolf Hitler".^Părinţii nu mai contau nici ei: „Toţi cei care prin «experienţa» lor, şi numai prin ea, combat metoda noastră de a permite tineretului să conducă tineretul, toţi aceştia trebuie să fie reduşi la tăcere."!f. Nici etica nu mai conta: „O generaţie cu totul proaspătă, nou-născută, liberă de idei preconcepute, liberă de compromisuri, gata să arate loialitate în faţa ordinelor care sunt dreptul său din

naştere".!! Frăţia, prietenia nu contau: „Nu am auzit niciun cântec care să exprime emoţia tandră a prieteniei, dragostea de părinţi, iubirea de semeni, bucuria de a trăi, speranţa pentru viaţa
viitoare".f!_învăţătura nu conta: „Ideologia naţional-socialistă trebuie să fie un fundament sacru. Ea nu va fi degradată prin explicaţii de detaliu".!!
Ceea ce conta era să fii în mişcare fără a te uita în urmă. „Totul poate să se sfărâme în bucăţi, noi vom merge înainte pentru că Germania este astăzi a noastră, iar mâine, va fi şi lumea întreagă."
Pe un asemenea fundament, Hitler construieşte o dihotomie simplă şi radicală, de proporţii cosmice: Germanul (soldat) versus Evreul. Evreul este descris ca fiind mic, negru, păros; are spinarea încovoiată şi picioare plate, priveşte cruciş, iar buzele lui plescăie; este promiscuu, vrea să defloreze, să însămânţeze şi să infecteze fete blonde. Arianul este înalt, drept, luminos, nu are păr pe piept sau pe membre; privirea sa, mersul şi vorba sunt *stramm*f!, salută cu braţul ridicat. Nu va atinge o evreică decât în necunoştinţă de cauză — la bordel.
Aceasta este, evident, antiteza omul-maimuţă vs supraom. Dar chiar dacă aici, în America, asemenea imagini sunt de domeniul benzilor desenate, în Germania au fost hrana oficială pentru minţi adulte. Să nu uităm (pentru că germanii nu vor uita) că „Tineretul hitlerist" şi armata germană au arătat, pentru câţiva ani buni, că imaginile acestea au avut succes. Sănătoşi, duri, calmi, obedienţi, fanatici, ei „se luptă cu tot ce înseamnă slăbiciune, în corp, în intensitate, în loialitate"!!. Sunt extrem de aroganţi; este de recunoscut acea aroganţă sarcastică a vechiului german care se teme că va ceda în faţa influenţelor „culturale" din străinătate.
Pentru femei, de asemenea, conştiinţa naţional-socialistă a consacrat un nou standard al mândriei naţionale. Fetele au fost încurajate să-şi accepte cu bucurie funcţiile corpului pentru împerechere cu arieni corespunzători. Au primit încurajare şi instruire sexuală. Naşterea, din legături legitime sau ilegitime, era încurajată prin propagandă, subvenţii şi instituţional prin programul „Copiii Statului", născuţi „pentru Fiihrer". Alăptatul era încurajat; ceea ce psihiatrii americani ai vremii îndrăzneau să propună doar în revistele de specialitate era în Germania decret de stat: „Stillfâhigkeit ist Stillwille" — capacitatea de a alăpta este voinţa de a oferi îngrijire. Astfel, creşterea copiilor a primit o nouă dimensiune: pentru rasă şi pentru Fiihrer.
Niciun actor şi inovator eficient nu este cu totul independent în lumea imaginilor pe care le foloseşte, şi nici nu se poate încumeta să fie cu totul original: originalitatea sa constă în curajul şi concentrarea unică cu care poate exprima o imagerie existentă — la timpul potrivit. Dacă va proceda aşa, va fi convingător pentru el şi pentru ceilalţi — îşi va paraliza oponenţii în aşa fel încât aceştia vor face parte inconştient din imageria sa, vor aştepta, vor deveni nesiguri şi în final vor capitula.
Aşadar, am văzut în Germania o naţiune foarte educată şi foarte organizată cedând în faţa imageriei adolescenţei ideologizate. Am arătat că nu putem da vina pe puterea nevrozei individuale a conducătorilor. Putem da însă vina pe modelele copilăriei ale celor conduşi?

5. Lebensraum, soldatul, evreul

Simpla comparaţie dintre imageria familială a unei naţiuni şi atitudinile acesteia faţă de relaţiile sale internaţionale este superficială şi poate cădea uşor în absurd. Pare să inducă ideea că aceste atitudini pot fi schimbate doar prin modificarea modelelor familiale. De fapt, naţiunile se schimbă doar când întreaga lor realitate se schimbă. în America, fiii şi fiicele tuturor naţiunilor au devenit „americani", deşi fiecare dintre ei a rămas tributar conflictului său specific; şi aş îndrăzni să spun că mulţi dintre cititorii german-americani vor fi recunoscut câteva caracteristici ale relaţiei personale cu tatăl citind acest

capitol. Ei vor recunoaşte acestea pentru că văd un decalaj între lumea tatălui său şi a sa: tatăl său trăieşte într-un alt spaţiu-timp.
însăşi uşurinţa cu care pot fi trasate aceste comparaţii între modele ale copilăriei şi atitudini naţionale, şi concluziile absurde la care conduc, ascund, de fapt, adevărul important pe care, totuşi, îl implică. Vom folosi, aşadar, acest capitol pentru a ilustra felul în care realităţile geo-istorice amplifică modelele familiale şi în ce măsură aceste modele influenţează, la rândul lor, felul în care un popor interpretează realitatea. Este imposibil să caracterizezi germanitatea fără a relaţiona imageria familială germană cu poziţia sa centrală în Europa. Pentru că, după cum am văzut, chiar şi grupurile cele mai inteligente au nevoie de scheme nonverbale relativ simple, de construcţii magice pentru a se orienta atât intern, cât şi în relaţie cu
alte grupuri. Fiecare individ sau grup are un inventar limitat de concepte spaţio-temporale istoric determinate, care pot defini o imagine a lumii, răul, prototipurile ideale şi o schemă inconştientă a vieţii. Aceste concepte domină aspiraţiile unei naţiuni şi pot conduce la diferenţe importante, dar pot în acelaşi timp să-i îngusteze imaginaţia şi să o ducă la dezastru. în istoria germană, asemenea configuraţii remarcabile sunt încercuire versus *Lebensraum,* dezbinare versus unitate. Asemenea termeni sunt, desigur, universali, într-atât încât par nespecifici; un observator extern care vede ce greutate au aceste cuvinte în gândirea germană le-ar putea suspecta ca fiind propagandă ipocrită. Şi totuşi nimic nu poate fi mai dăunător într-un contact internaţional decât încercarea de a minimaliza sau de a contrazice spaţiul-timp mitologic al altei naţiuni. Un nongerman nu va realiza că, în
Germania, aceste cuvinte sunt încărcate de o convingere care depăşeşte cu mult logica obişnuită.
Versiunea oficială a *Lebensraum-uhii* afirma obligaţia statului nazist de a asigura hegemonia militară, monopolul armelor, dominaţia economică şi conducerea intelectuală în Europa. În afară de acestea, *Lebemrcmm* are, în esenţă, un înţeles magic. Care este acesta?
La sfârşitul Primului Război Mondial, Max Weber scria că voia destinului [chiar şi un german realist se referă la „destin", nu la „geografie" sau „istorie"] este ca Germania, şi numai ea, să se învecineze cu trei mari puteri continentale şi cu cea mai mare putere navală şi să trebuiască să le stea în cale. Nicio altă ţară din
lume, spune el, nu se află în această situaţie.!!
După Weber, necesitatea creării unei mari puteri naţionale, precum şi asigurarea securităţii într-o ţară încercuită, aflată într-o poziţie vulnerabilă, determina două alternative: Germania îşi păstrează calitatea regională specifică şi devine o federaţie modernă precum Elveţia — agreată şi folositoare pentru toată lumea, fără să fie un pericol pentru nimeni; sau poate deveni rapid un Reich, modelat de caracteristicile politice nefavorabile, un Reich la fel de matur şi puternic ca Anglia sau Franţa, capabil să se impună în forţă, cu scopul de a crea o alianţă militară şi culturală cu Occidentul împotriva Estului. Dar Weber era un „realist", ceea ce înseamnă că a luat în considerare doar ce apărea ca „rezonabil"!!, conform raţionamentelor în acord cu gândirea sa consevatoare. Nu s-ar fi gândit niciodată că peste doar câţiva ani va apărea un om care va proclama, ducând aproape la împlinire, o a treia alternativă — Germania va deveni o naţiune atât de puternică şi atât de abil condusă, încât combinaţia de puteri înconjurătoare (Paris, Londra, Roma şi Moscova) vor fi invadate şi ocupate suficient de mult pentru a fi lipsite de orice putere „pentru o mie de ani".
Această schemă pare fantastică, încă, pentru un nongerman. Acesta s-ar putea mira cum a putut convieţui un asemenea plan cu aceeaşi naţiune care preţuieşte bunătatea simplă şi ştiinţa cosmopolită reprezentative pentru cultura

germană „reală". Dar, după cum am arătat, lumea exterioară se referă la valori regionale, nu naţionale, atunci când se vorbeşte despre cultura germană. întotdeauna a fost
subestimată nevoia stringentă a germanilor pentru unitate care, într-adevăr, nu poate fi pe deplin apreciată de popoare pentru care unitatea este subînţeleasă. Omenirea este din nou predispusă să subestimeze puterea pe care o are problema unităţii naţionale în a deveni o problemă de păstrare *a identităţii,* şi astfel o problemă de viaţă (umană) şi de moarte, cu mult mai importantă decât problema sistemelor politice.
De-a lungul istoriei, teritoriile germane au fost supuse invaziilor devastatoare sau au fost potenţial vulnerabile în faţa lor. Este adevărat că, sute de ani, centrele sale vitale nu au fost ocupate de inamic, dar ele au rămas conştiente de poziţia lor vulnerabilă, şi raţional, şi iraţional.
Ameninţarea invaziilor armate nu este însă singulară. Invadând sau fiind invadată de diferite ţări, Germania a fost afectată de *valori străine.* Atitudinea faţă de aceste valori, precum şi relaţiile lor cu propria diversitate culturală constituie o problemă clinică greu de definit. Dar se poate spune că nicio altă tânără naţiune de mărime, densitate şi diversitate istorică similare, cu aceeaşi lipsă de frontiere naturale, nu a fost expusă unor influenţe culturale atât de divergente ca natură şi atât de tulburătoare ca succesiune precum acelea venite din ţările care înconjoară Germania. Aşa cum este adevărat în cazul elementelor responsabile pentru anxietatea individuală, tot aşa înrăutăţirea reciprocă substanţială a tuturor acestor factori nu a permis identităţii germane să se cristalizeze sau să asimileze evoluţia socială şi economică în mod gradual şi logic.
Imaginea germană a lipsei de unitate se bazează pe un sentiment istoric de nelinişte care ar putea fi numit „complexul Limes". Limes Germanicus a fost zidul — comparabil cu cel chinezesc — construit de romani în sudul şi vestul Germaniei, zid care separa zonele cucerite de cele rămase barbare. Acest zid a dispărut de mult. Dar a fost înlocuit de bariera culturală care separa teritoriile din sud influenţate de Biserica Catolică de cele nordice, protestante. Astfel, au pătruns în Germania alte imperii (militare, spirituale, culturale): din vest, senzuala şi raţionala Franţă; din est, Rusia dinastică, spirituală şi neştiutoare de carte; din nord şi nord-vest, individualismul „protestant" şi din sud-est, relaxarea orientală. Toate conflictele dintre est şi vest, nord şi sud s-au purtat undeva pe teritoriul Germaniei — şi în mentalul german.
Aşadar, Germania a fost de la început răvăşită de un şir traumatic de influenţe divergente, care au agravat şi acutizat o formă specifică a conflictului universal dintre sugestibilitate şi încăpăţânare defensivă. Astfel, promisiunea lui Hitler nu se referea doar la cucerirea militară şi ocupaţia ţărilor din jurul Reichului; era, de asemenea, şi o victorie a conştiinţei de rasă asupra invaziei „bacteriene" a esteticii şi eticii străinătăţii asupra mentalului german. Scopul său nu se limita numai la ştergerea definitivă a amintirii înfrângerii din Primul Război Mondial, ci includea şi eliminarea completă a valorilor corupte ale străinătăţii care invadaseră cultura germană. Pentru poporul german în plin zbucium aceasta era adevărata „libertate"; oricare alta îi apărea ca ştearsă şi neesenţială.
Astfel, atractivitatea soluţiei violente a lui Hitler viza un Reich masiv care îşi simţea marele potenţial, dar care, în acelaşi timp, îşi simţea frontierele vulnerabile şi nucleul său politic ca fiind nedezvoltat. Viza un mental naţional cu o masivă moştenire regională şi ambiţii spirituale arzătoare, dar grevat de o sugestibilitate malignă şi de o nesiguranţă profundă asupra valorilor sale fundamentale. Numai un opozant care poate înţelege efectul unei astfel de situaţii asupra luptei pentru identitate a tineretului unei naţiuni poate presimţi pericolul care îi pândeşte pe aceştia — şi pe el.

Paradoxurile teribile ale Germaniei au dus la acele extreme ale contradicţiei germane care — până la Hitler — erau considerate două Germanii diferite. Ca reacţie la sentimentul de încercuire culturală au apărut două tipuri de germani din Reich: tipul prea deschis şi tipul prea închis. Faptul că şi alte naţiuni au acest conflict între cosmopolitanism şi provincialism nu exclude necesitatea de a înţelege versiunea germană a dilemei. Tipul „prea deschis" neagă sau urăşte paradoxul german şi adoptă întreaga „lume exterioară" înconjurătoare; el devine cosmopolit până ajunge de nerecunoscut. Tipul „închis" încearcă să ignore tentaţiile străinătăţii şi devine „german" până la caricatură. Primul este întotdeauna bucuros să fie confundat cu un englez, francez sau cu un american; cel de-al doilea exagerează arogant inventarul îngust al puţinelor sale caracteristici autentice. Primul gândeşte şi simte la scară olimpiană; al doilea devine obedient şi mecanicist până la excluderea totală a oricărei forme de gândire şi simţire. Primul este adesea un nostalgic
permanent, un exilat voluntar sau un potenţial sinucigaş sau psihotic; al doilea rămâne acasă, sau se simte acasă oriunde se duce şi, strângând din dinţi, rămâne german.

Lumea a admirat germanul din primul tip şi l-a privit zeflemitor pe cel de-al doilea; lumea a ignorat, până când a fost prea târziu, faptul că niciunul din aceste două tipuri nu poate duce la renaşterea, la nivel naţional, a maturităţii şi a demnităţii fenomenale care a caracterizat, din timp în timp, orăşenii şi artizanii statelor germane. Lumea a ignorat faptul că niciunul din tipuri nu era nici sigur pe sine şi nici sigur în lume, şi niciunul nu a acceptat să joace un rol în emanciparea politică a naţiunii.

Este o eroare fatală presupunerea că naţional-socialismul a apărut în *ciuda* măreţiei intelectuale a Germaniei. A fost rezultatul natural al unei orientări sociale — sau mai degrabă asociale — a marilor ei oameni.

Aici nu ar trebui să ne limităm la realităţile unor mizantropi singuratici ca Nietzsche, care a fost îndeajuns de norocos să moară nebun, în delir, fără să fie forţat să asiste la realitatea crudă a supraoamenilor uniformizaţi la crearea cărora a dat o mână de ajutor. Nu, ar trebui să ne gândim la oameni cu o privire rafinată asupra realităţii, cum ar fi Thomas Mann, care, în timpul Primului Război Mondial, i-ar fi încurajat pe germani spunând că, până la urmă, un mare filosof precum Kant compensează cu vârf şi-ndesat toată Revoluţia Franceză şi că „Critica raţiunii pure" este mult mai radical revoluţionară decât „Declaraţia drepturilor omului".ff

îmi dau seama că acesta poate fi foarte bine felul în care un mare intelectual spune ceva greşit la momentul potrivit, ceea ce este privilegiul intelectualului într-o situaţie de necesitate în care se află ţara sa. Dar această afirmaţie ilustrează veneraţia germanului faţă de măreţia copleşitoare, singuratică şi deseori tragică, zelul cu care e gata să sacrifice dreptul individual pentru a elibera măreţia aflată în inima sa.

Nici un cosmopolit distant ca Goethe, nici un om de stat distant ca Bismarck — imagini dominante printre imaginile exemplare din inventarul şcolilor germane de atunci — nu au contribuit esenţial la imaginea democratului german.

încercarea de a crea, după înfrângerea din 1918, o republică a dus la dominaţia temporară a tipului „prea deschis" de german. Conducătorii acelei perioade nu au putut împiedica contopirea ¿maturităţii politice cu escapismul intelectual care, combinate, au creat un mit al unei pasiuni stranii, aproape isterice: *Soarta* a trimis înfrângerea peste Germania pentru a o singulariza între celelalte naţiuni. *Soarta* a ales această ţară să fie prima mare naţiune care a acceptat de bunăvoie înfrângerea, să-şi asume vina morală în totalitate şi să renunţe la măreţia politică odată pentru totdeauna. Astfel, *Soarta* s-a folosit de toate marile puteri aliate, cu toţi soldaţii lor, vii sau morţi, numai pentru a ridica

Germania până la o existenţă solemnă într-un nelimitat *Lebensraum spiritual.* Chiar şi în mijlocul acestei autoumilinţe masochiste — impresionant deplânsă de Max Weber —, istoria lumii era încă un aranjament secret între spiritul teuton şi Zeiţa Sorţii. Relaţia fundamentală a Germaniei cu istoria nu s-a schimbat. Lumea a părut surprinsă atunci când acest şovinism spiritual s-a transformat treptat în vechiul militarism, care s-a folosit din nou de imagini şi mecanisme sadice în locul celor masochiste. Marile Puteri au eşuat în ceea ce ar fi fost responsabilitatea lor: „reeducarea" Germaniei în singurul fel în care un popor poate fi reeducat — punându-i în faţă realitatea incoruptibilă a unei noi identităţi într-un cadru politic universal. în schimb, au exploatat masochismul german şi i-au accentuat lipsa generalizată de speranţă. Germanul „prea închis", aflat într-o dureroasă retragere după înfrângere, s-a ridicat pentru a pregăti cel mai extins *Lebensraum* posibil pe pământ, pentru cel mai îngust tip de german: dominaţia mondială a Arianului.

Prinşi între cei „prea închişi" şi cei „prea deschişi", puţinii oameni politici capabili de demnitate, realism şi viziune au cedat sau au fost asasinaţi. Germanii, fără locuri de muncă, flămânzi, lipsiţi de o nouă integritate, au devenit atenţi la imageria lui Hitler, care, pentru prima dată în istoria Reichului, a dat expresie politică spiritului adolescentului german. Există o încărcătură magică în cuvintele „Şi aşa m-am hotărât să devin politician" cu care adolescentul neîmblânzit încheie capitolul şapte din *Mein Kampf.*

Atunci când şi-a propus să facă din imageria adolescentină a poporului său o dominantă politică, Hitler a avut la îndemână un instrument magnific, care, treptat, a ajuns să-i aparţină — armata germană. Familiaritatea cu războiul din 1870-1871, pe care a dobândit-o din cărţi, a fost, pentru Hitler, „cea mai mare experienţă spirituală". în 1914, când i s-a permis să devină soldat al Reichului German, a intrat în
lumina acelui trecut eroic. După care a venit înfrângerea. Hitler a negat cu un fanatism isteric — el însuşi a fost orbit de gaz, unii spun că a fost orbit de încărcătura emoţională — că lumina a dispărut din acel tablou. Era hotărât să o salveze. Inamicii săi, din Germania şi din afară, au ridicat din umeri.

Dar trebuie, din nou, să-i depăşim obsesia şi să-i observăm ingeniozitatea. De la Thomas Mann, în timpul Primului Război Mondial, până la filosoful nazist din cel de-al doilea, soldatul german era prezentat ca personificarea, sau chiar spiritualizarea a tot ce este german. El reprezintă „garda de pe Rin": zidul uman care înlocuieşte frontiera naturală inexistentă a Germaniei. Prin el, unitatea prin supunere oarbă a învins, iar aspiraţiile pentru diversitate democratică s-au autodistrus. Ar fi periculos să trecem cu vederea faptul că această poziţie, exploatată, după cum a fost cazul, de tipul de ofiţer tânăr, turbulent şi foarte ambiţios, a servit la dezvoltarea unei aristocraţii ofiţereşti care, prin asimilarea reală a principiilor aristocratic-revoluţionare din străinătate, era una din puţinele elite cu maturitate politică europeană din Germania. Dacă Hitler a negat, aşadar, înfrângerea acestei armate cu toate mijloacele de falsificare şi autoamăgire pe care le avea, a păstrat pentru el şi pentru tineretul german singura imagine globală care putea fi a fiecăruia.

Tratatul de la Versailles, inteligent exploatat, s-a dovedit folositor în crearea unui tip nou, îmbunătăţit, de soldat german. Puţin numeroasa armată germană devine o armată de specialişti. Astfel, a fost recreat cel mai conservator tip de german, cu însemnele tehnicianului modern. Spiritul de echipă şi responsabilitatea
individuală au înlocuit supunerea oarbă; maturitatea, şi nu casta, devine marca noului ofiţer. Cu un asemenea material, *Blitzkrieg-vl* putea începe: nu numai o performanţă tehnică, ci şi o soluţie zdrobitoare şi o izbăvire pentru traumatizatul popor german. Pentru că acesta

promitea o victorie a mobilităţii împotriva superiorităţii artileriei Aliate (şi a puterii industriale care o susţinea) care, în timpul Primului Război Mondial, i-a „ţintuit" pe germani până când au fost nevoiţi să aibă încredere în Wilson, să-şi rupă unitatea şi să participe la lucruri mai elevate. Şi mai mult, tinerii germani, în timpul *Blitzkrieg-vlui,* au experimentat „desăvârşirea unei revoluţii care atinge profunzimea spirituală, mentală şi materială"!!. I-a eliberat de teama de încercuire şi de vulnerabilitatea periferiei. Şi, ca să cităm un nazist: „Plăcerea instinctivă pe care o găseşte tineretul în puterea maşinilor prevesteşte expansiunea puterilor omenirii, care au fost limitate de la început şi, în general, nu au putut fi extinse de civilizaţie"!!. Ar fi o greşeală fatală să ignorăm un asemenea misticism nazist. Pentru a învinge Germania motorizată, tinerii din alte ţări au fost nevoiţi să înveţe să fie una cu maşina, ca nişte centauri moderni, să se transforme în fiinţe nărăvaşe, de o precizie extremă. Hitler a încercat să anticipeze o nouă eră în care o lume motorizată va fi percepută drept ceva natural şi să o combine cu conceptul „statului-maşină" totalitar. În momentul când a văzut noile progrese tehnologice ale industriei din statele democratice, Hitler a luat-o ca pe o insultă personală (*Gehimp* — rebuturi — spunea despre producţia acestor industrii). Când puterea de foc a ajuns, aeropurtată, deasupra oraşelor sale şi, mai ales, când
a văzut că tinerii anglo-saxoni se pot identifica cu maşinile lor, a rămas neîncrezător. Când i- a văzut, apoi, pe ruşi făcând minuni nu numai în defensivă, dar şi în ofensivă, furia sa iraţională şi-a pierdut măsura, pentru că, în inventarul său imagistic, îi caracterizase pe aceştia nu numai inferiori soldaţilor lui, ci oameni mai prejos de orice comparaţie: oameni de lut (*Sumpfmenschen*), subumani, după cum obişnuia să le spună. De aceea a ajuns, spre final, să îi echivaleze cu alţi subumani, evreii: doar că ruşii, mai norocoşi, aveau o ţară şi o armată.

Este evident că există o mare doză de invidie ascunsă în supraestimarea fantastică a „pericolului" evreiesc, întruchipat cum era într-o fracţiune aşa de mică a populaţiei, şi încă una foarte intelectualizată. Dar, după cum am spus, germanul „închis" s-a simţit întotdeauna ameninţat, deznaţionalizat prin informaţii care-l expuneau relativităţii şi diversităţii valorilor culturale. Evreul părea să rămână tot timpul el însuşi, în ciuda dispersiei poporului sau în lume, în timp ce germanul tremura pentru identitatea sa în propria lui ţară. De fapt aceşti misterioşi evrei au făcut din relativitatea intelectuală un mijloc de autoconservare a rasei. Pentru anumiţi germani, acest lucru era de neînţeles fără a apela la un tip de şovinism deosebit de perfid, un pact ascuns al Evreului cu Soarta.

6. O notă asupra evreităţii

Oswald Spengler îşi exprimase deja bănuiala că antisemitismul este, în mare, o problemă de proiecţie: ceea ce înseamnă că oamenii tind să vadă cu asupra de măsură în Evreu ceea ce nu vor să recunoască în ei înşişi. Un pact secret cu Soarta, de felul care poate ascunde aspiraţii la cucerirea lumii, justificate printr-un sentiment de superioritate intelectuală a „aleşilor" — aceasta este o idee specifică şovinismului german.

Deşi proiecţiile sunt deformări ostile şi încărcate de frică, nu sunt, totuşi, lipsite, de obicei, de un nucleu de semnificaţie profundă. într-adevăr, cel ce proiectează, cel care vede paiul din ochiul altuia şi nu vede bârna din ochiul său rămâne responsabil pentru gradul de deformare şi frică ce îi însoţeşte reacţiile. Şi totuşi există de obicei ceva în ochiul celuilalt care va fi supus unei amplificări specifice. Nu a fost în niciun caz o coincidentă faptul că,
într-un moment istoric crucial (când „o singură lume" a devenit o imagine reală, iar două lumi o realitate care nu poate fi evitată), una din cele mai încercuite dintre naţiunile civilizate ale lumii devine sensibilă la un tip de propagandă care acuză puterile diavoleşti ale celei mai dispersate naţiuni. Prin urmare, trebuie

să ne întrebăm ce îl face pe evreu o ţintă favorită pentru cele mai perverse proiecţii — şi asta nu se întâmpla în niciun caz numai în Germania. De fapt, am putut vedea recent, şi în Rusia, o campanie violentă îndreptată împotriva „intelectualilor cosmopoliţi". Evreitatea este un exemplu
singular al unei entităţi străvechi care se agaţă de propria identitate — fie ea rasială, etnică, religioasă sau culturală — în aşa fel încât este percepută ca un pericol pentru identităţile emergente.
Evreul aduce, oare, aminte lumii occidentale de acele sinistre ritualuri de iniţiere (pomenite mai sus) în care zeul-tată pretinde ca jertfă o parte din organul sexual al băiatului, o taxă pe masculinitate, ca semn al legământului? Explicaţia pe care ne-o oferă psihanaliştii este că evreul provoacă „frica de castrare" la popoarele care nu au acceptat circumcizia ca măsură igienică. Am văzut cum, în Germania, această frică poate fi extinsă la una mult mai cuprinzătoare, şi anume frica de a nu ceda, de a nu pierde voinţa adolescentină. Faptul că evreii şi-au părăsit ţara natală şi şi-au sacrificat dreptul lor naţional la apărare organizată are, fără îndoială, importanţa sa. Până la apariţia tineretului sionist care a încercat eroic să îndrepte această stare de lucruri, tinerii din alte ţări considerau că evreii „şi-au făcut-o cu mâna lor" şi-şi merită pedeapsa, din două părţi: de la Dumnezeul lor şi de la ţările-gazdă.
Cred că teoria identităţii psihosociale permite şi o altă interpretare. Conflictul universal dintre rigiditatea defensivă şi flexibilitatea adaptabilă, dintre spiritul conservator şi cel progresist, când este vorba despre evreii din diaspora, se exprimă prin opoziţia dintre două tendinţe: ortodoxia dogmatică şi adaptabilitatea oportunistă. Aceste tendinţe au fost favorizate, bineînţeles, de-a lungul secolelor în care evreii s-au răspândit în lume. Am putea să ne gândim aici la tipuri specifice, cum ar fi tipul religios dogmatic, evreul cultural reacţionar, pentru care timpul şi
schimbarea nu înseamnă absolut nimic: doar Scriptura este reală. Şi am putea să ne gândim la opusul său, evreul pentru care răspândirea geografică şi diversitatea culturală au devenit „a doua natură": relativismul, pentru el, devine absolutul, iar valoarea de schimb, unealta sa.
Acestea sunt tipuri extreme până la caricatură: evreul cu barbă şi caftan şi Sammy Glick^. Psihanaliştii ştiu totuşi că acelaşi raport de opoziţie, acelaşi conflict între devotamentul faţă de Scriptură şi capitularea în faţa valorii schimbătoare a lucrurilor pătrunde în conflictele inconştiente ale bărbaţilor şi femeilor de origine evreiască, ce nu se consideră, şi nici nu sunt consideraţi de alţii, ca fiind „evrei" în sens confesional sau etnic. Aici, Scriptura va fi devenit dogmă politică sau ştiinţifică (socialism, sionism, psihanaliză) foarte diferită de dogma talmudică, dar citată şi susţinută într-un mod nu prea diferit de polemicile pe marginea pasajelor din Talmud din tradiţia înaintaşilor; şi valoarea de schimb va fi devenit preocuparea obsesivă cu valoarea comparativă — a valorilor. Economic şi profesional, stadiile recente ale istoriei au exploatat ceea ce a fost iniţiat în stadiile anterioare: evreii au fost limitaţi la a face ceea ce ştiau mai bine şi, în acelaşi timp, bineînţeles, au învăţat să se perfecţioneze în ceea ce le era permis să facă. Astfel, au devenit nu numai comercianţi de bunuri materiale, dar şi mediatori ai schimbărilor culturale, exegeţi ai artelor şi ştiinţelor,
vindecători ai bolilor şi conflictelor interne. Puterea lor, în aceste domenii, consta într-un simţ responsabil al relativităţii. Dar aceasta este şi slăbiciunea evreului: pentru că, atunci când acest simţ al relativităţii îşi pierde din responsabilitate, se poate transforma în relativism cinic.
Geniul evreiesc, în schimb, infuzat de experienţa milenară, ridică problema relativităţii valorilor pe un plan unde realitatea cunoscută devine relativă faţă de o ordine mult mai cuprinzătoare. În sens religios, am putut vedea cum etica creştină se bazează pe subordonarea acestei lumi „lumii de dincolo", a

imperiilor pământeşti, împărăţiei lui Dumnezeu: când Hitler numea conştiinţa morală o slăbiciune evreiască, se referea şi la doctrina creştină a păcatului şi a mântuirii.
în modernitate, libertatea voinţei omeneşti, alegerea conştientă a valorilor şi puterea raţiunii au fost puse la îndoială de teoriile a trei evrei. Teoria marxistă a determinismului istoric a consacrat faptul că valorile noastre depind inconştient de mijloacele cu care ne asigurăm traiul. (Ca teorie psihologică, ea nu este întru totul identică cu doctrina politică marxistă care a dat naştere în diferite ţări unei varietăţi de curente socialiste.) în psihologie, teoria inconştientului a lui Freud ne-a arătat din abundenţă că nu suntem conştienţi de motivaţiile noastre profunde cele mai bune sau cele mai rele. în sfârşit, teoria relativităţii a lui Einstein a fost aceea care a dat schimbării moderne de paradigmă vastul fundament al unei teorii a fizicii în schimbare. Ne-a arătat că, într-adevăr, măsurătorile noastre sunt relative la relaţiile pe care le măsurăm.
Este limpede şi demonstrabil că aceste teorii au apărut fiecare într-un moment „logic" în istoria domeniilor respective şi că aceşti gânditori au dus spre punctul culminant criza culturală şi ştiinţifică europeană nu pentru că erau evrei, ci pentru că erau *şi* evrei, *şi* germani, *şi* europeni. Şi totuşi, ingredientele generatoare de inovaţii radicale la momentele de răscruce ale oricărui domeniu nu au fost studiate aproape delocflşi am putea foarte uşor să ne întrebăm dacă este doar un accident că Marx, Freud, Einstein, toţi cu descendenţă german-evreiască, au ajuns să formuleze, chiar să *personifice,* o redefinire radicală a însuşi fundamentului pe care omul credea că stă.
Epocile influente şi ţările puternice asimilează contribuţiile evreilor geniali deoarece sentimentul lor identitar se intensifică prin redefinire progresivă. în vremuri de anxietate colectivă, va fi respinsă cu vehemenţă chiar şi simpla sugerare a relativităţii, şi aceasta în special de către acele clase care sunt pe cale să-şi piardă statutul şi stima de sine. în efortul lor de a găsi o platformă de conservare, se agaţă cu o încăpăţânare feroce de cele câteva valori absolute, în speranţa că se vor salva. în aceste momente vor apărea agitatori de toate felurile şi cu toate intenţiile, dispuşi să exacerbeze un antisemitism paranoid, profitând de laşitatea şi cruzimea maselor.
Cred deci că o privire pătrunzătoare asupra relaţiei dintre moarte şi problema identităţii poate să aducă lumină asupra faptului că sute de mii de germani au participat, şi milioane au consimţit, la aşa-numita „soluţie la problema evreiască". Aceste metode sfidează înţelegerea omenească în aşa măsură încât, în afară de câteva accese eşuate de repulsie, nimeni — fie american, evreu sau german — nu poate avea o reacţie emoţională consistentă în faţa lor. Acesta a fost deci punctul culminant al perversului geniu mitologic nazist: a creat iadul pe pământ astfel încât acesta pare o imposibilitate chiar şi pentru cei care ştiu că a existat în realitate.
Maşinăria politică şi militară a naţional-socialismului a fost distrusă. Dar forma pe care a luat-o această înfrângere poartă în ea condiţiile apariţiei unor noi pericole. Pentru că Germania a fost divizată din nou; formarea unei identităţi politice germane a fost iarăşi amânată. Din nou, conştiinţa germană se află în poziţia neajutorată a acului indicator al balanţei care ţine cele două moralităţi mondiale: mâine ar putea din nou să pretindă rolul arbitrului care ţine această balanţă. Pentru că înfrângerea totală poate, de asemenea, să dea naştere acelui sentiment al unicităţii, gata să fie exploatat încă o dată de către aceia care par să ofere sentimentul puterii totale, împreună cu unitatea permanentă, şi un nou sentiment al identităţii care va compensa acum lipsa de sens a trecutului.
Oricine speră şi acţionează pentru o schimbare în Europa care să aducă Germaniei un destin paşnic va trebui să înţeleagă mai întâi dilema istorică a

tineretului acestei ţări şi a celorlalte mari zone ale lumii, acolo unde identităţile naţionale eşuate trebuie să-şi găsească un nou loc în cadrul unor identităţi globale, industriale şi fraterne. Acesta este motivul pentru care am făcut un excurs în perioada de dinaintea ultimului război. Până când nu vom putea stăpâni forţele care au influenţat acea perioadă într-un efort concertat pentru o adevărată nouă ordine, nu ne putem permitem să uităm

fiCitat în Ziemer, *op. cit.* flDireete, demne *(N.t.)* fîZiemer, *op. cit.*

flMax Weber, *Gesammelte Politische Schriften,* Drei Masken Verlag, München,

1921.

flO apariţie recentă în SUA (H.H. Gerth şi C. Wright Mills, *From Max Weber: Essays în Sociology,* Oxford Univeristy Press, New York, 1946, pp. 28-29) oferă o relatare a anumitor evenimente din viaţa lui Weber care vor fi citate aici deoarece
ilustrează izbitor tiparele familiale în discuţie:
„Puternicul său sentiment cavaleresc era, în parte, o reacţie faţă de atitudinea patriarhală şi dominatoare a tatălui său, care considera iubirea soţiei lui drept o disponibilitate de a sluji şi a se lăsa exploatată şi controlată de el. Această situaţie a ajuns la apogeu când Weber, la vârsta de 31 de ani, în prezenţa mamei şi soţiei lui, a considerat că e cazul să-şi judece tatăl; el a ameninţat că va rupe fără regrete toate legăturile cu acesta dacă nu îndeplinea condiţia impusă de fiu: mama să-l viziteze «singură», fără tată. Am observat că tatăl lui a murit la foarte scurt timp după această întâlnire şi că Weber a rămas cu un neşters sentiment de vinovăţie. S-ar putea deduce, cu siguranţă, o situaţie oedipiană neobişnuit de puternică.
De-a lungul vieţii sale, Weber a menţinut o corespondenţă foarte consistentă cu mama lui, care l-a descris odată ca fiind «o fiică mai mare». Ea se sfătuia cu mare interes cu el, fiul cel mare, mai degrabă decât cu soţul ei, în chestiuni ce ţineau de comportamentul celui de-al treilea fiu al ei. Ar trebui, de asemenea, să fim atenţi la ceea ce a fost, cu siguranţă, o etapă trecătoare a aspiraţiilor tânărului Weber: dorinţa lui de a deveni «un bărbat adevărat» atunci când a intrat la facultate. După doar trei semestre, el a reuşit să se transforme dintr-un «băiat al mamei» subţirel într-un student al Germanei Imperiale solid, băutor de bere, rănit în dueluri şi fumător de trabuce, transformare pe care mama lui a întâmpinat-o trăgându-i o palmă. E limpede că era fiul tatălui său. Cele două modele de identificare şi valorile lor asociate, avându-şi sursele în cei doi părinţi, n-au dispărut niciodată din

viaţa interioară a lui Max Weber..."

ffjanet Flanner, „Goethe în Hollywood", *The New Yorker,* 20 decembrie 1941.

flW.W. Backhaus, „Überwindung der Materialschlacht", *Das Reich,* Berlin, 13

iulie 1941.

flßzrf

flPersonaj din romanul *What Makes Sammy Run?* de Budd Schulberg, tipul evreului ambiţios şi lipsit de scrupule. *(N.t.)*
!!_Vezi lucrarea mea *Psihanaliză şi istorie. Tânărul Luther.*
üChiar dacă pare lipsit de sens să aduc „la zi" acest capitol (sau chiar pe cel care îl precedă şi cele ce îl urmează), nu pot să las deoparte două evoluţii ale zilelor noastre. Printr-o stranie

logică a istoriei, există din nou, în epoca noastră nucleară, un zid care desparte la propriu germanii de germani. Pe de altă parte, o bucată din Germania este inclusă în noul imperiu economic al Europei. Nici noua împărţire a Germaniei, nici noul domeniu în care îşi poate desfăşura geniul organizatoric nu par să rezolve problema identităţii naţionale a Germaniei sau pe aceea a hegemoniei asupra continentului în centrul căruia se află. (E.H.E.)

CAPITOLUL 10

Legenda tinereţii lui Maxim Gorki

în ziua de astăzi, este dificil să afli lucruri sigure, relevante şi coerente despre Rusia. Puţinul pe care îl cunosc s-a cristalizat recent în jurul imaginilor dintr-un film rusesc vechi, dar relevant, concentrat în special în jurul unui băiat, eroul filmului.

Filmul înfăţişează legenda bolşevică a copilăriei lui Maxim Gorki. Aşa cum am procedat cu versiunea naţional-socialistă a copilăriei lui Hitler, voi analiza imageria raportându-mă la geografia şi momentul istoric al originii ei^. în anumite privinţe semnificative, cele două legende sunt asemănătoare. Ambele înfăţişează un băiat voluntar prins într-o încleştare dură cu un tată care este atât un tiran nemilos, cât şi un ratat senil. Atât Hitler, cât şi Gorki s-au simţit în adolescenţă îmbolnăviţi psihic de absurdul existenţei şi de inutilitatea revoltei. Au devenit proletari intelectuali aflaţi în pragul disperării totale. Este o coincidenţă ironică faptul că ambii erau cunoscuţi de poliţie în ţările lor ca fiind „decoratori". Dar analogia se încheie aici.

Gorki a devenit scriitor, nu politician. Este adevărat că, după Revoluţia din Octombrie, a continuat să fie un idol al statului sovietic. S-a întors în Rusia, unde a şi murit. Nu ştim dacă moartea lui a fost una misterioasă ori doar mistificată din pure raţiuni politice. La catafalcul lui, Molotov a comparat pierderea lui cu moartea

lui Lenin însuşi. Dar motivul pentru această statură naţională sigur nu zace în fanatismul doctrinar sau în isteţimea politică a lui Gorki. Deoarece el, prietenul lui Lenin, a spus: „Diferenţele de idei n-ar trebui să afecteze simpatiile; n-am acordat niciodată teoriilor şi opiniilor un loc de frunte în relaţiile mele cu oamenii". De fapt, se înţelege că atât Lenin, cât şi Stalin au fost excepţional de îngăduitori cu Gorki în ignorarea anumitor prieteni ai lui, care erau departe de norma ideologică. Răspunsul zace în faptul că Gorki, în mod conştient şi obstinat, a fost un scriitor al poporului şi pentru popor. El, „vagabondul" şi „provincialul", a trăit într-un dublu exil: unul, impus de poliţia ţaristă, şi celălalt, al cercurilor intelectuale ale vremurilor lui. *Amintirile* lui arată cu cât calm şi deliberare şi-a conturat portretul, chiar în prezenţa unor idoli intimidanţi ca Tolstoi.

Ca şi Tolstoi, Gorki aparţinea acelei epoci a realismului rus care a făcut intelectualitatea rusă să se autoobserve nemilos şi să fie atât de deprimant de conştientă de sine şi de neajunsurile ei. Dar scrierile lui nu au capitulat în faţa suferinţei otrăvii autoadministrate care i-a dominat pe contemporanii săi mai de seamă. El n-a sfârşit în impasul fatal al luptei dintre bine şi rău, în cedarea finală în faţa demonilor trecutului, aşa cum au făcut Tolstoi şi Dostoievski. Gorki a învăţat să observe şi să scrie simplu, deoarece el a considerat „necesitatea de a reprezenta

exact anumite — fenomene foarte rare şi pozitive — ale realităţii". Filmul înfăţişează dezvoltarea acestei concepţii. Dincolo de ea, ilustrează o dilemă rusească, o dilemă bolşevică şi, aşa cum voi încerca să arăt, dilema unei concepţii

„protestante" apărute cu întârziere în ţările din Est.

Filmul este vechi. La început, solicită mult ochii şi urechile spectatorilor americani. Dar conţinutul lui pare foarte asemănător unui basm. Se desfăşoară ca o poveste vagă şi sentimentală, aparent menită să-l apropie de inimile

audienţei pe micul erou, Alioşa, în care spectatorii văd Rusia natală şi copilăria, şi care, în acelaşi timp, ştiu că acest Alioşa va deveni într-o zi marele Gorki. Ruşii împreună cu care am văzut filmul au rămas în urma vizionării cu un sentiment de nostalgie, nu cu vreun gând de controversă politică. Legenda este propria ei propagandă.

1. Ţara şi „mir"- ul

La început, avem trinitatea rusă: câmpiile pustii, votca, balalaica. Zările întinse ale Rusiei centrale îşi dezvăluie pustietatea întunecată şi, imediat, cântecele balalaicei se ridică în crescendouri compătimitoare, ca şi cum ar spune: „Nu eşti singur, suntem cu toţii aici". Undeva de-a lungul Volgăi, bărci încăpătoare duc mănunchiuri de oameni în sate izolate şi oraşe aglomerate.

Astfel, temele iniţiale sunt imensitatea ţării şi refugiul micii comunităţi vesele. Ne reaminteşte faptul că „mir", cuvântul pentru „sat", înseamnă şi „lume", şi zicala „Chiar şi moartea este bună, dacă eşti în *mir"*. Acum o mie de ani, vikingii i-au numit pe ruşi „poporul parapeţilor" fiindcă i-au găsit îngrămădiţi în oraşele lor compacte, supravieţuind astfel iernilor, fiarelor sălbatice şi invadatorilor, bucurându-se de viaţă în felul lor aspru.

O barcă voluminoasă acostează la cheiul ticsit de prieteni aflaţi în sărbătoare. Dintre aceştia, un grup de rude se apropie de doi nou-veniţi: văduva Varvara şi fiul ei, Alioşa. Îi vedem mai întâi feţişoara frumoasă, cu ochii mari şi gura căscată, pe când iese din faldurile fustei lungi a mamei, privind cu o teamă respectuoasă rudele gălăgioase care-i îmbrăţişează călduros. Şi, când îndrăzneşte să-şi arate faţa mai mult, glumeţii îi testează curiozitatea. Un verişor pus pe şotii îi scoate limba, strâmbându-se la el, iar un unchi îl apucă de nas şi-l strânge uşor, tocmai când se aude sirena vaporului. Un tânăr arătos râde cu poftă atunci când îl vede, poate cu bunăvoinţă. în final, băiatul primeşte o palmă după ceafă şi este împins într-o bărcuţă.

Vedem apoi familia mergând pe mijlocul străzii, alcătuind un grup compact ce tropăie apăsat, ca o procesiune de pelerini sau ca o bandă de prizonieri — ori, poate, amândouă, încep să se audă murmure răuvoitoare. Cineva şopteşte: „încă se bat pe moştenirea bătrânului". Cineva sugerează că mama văduvă a lui Alioşa a venit acasă ca să revendice o altă zestre de la tatăl ei. Bunica, a cărei siluetă voluminoasă conduce procesiunea, se tânguie în şoaptă: „Copii, copii", ca şi cum ar fi copleşită de numărul progeniturilor.

Acum vedem marea familie ajunsă acasă, înghesuită într-o cămăruţă şi cufundată într-o secvenţă de stări sufleteşti bizare. Frânturi de melodii cântate la balalaică sugerează suferinţă şi nostalgie. Este ca şi cum, în loc să se roage înaintea mesei aşternute în faţa lor, aceşti oameni se lasă pradă unei autocompătimiri muzicale, atât împreună, cât şi de unul singur, fiecare în felul său preocupat. Bătrânul Grigori exprimă această temă în felul cel mai izbitor: îşi loveşte capul în ritm cu melodia. Nu este clar ce-i face mai multă plăcere: muzica sau să se lovească.

Dar, ca şi cum scena aceasta trebuie să se încheie odată şi-odată, expresia unchiului Iakov se schimbă brusc. El ia o gură (de votcă?), miroase ceva (o ceapă?) şi cântă o melodie veselă şi ritmată, o prostioară despre greieri şi gândaci. Apare un crescendo subit şi electrizant, prea rapid pentru înţelegerea unui occidental. Apoi, îl vedem pe Ţigănuş dansând cazacioc.

Ţigănuş este tânăr şi arătos; în timp ce-şi suflecă mânecile, îşi desface cămaşa şi se „destinde", oferind spectacolul de cea mai relaxantă vigoare a întregului film. Sare în aer, îşi loveşte călcâiele şi-şi azvârle picioarele. întreaga cameră aglomerată răspunde, ca într-un cutremur vesel. Mobilele se clatină, vasele zăngăne, chiar apa din carafă se unduieşte.

Această demonstraţie extrem de virilă este apoi înlocuită cu o scenă de feminitate generoasă. Bunica însăşi este convinsă să danseze. Bunica este o bătrână enormă, bine încotoşmănată, cu o faţă lată şi cu un zâmbet ca cel al răsăritului de soare. Această creatură masivă reuşeşte să fie mai întâi copilăresc de sfioasă, apoi încântată ca o fetişcană, apoi îşi mişcă silueta masivă într-o manieră vizibil liniştită, sugerând calm şi uşurinţă desăvârşite. Nu-şi mişcă mult picioarele, corpul ei rămânând drept şi regal; dar, în timp ce se roteşte, ea-şi întinde un braţ, apoi pe amândouă, ridicându-şi şalul greu, ca şi cum şi-ar dezgoli pieptul generos în faţa tuturor.
în acest moment, ea se opreşte brusc, păleşte şi-şi înfăşoară şalul în jurul umerilor. Muzica se opreşte şi orice mişcare încetează. Toţi ochii sunt aţintiţi asupra uşii; a intrat bunicul. Să fie clar: noi nu-i simţisem lipsa. Cu toate acestea, sugestia că doar în absenţa lui putea bunica să-şi dezgolească inima şi corpul copiilor ei este extrem de puternică.
Aceste scene viguroase marchează un început fericit, sau mai degrabă trimit la un trecut fericit. Ca occidentali, am face bine să ne pregătim pentru faptul că în acest film nu există nici final fericit, nici poveste de dragoste, nici istoria unei reuşite. Ceea ce vedem la început este amintirea lucrurilor din trecut; la final, va exista un viitor despre care este sigur că va fi într-un singur fel: amar. „Gorki" înseamnă „amar".
Deoarece a intrat bunicul, şi, odată cu el, zgârcenia şi mizantropia. Faţa lui este încordată, mişcările lui, sacadate; este cuprins de o trepidaţie ascunsă. Se pare că, în loc să li se alăture, el a rămas în urmă să cumpere o faţă de masă, o faţă de masă albă. Lăudându-se copilăreşte cu ea, devine limpede că, pentru el, faţa albă de masă este un simbol al statutului său: el încearcă să folosească această petrecere de bun-venit ca pe o manifestare egoistă a faptului că este acum suficient de bogat să-şi permită o faţă de masă albă. Este proprietarul unui mic atelier muribund, dar este expus proletarizării.
Imediat, şoapte şi strigăte ridică problema proprietăţii. Când are de gând să se retragă, să-şi împartă averea fiilor lui ajunşi deja la vârsta de mijloc?
Pe măsură ce şoaptele mânioase iau amploare, bunicul ţipă într-un fel strident şi senil: „Ia tăceţi! Nu-l dau nimănui!" Vocea lui trădează disperarea, dar şi ultimele puteri ale unui animal încolţit. Strigătele bunicului sunt ca un semnal pentru un schimb de priviri ucigătoare între fiii lui. În curând, fiii beţi se rostogolesc pe podea, încleştaţi într-o luptă furioasă. Haina bunicului ajunge în învălmăşeală şi o mânecă se rupe. El (destul de surprinzător) se întoarce împotriva soţiei. „Zgripţuroaico!", se vaită el. „Fiarele astea nu le-ai zămislit tu?"!! — o temă ce merită a fi reţinută.
Pe măsură ce musafirii se împrăştie speriaţi şi de masa festivă se alege praful, Alioşa se refugiază pe sobă, adăpostul copiilor mici. A văzut destule în prima zi. Până acum, el n-a scos niciun sunet. Ceea ce va fi însemnat toate acestea pentru el şi ceea ce vor însemna la sfârşit poate fi observat numai în felul în care participă sau se abţine să participe, pe măsură ce atitudinea lui se articulează într-o secvenţă de întâmplări.
Pentru a ne putea concentra pe natura acestor întâmplări, voi face un rezumat al întregii poveşti.
Tatăl lui Alioşa, Maxim Peşkov, părăsise cu ani în urmă casa rudelor sale prin alianţă, familia Kaşirin, murind într-o regiune îndepărtată. Varvara, soţia lui, şi Alioşa sunt siliţi să se întoarcă la rudele acesteia. Kaşirinii sunt o familie lacomă. Unchii (Vania şi Iakov) vor ca bunicul senil să le lase pe mână atelierul de vopsitorie. El refuză. La început, ei se răzbună pe bunic făcându-i „farse", bunicul se răzbună biciuindu-şi nepoţeii. Unul din unchi dă foc atelierului şi astfel începe dezintegrarea familiei. Mama lui Alioşa îşi găseşte în final un refugiu în căsătoria cu un mic funcţionar şi se mută la oraş. Alioşa este lăsat la

bunici şi trebuie să fie martorul declinului economic şi mintal al bunicului său. El îşi găseşte prieteni în afara familiei mai întâi printre servitori, apoi printre copiii din oraş. Acasă există bătrânul Grigori, şeful de atelier care-şi pierde vederea în incendiu, şi Ivan („Ţigănuş"), ucenicul, care mai târziu moare. Pe străzi, Alioşa se împrieteneşte cu o bandă de copii ai nimănui şi cu un băiat infirm, Lenka. Totuşi, cea mai decisivă întâlnire este cea
cu un chiriaş misterios, arestat ulterior de poliţie fiindcă era „anarhist". La final, îl vedem pe Alioşa, acum în vârstă de doisprezece sau treisprezece ani, uitându-se hotărât spre orizont. El lasă în spate putreziciunea. Puţine sunt spuse despre ceea ce zace în faţa lui.
De-a lungul acestor scene, Alioşa nu spune, nici nu face multe. Participă rareori, dar este un observator avid, şi reacţionează în mare parte prin reţinerea de a participa. Asemenea dramatizări prin nonacţiune sunt cu greu o trăsătură a ceea ce noi, occidentalii, considerăm a fi o poveste.
Studiind omisiunile la fel de mult ca faptele, m-am convins treptat că sensul acestor scene este cel al unor halte pe drumul rezistenţei băiatului în faţa tentaţiei, o tentaţie de un fel ce ne este complet străin.
Pentru a traduce acest lucru în termenii unui rezumat radiofonic american: Va cădea Alioşa pradă fatalismului primitiv al bunicului său? II va transforma trădarea mamei într-un pesimist? Îi va provoca sadismul bunicului o furie paricidă, urmată de regrete inutile? II vor face unchii lui fratricizi să-şi împărtăşească crimele şi sufletul la beţie? îi vor stârni orbul şi infirmul o milă paralizantă şi milostenie ieftină? II vor face toate acestea să se abată de la a deveni un rus nou — de la a deveni Gorki?
Fiecare scenă şi fiecare persoană semnificativă reprezintă o tentaţie de a regresa spre moralitatea tradiţională şi spre obiceiurile şi credinţele străvechi ale poporului său, să rămână legat în interior de Supraeul tradiţional şi în exterior de
servitute. Ca parte pozitivă, vedem cum Alioşa devine sigur pe sine, ca şi cum şi-ar fi jurat ceva în secret; şi pare să se fi dedicat, cu un devotament profund, unui ţel nespus.
Desigur, occidentalii au învăţat să identifice ceea ce numim tentaţii cu pitorescul sufletului rus şi cu creştinismul lui specific. Şi ne mâniem dacă oamenii nu se limitează la tipul de suflet pe care l-au proclamat şi care a devenit o etichetă facilă. Dar trebuie să înţelegem: Alioşa, fiind un Peşkov dislocat într-o mare de Kaşirini, arată haltele unui nou tip de atitudine rusească, un individualism rusesc. Nici un Luther, nici un Calvin nu i-au dezvăluit noi taine ale minţii şi niciun părinte fondator sau pionier nu i-au deschis continente virgine unde ar putea să-şi depăşească servitutea interioară şi exterioară. De unul singur, şi într-un acord secret cu minţi înfrăţite, el trebuie să înveţe să protesteze şi să dezvolte — în sensul cel mai larg — o moralitate „protestantă".
2. Mamele
Ne-am întâlnit cu o manifestare a forţei, şarmului şi generozităţii bunicii în scena petrecerii de bun-venit. De departe, cea mai mare tentaţie, şi cea care-l însoţeşte pe Alioşa până la final, este cea de a-şi găsi refugiu în liniştea sufletească a bunicii lui (aşa cum, la începutul fimului, a găsit adăpost în faldurile fustei mamei sale) şi să devină o parte a conştiinţei ei calme. Această femeie bătrână pare să reprezinte adevărurile directe ale pământului, forţa vizibilă a cărnii şi tăria nativă a inimii ei. Generozitatea ei maternală nu cunoaşte limite. Nu numai că i-a născut şi crescut pe Kaşirini, pe care a învăţat să-i suporte, ci l-a găsit şi îngrijit şi pe Ţigănuş, făcând dintr-un copil abandonat un băiat liber şi fericit.
Pentru Alioşa devine din ce în ce mai clar că bunica îl tratează chiar şi pe plângăciosul bunic cu grijă şi înţelepciune. În problema fatală a distribuţiei proprietăţii, principiile ei sunt simple, chiar dacă sunt „neprincipiale": „Renunţă

la atelier, te vei simţi mai bine". Şi, în faţa ororii întipărite pe faţa bătrânului, ea spune: „O să mă duc eu să cerşesc pentru tine". În acelaşi timp, ea îl lasă pe bătrânul senil s-o bată, punându-se pur şi simplu în genunchi ca şi cum el ar fi fost de fapt suficient de puternic s-o trântească la pământ. Alioşa e uluit. „Eşti mai puternică decât el!" ţipă băiatul. „Da", recunoaşte ea, „dar e bărbatul meu". Curând, ea devine şi mama lui Alioşa. Când Varvara pleacă, ea spune simplu: „Îi voi fi bunică *şi* mamă".

Această femeie pare să nu cunoască altă lege decât aceea de a dărui şi niciun alt principiu în afara unei încrederi complete în propria ei rezistenţă interioară: prin aceasta, ea simbolizează evident încrederea primitivă a poporului, abilitatea lui de a supravieţui şi a dura, dar şi slăbiciunea de a îndura ceea ce într-un final îl va înrobi.

Alioşa ajunge să accepte rezistenţa grandioasă a bunicii lui ca pe ceva venit de pe altă lume. Această lume, se pare, este Rusia străveche şi cel mai străvechi strat al identităţii ei (şi a lui). Este Rusia primitivă care a rezistat creştinismului timpuriu, când idolii de lemn au supravieţuit botezurilor forţate şi creştinărilor naive. Este liniştea sufletească a parapetului originar, a *mir-vl* primitiv care găsise oarece organizare pe pământ şi oarece credinţă în raportul animist cu forţele sălbatice ale naturii. Bunica încă foloseşte, în taină, practici animiste. Ea îşi aminteşte balade vechi şi le rosteşte simplu şi răsunător. Nu-i este teamă de Dumnezeu sau de forţele naturii. Se dovedeşte că este în termeni destul de buni cu focul, care de-a lungul filmului simbolizează pasiunea distructivă.

în timpul marelui incendiu, bunica intră în clădirea cuprinsă de flăcări pentru a lua o sticlă de vitriol şi calmează cu uşurinţă calul speriat: „Chiar crezi că te-aş lăsa să arzi acolo?" spune ea, iar calul pare să se simtă liniştit de vorbele ei. Ea acceptă pasiunile bărbaţilor aşa cum acceptă şi focul: ambele sunt rele exterioare, dacă nu inevitabile. Este ca şi cum era ar fi trăit cu mult înainte ca patimile să-i facă pe bărbaţi ambiţioşi, lacomi şi, apoi, plini de o căinţă copilărească; şi ca şi cum s-a aşteptat să le supravieţuiască tuturor.

Patima ei este, aşadar, compasiunea. Chiar şi când se roagă la Dumnezeu, este foarte intimă cu El, ca şi cum acesta chiar ar sălăşlui în icoana din faţa ei. Abordarea ei este cea a egalităţii ori chiar cea a unei mame care-i cere ceva unui copil al ei care, întâmplător, a devenit Dumnezeu. Ea nu are nevoie să fie distructivă în patima ei, deoarece conştiinţa ei e lipsită de cruzime. Astfel, ea este o Madonă primitivă, o mamă a lui Dumnezeu şi a omului şi, de asemenea, a spiritelor.

Bunica asumă, prin urmare, acel rol din viaţa băiatului pe care femeile din Rusia îl joacă în mod tradiţional faţă de copiii „oricui": rolul bunicii (*babuşca*) şi al doicii *(nana),* femei care se simt acasă în această lume deoarece (şi, deseori, atâta timp cât) ele fac din această lume un cămin pentru ceilalţi. Ca şi vatra mare din centrul casei, în ele poţi găsi un sprijin etern, un reazem de tioul celui care îi face pe oameni să reziste şi le permite să aştepte, să aştepte atât de mu

1 devine apatie şi vigoarea devine servitute.

Alioşa trei i înveţe să-şi părăsească mamele, dar, mai mult, să plece fără a se

simţi apăsat de umbra unui păcat care face ca un suflet rătăcitor să se agaţe spăsit de simboluri i .un. în ruptura de mamă, a distrus-o. Aceasta deoarece mare parte

din abandonul mo roi a şi nestăvilit al sufletului şi-a avut sursa în necesitatea de a depăşi un sentiment copleşitor de a fi violat şi abandonat originea maternă şi de a fi restaurat prin fuziunea sufletească cel mai timpuriu sentiment al căminului, al paradisului.

Acest cămin, se pare, nu necesită mama biologică. Există serii şi grade ale maternităţii în Rusia ţărănească ce previn o fixaţie exclusivă asupra mamei şi-i oferă copilului un inventar bogat de imagini materne generoase şi frustrante.

Babuşca este şi rămâne reprezentativă pentru imaginea maternă a pruncieі, nepângărită de geloziile oedipiene crescânde ale băiatului.
în filmul nostru, mama „reală" a lui Alioşa devine o imagine neclară şi aproape lipsită de voinţă proprie: ea trece treptat în fundal, mai întâi ca sursă de forţă, apoi ca obiect al
afecţiunii. Există un moment la început când această mamă, pentru a-şi proteja copilul, îl atacă violent pe unul din unchii răuvoitori, lovindu-l ca pe o mobilă. în acest punct, Alioşa cedează tentaţiei şi spune cu voce tare: „Mama mea e puternică". Bietul băiat trebuie mai târziu să-şi înghită vorbele când este biciuit de bunicul lui, în timp ce mama cuprinsă de frică nu poate decât să scâncească: „Nu-l mai bate, tăicuţule". „Mai e maică-ta puternică *ctcumV* îl îngână răutăcios un verişor. Slăbiciunea femeilor nu este fizică, ci constă în faptul de a „ceda". în timp ce bunica e o lege în ea însăşi şi este lipsită de scrupule numai fiindcă moralitatea ei antedatează principiile moralităţii explicite, mama alege siguranţa ipocrită a convenţionalităţii meschine. Ea se vinde în căsătorie unui lacheu în uniformă şi-i explică băiatului că va putea astfel să-i cumpere şi lui libertatea. De data aceasta, şi numai de data aceasta, băiatul reacţionează violent şi pătimaş. îl insultă pe pretendentul mamei, se aruncă pe pat şi plânge ca un copil. Când ea e pe picior de plecare, el se afundă din nou în prezenţa ei fizică, înfăşurându-se în şalul ei. Dar
nu există nicio sugestie că intenţionează s-o urmeze, să profite de trădarea ei personală şi socială. „Se pare că soarta ta e să rămâi cu mine", spune bătrânul Kaşirin. Băiatul tace sumbru.
Ne întrebăm dacă diviziunea tradiţonală a rolului matern şi răspândirea lui în Rusia ţărănească au făcut probabil din lume un cămin mai demn de încredere, de vreme ce maternitatea nu era dependentă de o singură relaţie fragilă, ci era o chestiune ce ţinea de o atmosferă omogenă. Şi, cu toate acestea, e vizibilă o amintire amară faţă de îndreptarea mamei spre „alt bărbat" sau faţă de faptul că mama se lasă degradată şi distrusă — sau aşa pare uneori în literatură. Cât despre noul tată al lui Alioşa, amintiţi-vă că şi tatăl lui Hitler era un funcţionar, un membru al servilei, dar autoritarei clase „de mijloc".
Alioşa din film îşi înăbuşă cu hotărâre nostalgia. Ceea ce i-a făcut această „înăbuşire a nostalgiei" lui Gorki cel real vom vedea mai târziu, când vom discuta crizele lui de furie şi nesupunere şi strania lui tentativă de sinucidere din tinereţe. Scrierile lui au suferit mult de nostalgie. Cehov i-a scris: „Neînfrânarea ta se simte mai ales în descrierea naturii... în descrierea femeilor... şi în scenele tale de dragoste. Vorbeşti foarte mult despre valuri... "jf. Gorki s-a străduit din greu să-şi depăşească această slăbiciune.

3. Despotul senil şi seminţia blestemată

Bunicul este un bărbat mărunţel cu „o barbă roşcată, ochi verzi şi mâini care păreau mânjite de sânge, atât de adânc săpase vopseaua în piele. Ocările şi rugăciunile lui, glumele şi predicile lui se îmbinau într-un fel ciudat într-un vaiet aspru, caustic, care-ţi mânca din suflet ca rugina".^Filmul reflectă această descriere cu fidelitate. Bunicul e înfăţişat ca cel care distruge orice bună dispoziţie copilărească. Este un bărbat dependent, până în punctul infantilismului, de banii lui şi de tăria soţiei sale. Un avar sadic-retentiv, el regresează treptat până la dependenţa unui cerşetor.
Trăsăturile caracterului său devin cel mai vizibile în scena biciuirii. Furia bărbatului, stârnită la finalul scenei petrecerii de bun-venit, continuă să mocnească. Aflăm despre vopsitorie unde unchii, cocoşaţi deasupra cusăturilor, urzesc în taină o răzbunare meschină. Din nou,
farsele preced o distrugere mai directă. Unchii îl pun pe Saşa să încălzească degetarul bunicului şi să i-l pună la loc. Când şi-l pune pe deget, bunicul „aproape că sare până la tavan de durere". Dar însuşi miezul fiinţei lui e invadat când Alioşa, în singura lui festă copilărească, este îmboldit de ceilalţi băieţi să

vopsească noua faţă de masă, să-i distrugă albeaţa. Bunicul decide să-i biciuiască pe băieţi — duminică, după slujba de la biserică.
Biciuirea este arătată detaliat şi pe îndelete: pregătirile glaciale ale bunicului, intervenţiile dramatice, dar neputincioase ale femeilor; plesnitura nuielei şi zvârcolirea micilor trupuri. Ţigănuş trebuie să-i ţină imobilizaţi pe masa de tortură.
După bătaie, Alioşa zace în pat, cu faţa în jos, fiindcă spatele îi este brăzdat de urme lungi şi subţiri de nuia. Dintr-odată, intră bunicul. Băiatul îl priveşte mai întâi cu suspiciune, apoi cu furie. Dar bunicul îi îmbie cu dulciuri apetisante. Băiatul îl loveşte cu piciorul; bătrânul îi ignoră gestul. îngenunchind lângă patul lui, îl imploră: „Nu-i nimic dacă ai suferit mai mult decât ţi se cuvenea. Se trece pe răboj". Sadicul introduce astfel tema masochistă că suferinţa este bună pentru mântuire, că, pe măsură ce suferim, adunăm merite în contabilitatea cerească. Dar merge şi mai departe. Vorbeşte despre propriile lui suferinţe din tinereţe, pe când trăgea şlepurile pe Volga. „Şlepul plutea pe apă, iar eu păşeam pe mal din zori şi până în noapte, desculţ, pe pietre ascuţite şi prin surpături. Mi-erau ochii împăienjeniţi de sudoarea care curgea şuvoi şi plângea sufletul în mine, iar lacrimile îmi alunecau pe obraz", spune el adânc mişcat. Din nou, implicaţia este că suferinţa unui om explică şi scuză faptul că provoacă şi mai multă suferinţă celor mai slabi decât el, un fel rusesc de-a spune: „Ce-a fost bun pentru mine e bun şi pentru tine". Băiatul nu pare mişcat. Nu face niciun gest de împăcare, nici nu răsplăteşte cu milă mărturisirile emoţionante ale bunicului. Cineva îl cheamă pe bunic în altă parte.
A depăşit astfel şi altă tentaţie: cea de a dobândi, într-un moment de chin, o identificare cu agresorul şi cu argumentaţia lui sado-masochistă. Dacă băiatul i-ar fi permis furiei lui din acel moment să se transforme în milă, dacă şi-ar fi lăsat
sufletul să se verse în faţa agresorului care-şi vărsa sufletul în faţa lui, ar fi dobândit acel tipar de identificare masochistă cu autoritatea, tipar care aparent a fost o puternică forţă colectivă în istoria Rusiei. Ţarul, micul tată alb, a fost un asemenea simbol al autorităţii compătimite. Până şi omul pe care istoria l-a numit Ivan cel Groaznic a fost pentru poporul lui doar Ivan cel Aspru, deoarece el a pretins că, în vremea copilăriei, suferise din cauza cruzimii oligarhiei de la Curte.
Oscilaţiile sadomasochiste ale bunicului sunt ilustrate în alte scene. în timp ce averea i se scurge printre degete, el se văicăreşte în faţa oglinzii: „Sunt un păcătos mai mare ca alţii?" Icoana nu-i răspunde. Dar bunica îl ia în braţe, aproape ţinându-l în poală. îl linişteşte şi-i promite că va pleca să cerşească pentru el. Bunicul se lasă în braţele ei, cuprins de o duioşie nesăbuită, doar ca să-şi revină brusc şi s-o doboare într-un puseu de gelozie, acuzând-o că-şi iubeşte progeniturile blestemate mai mult decât pe el. Implicaţia este evidentă: soţia este proprietatea lui şi proprietatea lui este un fel de surogat matern fără de care nu poate supravieţui. înfrângerea totală a „posesorului privilegiat" în jocul oedipian este, desigur, una din notele propagandistice implicite ale filmului, aşa cum înfrângerea tatălui lui Hitler a fost
o notă necesară în imageria acestuia. Bunicul devine din ce în ce mai senil şi din ce în ce mai inutil ca bărbat care asigură traiul familiei lui.
Într-una din scenele finale, Alioşa aduce lupta cu bunicul la un final victorios. Tocmai i-a dat bunicii un bănuţ câştigat de el şi ea îl priveşte cu tandreţe. În acest moment, Alioşa devine conştient de ochii îngustaţi de ură ai bunicului. Alioşa
acceptă provocarea şi începe un duel al privirilor. Ochii băiatului devin înguşti ca două lame; este ca şi cum cei doi ar vrea să se străpungă şi să se taie cu privirile lor. Amândoi ştiu că acesta este sfârşitul şi că băiatul trebuie să plece. Dar el pleacă neînvins.

Această întretăiere aprigă de priviri este o întâlnire impresionantă. Cu toate acestea, este ceva tipic rusesc în folosirea particulară a ochiului ca armă de atac şi apărare. în literatura rusă există variaţii nesfârşite ale ochiului ca receptor sentimental, avar nesătul şi ca însuşi organul abandonului reciproc în faţa iubirii. Referitor la marile modele ale vieţii literare şi politice, accentul cade totuşi pe ochi ca instrument incoruptibil al manipulării viitorului. Descrierea lui Tolstoi realizată de Gorki este tipică: „Cu ochi neîndurători, din faţa cărora nu putea să se ascundă nimic, fie pietricică, fie gând, el privea, măsura, testa, compara". Sau ochii lui sunt „fixaţi ca şi cum se încordează să pătrundă viitorul".
La fel de tipică este descrierea lui Lenin realizată de Troţki:
Când Lenin, cu ochiul stâng îngustat, primeşte o telegramă ce conţine un discurs, el seamănă cu un ţăran de o isteţime diabolică ce nu se lasă ameţit de vreun cuvânt sau amăgit de vreo frază. Aceasta este viclenia ţărănească foarte intensificată, ridicată la rangul inspiraţiei.!!
Scena în care bunicul stă la căpătâiul nepotului rănit, în coliba mizeră, implorându-i iertarea, mi-a amintit cumva de un celebru tablou rusesc, care înfăţişa o
scenă similară într-un palat: Ivan cel Groaznic zace lângă cadavrul fiului său cel mare, pe care l-a ucis. Violenţa paternală de tipul lui Kaşirin a caracterizat familiile de frunte ale Rusiei de la începutul istoriei şi a impregnat literatura epocii prerevoluţionare. în ambele, a dezvoltat culmi de cruzime necunoscute în regiuni şi epoci istorice comparabile. Coincidenţa acestor două scene invită la un excurs în istorie.
Iniţial, slavii erau ţărani paşnici şi prolifici, vânători şi locuitori ai satelor fortificate prin parapeţi. Cam acum o mie de ani, i-au cerut lui Rurik, un viking, să-i protejeze de invadatorii nomazi din sud. Aparent, s-au gândit să cumpere, făcând concesii rezonabile, pacea şi permisiunea de a menţine statu-quoul vânătorii cu arme primitive, de a cultiva pământul cu uneltele lor rudimentare de lemn şi de a-şi venera idolii de lemn şi zeităţile naturii. Indiferent ce i-a forţat să-şi cedeze autonomia acelor războinici palizi şi cu armuri strălucitoare din nord, au primit mai multă protecţie decât fusese învoiala. Protectorii au avut fii care doreau şi ei să intre în afacerea aceasta. „Străinii" au intrat cu forţa. în curând, protejarea poporului de către alţi protectori a devenit o ocupaţie consacrată. Primul rege a iniţiat sistemul primului născut, un tip de ierarhie a domeniilor fiilor lui ce a condus la dispute nesfârşite asupra primelor oraşe: Kiev şi Novgorod. Asemenea dispute se tot repetau în segmente mai mici şi mai mari ale ţării, făcându-i într-un final pe oameni să-şi dorească fierbinte un „tată puternic", o autoritate centrală care va uni numeroşii fii chiar dacă asta ar însemna să-i omoare pe toţi. Astfel, în istoria timpurie a Rusiei s-au pus bazele unei interacţiuni între poporul care avea nevoie de
îndrumare şi protecţie împotriva duşmanilor, protectorii oligarhi care au devenit nişte mici tirani şi supertiranul central care era prizonierul oligarhiei şi mântuitorul secret.
Protectorii au introdus cu forţa creştinismul (bizantin) şi, odată cu el, o altă ierarhie care a rămas întotdeauna prinsă într-un conflict cu sine însăşi şi cu conducerea pământească. În timp ce atât regii, cât şi preoţii îşi aveau obârşia culturală şi, deseori, etnică în alte meleaguri, ei au început treptat să pună în scenă spectacolul pe care cărţile îl numesc istoria Rusiei: o secvenţă de lupte dinastice care nu numai că au supravieţuit cumplitei invazii tătare, ci şi au luat amploare ca violenţă şi arie de răspândire naţională. Pandantul este că au condus la întemeierea unei naţiuni, a creştinismului rus şi a ţaratului rus: în secolul al XV- lea, Moscova a devenit „cea de-a treia Romă" şi Ivan al Treilea, primul conducător al ruşilor şi apărătorul adevăratei credinţe. El a făurit un

stat naţional din vechea Rusie, iar fiul lui a extins statul rus peste numeroşii şi diverşii lui vecini.

Cu Ivan cel Groaznic, tradiţia care exista din secolul al X-lea a „fiilor certăreţi şi sângeroşi" a atins apogeul. Paricidul făcea ravagii de secole în cercurile puterii, dar Ivan, pe care istoria îl numeşte „cel Groaznic", şi-a ucis fiul cel mare, favoritul lui, cu propriile mâini. El (ca şi bătrânul Kaşirin de la căpătâiul rănitului Alioşa) a dat vina pe suferinţele copilăriei pentru nebunia barbară de mai târziu. Poporul i-a dat dreptate. Aşa cum am arătat, ei nu l-au numit „cel Groaznic", ci „cel Aspru". El a fost victima aristocraţiei oligarhice (duşmanii lui şi ai poporului), căci cine

altcineva putea să-l fi făcut să sufere în copilărie? Şi, într-adevăr, acest prim ţar s-a îndreptat în momentele lui de luciditate spre popor, le-a permis să-i adreseze petiţii, a iniţiat reforme judiciare şi a introdus tiparul. În momentele de nebunie, el a continuat să se laude cu aristocraţii ucişi doar ca apoi să se lase pradă unor remuşcări dintre cele mai disperate. Poporul l-a idolatrizat şi a consolidat cu bucurie autoritatea acestui ţar, în scopul de a-i ţine în şah pe prinţi, aristocraţi şi clasele de mijloc.

Pe măsura progresului centralizării şi dezvoltării organizării naţionale, paradoxurile istoriei Rusiei au început să se autoperpetueze. În primul rând, cu fiecare pas pe drumul statalităţii organizate şi centralizate a acestui ţinut imens, a crescut numărul intermediarilor. Ei guvernau şi făceau poliţie „pentru Ţar", predau în şcoli şi colectau taxe, şantajau şi corupeau. Este o temă veche în Rusia că fiecare progres la scară naţională se plăteşte cu sporirea puterii birocraţiei, fapt ce explică o indiferenţă ostilă „genetică" a poporului faţă de progres în general şi faţă de oligarhia contemporană în particular.

în al doilea rând, fiecare pas spre occidentalizare şi iluminare a condus la creşterea iobăgiei. Ivan, urmându-şi sfânta „asprime", i-a deposedat pe ţărani de dreptul de a-şi alege stăpânii în ziua Sfântului Gheorghe. Ecaterina cea Mare, corespondenta şi prietena iluminată a lui Voltaire, a permis torturarea şi vinderea după bunul-plac a 800 000 de sclavi ai coroanei proprietarilor aristocraţi. Şi, când mult mai târziu Alexandru al Doilea a eliberat trei milioane de sclavi deoarece se temea că altfel s-ar fi eliberat singuri, n-a făcut altceva decât să-i expună lipsei proprietăţii, proletarizării şi, în cel mai bun caz, cultivării cu unelte străvechi a unor mici parcele de pământ pentru care urmau să plătească dijmă.

Dar ceea ce ne interesează pe noi aici este al treilea paradox: permisiunea tacită a poporului ca aceşti ţari să se comporte într-o manieră spectaculos de iraţională. Petru cel Mare, un băiat precoce şi impetuos ca Ivan, a fost primul împărat al Rusiei şi cel mai mare reformator monarh al ei. Şi el şi-a ucis fiul cel mare, deşi, odată cu progresul civilizaţiei, s-a folosit de poliţia secretă, nu de o bâtă. În plus faţă de asemenea crime de familie directe, au existat în istoria Rusiei tot felul de aranjamente de regenţă bizare. Au existat pretendenţi misterioşi şi extrem de populari, presupuşi fii ai ţarilor asasinaţi care, la fel ca Alioşa, s-au întors să se răzbune şi care aveau o aură de sfinţenie doar pentru faptul că nu aparţineau „blestematei seminţii" dominante. Poate culmea atrocităţii oedipiene a fost atinsă când aproape nebunul ţar Pavel I (poporul îl numea „cel Sărman"), la moartea mamei lui, Ecaterina, a pus ca tatăl lui (ucis la ordinele ei) să fie exhumat şi înmormântat lângă ea. I-a forţat pe numeroşii amanţi ai mamei sale să alcătuiască o splendidă gardă care să păzească descompunerea cadavrelor imperiale.

Istoricii iau de bun faptul că aşa e „istoria". Dar cum explică nu doar consimţământul pasiv al unui popor, ci şi pasionata identificare altruistă cu asemenea tragedii şi comedii imperiale? De ce s-a înclinat un popor atât de

robust şi de prolific în faţa unor protectori străini? De ce a permis sistemul acestora în viaţa lor
naţională, implicând tot mai adânc însuşi stilul său de viaţă într-o relaţie de posesiune reciprocă? Trebuie oare să căutăm explicaţia mai întâi în superioritatea nomazilor sângeroşi şi a fiarelor sălbatice şi abia apoi în impotenţa acestui popor imens în faţa oligarhiei înarmate?
Răspunsul este probabil că formele de conducere sunt definite nu numai de pericolele istorice care trebuie respinse prin activitatea lor de organizare; ele trebuie, de asemenea, să servească manifestării publice a fantasmelor şi anticipărilor populare. Monarhii, chiar dacă sunt străini (şi, deseori, tocmai pentru că sunt străini), devin paznici vizibili ai forţelor interioare morale slabe ale unui popor; elitele aristocratice devin, şi ele, personificări ale unor noi idealuri slab percepute. În acest scop, monarhii şi aristocraţii ar putea şi trebuie să joace pe scena istoriei întregul cerc al conflictului iraţional: ei trebuie să păcătuiască mai sfidător şi să se căiască mai profund, ieşind în final cu o statură personală şi publică mai impunătoare. în timp ce încearcă să realizeze acest cerc, oamenii îi vor servi cu dragă inimă drept cor îngânător şi animale de sacrificiu. Deoarece păcatul grandios al câtorva promite mântuire totală pentru toţi.
Aşadar, aceasta este mai mult decât o „proiecţie" a unui rău interior (Se-ul) sau a conştiinţei morale inexorabile. Cred că presupune de asemenea o funcţie colectivă a Eului; serveşte dezvoltării unei identităţi naţionale şi morale mai bine definite. Ivan şi Petru sunt măreţi nu în ciuda patimilor tragice care au întinat aparent statura lor de lideri, ci pentru că au putut manifesta la o scară gigantică
tragedia organizării patriarhale timpurii şi pandantul ei interior, Supraeul, şi pentru că, procedând astfel, au propăşit trezirea naţiunii şi conştiinţa morală naţională. Poate că ideea
noastră despre istorie trebuie să fie extinsă la includerea unei analize a imperativelor psihodinamice venite din partea maselor guvernate spre cei mai „voluntari" stăpâni ai lor, care sunt astfel forţaţi să pună în act conflictele evoluţiei umane pe scena macrocosmică a istoriei: în acest sens, probabil, regii sunt jucăriile popoarelor lor. În stadiile ulterioare ale civilizaţiei, tragediile şi comediile lor sunt transferate într-un macrocosmos fictiv, pe scenă şi, în final, în microcosmosul ficţiunii.
Putem vedea acum misiunea istorică a realismului literar rusesc: el readuce tragedia paricidiului şi fratricidului în rusul de rând, pentru a fi citită de către literatfi O asemenea declaraţie literară a responsabilităţii intelectuale oglindeşte creşterea responsabilităţii politice. Literatura şi istoria rusă au fost târzii şi explozive în atingerea (într-un singur secol teribil de condensat) etapelor preliminare ale unei conştiinţe literare reale şi ale unei conştiinţe politice, în timp ce înapoierea marilor mase de ţărani a continuat să reflecte un nivel istoric primitiv, pe care Occidentul l-a lăsat în urmă odată cu elenismul.
Haideţi să facem acum o pauză pentru a ne reaminti că, în momentul Revoluţiei din Octombrie, patru cincimi din populaţia Rusiei erau ţărani. Sarcina gigantică a transformării exterioare şi a conversiunii interioare a acestor mase de ţărani e una de neînchipuit, nu pentru că ei voiau o altă formă de guvernare, ci pentru că nu se gândiseră niciodată la vreo întrepătrundere organizată a vieţii lor cu vreo formă de guvernământ.
Caracterizarea pe care o face filmul „seminţiei" posace indică cel puţin un complex colectiv al unui caracter excepţional de arhaic care a ţinut masele de ţărani din Rusia (şi, de fapt, mare parte din continentul eurasiatic) într-o servitute interioară, în timp ce servitutea exterioară era asigurată de regi şi preoţi. Mă refer la consecinţele psihologice ale unei revoluţii tehnologice

arhaice: revoluţia agrară. Aici, misterele preistoriei sunt la fel de profunde ca cele ale copilăriei timpurii. Ambele ne forţează să mitologizăm pentru a dobândi un început de înţelegere.
Referitor la vânătorii şi pescarii Americii de Nord preistorice, am folosit o cheie care a deschis posibilitatea interpretării unor anumite ritualuri primitive. Am arătat că oamenii dinaintea epocii scrisului au încercat să înţeleagă şi să ia în stăpânire marele Necunoscut în expansiunea lui în timp şi spaţiu proiectând asupra lui atributele structurii şi dezvoltării umane: astfel, mediul geografic este personalizat şi trecutul istoric este înzestrat cu imageria copilăriei umane. Astfel, în acest sens, pământul devine o mamă care, odată ca niciodată, şi- a împărtăşit voinţa proprie. Tranziţia de la viaţa nomadă la agricultură a implicat uzurparea segmentelor teritoriului şi partajarea lor, violarea solului cu unelte siluitoare şi subjugarea pământului să ofere hrană. Orice evoluţie interioară a acompaniat acest pas tehnologic, ea a fost (aşa cum atestă miturile şi ritualurile) asociată cu păcatul originar care, în
viaţa individuală, constă în prima conştientizare a dorinţei violente de a controla mama cu organele în dezvoltare ce permit muşcarea şi apucarea. „Seminţia blestemată" reprezintă, aşadar, copiii care în rapacitatea lor ar uzurpa şi distruge din gelozie mama. Apoi mai reprezintă bărbaţii, pe care sarcina de a ara colectiv solul i-a făcut ambiţioşi, geloşi şi exploatatori. Astfel, sentimentul unei vinovăţii primare, pe care l- am discutat anterior, leagă ţăranul de ciclul de ispăşire plină de suferinţă şi de postire maniacală deoarece îl face dependent de ciclul agrar al producţiei. Creştinismul, desigur, şi- a însuşit acest ciclu nesfârşit şi a suprapus peste el propriul calendar anual al păcatului şi ispăşirii, al morţii şi mântuirii.
Pot încheia acest subiect sumbru doar referindu-mă la o amintire a lui Gorki care trădează identificarea dintre pământul cultivat, femeia cucerită şi provocarea furibundă a stăpânului
El [Cehov] obişnuia să spună: „Dacă fiecare om ar face tot ce poate pe bucata de pământ care îi aparţine, ce lume frumoasă am avea!"
Am început să scriu o piesă numită *Vaska Buslaev* şi într-o zi i-am citit monologul lăudăros al lui Vaska:

„Ah, de-aş putea să am mai multă putere şi tărie

Răsuflarea mea fierbinte ar topi zăpada!

Aş înconjura pământul şi l-aş ara în întregime!

Aş merge ani întregi şi-aş construi oraş după oraş,

Aş ridica biserici fără număr şi-aş creşte grădini nesfârşite;

Aş împodobi pământul ca pe o fecioară frumoasă;

Aş strânge-o-n braţe ca pe mireasa mea;

Aş ridica-o în inima mea şi-aş purta-o spre Dumnezeu...

Ţi-aş fi dat-o, Doamne, ca pe un dar de preţ

Doar că, vai, nu pot, o vreau prea mult pentru mine!"

Lui Cehov i-a plăcut foarte mult acest monolog şi, tuşind emoţionat, a spus:

„E foarte bun, într-adevăr! E foarte adevărat şi foarte omenesc! în el zace esenţa întregii filosofii. Omul a făcut pământul locuibil, aşadar, trebuie să-l fi făcut confortabil pentru el însuşi".

A încuviinţat din nou şi a repetat: „El o va face!"

Mi-a cerut să mai citesc încă o dată monologul lăudăros al lui Vaska. Aşa am făcut, iar el a ascultat cu atenţie până la sfârşit, apoi a remarcat:
„Ultimele două rânduri sunt nenecesare — sunt impertinente. Nu e nevoie de impertinenţă..."
4. Cei exploataţi

A. Sfânt şi cerşetor

Ţigănuş, copilul luat de suflet, nu s-a născut în păcat ca restul seminţiei — unchii, „animalele sălbatice". Nefiind născut în păcat, el este, după cum spune bunica, „curat la suflet". Are un trup graţios, aşa cum a demonstrat dansând cazacioc, pe când ceilalţi bărbaţi par rigizi şi încătuşaţi în mişcarea lor, iar când sunt beţi sau furioşi devin ca nişte vehicule fără frâne. Nefiind fiul nimănui, Ţigănuş nu se aşteaptă la nicio moştenire şi nu invidiază pe nimeni. Este ca şi cum calitatea lui de orfan ar sugera o concepţiune imaculată. Şi, într- adevăr, într-un fel subtil, Ţigănuş este înfăţişat ca un creştin adevărat, caritabil şi plin de speranţă.

Ţigănuş îi vorbeşte lui Alioşa despre tatăl mort al băiatului. El era diferit: *înţelegea,* şi din acest motiv era urât de Kaşirini. Aici este introdusă o temă care va fi reluată apoi la modul apariţiei anarhistului, reprezentantul celor care înţeleg şi acceptă ceea ce înseamnă să fii copilul nimănui. Ei sunt urâţi de taţi şi de fiii lor lacomi ca purtătorii unui principiu cu totul nou, ce nu poate fi combătut cu arme vechi: ei citesc, gândesc, planifică. Astfel, Ţigănuş este cel care furnizează sufletului înflăcărat al lui Alioşa imageria viitoarei lui identităţi. Ţigănuş îi recunoaşte pe cei care înţeleg, dar el însuşi nu „înţelege". El are un alt defect şi este periculos de diferit din altă privinţă: este *„bun".* După ce bunicul îl biciuieşte pe Alioşa, braţul lui Ţigănuş e brăzdat de urme sângerânde şi mărturiseşte vesel că, imobilizându-l pe băiat, a permis ca braţul lui să primească cele
mai puternice lovituri. „Din dragoste am făcut-o", îi spune el băiatului care-l ascultă vrăjit, câştigându-i inima. Apoi îl sfătuieşte ce să facă la următoarea bătaie: să nu se mai împotrivească, să încerce să-şi lase trupul moale şi să ţipe cât îl ţine gura. Ţigănuş mărturiseşte că pielea lui e atât de tăbăcită de la bătaie, că poţi face şi mănuşi din ea.

Din nou, implicaţia acestei scene nu e explicită, dar pare să se refere la tentaţia unei nonviolenţe naive, a bunătăţii creştine şi a faptului de a învăţa să înduri suferinţele lumii adaptându-te la loviturile ei. Alioşa e mişcat şi fascinat, dar rămâne rezervat. Şi, într-adevăr, la scurt timp după aceasta, Ţigănuş moare într-un mod pitoresc şi simbolic, iar el trebuie să sufere pierderea.

Unul dintre unchi voia să ridice o cruce imensă pentru soţia lui moartă (pe care, aşa cum ştie Ţigănuş, o ucisese chiar el). El îi cere lui Ţigănuş să-l ajute să care crucea pe un deal. Aşa cum e limpede pentru toată lumea, crucea enormă este prea grea ca să fie cărată de un singur om. Dar Ţigănuş, cu o îngâmfare copilărească, se laudă că o poate căra singur. Pentru un moment, Alioşa simte impulsul să-l ajute; spectatorii tremură de teamă că băieţelul ar putea să încerce să-l ajute să ducă crucea, dar apoi (la fel ca în mai multe momente foarte importante) Alioşa nu se mai implică şi-şi lasă prietenul în voia sorţii lui. Într-o scenă evident menită să sugereze patimile hristice, vedem silueta lui Ţigănuş urcând poticnit pe un deal îndepărtat, ducând în spate crucea uriaşă. Se pare că este strivit de ea, deoarece în curând este adus acasă, unde moare întins pe

podea. Un mic şoricel, cu care se juca mereu delectând copiii, fuge din hainele lui spre Alioşa, care îl prinde. Este ca şi cum „sufletul alb" al lui Ţigănuş şi-a găsit un nou cămin la Alioşa.
Dacă bunica reprezintă străvechiul fel de a fi, iar bunicul şi unchii epoca lacomă a posesiunii pământului, bunurilor, soţiilor şi titlurilor, atunci Ţigănuş este sfântul simplu al erei creştine primitive. Bunătatea lui este radioasă şi este caritabil până la moarte.
Atunci, acest băiat, Alioşa, urmăreşte distrugerea predestinată din jurul lui şi, cu toate acestea, păşeşte mai departe cu o siguranţă de somnambul, evitând implicările cu urmări fatale şi capcanelor tradiţionale. Nu posedă el niciun dram de compasiune sau moralitate?
Să luăm ca exemplu întâlnirea cu bătrânul Grigori, chiar cel care-l îndepărtează de calvarul iminent al lui Ţigănuş (deoarece Grigori, aproape orb, poate prevedea ce urmează să se întâmple). El este o figură impozantă şi profetică, dar a lucrat în atelierul bunicului aproape patruzeci de ani şi va ajunge şomer atunci când vederea îi va ceda de tot. Deoarece bunicul refuză să aibă grijă de el, Grigori va trebui să devină cerşetor. Alioşa e îngrozit. „Voi merge cu tine", plânse el cuprins de compasiune, „te duc eu de mână!"
Dar, după incendiu, în timp ce orbul Grigori rătăceşte pe străzi cu braţele întinse, chemându- 1 îndurerat pe Alioşa, băiatul se ascunde de el şi-l lasă să rătăcească singur prin noaptea lui eternă. Vedem cum îl urmăreşte pe Grigori de două
sau trei ori, devenit cerşetor, de pe stradă şi la bâlci. De fapt, Alioşa îl urmăreşte pe Grigori ca şi cum ar fi fascinat de acesta.
Cinefilul occidental nu poate să nu se gândească ce scenă înduioşătoare ar alcătui împreună, patriarhul înalt şi orb şi băiatul care-l conduce de mână. Spectatorul îşi imaginează un final în care bunicul, chinuit de remuşcări, se îndreaptă şi trimite poliţia să-i caute peste tot, când s-ar putea să fie aproape prea târziu. Poliţia sau patrula îi găsesc tocmai când perechea a ajuns lângă un pod şubrezit de un râu ieşit din matcă...
Dar este limpede că ceea ce urmărim în acest film este apariţia unui nou tip de gândire, care ni se pare caracterizată în primul rând de omisiunile ei. Ceea ce este omis, iar şi iar, este acţiunea bazată pe un sentiment de vinovăţie. Aşadar, nici remuşcarea, nici schimbarea la faţă nu par să conteze în această nouă paradigmă. Ceea ce contează sunt atitudinea de precauţie critică, răbdarea incoruptibilă, evitarea absolută a acţiunii greşite, maturizarea unei direcţii interioare limpezi şi abia apoi acţiunea™.
În acest punct, observatorul occidental decide că filmul are mai puţin decât o morală, că este de-a dreptul amoral. S-ar putea, totuşi, ca filmul să înfăţişeze doar nişte alternative morale destul de diferite de cele în care s-a angajat lumea noastră iudeo-creştină. Când Alioşa evită să fie atras în tentaţia de a-şi sacrifica tânăra lui viaţă omului orb, el încalcă, e adevărat, o promisiune făcută unei persoane, o promisiune făcută poate dintr-un sentiment de vinovăţie împărtăşită, un sentiment
că ar trebui să compenseze păcatele economice ale bunicului. Totuşi, în opoziţie cu această „tentaţie", este un legământ interior, un legământ de a urma o direcţie, un plan încă neconturat care, în loc de a perpetua o vinovăţie interioară, va conduce la o acţiune
cooperativă dincolo de bine şi de rău. Un asemenea jurământ este personificat de un alt personaj: anarhistul.
Dar ar trebui notată o scenă finală, care în imageria ei brutală arată un dispreţ total al noii generaţii faţă de colapsul moral al celei vechi. În timp ce acum deplin senilul bunic cerşeşte în mulţimea adunată la bâlci, bătrânul Grigori, maistrul de demult, răspunde vaietelor lui şi-i dă o bucată de pâine. Bunicul,

recunoscându-l pe orb, aruncă pâinea, ţipând: „M-ai adus la sapă de lemn!" Este o scenă de cruzime, din punctul nostru de vedere, dar micul Alioşa îi întoarce spatele, nestrăbătut nici măcar de vreo urmă de dezgust. A lăsa în urmă ruine de oameni şi sisteme pare a fi o sarcină ce nu necesită niciun consum emoţional.

B. Străinul

În tot acest timp, există un bărbat în sat, care locuieşte într-o cămăruţă a casei bunicului şi care vine de niciunde şi nu vorbeşte cu nimeni. Nu este servitor şi nu datorează nimic nimănui; nu are nimic de vânzare, însă are ce mânca. El spune că este chimist, dar nu pare a avea un loc de muncă. Cu părul lui negru, fruntea înaltă şi ochii pătrunzători din spatele ochelarilor, arată ca o versiune cumva înfometată şi mai tânără a lui Troţki.

într-o zi, pe când Alioşa se strecoară încrezător prin geamul camerei bărbatului în camera lui de la subsol, acesta ascunde repede o carte. Apoi îl izgoneşte calm pe băiat deschizând o sticlă din care emană un miros urât. Băiatul este ofensat, dar cu atât mai fascinat.

El îl revede pe bărbat la o întâlnire în care bunica lui cântă legende şi balade străvechi. Cu vorbe simple şi puternice, o auzim recitând o legendă lungă care conţine spusele „El nu s-a ascuns în spatele conştiinţei celorlalţi". La aceasta, bărbatul devine ciudat de însufleţit, ca şi cum ar fi auzit vorbele unui oracol. El murmură ceva despre „popor, poporul nostru" (ceea ce se pare că se referă la calitatea înţelepciunii populare) şi părăseşte camera în grabă. Ar putea fi simbolic faptul că, emoţionat, îşi uită ochelarii. în orice caz, aceştia sunt luaţi de către Alioşa.

în următoarea scenă, Alioşa îl vede pe bărbatul ciudat stând pe iarbă în vârful unei stânci de lângă râu. Bărbatul abia dacă-i mulţumeşte pentru returnarea ochelarilor. De fapt, el îi spune cumva nepoliticos că băiatul ar putea sta lângă el dacă tace şi i se alătură în starea lui contemplativă. Astfel, acest bărbat, râul, orizontul vast şi o nouă dispoziţie sufletească încep să se asocieze. Prezenţa impunătoare a bărbatului proclamă că trebuie să fii capabil să stai în tăcere; să poţi medita; să poţi să-ţi imaginezi orizontul îndepărtat. Explicit, el îi spune: „Trebuie să-ţi aminteşti toate legendele pe care le ştie bunica. Trebuie să înveţi să citeşti şi să scrii". Alioşa este uluit, simţindu-se profund atras de fervoarea şi sinceritatea bărbatului.

Prietenia lor nu durează mult; dar ea va supravieţui cumva acestei foarte scurte întâlniri, după care lacomul bunic îl sileşte pe străin să elibereze camera, iar bărbatul decide să părăsească oraşul.

Un grup de copii ai nimănui îl însoţeşte la râu. Bărbatul îşi pune braţul în jurul umerilor lui Alioşa şi îi spune: „Omul trebuie să înveţe cum să ia viaţa". El spune acest lucru cu o asemenea fervoare misionară, încât se simte semnificaţia de dincolo de cuvinte.

Gesturile bărbatului indică faptul că el consideră „a lua" în sensul de a apuca şi a ţine, şi nu în sensul de a suporta sau a rezista. Însă, atunci când am văzut filmul pentru prima oară, translatorul meu rus a insistat că bărbatul a folosit cuvântul „brat", şi anume „a îndura". Din motive aflate acum în discuţie, această diferenţă mi s-a părut atât de importantă, încât am insistat să întreb despre originea discrepanţei dintre cuvânt şi gest. Şi, într-adevăr, în cartea după care s-a făcut filmul, revoluţionarul spune: „Orice lucru trebuie să ştii cum să-l apuci, înţelegi? E greu să
înveţi cum să apuci (în limba rusă, „wzyat") ceva cum trebuie. *Wzyat,* în rusă înseamnă „a lua" cu sensul de „a apuca". Aşadar, se pare că doar cuvântul, nu şi sensul s-a pierdut undeva pe drumul dintre carte şi film.

Sensul este: trebuie să înveţi să nu aştepţi până ţi se dă, trebuie să apuci ceea ce vrei şi să nu- i dai drumul. Am discutat această alternativă în legătură cu

modalităţile sociale ale stadiului oral. Evident, acest bărbat nu spune doar că trebuie să apuci, ci şi că trebuie să faci asta cu o conştiinţă bună, nouă, aceea că trebuie să „apuci" fără să regresezi din cauza culpabilităţii de a fi apucat ceva.
Aşa cum vom vedea, această „apucare" hotărâtă, cuplată cu rezistenţa de a nu recădea în dependenţă, este de o importanţă covârşitoare în psihologia bolşevică. Am menţionat deja privirea tăioasă, străpungătoare a lui Alioşa ca replică la privirea încărcată de ură a bunicului; am arătat importanţa concentrării, înţelegerii şi apucării pentru viziune şi anticipare şi am arătat neclintirea lui Alioşa în faţa ţelului propus, indiferent de sentimentele personale.
Mai târziu, a devenit clar că străinul era un revoluţionar căutat de poliţie. El a fost prins într- o bună zi, undeva, dincolo de orizont. Când un grup mizer de prizonieri jerpeliţi şi încătuşaţi a trecut pe strada lui Alioşa în drumul spre vaporul care îi ducea în Siberia, străinul era acolo şi el, palid şi spectral, dar aproape vesel.
Pe ecran scria: „Aşa s-a încheiat prietenia mea cu primul dintr-o serie de oameni străini în ţara lor — cei mai buni oameni".
Aşadar, Alioşa a ajuns faţă în faţă cu un membru al organizaţiilor ilegale de revoluţionari de profesie, numiţi pentru un timp „intelighenţia", datorită credinţei lor neclintite în necesitatea nu numai de a citi şi a scrie, dar şi în disciplina mentală ca mântuire în faţa apatiei, letargiei şi servitutii.

C. Gaşca fără tată şi copilul fără picioare

în timp ce anarhistul dispare, Alioşa pare să fi crescut ca statut. Acum are un ţel şi o frăţie. Trebuie să ne reamintim că şi tatăl lui „înţelegea" — şi el a dispărut. Cu toate acestea, suntem îngroziţi să vedem acest băieţel identificat cu fantoma martiră a unui bărbat al cărui etos a fost conţinut în câteva remarce obscure. Alioşa este doar un copil, dar unde este copilăria lui, care sunt prietenii lui dejoacă? Se joacă vreodată?!!!
Am văzut participarea lui eşuată la farsele verilor lui şi la felurile lor maliţioase şi viclene de a se răzbuna pe bunicul lor. Scena biciuirii, sau, să spunem, maturitatea mai mare care a urmat înfrângerii morale a bunicului după scena biciuirii îi aduce finalul copilăriei. într-o scenă ulterioară, în timp ce Alioşa se plimbă prin vecini, întâlneşte un grup de copii bine hrăniţi care au tăbărât cu pietre şi ţipete peste un copil retardat. Alioşa îi ia imediat apărarea, după care copiii se întorc împotriva lui, numindu-l „Kaşirin". Băiatul protestează: „Eu sunt un Peşkov". Ca toţi băieţii din lume, ajung să-şi arunce vorbe reciproc: Kaşirin! Peşkov! Kaşirin! Peşkov! Dar, în timp ce băieţii încep să-l bată cu mâinile şi picioarele, un grup de mici creaturi înfometate şi zdrenţăroase apar din senin, îl eliberează şi Alioşa se împrieteneşte imediat cu ei.
Această gaşcă e formată din copii ai străzii — „proletari" în sensul originar. Alioşa devine unul dintre ei; economic, în sensul că se alătură ocupaţiei lor de a scotoci prin gunoaie după obiecte care pot fi vândute, şi spiritual, în sensul că le împărtăşeşte sentimentul că nu se pot baza pe părinţii lor, asta în cazul în care au părinţi. Astfel, în câteva scene, proletarizarea lui Alioşa este demonstrată dramatic. El, un Peşkov fără tată, ia partea copilului retardat care este născut cu o înzestare inferioară; se asociază cu cei care au căzut mai jos de orice castă şi clasă socială. într-o scenă impresionantă, el află întâmplător faptul că unul din membrii găştii, un băiat cu trăsături asiatice, nici măcar nu ştie de unde vine. Alioşa râde; este ultima manifestare de veselie necugetată. Văzând disperarea şi furia asiaticului, el devine imun la încă o tentaţie, cea de-a fi mândru de numele Peşkov (după cum ştim, ulterior a ales prenumele tatălui, Maxim, şi numele Gorki, care înseamnă în rusă „amar").
Acum este şi el un proletar. După „muncă", el şi gaşca lui stau pe stâncă, această mică înălţime de pe care deposedaţii privesc spre orizont şi viitor. Ce

visează ei acolo? Să ţină porumbei pe care să-i elibereze: „îmi place să văd porumbei rotindu-se pe cerul strălucitor".
Sugestiei libertăţii îi este contrapusă o întâmplare. într-o zi, Alioşa aude o voce tânără şi veselă în spatele ferestrei unei pivniţe. El urmăreşte vocea şi îl găseşte pe Lenka, băiatul infirm, în pat. Picioarele lui sunt paralizate, ele „nu trăiesc, doar sunt acolo", explică el. Aşadar, este prizonier în celula lui. Dar se dovedeşte că el trăieşte într-o lume a lui, o lume a jocului şi reveriei. El ţine mici animale în cutii şi cuşti; ele trebuie să-i împărtăşească captivitatea. Dar trăieşte pentru ziua
când va vedea pajiştile şi preria, şi atunci va deschide toate micile cuşti, eliberând animalele, între timp, ele sunt microcosmosul lui: ele reflectă lumea de afară. Un gândac e „proprietarul", altul, „nevasta funcţionarului". Asupritorii înşişi din lumea reală sunt prizonierii lumii sale ludice. Este ca şi cum starea lui de infirm i-a permis să fie singurul copil cu o minte jucăuşă din întregul film. Râsul lui este cel mai vesel şi liber, iar ochii lui strălucesc de încântare. Sentimentul lui de putere pare să nu cunoască limite; este sigur, după cum îi spune entuziasmat lui Alioşa, că „un şoarece poate creşte mare pantru a deveni un cal".
Văzând dragostea băiatului pentru tovarăşii necuvântători ai prizonieratului lui şi necesitatea şi abilitatea de a investi un lucru mărunt ca un şoarece cu posibilităţi mitice, Alioşa, după o scurtă ezitare, îi dă şoricelul alb al lui Ţigănuş. Ne amintim că acest şoricel fusese darul
muribundului Ţigănuş pentru el. A fost ultima legătură cu bucuria; a fost ultima lui jucărie. De ce renunţă la dar? Din milă sau caritate? Din nou, Alioşa pare să fi crescut ca statură morală, sacrificând un confort şi rezistând unei tentaţii: tentaţia de a se juca, de a visa, de a se crampona de substitutele fetişiste care fac închisoarea mai suportabilă, adăugându-i lanţuri suplimentare. El ştie că va trebui să plece fără nicio jucărie. Astfel, fiecare acţiune (sau refuz al acţiunii) a lui Alioşa este ca un jurământ. Una după alta, punţile regresiei sunt dărâmate şi consolările infantile ale sufletului sunt negate pe veci.
Cu toate acestea, Lenka poate fi liber numai dacă cineva îl va elibera, îi va da picioare noi. Alioşa şi prietenii lui se pun la treabă tocmai pentru acest lucru. Printre comorile pe care le recuperează din grămezile de gunoaie, ei salvează diverse părţi de metal din care îi fac un cărucior, o proteză mecanică a libertăţii de mişcare.

D. Sugarul înfăşat

Figura lui Lenka nu pare a fi luată dintr-o carte de Gorki. Nu ştiu cine a inventat-o. Dar pare semnificativ că cel mai emotiv şi vesel dintre copii este, să spunem aşa, cel mai puţin mobil. Plăcerea lui de a trăi ţinteşte spre orizonturi, dar picioarele lui sunt legate, „sunt moarte, doar acolo". Acest lucru sugerează o discuţie despre o remarcabilă problemă rusească legată de creşterea copilului care a dobândit proporţii aproape ridicole în discuţiile recente asupra caracterului rusesc: înfăşarea.
Este sufletul rus un suflet înfăşat? Unii din cercetătorii proeminenţi ai caracterului rus, cărora le datorez prima mea întâlnire cu acest film, cred cu tărie acest lucrul
în populaţia ţărănească rusească, precum şi în toate regiunile şi clasele care au împărtăşit şi continuă să împărtăşească moştenirea culturală comună a marilor câmpii centrale ale Rusiei, aspectul îngrijirii copilului numit înfăşare a fost dus la extrem. în timp ce obiceiul de a lega cu faşă nou-născuţii este larg răspândit, extrema rusească străveche insistă ca sugarul să fie înfăşat până la gât, suficient de strâns cât să facă din el „un butuc de lemn" la îndemână, înfăşarea urmând să continue timp de nouă luni, în cea mai mare parte a zilei şi de-a lungul nopţii. O asemenea procedură nu se soldează cu vreo deficienţă

locomotorie durabilă, deşi se pare că copilul dezînfăşat trebuie să înveţe cum să meargă de-a buşilea.
Când au fost întrebaţi de ce sugarii trebuie înfăşaţi, ruşii simpli au răspuns uluiţi: cum altfel să ţii copilul şi să nu-i fie frig în timpul iernii? în plus, cum să-l faci să nu se zgârie şi să nu se rănească sau să nu se sperie de vederea propriilor mâini? E probabil adevărat că un copil înfăşat, în special când abia a fost scos din scutece, nu are un control suficient asupra propriilor mişcări încât să nu se zgârie sau lovească singur. Presupunerea suplimentară că, *aşadar,* trebuie reînfăşat este un truc preferat de raţionalizare culturală. Face ca un tipar anume al imobilizării sugarului să fie conservat cultural. Trebuie să înfeşi copilul pentru a-l proteja de el însuşi; acest lucru cauzează nevoi vasomotorii violente în el; el trebuie să rămână înfăşat emoţional pentru a nu cădea victimă emoţiei sălbatice. La rândul său, acest lucru ajută la stabilirea unei îndoctrinări fundamentale, preverbale, conform căreia oamenii trebuie să fie imobilizaţi rigid spre binele lor, în timp ce li se oferă, din când în când, căi de a descărca emoţia acumulată. Astfel, înfăşatul intră în categoria acelor aspecte ale educaţiei
copilului care trebuie să aibă o relaţie semnificativă cu imaginea despre lume a întregii culturi.
Şi, într-adevăr, nu există nicio literatură care să abunde de excese vasomotorii precum cea rusă. Oamenii din ficţiunea rusă par atât izolaţi, cât şi expansivi. Este ca şi cum fiecare individ a fost întemniţat în mod bizar în el însuşi ca într-o cutie constrângătoare de emoţii înăbuşite. Cu toate acestea, el caută fără încetare alte suflete, oftând, pălind, roşind, plângând sau leşinând. Multe din personajele care populează această literatură par să trăiască pentru momentul în care vreun soi de
beţie — glandulară, alcoolică sau spirituală — va permite o efuziune temporară a emoţiei, deseori doar o reciprocitate iluzorie care trebuie să se sfârşească prin epuizare. Dar nu trebuie să privim dincolo de filmul aflat în discuţie: dacă realitatea cotidiană a epocii tânărului Gorki a manifestat vreo fracţiune din gălăgia, intensitatea şi varietatea expresiei emoţionale pe care o vedem în acest film, conştiinţa copilului mic în privinţa emoţiei trebuie să fie intensă şi caleidoscopică.
Aşadar, este interesant de reflectat că sugarul înfăşat, când devine conştient de o asemenea emoţionalitate, este împiedicat el însuşi să reacţioneze la ea într-un fel „mişcător", cum ar fi datul din mâini şi picioare sau mişcarea degetelor. El este împiedicat să-şi ridice capul, să caute sprijin şi să-şi extindă câmpul vizual dincolo de zgomotele auzite ale agitaţiei percepute. Un asemenea aranjament poate, într-adevăr, să fie menit să împovăreze sistemul vasomotor cu sarcina de a contracara şi a balansa aceste impresii puternice. Sugarul poate lua parte la exuberanţa rudelor sale mai mari doar în timpul experienţelor periodice de dezînfăşare.
Totuşi, pentru a evalua semnificaţia unui aspect al creşterii copilului, cum ar fi înfăşatul, în totalitatea configuraţiei unei culturi, ar fi necesar să presupunem nu o cauzalitate unică în sensul că ruşii sunt aşa cum sunt — ori aşa cum le place să apară sau să se înfăţişeze pe ei înşişi — deoarece au fost înfăşaţi. Ca şi în discuţia noastră despre alte culturi, trebuie mai degrabă să presupunem o amplificare reciprocă a unei serii de teme. Astfel, obiceiul universal (şi, printre altele, destul de practic) al înfăşatului ar fi primit amplificare ca rezultat al tendinţei sintetizatoare
care aduce geografia, istoria şi copilăria umană la câteva numitoare comune. Observăm o afinitate configuraţionalăîntre aceste fapte ale tradiţiei ruse:
1. Viaţa socială compactă într-o baricadă izolată în asprimea câmpiilor centrale şi eliberarea periodică după dezgheţul primăverii;

2. Lungile perioade de înfăşare strânsă care alternează cu un bogat schimb afectiv la momentul dezînfăşării;
3. Comportamentul consacrat de anduranţă rigidă şi servitute apatică, pe de o parte, şi un periodic catharsis afectiv realizat prin manifestări exuberante.
Aşadar, văzut istoric şi politic, înfăşatul ar apărea ca parte a unui sistem de instituţii obstinate care au ajutat la susţinerea şi prelungirea combinaţiei ruse de servitute şi „suflet". Chiar Gorki spune în piesa lui „Filistinii": „Când un om este sătul să zacă pe o parte, se
întoarce pe partea cealaltă, dar când este sătul de traiul lui, doar bombăne. Atunci fă un efort
— *întoarce foaia!"* Un om, motivat adecvat poate face un efort pentru a se schimba sau chiar, aşa cum am spune, pentru a se ridica; dar în faţa adversităţii de a fi constrâns de anumite condiţii, mintea lui ar putea acţiona conform experienţelor lui cele mai timpurii de imobilizare. Şi ceea ce poate face cel mai puţin sugarul înfăşat este să se întoarcă pe partea cealaltă. El poate doar să recadă, să cedeze, să aibă răbdare şi să halucineze, stăruind asupra senzaţiilor lui vasomotorii şi asupra aventurilor intestinelor lui până când va sosi din nou eliberarea locomotorie.
Ceva de felul acesta ar putea fi foarte bine simbolizat de Lenka, băiatul cu emoţionalitatea cea mai puternică şi cu cea mai afectată locomoţie; copilul cu cea mai bogată imaginaţie şi cu cea mai mare dependenţă de ceilalţi. Când Alioşa îi dă micul şoricel alb este ca şi când el ar fi depăşit necesitatea de a păstra o jucărie-fetiş şi visele de omnipotenţă de care ar putea avea nevoie sufletele înfăşate. El nu-l compătimeşte pe Lenka, ci, mai degrabă, îi recunoaşte starea, o compară cu a lui şi acţionează corespunzător. El are grijă ca Lenka să obţină picioare mecanice, dar nu se identifică cu el.
Deşi filmul nu ni-i arată pe Alioşa şi gaşca lui jucându-se, *Amintirile* lui Gorki ne relatează un joc fantastic la care se dedau aceşti tineri „nelegiuiţi". Aşa cum vom vedea, interpretarea dată de Gorki acestui joc este perfect compatibilă cu teoriile avansate de noi în capitolul despre joc.
Când aveam vreo zece ani, obişnuiam *să mă las sub câte un marfar cu balast*, întrecându- mă în îndrăzneală cu tovarăşii mei, dintre care unul, fiul poştaşului, juca acest joc cu un remarcabil sânge rece. Este o distracţie aproape lipsită de riscuri, cu condiţia ca cenuşarul locomotivei să fie amplasat suficient de sus şi trenul să se deplaseze în sus, nu în jos, deoarece atunci lanţurile frânei sunt bine întinse şi nu te pot lovi, sau nu te pot prinde şi arunca pe traverse. Timp de câteva secunde ai o senzaţie bizară, *încerci să te lipeşti cât mai mult şi cât mai aproape de sol* cu putinţă, punându-ţi toată voinţa la încercare *să înfrângi dorinţa năpraznică de a te*
foi, de a-ţi sălta capid. Simţi că şuvoiul de fier şi lemn năvăleşte peste tine, te smulge de la pământ şi *vrea să te târască undeva,* şi huruitul şi crâcnitul inelelor de oţel ca şi cum ar fi în oasele tale. Atunci, când a trecut trenul, zaci nemişcat timp de un minut sau mai mult, *incapabil să te ridici,* părând că înoţi în urma trenului; şi este ca şi cum corpul tău se întinde la infinit, creşte, *devine lumină, se topeşte în aer* şi în următorul moment vei zbura deasupra pământului. Este foarte plăcut să simţi toate aceste lucruri.
— Ce te-a fascinat la jocul acesta absurd? întrebă Andreev.
Am spus că testam probabil forţa voinţei noastre, opunând mişcării mecanice a unor mase imense imobilitatea conştientă a micilor noastre trupuri.
— Nu, răspunse el, e un răspuns prea bun. Niciun copil nu poate gândi aşa ceva.
Reamintindu-i cum iubesc copiii să „zgâlţâie leagănul", adică să se legene pe gheaţa subţire a unui lac abia îngheţat sau pe buza unei albii puţin adânci, am spus că, în general, le plac jocurile periculoase^.

Am subliniat prin folosirea caracterelor cursive acele pasaje care sugerează (conform cu teoriile noastre despre traumă şi joc) un sens suplimentar al acestui joc. Se poate spune că aici o gaşcă de copii îndrăzneţi provoacă un marfar cu balast să le ofere o experienţă în care elementele esenţiale ale unei traume din copilărie, comune tuturor, sunt repetate în mod bizar: imobilism şi mişcare violentă,
neputinţă totală şi emoţie imponderabilă.
Indiferent dacă „ipoteza înfăşatului" este pertinentă sau nu referitor la transformarea experienţei infantile în tipare juvenile şi adulte, ea chiar pare să indice configuraţii ale experienţei care supravieţuiesc numai în comportamentul şi imaginaţia ruse.
în film, Alioşa nu participă la niciun joc. îşi ţine ochii larg deschişi, deşi deseori îi îngustează interogator: el „îşi saltă capul", îşi concentrează viziunea, încearcă să înţeleagă, să perceapă cu claritate şi să se concentreze cu disciplină — toate acestea în scopul de a „apuca" viaţa. Filmul spune mai multe despre lucrurile *de care* vrea să se elibereze, decât despre cele *pentru care* vrea să fie liber.
5. Protestantul
Alioşa pleacă, iar gaşca îl însoţeşte în câmp. Micul cărucior este gata şi Lenka vine alături de ei. Lenka freamătă de bucurie şi anticipare: se poate mişca şi are de gând să-şi elibereze animalele. într-o scenă care ar putea marca foarte bine finalul fericit al unui film din orice altă cultură, Lenka eliberează în văzduh păsările iubite şi le lasă în voia aripilor lor şi spaţiilor nesfârşite. Dar în timp ce gaşca îi face cu mâna şi îl salută de bun-rămas, Alioşa îşi îndreaptă privirea spre zare, simplu şi lipsit de emoţie.
Unde are el de gând să meargă, băiatul cu privirea oţelită? Filmul nu spune. Evident, el pleacă să ajungă Gorki şi, dincolo de aceasta, să devină un nou tip de rus. Ce s-a întâmplat cu tânărul Gorki şi ce a marcat noul rus?
Gorki a mers să studieze la Universitatea din Kazan. „Dacă cineva mi-ar fi spus „Du-te să studiezi, dar cu condiţia să fii biciuit în fiecare duminică în Piaţa Nikolaevski", cel mai probabil aş fi fost de acord^. El a simţit repede discriminarea la care era supus în calitate de ţăran sărac. Aşadar, a devenit un învăţăcel în ceea ce a numit universitatea „liberă" a tineretului revoluţionar. Dar Gorki a fost întotdeauna sensibil şi impresionabil, iar melancolia lui fundamentală a fost contracarată doar de hotărârea de „a apuca" viaţa, aproape de a o forţa să răspundă credinţei lui. Disciplina lui ca scriitor consta în efortul de a spune esenţialul folosind cuvinte cât mai puţine. împotriva unei tendinţe profund
nostalgice, tânărul Gorki s-a hotărât să dezvolte o inimă care „să apuce", dar să şi iubească, să-şi moduleze un suflet „cu dinţi". La fel ca mulţi alţi contemporani cu o gândire similară, această luptă aproape că l-a ucis.
La vârsta de douăzeci de ani, a avut o tentativă de sinucidere împuşcându-se în piept. „Dau vina pentru moartea mea", scrie el într-un remarcabil bilet de adio, „pe poetul german Heine
care a inventat o *durere de dinţi a siifletidiii...* Se va vedea din paşaportul meu că sunt A. Peşkov, dar sper că nu se va vedea nimic altceva din acest bilet"!!. El ne va ierta acum dacă noi vom vedea o relaţie semnificativă între această durere de dinţi a sufletului său şi lupta poporului său de a depăşi nostalgia regresivă şi „a învăţa să apuce viaţa". Termenul folosit a fost într-adevăr inventat de amarul (sau mai bine spus) muşcător de nostalgicul Heine, care a recomandat pentru durerile de dinţi ale inimii un anumit „praf pentru dinţi" inventat de Bertold Schwartz, şi anume praful de puşcă. Mai târziu, Gorki i-a descris lui Cehov perioada lui depresivă ca fiind un timp al „întunericului împietrit", al,, *unui imobilism neclintit de-a pururi".* Ieşind din impas prin riscul autodistrugerii, el şi-a revenit şi a plecat să rătăcească şi să muncească.

„Nu am venit pe lumea aceasta ca să fac compromisuri", scrie el în primul lui poem epic. Alioşa i-a urmărit pe Grigori şi pe toţi ceilalţi, observând pentru a afla unde ar trebui să fie implicat în viaţa poporului şi unde nu; Gorki a urmărit la propriu oameni şi situaţii pentru a vedea unde poate smulge din viaţă, ca vagabond rătăcitor, acele fenomene „rare şi pozitive" care i-ar menţine vie credinţa.

Incoruptibilitatea lui analitică „ridicată la rang de inspiraţie" nu este nicăieri exprimată mai grăitor decât în faimoasa scrisoare pe care a scris-o aflând ştirea emoţionantă că Tolstoi a fugit pe ascuns din casa lui, din moşia lui şi din viaţa soţiei!!!.

... Urlă un câine în sufletul meu şi am presimţirea unei nenorociri. Da, tocmai au sosit ziarele şi este deja limpede: tu, acasă, începi să „creezi o legendă"; leneşii şi oamenii de nimic au continuat să trăiască şi au produs acum un sfânt. Gândeşte-te numai cât de vătămător este pentru ţară chiar în acest moment, când oamenii deziluzionaţi şi-au plecat capetele, sufletele majorităţii sunt goale, iar sufletele celor mai buni sunt pline de durere. Sfâşiate şi înfometate, ele tânjesc după o legendă. Tânjesc atât de mult după alinarea suferinţei, după ostoirea chinului. Şi vor crea tocmai ceea ce el doreşte, dar nu ceea ce este de dorit — viaţa unui om curat, a unui sfânt.

... Ei bine, probabil el dă acum ultimul asalt pentru a acorda ideilor sale cea mai mare semnificaţie posibilă, astfel încât ar putea să-şi afirme sfinţenia şi să dobândească o aureolă. Acest lucru este dictatorial, deşi învăţăturile lui sunt justificate de istoria străveche a Rusiei şi de propriile suferinţe provocate de geniul său. Sfinţenia se atinge flirtând cu păcatul şi supunând voinţa de a trăi. Oamenii vor să trăiască, dar el încearcă să-i convingă: „Viaţa noastră pământească este doar o absurditate". Este foarte uşor să convingi un rus de acest lucru: el este o creatură
leneşă care iubeşte mai mult ca orice să-şi găsească o scuză pentru propria inactivitate.

... Cuvintele lui obişnuiau să producă o impresie ciudată: „Sunt fericit, sunt foarte fericit, sunt prea fericit..." Şi, imediat apoi: „... ca să sufăr". A suferi — era ceva adevărat pentru el. Nu mă îndoiesc nicio clipă că el, pe jumătate însănătoşit, ar fi fost cu adevărat bucuros să fie aruncat în închisoare, să fie surghiunit, într-un cuvânt să poarte coroana unui martir.

Într-o analiză finală, el a văzut în conversiunea lui Tolstoi străvechiul blestem al Rusiei!!:

... A proslăvit întotdeauna nemurirea vieţii cereşti, dar a preferat nemurirea pământească. Scriitor naţional în cel mai adevărat şi complet sens, el a întruchipat în sufletul lui măreţ toate cusururile naţiunii sale, toate mutilările suferite de chinurile istoriei noastre; predica lui înceţoşată despre „non-acţiune", „non-rezistenţă în faţa răului", doctrina pasivismului, toate acestea sunt fermentul bolnav al vechiului sânge rus, otrăvit de fatalismul mongol şi ostil aproape chimic Vestului şi muncii sale creative neobosite, cu rezistenţa lui activă şi neîmblânzită faţă de relele vieţii. Ceea ce se numeşte „anarhismul" lui Tolstoi exprimă în mod esenţial şi fundamental antietatismul nostru slav care, iarăşi, este o caracteristică naţională, încrustată în carnea noastră din vechi timpuri, dorinţa noastră de a ne împrăştia nomadic. Până acum, ne-am dat frâu liber să dorim pătimaş acest lucru, aşa cum
ştim cu toţii. Şi noi, ruşii, cunoaştem acest lucru, dar întotdeauna am rupt rândurile în punctele minimei rezistenţe; ştim că acest lucru este periculos, dar continuăm să ne târâm din ce în ce mai departe unul de altul; şi aceşti jalnici paşi de gândac sunt numiţi „istoria Rusiei", istoria unui stat care a fost înfiinţat aproape din întâmplare, mecanic — spre surpriza majorităţii cetăţenilor ei oneşti — prin forţele vikingilor, tătarilor, germanilor baltici şi micilor funcţionari...

Vizionând acest film şi încercând să determinăm *pentru ce* devine Alioşa liber, sunt greu de evitat două capcane: una biografică şi una istorică. Pare limpede că Alioşa, ca mit colectiv al filmului, are o mare afinitate cu imaginea lui Gorki despre el însuşi, cu idealurile lui şi cu legenda la care el, ca orice mare scriitor, a lucrat atât de mult să devină. Cu toate acestea, modul de a rezolva, prin creativitate şi nevroză, problema din copilărie asumată de Gorki cel real este mai puţin important pentru discuţia noastră.

Capcana istorică ar consta într-o comparaţie ostilă a umanităţii şi realismului simplu ale filmului, a spiritul lui revoluţionar implicit cu „linia" pompoasă şi stagnantă cu care am devenit de acum obişnuiţi în ceea ce putem observa în prezent la scrierile şi filmele sovietice. Dincolo de abuzul brutal asupra gestului revoluţionar, abuz comis de către superconducătorii adşi la putere, trebuie să căutăm rădăcina revoluţiei în nevoile celor conduşi (mai bine sau mai prost).

Importanţa filmului pentru această carte constă în relevanţa lui simplă pentru câteva tendinţe psihologice care sunt fundamentale pentru revoluţii în general; şi în special pentru cele din arii care se confruntă cu industrializarea în timp ce sunt încă scufundate în imageria unei străvechi revoluţii agrare. Este adevărat că filmul nostru oferă spre discuţie doar câteva din imaginile unei asemenea arii: marile câmpii ruseşti. În timp ce alte arii etnice ar necesita considerarea unei imagerii diferite sau înrudite, totuşi Rusia a fost până acum o influenţă la fel de decisivă şi răspândită în revoluţia comunistă pe cât au fost anglo- saxonii în istoria Americii.

Pentru a rezuma: în imageria sugerată de acest film, bunica are un loc dominant. Ea pare să reprezinte poporul în unitatea lui mistică dintre pământ şi trup: bun în el însuşi, dar blestemat de lăcomia „seminţiei": acesta e Paradisul pierdut. A deveni sau a rămâne o parte din puterea bunicii ar însemna abandonul în faţa eternităţii, o sclavie eternă în faţa credinţei economiei primitive. Această credinţă este cea care permite cramponarea primitivă de metodele uneltelor străvechi şi de influenţa magică asupra forţelor naturii; această credinţă

este cea care, la rândul ei, îi furnizează un remediu simplu împotriva oricărui sentiment al păcatului: proiecţia. Tot răul zace în forţele malefice, în spirite, în blesteme: trebuie să le controlezi prin intermediul magiei sau să fii posedat de ele. Pentru revoluţionarul bolşevic, bunătatea bunicii se întinde spre un trecut dinaintea binelui şi răului şi se poate presupune că se întinde spre un viitor în care o societate fără clase va depăşi starea lăcomiei şi exploatării, între timp, bunica este şi un pericol. Ea este apatia politică a înseşi eternităţii şi încredrerii copilăreşti a Rusiei. Poate ea este virtutea,

aşa cum s-a formulat recent, care permite Kremlinului să aştepte, iar poporului rus să aştepte încă şi mai mult.

Un al doilea set de imagini pare să se lege de dihotomia lemn-foc. Unchii şi ceilalţi bărbaţi sunt solizi, îndesaţi, greoi, neîndemânatici şi anosti, ca nişte butuci de lemn; dar sunt foarte uşor de aprins. Ei sunt lemn — şi foc. „Butucul de lemn" înfăşat, cu nebunia lui vasomotorie mocnită, „lemnosul" popor rus, cu sufletul lui exploziv: sunt astfel de imagini rămăşiţe ale unei *epoci a lemnului* recent încheiate sau, în Rusia, chiar contemporane? Lemnul furnizează materialul fortificaţiilor ca şi al vetrelor supraîncălzite ce ajută oamenii să treacă iernile lungi. A fost materialul de bază pentru unelte. Dar a încorporat de asemenea pericolul de a fi consumat de propria lui combustibilitate. Case, sate şi provizii de lemn arse iremediabil — o tendinţă fatală în perspectiva faptului că pădurile însele au pierit în incendii şi s-au retras din prerii şi mlaştini. Ce modalităţi magice au fost invocate pentru a le salva?

Un al treilea set de imagini se centrează în jurul *fierului* şi *oţelului*. în film, apar doar în imaginea micii roţi pentru căruciorul lui Lenka. Băieţii căutători prin gunoaie o găsesc, dar în loc s-o vândă o folosesc pentru a completa proteza

pentru eliberarea locomorie a lui Lenka. Dar roata are un loc de seamă printre invenţiile umane fundamentale. Merge dincolo de uneltele care reprezintă simple extensii ale membrelor şi ale protezelor membrelor; mişcându-se singură, este fundamentală pentru ideea maşinăriei care, făurită şi condusă de om, dezvoltă totuşi o anumită autonomie ca organism mecanic.
Dincolo de aceasta, oţelul este, în multe feluri, sugerat ca simbol al unei noi dispoziţii sufleteşti. în timp ce imageria lemnului şi focului sugerează o structură de personalitate bipolară, caracterizată printr-o trudă apatică, încredere copilărească şi puseuri neaşteptate de pasiune devoratoare, imageria oţelului sugerează un realism şi o rezistenţă incoruptibile, o luptă disciplinată. Deoarece oţelul este călit în foc, dar nu este combustibil, nici nu poate fi distrus de foc. A-l stăpâni înseamnă să triumfi asupra slăbiciunii trupului-suflet şi asupra combustibilităţii lemnului-minte. în timp ce este călit, oţelul căleşte o nouă generaţie şi o nouă elită. Aceasta, cel puţin, trebuie să fie conotaţia numelor ca Stalin (oţel) şi Molotov (ciocan) şi a comportamentului oficial care subliniază fără încetare incoruptibilitatea percepţiei bolşevice, amploarea viziunii sale, claritatea de oţel a deciziei şi fermitatea de maşinărie a acţiunii. în defensivă, o asemenea atitudine calmă devine din nou una lemnoasă — sau una de oratorie inflamată.
Vedem acum unde a vrut să se poziţioneze Gorki şi unde l-a pus acest film al zilelor timpurii ale Revoluţiei din Octombrie: în avangarda revoluţionarilor numiţi „inteligheţia" care — cu toate ruminaţiile ei morbide — a pregătit o nouă moralitate învăţând să apuce şi să păstreze, mai întâi fapte şi idei, apoi însuşi controlul politic şi militar. Este greu pentru noi să înţelegem ce inspiraţie supraomenească va fi existat în acel timp când lui Lenin le cere muncitorilor şi ţăranilor de pe fronturile prăbuşite să nu renunţe la armele lor şi ce miracol trebuie să fi părut faptul că masele epuizate s-au conformat. Gorki a fost cel care a numit scriitorii „inginerii societăţii" şi, la rândul lui, a vorbit despre inventator ca „poet în domeniul tehnicii ştiinţifice, care deşteaptă acea energie raţională ce creează binele şi frumosul". Pe măsură ce revoluţia s-a instituit, elita intelectuală foarte educată şi în multe privinţe occidentalizată a făcut loc unei elite planificate şi antrenate meticulos de ingineri politici, industriali şi militari care se credeau aristocraţia însăşi a procesului istoriei. Ei sunt adversarii noştri duri şi periculoşi de astăzi. Dar a fost o vreme când inteligheţia voia cu ardoare să fie a poporului şi pentru popor; şi, fără îndoială, ei au amplificat şi au fost amplificaţi de o tendinţă întunecată şi analfabetă a maselor ruseşti (sau, în orice caz, a unui segment decisiv al acestor mase) de a-şi găsi identitatea naţională într-o cauză internaţională mistică. În Alioşa, vedem atât fiul unui trecut mistic şi pământesc, cât şi un potenţial părinte fondator al unei lumi industriale a viitorului.
Fiul fermierului american este descendentul Părinţilor Fondatori care au fost, ei înşişi, fii rebeli. Ei au refuzat să se ascundă în spatele oricărei coroane sau cruci. Ei erau moştenitorii unei reforme, unei renaşteri, a emergenţei naţionalismului şi individualismului revoluţionar. Aveau în faţa lor un nou continent care nu fusese patria lor şi care nu fusese condus niciodată de taţi purtători de coroană sau unşi de Dumnezeu. Acest lucru le-a permis o exploatare a continentului de o masculinitate aspră, de o exuberanţă brutală şi, pentru femeile lor, anarhică. Americanii, mai mult decât orice popor, au îndeplinit visul lui Cehov. Ei au făcut confortabile pământurile cucerite şi au făcut maşinile aproape plăcute, stârnind restului lumii o invidie ambivalenţă. Protestantismul, individualismul şi frontierele au creat împreună o identitate a iniţiativei individuale care şi-a găsit un mediu natural în industrializare. Într-un capitol anterior am indicat problemele cu care

s-a confruntat această identitate pe măsură ce continentul a fost exploatat, treptat, în profunzime, şi pe măsură ce iniţiativa lacomă a început să devoreze resursele umane ale naţiunii. Am arătat, de asemenea, unele din derivatele revoluţiei protestante.

Voi încerca acum să explic ceea ce am spus mai devreme referitor la noua dispoziţie sufletească a lui Alioşa ca formă a unui protestantism estic întârziat. Tentaţiile de care se îndepărtează Alioşa — şi de care se îndepărtează şi cu care se luptă şi un protestant — nu sunt diferite de cele pe care primii protestanţi le-au simţit ca emanând din catolicism: farmecul divinităţii ca spirit ce pătrunde în simţuri ca lumina prin ferestre multicolore, fumul tămâii şi melodia liturgică; cufundarea mistică a maselor; perspectiva „clinică" asupra vieţii ca o maladie copilărească a sufletului şi, mai mult decât orice, permisiunea de a „te ascunde în spatele conştiinţei altcuiva".

Dacă ne întoarcem spre comunitatea umană spre care pare că se îndreaptă Alioşa, paralelismul cu tiparele protestantismului devine şi mai limpede. Alioşa şi tovarăşii lui se îndepărtează de o organizare centralizată menită unei mântuiri intermediate (ce exploatează astfel fricile infantile şi primitive) şi se îndreaptă spre întemeierea unei elite responsabile. Mijloacele lor de selecţie nu sunt credinţa în

Invizibil, ci conduita în cadrul unei comunităţi care examinează, selectează şi judecă. Conştiinţa lor morală nu se bazează pe paroxismele ciclului păcat-ispăşire, ci pe o disciplină a minţii. Această disciplină determină forma lor de sacrificiu, care este accentul pe o disciplină sistematică a simţurilor mai degrabă decât pe o ispăşire spectaculoasă. Starea lor de mântuire nu este determinată de incandescenţa lăuntrică a credinţei şi iubirii pentru credincioşi, ci de succesul disciplinat dobândit în această lume, într-un aliniament hotărât cu forţele economice şi tehnice. Damnarea şi moartea lor nu sunt echivalate cu conştiinţa păcatului şi cu certitudinea iadului, ci cu excluderea din comunitatea revoluţionară şi chiar cu autoexcluderea din procesul istoric, o anihilare morală în comparaţie cu care moartea de mâna omului este o simplă banalitate biologică.

Cadrul acestei reorientări protestante este, desigur, radical diferit de cel occidental; este proletar şi industrial, este rus şi ortodox. Ultimele două elemente au determinat capcanele acestei orientări şi amploarea tragediei sale. Putem închide analogia noastră aici. Partidul Comunist, absorbind protestantismul emergent, nu a putut tolera un ingredient protestant important: sectarismul. Pentru a menţine puterea absolută, a simţit nevoia unei unităţi absolute. încercările disperate şi în ultimă instanţă brutale ale Partidului de a para rupturile sectare sunt bine documentate în minutele primelor convenţii, caracterizate de o despicare a firului în patru care amintea izbitor de istoria bisericii: temele erau *adevărul* istoriei dialectice, *infailibilitatea* Politburo-ului şi *înţelepciunea* mistică a

maselor. Ştim cum s-a încheiat această despicare a firului în patru. Previziunea lui Max Weber că încercarea de a impune o dictatură a proletariatului nu poate conduce decât la dictatura intermediarilor şi a birocraţiei se dovedeşte acum să fi fost profetică. Iarăşi, poporul rus crede într-un singur om de la Kremlin, pe care nu-l învinovăţeşte pentru cruzimile intermediarilor lui şi pe care îl crede apărătorul lor împotriva uzurpatorilor şi exploatatorilor, atât străini, cât şi domestici.

în ziua de astăzi, ei cred sincer acest lucru deoarece nu ar putea crede nimic altceva pe baza a ceea ce ştiu. Aşadar, tot ce este mai bun este investit în această credinţă. Studiile noastre ar trebui să se preocupe de faptul că emergenţa iniţială a unei paradigme revoluţionare în Rusia şi Asia, aşa vulcanică cum a fost, ar fi putut fi o încercare, iar din perspectiva procesului istoric, una inevitabilă, de a se apropia de etapa conştiinţei umane care a

caracterizat revoluţia noastră protestantă. Nu ştim dacă o mână de oameni de pe continentul eurasiatic ori vreun nervos consiliu de miniştri ne va arunca în război. Dar s-ar putea întâmpla foarte bine ca viitorul (cu sau fără război) să aparţină celor care vor valorifica energiile psihologice eliberate de superstiţiile inutile ale moralei agrare străvechi ale Europei, Asiei şi Americii. Fizica, prin fisiunea nucleară, a eliberat o nouă energie pentru pace şi pentru război. Cu ajutorul psihanalizei, putem studia alt tip de energie, eliberată atunci când se „fisionează" cea mai arhaică parte a conştiinţei noastre. Pe măsură ce civilizaţia intră într-o nouă eră industrială, o asemenea scindare este inevitabilă.
Imensa energie eliberată astfel poate fi benefică sau malefică. La urma urmei, poate fi mai decisivă decât armele propriu-zise.
În timp ce noi, americanii, cu coerciţia prietenoasă a unui Paul Bunvan[108] (rusii ar spune a unui Vasili Buslaev), aruncăm gadgeturi şi roboţi pe piaţa mondială, trebuie să învăţăm să înţelegem că ajutăm la crearea unor condiţii economice revoluţionate. Trebuie să putem demonstra unor neînduplecaţi Alioşa de pretutindeni că noile noastre bunuri sclipitoare (atât de îmbietor ambalate în promisiunea libertăţii) nu se îndreaptă spre ei ca acele alte sedative ce i-au transformat în sclavi ai vetustelor clase superioare, sau ca un „opiu" ce-i ademeneşte într-o nouă sclavie a consumerismului hipnotic. Ei nu vor să li se asigure libertatea; ceea ce vor este să li se ofere ocazia s-o apuce, în calitate de egali. Ei nu vor progres acolo unde progresul le subminează sentimentul de iniţiativă. Ei reclamă autonomie, împreună cu unitatea; şi identitate împreună cu roadele hărniciei. Trebuie să reuşim să-i convingem pe aceşti Alioşa că — dintr-o perspectivă foarte cuprinzătoare — protestantismul lor este al nostru şi protestantismul nostru este şi al lor.
VIŞINSKI: Aţi sprijinit aceste negocieri (cu germanii)?

108flAcest capitol a luat naştere din participarea mea în calitate de consultant ocazional al „Proiectului de Cercetare al Civilizaţiilor Contemporane" al Univeristăţii Columbia, sponsorizat de Oficiul pentru Cercetări Navale. Pentru faptele şi informaţiile aflate, datorez mulţumiri membrilor grupului rus al acestui proiect, în special lui Sula Benet, Nicolas Calas, Geoffrey Gorer, Nathan Leites şi Bertram
Schaffner şi, cel mai mult, conducătorului lor de seminar, Margaret Mead, care mi-a prezentat filmul discutat aici.
!LConform unui program din mediateca Muzeului de Artă Modernă din New York, filmul discutat aici a avut premiera la Moscova, în 1938. Producătorul a fost un scriitor numit Mark Donskoi, iar casa de producţie, Soyuztetfilm. Eu am văzut filmul la New York, în martie 1948.
flCitatele din *Copilăria* lui Maxim Gorki sunt extrase din ediţia din 1988, Editura „Biblioteca pentru toţi", în traducerea lui Cezar Petrescu. *(N.t.)*
!LA. Roskin, *From the Banks of the Volga*, Philosophical Library, New York, 1946.
ff_Maxim Gorki, *Reminiscences ofTolstov, Chekhov and Andrevev,* The Viking Press, Inc., New York, 1959.
flLeon Trotsky, „The Russian în Lenin", *Current History Magazine,* martie 1924.
!f_Freud, în lucrarea lui, „Dostoievski şi paricidul", a asemănat *Fraţii Karamazov* cu *Hamlet* al lui Shakespeare şi cu *Oedip rege* al lui Sofocle, şi aceasta pentru că aceste trei opere împărtăşesc o măreţie artistică, având ca temă comună paricidul.
!_Maxim Gorki, *op. cit.*
[100] A se vedea următorul schimb de replici din procesele de la Moscova:

BUHARIN: Sau le-am dezavuat? Nu le-am dezavuat, ca urmare le-am sprijinit.

VIŞINSKI: Dar spuneţi că aţi aflat despre ele post factum. BUHARIN: Da, dar

una nu se contrazice cu cealaltă.

101 Tolstoi i-a spus odată lui Gorki: „Nu-i uşor de crezut că ai fost şi tu cândva copil". (Maxim Gorki, *op. cit.)*

102 Geoffrey Gorer, „Some Aspects of the Psychology of the People of Great Russia", *The American Slavic and Eastern European Review,* 1949. Vezi şi Geoffrey Gorer şi John Rickman, *The People of Great Russia,* W.W. Norton & Co., 1962.

103 Gorki. op. cit.

104 Roskin. op. cit.

105 Roskin. op. cit.

106 Gorky. op. cit.

107 Gorkv. *op. cit.*

108 Erou popular american, un gigantic tăietor de lemne. *(N.t.)*

CAPITOLUL 11

Concluzie: Dincolo de anxietate

Simţind sub degetul mare puţinele pagini rămase din această carte, cititorul s-ar putea întreba ce tip de scurtă concluzie poate face dreptate problemei de interes imediat ilustrate în ultimul capitol. Aici trebuie să recunosc că ceea ce nu am transmis deja prin descrierea şi discursul meu are doar o şansă slabă să fie exprimat convingător printr-o concluzie formală. Nu am nimic de oferit în afara unui mod de a privi lucrurile. Trebuie acum să refacem paşii acestei perspective de la periferia ilustrărilor noastre spre centrul ei din munca psihanalitică.

Această revenire la punctul nostru de plecare nu este o eschivă. Trebuie să nu uităm că, până de curând, intuiţiile noastre clinice privind relaţia dintre copilărie şi societate au avut un ecou forate slab sau inexistent în ştiinţele sociologiei şi istoriei. Pe măsură ce clarificăm aceste chestiuni pe cât de mult ne vor permite metodele noastre, trebuie să fim precauţi când sugerăm aplicaţii practice. Nu mai este timp să fim naivi în privinţa istoriei aşa cum au fost istoricii de-a lungul vremii în privinţa psihologiei.

Pentru a reconcilia metodologia istorică cu cea psihologică, trebuie să aflăm mai întâi cum să gestionăm faptul dual că psihologiile şi psihologii sunt supuşi legilor istoriei, iar istoricii
şi mărturiile istorice sunt supuse legilor psihologiei. învăţând în activitatea clinică faptul că individul poate să dezvolte o amnezie legată
de cele mai formative experienţe ale copilăriei, suntem de asemenea siliţi să recunoaştem o „pată albă" universală a făuritorilor şi interpreţilor istoriei: ei ignoră funcţia hotărâtoare a copilăriei în ţesătura socială. Istoricii şi filosofii recunosc un „principiu feminin" în lume, dar nu şi faptul că omul este născut şi crescut de femei. Ei dezbat principiile educaţiei formale, dar neglijează geneza hotărâtoare a conştiinţei individuale. Ei insistă continuu asupra unui miraj al progresului ce promite că logica umană (masculină) va conduce la raţiune, ordine şi pace, în timp ce fiecare pas spre acest miraj aduce noi aliniamente

ostile ce conduc la război sau şi mai rău. Omul moralist şi omul care raţionalizează continuă să se identifice cu abstracţiuni despre sine însuşi, dar refuză să vadă cum a devenit ceea ce este acum şi în ce fel, ca fiinţă emoţională şi politică, demolează prin compulsii şi impulsuri infantile ceea ce a inventat gândirea lui şi ceea ce au construit mâinile lui. Toate acestea au baza lor psihologică, şi anume hotărârea inconştientă a individului de a nu se mai confrunta vreodată cu anxietatea din copilărie şi temerea superstiţioasă ca nu cumva o privire spre originile infantile ale gândurilor şi schemelor lui să distrugă tenacitatea lui unidirecţională. Aşadar, el preferă ca iluminarea să existe într-o arie depărtată de sine însuşi, motiv pentru care cele mai bune minţi au fost deseori cel mai puţin conştiente de sine.

Să nu fie oare în principal superstiţia cea care-l face pe om să se îndepărteze de anxietatea lui latentă ca şi cum ar fi capul Medusei? Să nu fie oare faptul că omul, în acest moment al jocului, trebuie şi poate să-şi extindă conştientizarea tolerantă asupra anxietăţilor sale latente şi spre originile infantile ale prejudecăţilor şi fricilor lui?

Orice adult, fie că este discipol sau lider, un individ din marea masă de oameni sau un membru al elitei, a fost cândva copil. A fost odată mic. Un sentiment al micimii formează în mintea lui un substrat imposibil de şters. Triumfurile lui vor fi comparate cu această micime, eşecurile lui o vor confirma. întrebările legate de cine este mai mare, cine şi cui poate face sau nu una sau alta umplu viaţa interioară a adultului mult dincolo de necesităţile şi de dorinţele pe care le înţelege şi pentru care planifică.

Orice societate constă în oameni aflaţi în procesul de transformare din copii în părinţi. Pentru a asigura continuitatea tradiţiei, societatea trebuie să pregătească din vreme copiii pentru calitatea de părinte şi trebuie să se ocupe de inevitabilele rămăşiţe de infantilism ale adulţilor. Aceasta este o sarcină formidabilă, în special deoarece o societate are nevoie de mulţi indivizi în stare să urmeze un lider, de câţiva conducători şi de unii care pot face şi una, şi alta, în mod alternativ sau în segmente diferite de viaţă.

învăţarea din copilărie a omului, care dezvoltă coordonarea lui foarte specializată ochi- mână şi toate mecanismele intrinseci ale reflecţiei şi planificării, e condiţionată de dependenţa prelungită. Numai aşa îşi dezvoltă omul conştiinţa morală, acea încredere în sine însuşi care-l va face, la rândul ei, demn de încredere; şi numai când este pe deplin capabil să se încreadă în aria unei serii de valori fundamentale (adevăr, dreptate) poate deveni independent şi transmite mai departe şi dezvolta tradiţia. Dar această calitate de a fi demn de încredere ridică o problemă din cauza înseşi originii ei din copilărie şi a forţelor întrebuinţate în dezvoltarea ei. Am discutat despre înapoierea din dezvoltarea sexuală, despre devierea ei de la familie; am mai discutat şi despre importanţa tiparelor timpurii de abordare agresivă (modurile de organ) pentru dezvoltarea modalităţilor sociale. Ambele dezvoltări forţează înseşi originile idealurilor lui într-o asociere cu imagini care denotă tensiune şi furie infantilă.

Aşadar, originea imatură a conştiinţei morale periclitează maturitatea omului şi eforturile lui: frica infantilă îl însoţeşte de-a lungul vieţii. Noi, psihanaliştii, încercăm să corectăm acest lucru în cazurile individuale, încercăm să-l explicăm şi conceptualizăm deoarece nu există niciun leac universal (poate doar o atenuare printr-o înţelegere graduală) pentru realitatea că fiecare generaţie trebuie să se dezvolte din copilăria ei şi, depăşindu-şi tipul particular de copilărie, trebuie să dezvolte un nou tip de copilărie, potenţial promiţător, potenţial periculos.

Mark Twain, probabil într-una din pasele lui depresive, a numit omul „cel mai indecent animal", singura fiinţă conştientă de goliciunea ei sau, cum am spune noi, fiinţa care are o sexualitate conştientă de sine. Aici, Mark Twain a uitat să

menţioneze salvatoarea particularitate umană în care se specializase el însuşi: umorul, abilitatea din rare momente de a te juca şi a reflecta curajos asupra ciudatelor obiceiuri şi instituţii prin intermediul cărora omul trebuie să-şi afle împlinirea de
sine. Dar rămâne adevărat că fiinţa umană învaţă în copilăria timpurie să-şi considere un aspect sau altul al funcţionării corporale ca fiind malefic, ruşinos sau nesigur. Nu există nicio cultură care să nu folosească o combinaţie a acestor demoni pentru a dezvolta, printr-o polifonie, propriul ei stil de credinţă, mândrie, certitudine şi iniţiativă. Astfel, în sentimentul de reuşită al unui om rămâne şi suspiciunea rădăcinilor sale infantile şi, de vreme ce sentimentul timpuriu al realităţii a fost învăţat prin testarea dureroasă a binelui şi răului interior şi exterior, omul rămâne pregătit să se aştepte din partea unui inamic, a unei forţe sau a unui eveniment din lumea exterioară la ceea ce, de fapt, îl ameninţă din interior: propriile pulsiuni furioase, propriul sentiment al micimii şi propria sa lume interioară clivată. Astfel, este întotdeauna pregătit iraţional să se teamă de invazia unor forţe enorme şi vagi care sunt altceva decât el însuşi, de încercuirea din partea oricărui lucru despre care nu e clar dacă îi e aliat şi de pierderea devastatoare a prestigiului în faţa unei audienţe batjocoritoare. Acestea, şi nu fricile animalului, caracterizează anxietatea umană, atât în chestiunile publice, cât şi în cele personale.
În concluzie, voi rezuma cel puţin câteva din fricile fundamentale. Dar, mai întâi, permiteţi - mi să cred că am reuşit să indic ceea ce am recunoscut ca evident — şi anume că existenţa sferelor de putere, a sferelor de influenţă, a jurisdicţiei şi posesiei şi, mai presus de toate, a sferelor exploatării este o chestiune care aparţine proceselor sociale şi nu trebuie explicată ca avându-şi sursa în anxietatea infantilă: ele sunt expresia realităţii istoric-geografice în care există. Problema de elucidat
este cea a măsurii în care omul este capabil să proiecteze asupra necesităţii politice şi sociale aceste frici, aprehensiuni şi impulsuri care sunt derivate din arsenalul anxietăţii infantile.
încă o precizare: trebuie să diferenţiem între frici şi anxietăţi. Fricile sunt stări de aprehensiune care se concentrează pe pericole punctuale şi recognoscibile, astfel încât pot fi evaluate judicios şi contracarate în mod realist. Anxietăţile sunt stări tensionate difuze (cauzate de o pierdere a reglării reciproce ce duce la o tulburare a controlului libioului şi agresivităţii) care amplifică şi chiar creează iluzia unui pericol exterior fără a indica modalităţile adecvate de apărare sau stăpânire a situaţiei. Evident, aceste două forme de aprehensiune apar deseori împreună şi putem insista asupra unei separări stricte doar de dragul prezentării de faţă. Dacă, în condiţii de criză economică, un om se teme că şi-ar putea pierde banii, teama lui ar putea fi justificată. Dar dacă ideea că trebuie să trăiască cu un venit de doar zece ori mai mare în loc de douăzeci şi cinci de ori mai mare decât cel al cetăţeanului mediu îl face să se piardă cu firea şi să se sinucidă, atunci trebuie să apelăm la abordările clinice. Ele ar putea să ne ajute să aflăm, de exemplu, de ce bogăţia a fost piatra unghiulară a identităţii acestui om şi cum depresia economică a coincis cu andropauza lui. Atunci, frica de a-şi pierde banii a devenit asociată cu anxietatea provocată de ideea de a trebui să trăiască un rol necaracterizat de resurse nelimitate, şi aceasta într-un moment când teama de a-şi pierde potenţa sexuală îi mobilizase o anxietate infantilă asociată cândva cu idei de incapacitare şi castrare.
Aşadar, în cazul adultului, deteriorarea judecăţii de către furia infantilă este rezultatul unei stări de tensiune iraţionale provocate de un scurtcircuit între fricile adulte raţionale şi anxietăţile infantile asociate. Acesta este adevărul din afirmaţia simplă şi totuşi magică a lui Franklin D. Roosevelt că nu avem a ne teme decât de teama însăşi, o afirmaţie care, de dragul argumentului nostru,

trebuie să fie parafrazată astfel: nu avem a ne teme de nimic, decât de anxietate. Deoarece nu teama de pericol (pe care putem foarte bine s-o întâmpinăm cu acţiuni judicioase), ci teama de starea asociată anxietăţii fără obiect este cea care ne conduce la *acţiune* iraţională, la *fugă* iraţională sau chiar la *negarea* iraţională a pericolului. Când suntem ameninţaţi de o asemenea anxietate, fie amplificăm un pericol de care nu avem niciun motiv să ne temem în mod excesiv, fie ignorăm un pericol de care avem toate motivele să ne temem. O condiţie necesară pentru o stare de spirit înţeleaptă este să putem să fim conştienţi de frică fără a ne lăsa pradă anxietăţii. A face astfel încât frica să nu fie atinsă de anxietate, ci să rămână o măsură şi un avertisment corecte asupra lucrurilor de care trebuie să se teamă omul — aceasta este o premisă obligatorie pentru o stare mentală înţeleaptă. Acest lucru este cu atât mai important cu cât organizaţiile politice şi religioase, în competiţia lor pentru devotamentul oamenilor, au învăţat să exploateze panicile infantile ale omenirii ori ale anumitor porţiuni ale ei. Spre propriul lor dezavantaj final, lideri „iscusiţi", clici şi grupuri de presiune pot face oamenii să vadă pericole într-o lumină exagerată sau pot să-i determine să ignore pericole reale până când va fi deja prea târziu. Aşa se face că
până şi oameni instruiţi şi democraţi ajung să se lase slăbiţi şi în capacitatea lor de a se teme de ceea ce trebuie şi de a coopera în mod înţelept.

Putem doar rezuma unele din anxietăţile implicate şi să lăsăm pe fiecare (inclusiv pe autor) să se întrebe singur în ce fel propriul segment de viaţă sau activitate ar putea ajuta la combaterea panicii care însoţeşte din umbră progresul omului.

în mod evident, în copilărie frica şi anxietatea sunt atât de apropiate una de cealaltă, încât sunt imposibil de desluşit şi aceasta deoarece copilul, din cauza înzestrării sale imature, nu are nicio cale de a diferenţia între pericolele interioare şi exterioare, reale şi imaginare: el are încă de învăţat aceste distincţii şi, în timp ce le învaţă, are nevoie de instrucţiunile liniştitoare ale adultului. în măsura în care copilul nu ajunge să fie convins de argumentele adultului şi mai ales atunci când percepe oroarea latentă şi consternarea adultului, un sentiment de panică al unei catastrofe vagi rămâne ca o potenţialitate mereu gata de a se actualiza. Aşadar, copilul are dreptul să dezvolte o anxietate atunci când îi este teamă, are chiar dreptul să aibă frici „copilăreşti" până când îndrumarea îl va fi ajutat, pas cu pas, să-şi dezvolte judecata şi competenţele. Din acest motiv, vom numi o serie de aprehensiuni ale copilului „frici", şi vom numi „anxietăţi" aceleaşi aprehensiuni la adultul la care ele persistă, în contrast puternic cu abilitatea lui de a judeca pericolul şi la a lua măsuri împotriva lui.

în cele ce urmează, vom relata frici în principal infantile care sunt legate de experienţa organismelor în creştere. Vom reţine că aceste frici sunt precursoarele multor anxietăţi iraţionale nutrite de adulţi în sferele lor de preocupare, cum ar fi conservarea identităţilor individuale şi protejarea teritoriilor colective.

Sugarii se sperie de multe lucruri, cum ar fi pierderea bruscă a suportului, un zgomot intens sau o rază de lumină apărute brusc. Asemenea evenimente sunt accidentale şi rare şi ei se adaptează repede la ele, cu excepţia cazului în care sugarul a învăţat deja *să se teamă de rapiditatea* schimbărilor din jurul lui. Mai departe, este dificil de spus când se teme de reapariţia unui anumit eveniment sau de însăşi rapiditatea cu care se produce, şi când reacţionează cu anxietate la stângăcia sau tensiunea adultului exprimată în această bruscheţe recurentă. Frica „instinctivă" de asemenea lucruri obiective ca pierderea suportului sau zgomote bruşte devine astfel lesne o anxietate socială legată de pierderea subită a îngrijirii atente.

Inevitabila impunere asupra copilului a constrângerilor exterioare care nu sunt într-un acord suficient cu propriul său control interior din acel moment poate produce în el un ciclu de mânie şi anxietate. Ceea ce lasă un reziduu al unei *intoleranţe faţă de a fi manipulat* şi forţat dincolo de punctul în care controlul exterior poate fi trăit ca autocontrol. Legat de aceasta, există *intoleranţa faţă de a fi întrerupt* dintr-o acţiune vitală sau faţă de a nu-i fi permis să încheie o acţiune într-un anumit fel, important pentru sine. Toate aceste anxietăţi conduc la o încăpăţânare impulsivă sau, prin contrast, la o autoconstrângere prin stereotipie şi repetiţie solitară.
Aici aflăm originile compulsiei şi obsesiei şi nevoia concomitentă de manipulare răzbunătoare şi coerciţie asupra altora.
Intoleranţa de a nu-i fi permis să-şi încheie experienţele îşi are pandantul în *fiica de a fi privat, fapt exprimat diferit în funcţie de modul* de organ. La nivel oral, există frica de a fi lăsat golit (din punct de vedere nutritiv) şi de a fi lipsit de stimulare (senzorială şi senzuală). Aceste frici devin mai târziu interşanjabile, astfel încât căutarea senzaţiilor tari şi frica de inaniţie ar putea caracteriza oamenii care au mai mult decât suficient de mâncare, dar mai puţin decât suficient în privinţa intimităţii senzuale.
Anxietatea cauzată de *frica de a-şi pierde autonomia,* în forma ei intestinală, priveşte posibila golire şi jefuire a viscerelor de către inamici exteriori şi sabotori interni care pot face ca intestinele să nu se supună dorinţelor suverane ale persoanei. Corespondent cu
aspectul ambivalent al acestei etape, o frică alternativă ar fi *pericolul de a fi claustrat,* de a fi forţat să nu elimini intestinul plin, de a nu avea nicio „supapă".
În aria musculară, există de asemenea o dublă intoleranţă: anxietatea cauzată de *sentimentul de a fi legat* şi ţinut strâns până în punctul neputinţei musculare îşi are pandantul în cea de a nu fi ţinut deloc, de a pierde legăturile şi graniţele, şi, odată cu ele, orientarea necesară pentru definirea propriei autonomii.
Aşadar, alianţa dintre sadismul muscular şi cel anal pare să stimuleze frica *de a fi atacat pe la spate,* de a fi ori copleşit şi legat, ori violat anal, într- un fel aparent animalic.
A sta de unul singur are multe conotaţii de mândrie şi izolare, de dorinţă de a fi admirat şi *de*
frică de a fi expus unei observaţii devastatoare şi, desigur, *de a cădea.*
În centrul fricilor locomotor-falice ale băiatului pândeşte cea a „castrării", cea *de a fi deprivat de o armă intruzivă.* Dovezile clinice pentru existenţa strategică a unei frici legate de acest organ sensibil, penisul, care „îşi scoate capul afară" atât de sfidător, sunt copleşitoare. Mai general, există *o frică de a rămâne mic* fie în privinţa înălţimii, fie în cea a mărimii penisului, de a nu-i fi fost furnizat „echipamentul corespunzător".
Pe partea ambulatorie, există *frica de a fi imobilizat* şi încarcerat, dar şi frica *de a nu fi ghidat,* de a nu găsi graniţe definite în care individul să se poată lupta şi să-şi poată afirma iniţiativa. Aici este originea infantilă a nevoii (bărbatului) de a avea un inamic, astfel încât să se poată înarma împotriva lui şi lupta cu un adversar concret, fiind eliberat astfel de anxietatea constantă faţă de inamici necunoscuţi care, în momente imprevizibile, l-ar putea găsi neînarmat şi descoperit.
Frica de a rămâne golit (orală) şi cea de a fi golit (anală) au o calitate specială în cazul fetelor, deoarece imaginea corpului pentru o fată (chiar înainte de a „cunoaşte" anatomia ei interioară) include un interior valoros, un interior de care depinde împlinirea ei ca organism, ca persoană şi ca purtătoare de rol. Această *frică de a fi lăsată golită* şi, mai simplu, *de a fi părăsită* pare să fie cea mai fundamentală frică feminină, extinzându-se pe parcursul întregii existenţe a unei femei. în mod normal, este intensificată cu fiecare menstruaţie şi îşi ia ultimul tribut în timpul

menopauzei. Nu-i de mirare atunci că anxietatea stârnită de aceste frici se poate exprima fie printr-o subordonare completă faţă de bărbat, într-o competiţie disperată cu el, fie prin eforturile de a prinde bărbatul şi a-l transforma într-o posesiune a ei.
Aici trebuie să amintesc în mod special una din consecinţele cele mai paradoxale şi răsunătoare ale fricii feminine de abandon. Ca nu cumva bărbaţii lor să le înlăture şi să le abandoneze în demersurile periodice dedicate competiţiei, cuceririi şi războiului, femeile pot să se abţină de la a chestiona aceste demersuri care, mereu şi mereu, conduc la descompunerea familiei şi la măcelărirea fiilor. Ele se prefac că ar crede cu adevărat în război şi în echipamentul magnific al bărbatului, când, de fapt, abia au învăţat să accepte ca inevitabilă o excitaţie războinică ce este, în mod esenţial, dincolo de înţelegerea lor. S-ar putea foarte bine ca războiul să nu poată fi interzis până când femeile, de dragul unei supravieţuiri care merită efortul, nu vor îndrăzni să recunoască şi să susţină încă nedezvoltata putere a rezistenţei neînarmate. Dar aici femeile trebuie să înveţe mai întâi să- şi înţeleagă frica de abandon şi sila de a cumpăni în mod judicios cultivarea masculină a războiului de dragul războiului.
Undeva, desigur, fetiţa învaţă să-l urască pe cel care, cu aroganţă, are ceea ce e necesar şi poate lua acel lucru cu sine. Prin intermediul unei „proiecţii" prea complicate pentru a fi descrisă pe scurt aici, ura fetiţei îi intensific *africa de a fi violată,* conducând la o anxietate lesne alipită diverselor frici pregenitale de a fi devorată, jefuită şi golită. La rândul lor, bărbaţii utilizează masiv fantasme şi provocări agresive: există întotdeauna o femeie, o ţară sau un principiu, simbolizat ca o femeie supraumană, care trebuie să fi protejat(ă) împotriva capturării şi violului.
Aşadar, acestea sunt unele din intoleranţele, fricile şi anxietăţile rezultante care apar din simplul fapt că viaţa umană începe cu o copilărie lungă şi lentă, iar sexualitatea, cu un ataşament faţă de figurile parentale. Am subliniat aici fricile bazate pe structura şi creşterea organismului deoarece sunt cele mai timpurii, cele mai răspândite şi cel mai puţin conştiente teme ale fricii. Un rezumat complet ar oferi o pondere egală nedumeririi micuţului în faţa acestor tensiuni şi furii imprevizibile care copleşesc periodic adulţii din jurul lui. Desigur, în copilăria mare şi în adolescenţa timpurie toate aceste frici devin o parte integrantă din implicările interpersonale („complexul Oedip", „rivalitate fraternă") care au de-a face cu rivali mai mari sau mai mici şi cu cerinţele lor aflate în conflict. Aceasta, deoarece rivalul mai mare îşi cere dreptul de proprietate pe temeiul că a fost primul şi că este mai puternic, iar rivalul mai mic îşi cere un drept egal pe baza faptului de a fi venit ultimul şi de a fi mai slab, contradicţii dificil de reconciliat în sistemele de educaţie a copilului sau în sistemele politice.
Am conchis că numai un sentiment al identităţii acumulat treptat, bazat pe experienţa sănătăţii sociale şi solidarităţii culturale din finalul fiecărei crize majore a copilăriei, promite acel echilibru periodic al vieţii umane care — în integrarea etapelor Eului — alcătuieşte un sentiment al umanităţii. Dar, ori de câte ori acest
sentiment se pierde, ori de câte ori integritatea face loc disperării şi dezgustului, ori de câte ori generativitatea cedează în faţa stagnării, intimitatea, în faţa izolării şi identitatea, în faţa confuziei, un cortegiu de frici infantile asociate pot fi mobilizate în luptă, deoarece numai o identitate ferm ancorată în „patrimoniul" unei identităţi culturale poate produce un echilibru psihosocial funcţional^.
în ultima secţiune a acestei cărţi am ilustrat unele din problemele cu care se confruntă tinerii din ziua de azi. Revoluţia industrială, comunicarea globală,

standardizarea, centralizarea şi mecanizarea ameninţă identităţile pe care omul le-a moştenit din culturile primitive, agrare, feduale şi aristocratice. Echilibrul interior pe care îl au de oferit aceste culturi este acum periclitat la o scară enormă. Pe măsură ce frica de pierdere a identităţii domină o mare parte a motivaţiei noastre iraţionale, ea va invoca întregul arsenal de anxietate rămas în fiecare individ din simplul parcurs al copilăriei lui. în această stare de urgenţă, mase de oameni sunt gata să-şi caute salvarea în pseudoidentităţi.
Am indicat doar prin câteva sugestii că anxietăţile anterior amintite ajung în viaţa adultă, şi aceasta nu numai în forma anxietăţii nevrotice care, la urma urmei, e recognoscibilă ca atare,
poate fi ţinută în limite rezonabile de cei mai mulţi şi poate fi vindecată în cazul unora. Mai terifiant, ele reapar în forma panicilor colective şi în tulburările minţii colective. Anxietăţile numite în paginile precedente pot fi scoase din contextul copilăriei şi servi ca tratate asupra panicilor colective şi exploatării lor propagandistice.
Aşadar, aceasta este una din sarcinile noastre: de a perfecţiona metodele care, în situaţii date, facilitează elucidarea unor asemenea prejudecăţi, aprehensiuni şi erori de judecată ca emanând din furia infantilă şi din defensele adultului împotriva anxietăţii sale infantile latente.
Presupunând că experienţa noastră clinică ne-a condus la detectarea legăturilor semnificative din relaţia dintre anxietăţile pruncіei şi frământările sociale, ce tip de înţelegere este aceasta şi ce tip de putere ne oferă? Ne va ajuta utilizarea acestei cunoaşteri să creăm sisteme de educaţie sintetice care vor fabrica tipul dorit de personalitate la copiii noştri? Ne poate ajuta să descoperim slăbiciunile infantile ale duşmanilor noştri, astfel încât să-i păcălim? Şi — după cum sperăm noi — vor fi utile pe mai departe aceste *insight*-uri?
Cunoaşterea noastră în privinţa acestor chestiuni se bazează pe studiul anxietăţii şi evidenţiază, aşadar, în principal felurile în care este produsă şi exploatată anxietatea. Putem (aşa cum am indicat în primul capitol) să facem originea anxietăţii individuale plauzibilă în mod retroactiv, prin psihanaliză: dar noi abia am început să studiem combinaţia elementelor care, într-un caz dat, ar fi condus la o variaţie interesantă, mai degrabă decât într-o deviere nevrotică, a funcţionării umane. Am studiat variaţii mai puţin decât am studiat devieri, şi aceasta pentru motivul că variaţiile funcţionează foarte bine fără intervenţia noastră.
în cercurile psihanalitice, am fost martorii unei mici istorii private a unor sisteme experimentale de creştere a copilului dedicate unei toleranţe a instinctului sau evitării anxietăţii la copiii noştri. Ştim că, deseori, rezultatul e doar un nou sistem de superstiţii „ştiinţifice". Comparând obsesiv variaţii ale copilăriei cu deviaţii întâlnite în amintirile din copilărie ale pacienţilor adulţi, unii dintre noi ne-am împins fără să vrem copiii într-o identificare cu pacienţii noştri. Cel puţin, micul fiu al unui psihiatru a exprimat recent acest lucru: când acest copil crescut cu grijă şi atenţie a fost întrebat ce vrea să se facă atunci când va fi mare, a răspuns: „Pacient". Desigur, el voia să spună că vrea să fie genul de persoană care pare să fie extrem de interesantă pentru părinţii lui. Deoarece a spus-o, s-ar putea să nu fie nevoit s-o şi facă, şi părinţii ar putea învăţa, în timp, de la el. Dar asemenea experienţe ar trebui să ne arate că nu este uşor să construieşti printr-o simplă sinteză ştiinţifică un sistem infailibil care ne va conduce copiii într-o direcţie dorită şi va evita una indezirabilă. Evident, se pot obţine rezultate bune numai printr-o interacţiune între ceea ce noi, ca cercetători, învăţăm treptat şi ceea ce credem, ca oameni.
Acest lucru nu este uşor. Când oamenii se concentrează pe o hartă necunoscută a existenţei umane, ei extind această arie pentru a deveni universul şi îi reifică centrul ca realitate primară. Astfel, aşa cum am arătat când am discutat teoria sexualităţii infantile, „Se"-ul a fost reificat în psihanaliză şi instinctele au

devenit universul, în ciuda faptului că Freud s-a referit suveran la ele ca fiind „mitologia" lui. El ştia că omul, construind teorii, îşi încropeşte concepţia despre lume în scopul de a integra ceea ce ştie cu ceea ce are nevoie, şi că face din ea (deoarece trebuie să şi trăiască în timp ce studiază) un proiect de viaţă. Vom tinde să facem acelaşi lucru cu Eul? El este un principiu de organizare[110] central în experienţa şi acţiunile omului, menit să fie înţeles ca atare, şi nu reificat. înţelegerea omului trebuie întotdeauna să facă un pas înapoi din faţa a ceea ce a desluşit. O identitate puternică, un corp sănătos şi senzitiv şi o minte pătrunzătoare şi curioasă sunt elementele ce susţin viaţa omului, dar el nu va fi înţeles nici forţa, nici iluziile care provin din ele atât timp cât va permite vreunuia să-i domine viaţa sau gândirea.
De asemenea, în privinţa proceselor sociale începem să înţelegem ceva despre locul anxietăţii, superstiţiei şi propagandei fără scrupule în protestele, revoltele şi transformările colective. Dar ştim încă destul de puţin în ce fel o nouă idee conduce la realizarea a ceva ce părea imposibil şi creează sau menţine o variantă de civilizaţie în mijlocul unui aparent haos de contradicţii deviante. Aici, situaţia este destul de similară cu domeniul cercetării atomice. Acolo, fizicienii, presaţi de un pericol la adresa civilizaţiei noastre, au depus eforturi într-un timp foarte scurt să perfecţioneze munca de o extrem de mare semnificaţie teoretică şi aplicaţie practică. în general, publicul este înclinat să accepte ca un dat o armă de neconceput, lăsând oamenilor de ştiinţă să descopere arme defensive egale cu pericolul ofensiv pe care l-au creat şi sprijinindu-se, în rest, pe încercatele căi ale diplomaţiei. Savanţii s-au organizat să ilumineze publicul, dar ei înşişi nu pot crea şi conduce o nouă organizaţie internaţională care ar putea întâmpina de una singură pericolul pe care-l cunosc atât de bine. Una e să construieşti un
superciclotron şi alta e să coordonezi o organizaţie transnaţională. Savanţii au la dispoziţie doar vocea raţiunii, speranţa în umanitate şi propria lor etică profesională. Nu le este uşor deoarece (indiferent care ar fi loialităţile lor declarate şi angajamentele inalterabile) există un punct în care etosul ştiinţific şi cursa înarmărilor nu fac casă bună împreună într-o singură identitate şi a le forţa să conveargă periclitează însuşi spiritul de cercetare.
Şi în domeniul nostru cunoaştem ceva din această poveste, dar nu întregul ei. Am văzut dovezi spectaculoase ale felului în care constructele psihanalitice servesc la clarificarea dinamicii inconştiente. Am studiat tratamente convingătoare şi răsturnări şocante. Am oferit clarificări surprinzătoare în câmpul forţelor motivaţionale şi am abordat ferm studiul societăţii. Şi, cu toate acestea, urgenţele ne forţează să oferim judecata noastră referitoare la evenimente sociale şi internaţionale. Unii dintre noi reacţionează analizând problemele organizării sociale ca situaţii clinice. Alţii îşi pun credinţa în ceea ce se numeşte lucrul în echipă interdisciplinară, un fel de cooperare de tipul orbului care conduce alţi orbi, în care un savant din ştiinţele sociale cu puţină viziune psihologică „duce în spinare" un psiholog care nu a învăţat să navigheze uşor prin evenimentele publice ale lumii, astfel încât, împreună, să poată bâjbâi prin istoria contemporană. Dar cred că munca noastră trebuie să contribuie semnificativ la un nou tip de om, unul a cărui viziune ţine pasul cu forţa sa locomotorie, iar acţiunile sale, cu gândirea lui neîngrădită. Numai în măsura în care modalitatea noastră clinică de lucru devine parte a unui stil de viaţă înţelept putem
ajuta la contracararea şi reintegrarea forţelor distructive care sunt dezlănţuite de clivajul existent în conştiinţa arhaică a omului.
În cel mai larg sens, discernământul este o atitudine mentală care este tolerantă cu diversitatea, precaută şi metodică în evaluare, corectă în aprecieri, circumspectă în acţiuni şi, în ciuda acestui aparent relativism, este capabilă de

credinţă şi indignare. Opusul lui este prejudecata, o perspectivă caracterizată prin valori prefabricate şi distincţii dogmatice; aici, totul pare să fie conturat şi divizat clar, şi asta prin „natură", aşa că trebuie să rămână întotdeauna exact cum a fost. Sprijindu-se pe noţiuni preconcepute, atitudinea dominată de prejudecăţi creează o rigiditate care poate deveni inconfortabilă, dar are avantajul de a permite proiecţia a orice pare străin inimii noastre asupra unui vag duşman exterior — un mecanism care produce o anumită stabilitate şi standardizare limitate până când o catastrofă periclitează întreaga structură friabilă a prejudecăţilor^, în schimb, perspectiva dominată de discernământ permite o mai mare flexibilitate şi variabilitate, dar se presupune că pune în pericol individul dezechilibrat şi nevrotic care ar putea alege s-o adopte. Abandonându-şi prejudecăţile, el pierde mecanismul proiecţiei: pericolul lui se transformă în introspecţie şi „introiecţie", o preocupare excesivă faţă de răul din el însuşi. Am putea spune că, astfel, manifestă prejudecăţi faţă de el însuşi. Acest lucru trebuie asumat într-o oarecare măsură de oamenii de bună-credinţă. Ei trebuie să înveţe să le fie frică atunci când e cazul şi să gestioneze înţelept anxietatea provocată de renunţarea la prejudecăţi. Iluminismul a pus bazele; noi forme
de comunicare trebuie să consolideze temelia, iar societatea trebuie să furnizeze structura.

Aşadar, cunoaşterea clinică, ca orice formă de cunoaştere, este doar un instrument în mâinile unei credinţe sau o armă în slujba unei superstiţii. în loc să ajungem la concluzia că anumite puncte ale educaţiei copilului şi ritmarea şi dozarea lor atentă sunt decisive pentru formarea omului şi că trebuie, aşadar, să acţionăm cu o prudenţă atentă şi planificare minuţioasă, am putea permite existenţa unei alternative. Am putea gândi că relaţiile dintre anxietatea copilului şi distructivitatea adultului există în formele demonstrate în această carte în principal deoarece ele slujesc unor sisteme de superstiţii şi exploatare. S-ar putea la fel de bine ca (în cadrul unor anumite limite ce definesc ceea ce un organism poate integra şi ceea ce un Eu poate sintetiza) unele detalii să devină decisive doar dacă şi când adulţii superstiţioşi le inculcă celor mici prejudecăţi şi temeri, caz în care întrebarea decisivă este dacă aceşti adulţi şi copiii lor trăiesc într-un sistem care îşi echilibrează superstiţiile sau dacă superstiţiile lor sunt întârzieri şi regresii fragmentare şi individualizate, contrastând puternic cu faptele cunoscute, metodele conştiente şi aspiraţiile explicite.

Aşadar, eforturile noastre ar trebui să se centreze pe o relaxare a superstiţiilor inconştiente în tratarea copiilor mici şi pe reducerea prejudecăţii politice şi economice care refuză tinerilor sentimentul identităţii. Totuşi, este necesar în acest scop să înţelegem faptul fundamental cum copilăria umană furnizează cea mai puternică
bază a exploatării umane. Polaritatea mare-mic este prima din inventarul opoziţiilor existenţiale cum ar fi masculin şi feminin^, conducător şi supus, proprietar şi proprietate, cu piele albă şi cu piele neagră, în marginea tuturor acestora dându-se acum lupte de emancipare atât politice cât şi psihologice. Ţelul acestor lupte este recunoaşterea funcţiei divizate a partenerilor care sunt egali nu pentru că sunt esenţialmente asemănători, ci deoarece în însăşi unicitatea lor sunt ambii esenţiali pentru o funcţie comună.

Aici trebuie să calificăm, cel puţin în interpretarea ei simplificată, afirmaţia care a rezumat primul impact al iluminării psihanalitice în această ţară, şi anume faptul că frustrarea conduce la agresivitate. Omul poate suporta o frustrare încărcată cu sens în serviciul credinţei. În schimb, ar trebui să spunem că exploatarea conduce la o furie sterilă, exploatarea fiind întregul context social care-i dă unei anumite frustrări puterea sa devastatoare. Exploatarea există acolo unde o funcţie divizată este folosită abuziv de către

unul din partenerii implicaţi, aşa încât, de dragul acestei pseudocreşteri, el îl depriveazǎ pe celălalt partener de orice sentiment al identităţii pe care îl atinsese, de orice integritate de care se apropiase. Pierderea reciprocităţii care caracterizează o asemenea exploatare distruge într-un final funcţia comună şi pe exploatatorul însuşi.
în SUA, probabil mai mult decât în orice ţară mare, copilul este partenerul adultului. Noi preţuim ca promisiune a viitorului simpla observaţie cotidiană că acolo unde spiritul parteneriatului domină un cămin şi unde copilăria furnizează un statut de sine stătător, rezultatul va fi un sentiment de identitate, o conştiinţă fraternă şi mai multă toleranţă. Suntem, de asemenea, conştienţi de faptul că inumanitatea imenselor organizaţii industriale periclitează ceea ce este atât de tipic american. Americanii responsabili cunosc pericolul ce emană dintr-o maşinărie a „războiului total" şi din copia ei pe timp de pace. Dar nu doar superorganizaţia este cea care face ca astăzi valorile să fie relative. Răspândirea rapidă a comunicării şi creşterea cunoaşterii relativităţii culturale periclitează oamenii care se află într-o poziţie marginală, oamenii care sunt expuşi în mod traumatic la o creştere numerică sau la o proximitate mai strânsă ori la puterea mai mare a celor care nu sunt ca ei. în rândul acestor oameni, imboldul toleranţei are şi părţi negative: provoacă anxietate. în mod similar, imboldul spre discernământ nu înlesneşte deloc imediat pacea civică sau sănătatea mintală aşa cum ne-ar face să credem transatlanticul american „Igiena Mentală", deoarece evaluarea tolerantă a altor identităţi o pune în pericol pe cea proprie. Supraeul, suportul durabil al moravurilor, va face ca adevărata toleranţă să fie periculoasă până când identitatea discernământului nu devine relevantă şi de neclintit. Un asemenea discernământ este în mod esenţial o chestiune de moralitate personală şi publică; psihologia nu poate contribui decât cu instruirea în tolerarea anxietăţii şi recunoaşterea concomitentă a constrângerilor şi exploatărilor ascunse.
Aici, psihologia se confruntă cu criza ei umanistă deoarece ea, în multe privinţe, joacă rolul manipulatorului voinţei umane. L-am citat pe William Blake care a numit, ca „roade ale celor două anotimpuri", jucăriile copilului şi raţiunile bătrânului. Am presupus că astfel el a intenţionat să recunoască demnitatea jocului copilului, dar poate el a indicat, de asemenea, un infantilism latent în raţiunea matură. Aceasta, deoarece în folosirea raţiunii zace tentaţia eternă de a face din datele umane prezente în experiment şi argument ceea ce face cu ele copilul când se joacă: şi anume, le reduce la o dimensiune şi un grad în care par gestionabile. Astfel, datele umane sunt tratate ca şi cum omul ar fi un animal, o maşină sau un aspect statistic. Se poate deriva un amplu sentiment naiv al puterii din faptul că, abordat corespunzător, omul este până la un punct toate aceste lucruri şi în anumite condiţii poate fi redus la nimic altceva decât la reproducerile acestora. Dar încercarea de a-l face mai exploatabil reducându-l la un simplu model al lui însuşi nu poate conduce la o psihologie esenţial umană.
Alternativa la o exploatare a celui mai mic numitor comun pentru oameni este apelul intenţionat la inteligenţa lor latentă şi la cultivarea sistematică a noi forme de discuţii în grup. Totuşi, asupra acestor aspecte psihanalistul nu poate sfătui decât în măsura în care a înţeles, în plus faţă de originile infantile ale anxietăţii adulte, suporturile sociale şi politice ale puterii şi libertăţii individului.
Am sugerat ca în citirea acestei concluzii cititorul să se gândească la propriile arii de competenţă şi voi încheia cu două exemple de-ale mele.
Una dintre cele mai încurajatoare experienţe ale vieţii mele profesionale a fost ocazia de acum câţiva ani de a afla de la un mic grup de medici pionieri despre dezvoltarea unei tehnici de naştere „naturală" (reintrodusă în cultura noastră occidentală mecanizată de către dr. Grantly D. Read). Faptele sunt acum bine

cunoscute. În termenii folosiţi aici, am spune că obiectivul este naşterea fără anxietate. Viitoarea mamă va simţi ceva frică deoarece ştie că durerea este inevitabilă. Dar faptul că ea a învăţat, prin exerciţiu şi instruire, să fie conştientă de localizarea şi funcţia contracţiilor care cauzează durerea şi faptul că se aşteaptă, în punctul maxim al durerii, să aibă privilegiul de a alege conştient dacă doreşte să primească analgezice sau nu, această situaţie în întregime raţională o împiedică să dezvolte starea de anxietate care în trecutul recent era cauzată de ignoranţă şi superstiţie şi care, deseori, era cauza reală a durerii excesive. Aşadar, mama poate, dacă doreşte, să observe într-o oglindă deasupra capului sosirea copilului pe lume: nimeni nu-l vede înaintea ei şi nimeni nu trebuie să-i spună ce sex are. Mama o cunoaşte de luni bune pe asistenta medicală care o îngrijeşte. Ea şi asistenta sunt partenere într-o misiune; nu există flecăreli condescendente din partea asistentelor. Există o serie de avantaje fiziologice surprinzătoare atât pentru mamă, cât şi pentru copil în absenţa amneziei artificiale din timpul acestui proces atât de natural. Şi, mai mult, impactul emoţional al acestei experienţe unice şi reactivitatea deplină a sunetului pătrunzător al primului ţipăt al sugarului, spun mamele, trezeşte în ele un sentiment pătrunzător al reciprocităţii. Prin inovaţia suplimentară de a ţine pătuţul copilului lângă patul mamei, sugarul rămâne suficient de aproape să fie auzit, atins,
privit, ţinut în braţe şi hrănit, iar mama are astfel ocazia să observe şi să înveţe să cunoască particularităţile copilului ei.

În primele zile ale acestei noi dezvoltări, era cumva uluitor să auzi medicii referindu-se la munca lor de a pregăti mamele prin instrucţiuni drept perioada de „îndoctrinare" şi să auzi că succesul final al procedurii era explicat ca rezultat al „transferului patern" al mamei faţă de obstetrician. Aceasta este măsura în care noi, în această epocă de emancipare a femeii, am uitat că naşterea este „travaliul" şi reuşita femeii. Aceasta este măsura în care expertul a elaborat iluzia că el trebuie să înveţe şi să inspire viaţa, când tot ce este necesar este împrăştierea superstiţiilor la crearea cărora au ajutat el şi profesorii lui şi limitarea interferenţei lui tehnice în sarcina de a proteja mama şi copilul de pericole şi accidente. Dar aceşti oameni, indiferent cum l-au numit, s-au implicat într-un experiment, iar femeile, indiferent de condiţia lor socială, au ştiut, cu o „naturaleţe" întru câtva surprinzătoare, despre ce era vorba. Fiicele lor vor şti acest lucru într-un fel şi mai firesc.

Asemenea exemple ar putea marca începutul unei noi ere. Naşterea naturală nu este, desigur, o inovaţie propriu-zisă. Dar reintroducerea ei reprezintă un amestec judicios de metode etern
naturale cu altele din ce în ce mai tehnice. În acest fel, întregul alai cumplit de griji şi superstiţii discutate în carte ar putea, pas cu pas, să devină subiectul unei abordări mai judicioase şi acest lucru în special dacă instruirea grupului de către experţi şi lămurirea reciprocă a părinţilor în discuţiile de grup se desfăşoară de-a lungul tuturor etapelor parentajului, deoarece eu cred cu tărie că
noile tehnici de discuţie care se dezvoltă acum, în industrie, ca şi în educaţie, au o şansă reală de a înlocui confortul care emana odată din continuitatea tradiţiei.

Naşterea „naturală" nu este o revenire la primitivism. Pentru ceva timp de acum înainte, ea va fi cea mai scumpă formă de naştere, dacă e să ne gândim la investiţia de timp şi atenţie ce trebuie adăugată echipamentului tehnic al naşterii moderne. Să sperăm, aşadar, că societatea noastră nu va purta pică noilor ei cetăţeni pentru această investiţie de timp şi bani şi că va face să merite faptul că au intrat în această lume mai puţin îndopaţi cu medicamente şi mai dispuşi să deschidă ochii.

Am încercat în această carte să demonstrez originea în practica şi teoria psihanalitică a *insight*-urilor legate de inegalitatea prea îndelungată a copilului şi adultului ca unul din faptele existenţei care produc exploatarea, ca şi virtuozitatea tehnică şi culturală în viaţa umană. Sunt dureros de conştient de faptul că, în scopul demonstraţiei, am exploatat experienţa mea clinică fără să fi reuşit să pun în lumină natura procesului psihanalitic însuşi ca o nouă formă de parteneriat judicios, considerând această relaţie tot ca o formă de inegalitate fundamentală, cea dintre vindecător şi bolnav. Aici e de amintit cu recunoştinţă pasul moral pe care l-a făcut Freud când a repudiat hipnoza şi sugestia: o chestiune mult prea uşor raţionalizată ca ţinând de o superficialitate terapeutică. Când Freud a decis că trebuie să facă Eul conştient al pacientului să-şi confrunte anxietăţile şi rezistenţele şi
că singurul fel de a vindeca anxietatea este s-o invite să se transfere în relaţia medic-pacient, el a cerut atât de la pacienţi, cât şi de la medici să facă un pas în evoluţia conştiinţei morale. Este adevărat că Freud a înlocuit canapeaua pe care se practica hipnoza cu cea psihanalitică, expunând astfel voinţa inhibată a pacientului şi inevitabila lui regresie infantilă la o oarecare exploatare sadică şi capricioasă. Dar ideea morală a fost formulată limpede, în văzul tuturor: „aranjamentul clasic" era doar un mijloc pentru atingerea unui scop, şi anume pentru a ajunge la o relaţie umană în care observatorul care a învăţat să se observe pe sine îl învaţă pe observat cum să se autoobserve. în ultimele sale zile, Freud trebuie să fi conştientizat cu amărăciune fragilităţile care apar la mulţi dintre noi, cei care am încercat să ne ridicăm la înălţimea acestei idei revoluţionare: este o idee cu care nu este uşor de trăit şi care nu e uşor de susţinut într-o perioadă a indentităţilor răvăşite; o idee dificil de organizat în conformitate cu tradiţia profesională şi greu de încadrat într-un grilă de remunerare. Aşadar, e nevoie de o anume smerenie, când ne referim la tipul de relaţie umană ce va fi fost sugerată de inovaţiile tehnice ale lui Freud. Care sunt dimensiunile sarcinii psihanalistului?
Prima dimensiune se desfăşoară de-a lungul axei *tratament-cercetare*. Psihoterapeutul, în însuşi actul vindecării, are la dispoziţie un „experiment"-model care-i permite o abordare a problemelor umane în timp ce omul este viu şi pe deplin motivat să participe. Este adevărat că un om poate împrumuta experimentelor părţi ale lui (văz, auz, memorie etc.), ca şi cum ar fi funcţii izolate, iar un experimentator
poate pune omul într-o situaţie experimentală ca şi cum subiectul ar fi un animal măcinat de conflicte sau un robot zgomotos în timp ce experimentatorul ar fi un observator obiectiv. Dar numai în situaţia clinică, întreaga luptă motivaţională a omului devine parte a unei relaţii interpersonale în care observaţia şi autoobservaţia devin expresii contemporane ale unei reciprocităţi a motivaţiei, a unei diviziuni a muncii, a unei cercetări comune. Participarea sinceră şi conştientă de sine a observatorului în acest demers marchează cea de- a doua dimensiune: *obiectivitate-participare*. Pentru a fi obiectiv, clinicianul trebuie să ştie. Dar el trebuie şi să ştie cum să ţină cunoaşterea într-o stare de suspendare, deoarece fiecare caz, fiecare problemă este nouă nu numai pentru că fiecare eveniment este unic, ci şi pentru că şi el, şi pacientul, sunt supuşi schimbării. Nevrozele se schimbă, la fel ca implicaţiile mai largi ale terapiei. Aşadar, cunoaşterea clinicianului trebuie să cedeze mereu în faţa experimentului interpersonal; impresiile proaspete trebuie mereu regrupate prin numitoarele lor comune în configuraţii iar, în final, configuraţiile trebuie să fie abstrase în modele conceptuale sugestive. Aşadar, cea de-a treia dimensiune a muncii clinice este plasată de-a lungul axei *cunoaştere-imaginaţie*. Folosind o combinaţie a ambelor, clinicianul aplică o selecţie de insight-uri la abordări experimentale mai stricte.

În final, aş considera şi *toleranţa-indignarea* ca pe o dimensiune a muncii terapeutului. Multe s-au spus şi se spun despre detaşarea morală a terapeutului faţă de multitudinea de pacienţi care îi aduc o diversitate de conflicte şi soluţii: fireşte,
el trebuie să-i lase să-şi găsească propriul stil de integritate. Dar analistul a mers mai departe. Ca o analogie cu o anumită pasăre, el a încercat să pretindă că valorile lui au rămas ascunse deoarece poziţia lui clasică din spatele „canapelei psihanalitice" l-a scos din câmpul vizual al pacientului. Ştim astăzi că a comunica nu este în niciun caz o chestiune fundamental verbală: cuvintele sunt doar instrumentele semnificaţiilor. într-o lume mai vizionară şi în condiţii istorice mult mai complicate, analistul trebuie să se confrunte din nou cu întreaga problemă a parteneriatului judicios care exprimă spiritul travaliului analitic mai creativ decât o face toleranţa apatică sau îndrumarea autocratică. Diversele identităţi care la început se pretează unei fuziuni cu noua identitate a analistului (identităţi bazate pe argumentul talmudic, zelul mesianic, ortodoxia punitivă, senzaţionalismul excentric, ambiţia socială şi profesională), toate aceste identităţi şi originile lor culturale trebuie acum să devină o parte a analizei analistului, astfel încât să poată elimina ritualurile arhaice ale controlului şi să înveţe să identifice cu ajutorul valorii durabile a muncii sale de înţelegere. Numai aşa poate elibera în sine însuşi şi în pacient acea rămăşiţă de indignare înţeleaptă fără de care un tratament nu este decât un fir de praf în vântul schimbător al istoriei.
„Situaţia psihanalitică" este o contribuţie occidentală şi modernă la încercările vechi de când lumea ale omului de introspecţie sistematică. Ea a început ca o metodă psihoterapeutică şi a condus la o teorie psihologică cuprinzătoare. Am subliniat în concluzie posibilele implicaţii atât ale teoriei, cât şi ale practicii pentru o abordare cu mai mult discernământ a aşteptărilor şi a pericolelor nelimitate ale viitorului nostru tehnologic.
^.Conceptul de identitate a Eului ar putea fi greşit înţeles în două feluri. S-ar putea suspecta că orice identitate presupune un conformism, că un sentiment de identitate se atinge în
principal prin cedarea completă a individului în faţa rolurilor sociale prefabricate şi prin adaptarea lui necondiţionată la cerinţele schimbării sociale. E adevărat că niciun Eu nu se poate dezvolta în afara proceselor sociale care oferă prototipuri şi roluri funcţionale. Totuşi, individul sănătos şi puternic adaptează aceste roluri la procesele ulterioare ale Eului său, contribuind astfel la menţinerea vie a proceselor sociale.
Cea de-a doua neînţelegere se referă la acele persoane care se dedică studiului şi demersului solitar al integrităţii umane şi care, procedând astfel, par să trăiască în afara şi deasupra grupului din care au apărut. Sunt ei deasupra oricărei identităţi? Asemenea oameni nu au fost, în dezvoltarea lor, complet independenţi de identitatea grupului lor, pe care, de fapt, au fi putut s-o absoarbă până în punctul în care au depăşit-o. Nici nu sunt eliberaţi de o nouă identitate comună, deşi ar putea-o împărtăşi doar cu foarte puţini care nici măcar n-au trăit în aceeaşi epocă (mă gândesc aici la Gandhi şi la relaţia lui atât cu India, cât şi cu Isus din Nazaret).
110 Si numai în sensul de „nucleu al individului", aşa cum l-am numit în prima pagină a primei ediţii. (*E.H.E.)*
111 Vezi lucrarea lui T.W. Adorno, Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson şi R. Nevitt Sanford, *The Authoritarian Personality,* Harper & Brothers, New York, 1950.
112 Acest aspect este discutat pe larg de Margaret Mead în *Male and Female,* William Morrow & Co., New York, 1949.

Lucrări publicate de Erik H. Erikson după prima ediţie a cărţii Copilărie şi societate

„Growth and Crises of the *Healthy Personality".* În *Symposium on the Healthy Personality,* coord, de M.J.E. Senn, ed. New York: Josiah Macy, Jr, Foundation, 1950.
„Sex Differences în the Play Configurations of Pre-adolescents", *Amer. J. Orthopsvchiat., 21* : 667-692, 1951.
„On the Sense of Inner Identity". În *Health and Human Relations:* Raport asupra unei conferinţe ţinute la Hiddesen lângă Detmold, Germania. New York: Blakiston, 1953.
„The Power of the Newborn" (cu Joan Erikson). *Mademoiselle,* iunie, 1953.
„Wholeness and Totality". În *Totalitarianism,* susţineri de la o conferinţă găzduită de American Academy of Arts and Sciences, vol. coord, de C.J. Friedrich, Cambridge: Harvard University Press, 1954.
„The Dream Specimen of Psychoanalysis". *J. Amer. Psa. Assoc.,* 2:5-56, 1954.
„Freud's *The Origins ofPsychoanalysis". International Journal of Psychoanalysis,* vol. 36, Partea I, 1955.
„The Problem of Ego Identity". *J. Amer. Psa. Assoc.,* 4: 56-121.
„The First Psychoanalyst". *Yale Review,* 46: 40-62.
„Ego Identity and the Psychosocial Moratorium". În *New Perspectives for Research în Juvenile Delinquency,* coord, de H.L. Witmer şi R. Kosinsky, U.S. Children's Bureau:
Publicaţia Nr. 356, 1956.
„The Confirmation of the Delinquent" (cu Kai T. Erikson). *Chicago Review,* iarnă, 1957.
„Trieb und Umwelt în der Kindheit". În *Freud în der Gegenwart,* coord, de T.W. Adorno şi W. Dirks, Europäische Verlagsanstalt, 1957.
„Sex Differences în the Play Constructions of Pre-Adolescents", „The Psychosocial Development of Children" şi „The Syndrome of Identity Diffusion în Adolescents and Young Adults". În *Discussions în Child Development,* World Health Organization, vol. III. New York: International Universities Press, 1958.
„The Nature of Clinical Evidence". *Daedalus,* 87: 65-87.
„Identity and Uprootedness în Our Time". Comunicare la a 11 -a întrunire anuală a Federaţiei Mondiale pentru Sănătate Mentală, Viena. În *Uprooting and Resettlement: Bulletin of the Federation,* 1959.
Psihanaliză şi istorie. Tânărul Luther. Bucureşti, Trei, 2001.
„Late Adolescence". în *The Student and Mental Health: An International View,* coord, de Daniel H. Funkenstein. World Federation of Mental Health and International Association of Universities, 1959.
„Identity and the Lifecycle". Monografie, *Psychological Issues,* Vol. I, Nr. 1. New York: International Universities Press, 1959. Cu o introducere de D. Rapaport, „A Historical Survey of Psychoanalytic Ego Psychology".
„Psychosexual Development". în *Discussion în Child Development,* World Health Organization, vol. IV. New York: International Universities Press, 1960.
„Introducere" la *Emotional Problems of the Student,* de Graham B. Blaine, Jr şi Charles C. McArthur. New York: Appleton-Century-Crofts, Inc., 1961.
„The Roots of Virtue". în *The Humanist Frame,* coord, de Sir Julian Huxley, New York: Harper, 1961.

„Youth: Fidelity and Diversity". *Daedalus,* 91: 5-27, 1962.

„Reality and Actuality". *J. Amer. Psa. Assoc.,* 10:451-73, 1962.

Coordonator la *Youth: Change and Challenge.* New York: Basic Books, 1963.

„The Golden Rule and the Cycle of Life". *Harvard Medical Alumni Bulletin,*

iarna, 1963.
Insight and Responsibility. New York: W.W. Norton, 1964.
„Memorandum of Identity and Negro Youth." *The Journal of Social Issues, XX,* 4: 19-41, 1964.
„Psychoanalysis and Ongoing History: Problems of Identity, Hatred and Nonviolence." *J. Amer. Psa. Assoc.,* 112: 241-250, 1965.
„Concluding Remarks." În *Women and the Scientific Professions,* The MIT Symposium on American Women în Science and Engineering. Cambridge: MIT Press, 1965.
„The Concept of Identity în Race Relations: Notes and Queries." *Daedalus,* XCV, 1: 145- 170, 1966.
„The Ontogeny of Ritualization în Man." În *Philosophical Transactions of the Royal Society of London.* Series B., No. 771, vol. 151, 147-526, 1966.
Remaniat în: *Psychoanalysis - A General Psychology.* Eseuri în onoarea lui Heinz Hartmann, coord, de Rudolph M. Lowenstein et al. New York: International Universities Press, 1966.
În germană: „Ontogenese der Ritualisierung". *Psyche,* XXII, 7, 1968.
„Concluding Remarks on Ritualization of Behaviour în Animals and Man, În *Philosophical Transactions of the Royal Society of London,* Series B., No. 772, vol. 251: 513-24, 1966.

„Words for Paul Tillich". *Harvard Divinity Bulletin,* 30, Nr. 2, 1966.

„Gandhi's Autobiography: The Leader as a Child". *The American Scholar,*

toamna, 1966.

Recenzie: „Thomas Woodrow Wilson, by Sigmund Freud and William C. Bullitt".

The New York Review of Books, Vol. VIII, Nr. 2, 1967.
„Memorandum on Youth for the Committee on the Year 2000", *Daedalus,* vara, 1967.
„Memorandum on the Military Draft", În *The Draft: Facts and Alternatives,* coord, de Sol Tax, Chicago: University of Chicago Press, 1968.
„The Human Life Cycle". În *International Encyclopedia of the Social Sciences.* New York: Crowell-Collier, 1968.

Identiy: Youth and Crisis. New York: W.W. Norton, 1968.

„Psychosocial Identity". În *International Encyclopedia of the Social Sciences.*

New York: Crowell-Collier, 1968.

„The Nature of Psycho-Historical Evidence: În Search of Gandhi". *Daedalus,*

vara, 1968.
„Insight and Freedom". Prelegerea comemorativă „T.B. Davie" la despre libertatea academică. Africa de Sud: Universitatea din Capetown, 1968.
„On Student Unrest, and Remarks on Receiving the Foneme Prize". *Second International Convention.* Milano: Foneme Institute, 1969.
Gandhi's Truth. New York: W. W. Norton, 1969.

„Reflections on the Dissent of Contemporary Youth". *Daedalus,* iarnă, 1970; apărut şi în *Int. J. Psa., vol.* 51, 1970, Nr. 1.
„Autobiographic Notes on the Identity Crisis". *Daedalus,* toamnă, 1970; şi în *The Twentieth Century Sciences,* coord, de Gerald Holton, New York: W.W. Norton, 1972.

„Notes on the Life Cycle". în *Ekistics,* 32, 191, Atena, oct. 1971.

On *„flay".* în *Play and Development,* coord, de Maria Piers, New York: W.W.

Norton, 1972. „Words at Delos". în *Ekistics,* 32, 191, Atena, oct. 1971.
„Environment and Virtues". În *A ris of the Environment,* coord, de G. Kepes, New York: Braziller, 1972.
„On Protest and Affirmation". Comunicare la Harvard Medical School, *Harvard Medical Alumni Bulletin,* iulie-august 1972.
„By Way of a Memoir". în *Clinician and Therapist,* lucrări selectate de Robert P. Knight şi Stuart C. Miller, New York: Basic Books, 1972.
„Thoughts on the City for Human Development". în Ekistics, 35, 209, Atena, aprilie 1973.
„Conversations with Huey P. Newton". în *În Search of Common Ground,* coord, de Kai T. Erikson, New York: W.W. Norton, 1973.
Dimensions of a New Identity. 1973 Jefferson Lectures. New York: W.W. Norton, 1974.
„Reminiscences, First Peter Bios Biennial Lecture", *Psychosocial Process,* vol. Ill, Nr. 2, toamna, 1974.

Life History and the Historical Moment. New York: W.W. Norton, 1975.

Editor, *Adulthood.* New York: W.W. Norton, 1978.

Identity and the Life Cycle. New York: W.W. Norton, 1980.
The Life Cycle Completed: A Review. New York: W.W. Norton. 1981

.l_Adolf Hitler. *Mein Kampf,* Editura Pacifica, Bucureşti, 1993. *(N.t.)*

^Sociabilitate. *(N.t.)*

HCultură, civilizaţie. *(N.t.)*

IlModestie. *(N.t.)*

HEducaţie, formare. *(N.t.)*

HSpaţiu vital. *(N.t.)*
HClub de voluntari care organizează drumeţii duminicale, fondat în 1934 în Washington D C. *(N.t.)*

[7]*JJbid.*

HC i tat în G. Ziemer, *Education for Death,* Oxford University Press, New York,

1941. IlCitat în Hans Siemsen, *Hitler Youth,* Lindsay Drummond, Londra, 1941.

IlCitat în Ziemer, *op. cit.* flZiemer, *op. cit.*